

ALDERMAN LIBRARY
UNIVERSITY OF VIRGINIA
CHARLOTTESVILLE, VIRGINIA

SAMLINGAR

UTGIVNA

AV

SVENSKA

FORNSKRIFT-SÄLLSKAPET.

HÄFT. 151.

**STUDIER I OUTGIVNA FORNSVENSKA
HANDSKRIFTER**

AV

NATANAEL BECKMAN

STOCKHOLM, 1917. KUNGL. BOKTRYCKERIET.

Pris för köpare 4,50 kr.

SVENSKA FORNSKRIFT-SÄLLSKAPETS SAMLINGAR

fördelade i häften:

1. *Flores och Blanzeflor.*
2. *Sanct Patriks-Sagan.*
3. *Peder Månssons Stridskonst och Stridslag.*
4. *Vadstena Kloster-Reglor.*
- 5, 6. *Herr Ivan Lejon-Riddaren.* Häft. 1, 2.
7. *Namnlös och Valentin.*
- 8, 9. *Ett Forn-Svenskt Legendarium.* Häft. 1, 2.
10. *Konung Erik den XIV:des Krönika.*
11. *Svenska Medeltidens Bibel-arbeten.* Band. I. Häft. 1.
12. *Ett Forn-Svenskt Legendarium.* Häft. 3.
13. *Herr Ivan Lejon-Riddaren.* Häft. 3 (slutet).
- 14, 15. *Sagan om Didrik af Bern.* Häft. 1, 2.
16. *Svenska Medeltidens Bibel-arbeten.* Band. I. Häft. 2.
- 17, 18. *Ett Forn-Svenskt Legendarium.* Häft. 4, 5.
- 19, 20. *Svenska Medeltidens Bibel-arbeten.* Band. II. Häft. 1, 2.
21. *Hertig Fredrik af Normandie.*
22. *Sagan om Didrik af Bern.* Häft. 3 (slutet).
23. *Konung Alexander.* Häft. 1.
24. *Svenska Medeltidens Bibel-arbeten.* Bd. I. Häft. 3 (slutet).
25. *Konung Alexander.* Häft. 2.
26. *Svenska Medeltidens Bibel-arbeten.* Bd. II. Häft. 3 (slutet).
27. *Skrå-Ordningar.*
28. *Ett Forn-Svenskt Legendarium.* Häft. 6.
- 29, 30. *Heliga Birgittas Uppenbarelser.* Häft. 1, 2.
31. *Ett Forn-Svenskt Legendarium.* Häft. 7.
32. *Bonaventuras Beträktelser öfver Christi lefverne.*
33. *Legenden om Gregorius af Armenien.*
- 34—38. *Heliga Birgittas Uppenbarelser.* Häft. 3—7.
39. *Konung Alexander.* Häft. 3 (slutet).
40. *Sveriges Dramatiska Litteratur.* Häft. 1.
41. *Helige Bernhards Skrifter.* Häft. 1.
42. *Ett Forn-Svenskt Legendarium.* Häft. 8.
- 43, 44. *Svenska Medeltidens Rim-Krönikor.* Häft. 1, 2.
45. *Helige Bernhards Skrifter.* Häft. 2 (slutet).
- 46—49. *Svenska Medeltidens Rim-Krönikor.* Häft. 3—6.
50. *Susos Gudelige Snilles Väckare.* Häft. 1.
51. *Svenska Medeltidens Rim-Krönikor.* Häft. 7 (slutet).
52. *Ett Forn-Svenskt Legendarium.* Häft. 9.
- 53, 54. *Susos Gudelige Snilles Väckare.* Häft. 2, 3 (slutet)
55. *Sveriges Dramatiska Litteratur.* Häft. 2.
56. *Ett Forn-Svenskt Legendarium.* Häft. 10.
- 57—60. *Själens Tröst.* Häft. 1—4 (avslutad).
61. *Ett Forn-Svenskt Legendarium.* Häft. 11 (slutet).
62. *Heliga Birgittas Uppenbarelser.* Häft. 8.
- 63, 64. *Skrifter till läsning för klosterfolk.* Häft. 1, 2 (avslutade).
65. *Heliga Birgittas Uppenbarelser.* Häft. 9.
66. *Gersons bok om djefvulens frestelse.* Tryckt 1495 (facsimile).
67. *Sveriges Dramatiska Litteratur.* Häft. 3.
- 68—70. *Klosterläsning.* Häft. 1—3 (avslutad).

SAMLINGAR

UTGIVNA AV

SVENSKA FORNSKRIFT-SÄLLSKAPET

**STUDIER I OUTGIVNA
FORNSVENSKA HANDSKRIFTER**

STUDIER
I
OUTGIVNA
FORNSVENSKA HANDSKRIFTER

AV

NATANAEL BECKMAN
390

MED TVÅ FAKSIMIL

STOCKHOLM 1917
KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER
158641

PD

5772

.B4

Förord.

Den inledning, varmed detta arbete börjar, avsåg att göra ett företal överflödigt. Emellertid är ju alltid den, som avslutar ett arbete, något mer erfaren än den, som börjar det. Ett par små tillägg till inledningen, ett par förklarande ord, torde nog böra bifogas arbetet.

Först gäller detta urvalet av handskrifter, vilket säkerligen kommer att förefalla en kritisk läsare en smula godtyckligt och i viss mening också är det. Ett exempel skall kanske visa, hur ett sådant urval kommit till stånd. Cod. Holm. B 47 förefaller, då man läser Schlyters beskrivning, icke synnerligen intressant. Den togs fram blott emedan den var nära textfrände till den viktiga Arboga lagbok, men de textkritiska frågor, det gällde, voro av så ringa vikt, att jag knappast, om icke handskriften förvarats i Stockholm, hade kommit att besvåra biblioteken med dess rekvisiterande. Emellertid blev denna handskrift den, som gav uppslaget till en kombination, som i detta arbete spelar en framträdande roll och bär namnet texttyp Uppsala.

Att handskriften härrörde från Finland, hade jag ju anledning förmoda, men lika säkra indicier syntes mig föreligga rörande ett flertal intressantare handskrifter. Emellertid blev ingen av de handskrifter, som vid arbetets början togos under behandling med förutsättningen, att de skulle höra hemma i Finland, vid dess fullbordan införd på den för Finland avsedda avdelningen.

Det måste således framhållas, att lika viktiga, kanske viktigare upplysningar böra kunna finnas i handskrifter, som här icke behandlats. Man må efter behag räkna detta för en förtjänst hos arbetet, i den mån det kan anses ge uppslag till fortsatt forskning, eller som en brist, i det arbetet icke kan betecknas som uttömmande.

Även urvalet av det stoff, som kommit till bearbetning vid undersökningen av de särskilda handskrifterna, har ju i någon mån påverkats av tillfälliga omständigheter. Det var givetvis icke möjligt att medtaga allt, så medtogs det, som föreföll ur någon synpunkt anmärkningsvärt. Naturligtvis kan även här en efterskörd vara möjlig. Någon gång har den redan under arbetets gång blivit gjord. Även här skall ett exempel visa, hur saken står. I Nicles Diæknis lagbok möter vokalismen æ i ordet *skillnad*. Då formen är dubbeltydig och, enligt vad jag då trodde mig veta, förekom litet varstades, ansåg jag icke skäl föreligga att behandla den. Senare visade en vid följande partiers slutredaktion verkställd undersökning, att en rätt utpräglad geografisk princip kunde iakttagas i dess utbredning. Det återstod nu ingenting annat än att i förbigående nämna formen i en jämförande mening på en annan avdelning. På antytt sätt kan nog en och annan kompletterande notis till vissa paragrafer finnas tidigare eller vanligen senare i arbetet. Det är min förhoppning, att det meddelade registret skall minska olägenheten av detta förhållande.

IV

Till väsentlig del är arbetet grundat på tabellariska översikter över de former, vari ett antal nyckelord mött i resp. handskrifter. Jag hade en tanke på att publicera en del av dessa tabeller. Men dels har arbetet svällt ut långt utöver det omfång, jag beräknade, då jag hos Fornskriftssällskapets styrelse utverkade tillstånd till dess publicerande, dels anser jag frågan icke riktigt mogen. Både valet av handskrifter och valet av nyckelord bör anstå, till dess den här framlagda förberedande undersökningen genomgått kritikens skärseld. Då handskrifter och nyckelord äro valda, är det återstående arbetet lätt nog. Redan nu torde arbetet mången gång ge anvisning för forskare, som önska upplysning om någon viss dialekt på någon viss tid, rörande de hittills kända källor, som kunna lämna upplysningar.

Till företalsförfattarens angenämare uppgifter hör att uttala ett tack för den hjälp han fått. Detta tack må först riktas till de bibliotek och arkiv, som ställt stoff till förfogande. Därvid nämnes först Kungliga Biblioteket i Stockholm, som berett mig en fridlyst vrå, där jag fått i bortåt halvtannat år disponera på en gång ett trettiotal handskrifter, somliga mycket dyrbara, somliga för min räkning uttagna från sin vanliga plats i visningssalens montrar. Bland bibliotekets tjänstemän är det främst förre Förste Bibliotekarien Robert Geete, som i sin dubbla egenskap av handskriftsavdelningens föreståndare och Fornskriftssällskapets redaktör visat mitt arbete ett aldrig svikande intresse. Även hans efterträdare numera Riksbibliotekarien Collijn har många gånger varit min hjälpare. Med korrekturen ha, då texter avtryckts, Greve C. M. Stenbock och Förste Bibliotekarien Haverman växelvis varit mig behjälpliga.

Lån från andra orter ha i stor utsträckning beviljats mig. Skoklostersamlingen, nu deponerad i Riksarkivet, Universitetsbiblioteken i Uppsala och Lund, Stiftsbiblioteket i Linköping, Rådhusarkivet i Arboga och Arne-magneanska biblioteket i Köpenhamn ha alla ställt medeltidshandskrifter till mitt förfogande. Därtill kommer en mängd lån av material ur Landsmålsarkivet i Uppsala; materialet har ofta förelegat i så ömtålig form som lösa ordlappar, men det har ändå på bekvämaste möjliga sätt ställts till mitt förfogande. Härvid ha arkivets vårdare Hrr T. Ericsson och H. Geijer underkastat sig mycken möda för att taga reda på vad som för mina särskilda ändamål kunde vara av intresse. De olika lånen ha förmedlats i de flesta fall av Kungliga Biblioteket i Stockholm, i ett fall av Landsarkivet i Vadstena. Ovannämnde Greve Stenbock har också lämnat mig värdefulla upplysningar dels rörande personhistoria, dels rörande östgötska dialektförhållanden. Upplysningar av sistnämnda slag har jag också mottagit av Fil. Mag. F. Tydén i Uppsala. Prof. Wiklunds värdefulla hjälp på det finländska partiet torde falla i ögonen. Må det tillåtas mig att här en gång för alla bringa samtliga de personer och institutioner, som visat mig välvilja, mitt varmt kända tack.

Detta tack bör ock riktas till en död man. Bibliotekarien K. H. Karlsson hade efterlämnat åtskilliga konceptanteckningar till en katalog över Kungliga Bibliotekets svenska medeltidshandskrifter. Även denna katalog har stått till mitt förfogande. Jag har oterat den i de fall, då min uppfattning stämt med författarens; däremot har jag icke ansett en polemik mot en avlidens ofullbordade arbete kunna komma ifråga, vadan arbetets uppgifter lämnats onämnda i de fall, då jag trott mig ha avgörande skäl för en avvikande mening.

Sist ock ett tack till Fornskriftssällskapets Styrelse, som berett mig tillfälle att publicera arbetet.

Alvastra i juni 1916.

Nat. Beckman.

INNEHÅLL.

<i>Företal</i>	III
<i>Inledning</i>	1
<i>Finland</i>	43
Cod. Holm. B 47 (St:M m. m.)	43
Cod. Holm. B 5 b (y. h.) och B 2	52
<i>Norra Mälarbäckenet</i>	55
Arboga lagbok	55
Arboga tänkebok	82
Cod. Holm. B 56 (VmL:C)	94
Nicles Diäkns lagbok	101
Cod. Holm. f. d. Kalmar (MELL: 34)	106
» Vikstad	112
<i>Stockholm</i>	121
Stockholms Stadsbok	121
Cod. Holm. B 23 (KrLL:C)	125
Stockholms jordebok	136
<i>Södermanland</i>	137
Cod. Hammarstad	137
» Ups. B 6 (MELL:E)	146
» Link. J 88 (St:D)	150
» Holm. B 5 b (MELL:F m. m.)	154
» Nyköping	156
Arvid Trolles lagbok	159
<i>Östergötland och Småland</i>	163
Lösings lagbok	163
Cod. Agricola	182
Arvid Trolles kyrkobalk	190
Cod. Söderköping	194
Söderköpingsrätten	199

VI

Cod. Holm. Lag 46 (St:K)	203
» Holm. B 1 (MELL: 74 m. m.)	204
» AM 53, 4:o (MELL:L)	207
» Holm. Lag 21 (MELL:B)	215
» Växiö	217
» Holm. B 24 (KrLL:Q)	220
» Holm. Lag 82 (Stadsl.)	227
Kalmar tänkebok	234
<i>Avslutning</i>	240
<i>Citerade handskrifter</i>	244
<i>Register</i>	247
Formregister	248
Sakregister	252
<i>Rättelser och tillägg</i>	254

Inledning.

§ 1. Då SCHLYTER började utgiva sitt monumentala verk »Samling av Sveriges gamla lagar», lade han, som vi alla känna, den förträffligaste grund för en språkhistorisk forskning. Emellertid har det knappast så, som det förtjänat, stått klart för forskarna, att SCHLYTER bland de talrika handskrifter, som i vissa fall stodo honom till buds, gjorde sitt val efter synpunkter, som äro för språkhistorien främmande. Då han t. ex. av Magnus Erikssons landslag och Stadslagen hade till förfogande c:a 100 handskrifter för vardera och av Kristofers landslag c:a 160, så valde han sin textkodex, efter intressen, som blott delvis täcka sig med språkhistorikerns. Givetvis valde han den handskrift, som han trodde skola ge den bästa bilden av textens ursprungliga innehåll; därav följer, att han gärna valde en gammal handskrift, en av de äldsta, något som för vissa språkhistoriska syften är av värde. Men det finnes ingenting, som hindrar, att en eller annan av de många handskrifter, som han måst använda blott i varianterna, kan för språkforskaren ha, kanske rent av större värde än textkodex, eller åtminstone lämna upplysningar, som denna icke ger.

SCHLYTER uttalar sig själv i denna fråga med all önskvärd klarhet. I St, s. c ff, upptager han till bemötande en hithörande anmärkning. Någon hade anmärkt, att varianter av ordet *örtagarþer* funnos, som icke av honom medtagits. Schlyter säger med anledning härav: »Ville

1—153641. *Nat. Beckman, Outgivna handskr.*

man nu i ett arbete, vars egentliga ändamål ej är att meddela språkforskare underrättelse om alla i äldre och yngre handskrifter förekommande ortografiska olikheter,¹⁾ . . anmärka allt dylikt, så skulle man göra ett försök i det omöjliga; kunde man därmed icke åstadkomma något annat, så skulle man åtminstone frambringa en sådan rudis indigestaque moles av anmärkningar, som gjorde hela verket obrukbart för dess egentliga ändamål och visade, att utgivaren icke hade reda på vad han egentligen borde göra eller hur det skulle gå till. Så skulle t. ex. på de ställen i Stadslagens text, där *dh* eller *th* förekommer, anmärkas de yngre handskrifter, där orden skrivas med *p*; likaså skulle vidlöftiga noter göras där *th* skrives för *t* eller *gh* för *k*, där i slutet av ord skrives *i* eller *e*, *er*, *ir* eller *ær*, *s* eller *z*, där *hanum*, *hanom*, *honum* och *honom* omväxla, där det skrives *firi*, *fyri*, *fore*, *for* eller *för*; *ei*, *æi*, *eig*, *æig* eller *egh* o. s. v., o. s. v. Och vid vart sådant ord, d. v. s. nästan vid vart enda ord, måste, om redogörelsen skulle vara fullständig, uppräknas alla äldre och nyare handskrifter med uppgift, huru ordet skrives i vardera. Vem kan neka, att allt sådant kan synas vara av en viss vikt för en eller annan språkforskare? Jag nekar det åtminstone icke; jag påstår blott, att det är omöjligt för utgivaren av en lagtext med en stor mängd handskrifter att tillfredsställa alla möjliga anspråk i den vägen.» Ännu en för vår uppgift viktig iakttagelse göres av Schlyter i detta sammanhang, då han säger: »Det är icke ovanligt, att en äldre och bättre handskrift i ortografien närmare följer sin tids uttal, utan avseende på ett föråldrat uttal av vissa ord eller bokstäver, då däremot en äldre ortografi på motsvarande ställen stundom finnes bibehållen i somliga yngre och sämre handskrifter.»

§ 2. Ända sedan Kock i »Studier i Fornsvensk ljudlära» (1886) upptog frågan om »Fornsvenskt riksspråk

¹⁾ Spärrat av N. B.

och fornsvenska dialekter», ha landskapslagarna spelat en avgörande roll i dialektfrågan. Den arbetshypotes från vilken Kock utgick, uttrycktes, så, »att bevisnings-skyldigheten åligger den, som påstår, att en landskapslag blivit skriven av en person, som icke talade landskapets dialekt».

Såsom arbetshypotes var naturligtvis Kocks sats fullt berättigad, men mer än en arbetshypotes var den icke.¹⁾ Detta visar sig bäst, då man kommer något närmare in på frågan. Vid det nämnda tillfället kunde Kock säga, att intet försök gjorts att bevisa, att någon av landskapslagarna skrivits av någon från annat landskap. Sedermera, då man gått något djupare in på frågan och funnit motsägelser inom materialet, ha sådana påståenden ganska ofta förekommit. En monografi över ÖGL har skrivits av OLSON ut från den förutsättningen, att skrivaren varit starkt påverkad av västgötskt språk, Hälsingelagens huvudhandskrift har både av Kock och andra betecknats som sannolikt daniserande, ungefär på samma sätt är det med Ängsökodex av UL, VmL misstänkes för västgötska inflytelser o. s. v.

Det är tydligt, att vi behöva kontrollera själva landskapslagarna i avseende på deras dialektala äkthet. Vi ha delvis byggt på sanden. Och värst är kanske, att även kritiska forskare ofta visat sig glömma, att de så gjort. Då HULTMAN i »Hälsingelagen» s. 332 går in på Stadslagen efter att förut ha behandlat MELL, presenterar han den såsom »utfärdad av Östgöten Magnus Eriksson». Må det nu tillåtas mig att erinra om tre ting: Magnus Eriksson var icke östgöte, han var »vel i sprog og væsen . . fuldkommen norsk»;²⁾ han har icke skrivit arketypen till Stadslagen,³⁾ och vad vi pläga kalla

¹⁾ Det lärer till OLSONS berömmelse, att han i Östgötalagens 1300-talsfragment uttryckligen erkänner detta.

²⁾ MUNCH, Det norske Folks Historie, 5, 140. Spärrningen av N. B.

³⁾ Textcodex av Stadslagen är skriven för Stockholm. Mot dess uppländska dialekt talar det av HESSELMAN påpekade *medhian*; mot östgötsk dialekt *wördhis*.

Magnus Erikssons Stadslag, Stadslagen, är icke arketypen utan Stockholms rådhusrätts avskrift.

Frågan är nu, om vi kunna finna fasta punkter, med vilkas hjälp vi kunna pröva landskapslagarnas dialektala äkthet. Jag tror, att så är. Det är nog visst, att vi både av landslagarna och kanske ännu mer av stadslagen ha handskrifter, vilka medgiva en både noggrannare och säkrare datering och lokalisering än landskapslagarna. Här ha vi ju emellertid en synpunkt, som alldeles säkert varit Schlyter absolut främmande. För hans uppgift, för hans val av textkodex, var det absolut likgiltigt, om en viss handskrift av MELL var skriven i Småland eller i Dalarna, i Lödöse, Söderköping eller Kalmar. Men för forskare i frågan om fornsvenskt riksspråk och fornsvenska dialekter är ju detta en sak av central betydelse. SCHLYTERS efterföljare ha här försummat åtskilligt. Som östgötskt språk gäller t. ex. i vår språkhistoriska litteratur dels vad som står i ÖGL, dels vad som står i skrifter, som med denna ha språkliga beröringspunkter, t. ex. MELL:A. Men ingen har tänkt på att vi av St ha en handskrift, skriven för Söderköping och daterad till bestämd dag år 1387. Nog bör man väl erkänna, att vissheten är avsevärdt större i detta fall. Och dock skola vi i det följande göra gällande, att man även i detta speciellt gynnsamma fall har att göra ingalunda med ett avgörande bevis, blott ett indicium, som kan anses avgörande först i den mån, det stödes av andra indicier. Utom denna komma vi att behandla en handskrift, som tydligt anger sig vara skriven i Växjö, en annan, vars skrivare uppger sin uppländska födelsesocken o. s. v.

Av det sagda framgår, att den lokalisering vi få genom själva landskapslagarnas innehåll, icke är så säker, som man för 30 år sedan antog (eller nödgades antaga). Men lokaliseringen lider också av att vara alltför obestämd. De på forskningens nuvarande ståndpunkt viktigaste av hithörande frågor gälla Östergötland. Detta dels på grund av detta landskaps stora betydelse för det fornsvenska

litteraturspråkets uppkomst, dels ock på grund av OLSONS förtjänstfulla försök (det hittills enda i sitt slag) att monografiskt behandla ett landskaps hela äldre medeltidslitteratur. Först måste vi erinra om att vissa drag, som bevisligen kunna vara östgötska, därjämte kunna ha hört hemma i grannlandskapen. Man har t. ex. pläгат anse textkodex av MELL för en östgötsk urkund, och det är ju ostridigt, att dess språk företer en rad överensstämmelser med t. ex. ÖGL:A. Men nu bör ju erinras, att MELL:A står i en kodex, i vilken en obetydligt yngre hand inskrivit smålandslagens kyrkobalk. Detta får väl anses bevisa, att MELL:A varit använd inom Småland (Växjö stift), och om detta är bevisat, så får det väl sägas vara indicerat, att den är skriven icke allt för långt från den ort, där den använts. Fråga vi nu, om de t. ex. av OLSON påpekade språkliga överensstämmelserna förbjuda en lokalisering till Småland, så måste säkerligen den frågan besvaras nekande.

Omvänt gå viktiga gränser inom själva Östergötland. HESSELMAN visar, att nordöstra delen av landskapet har »sveamål», medan sydvästra delen har »götamål». ¹⁾ Han drar således diagonalt genom landskapet en mycket konstitutiv dialektgräns. Frågan har sedermera av DANELL, ²⁾ vår kanske främste kännare av östgötskan, underkastats en revision. DANELL förnekar ingalunda den av HESSELMAN betecknade gränsen, så vitt det gäller den av HESSELMAN speciellt studerade företeelsen (behandlingen av *ī* och *ȳ*), han tvärtom ger nya, värdefulla bidrag till dess noggrannare uppdragande. Men han framhåller, att en ännu mycket mer konstitutiv gräns går vid den gamla landskapsgränsen, in casu vid Vättern. Mot DANELL har OLSON i en recension ³⁾ ställt sig på HESSELMANS sida, vilket är så mycket märkligare,

¹⁾ Sveamålen, s. 66 m. fl. st. I & Y s. 1.

²⁾ Xenia Lidéniana, s. 43 ff.

³⁾ Arkiv XXXI, s. 223 ff.

som han förut icke delat HESSELMANS åsikt i den för H. viktigaste frågan, den om *ï* och *ÿ*.

Men icke nog härmed. Det går viktigare gränser än denna inom det område, som kan representeras av östgöotalagen i dess olika handskrifter. Jag medger, att, såsom Kock framhållit, den har bevisningsskyldighet, som vill påstå, att en östgöotalagshandskrift är skriven av en person utom Östgöta lagsaga. Men även om motsatsen vore bevisad, återstode svårigheter. Må det tillåtas påpeka, att lagsagan icke täckte sig med vad vi nu kalla Östergötland, icke ens med det område, som enligt NORENS beteckningssätt talar östgötamål. Sydgränsen för östgöotalagens område gick icke någonstädes nära gränsen mellan nuv. Östergötland och Småland. Den gick vid *Brimsæ sten mællir Blecongs ok Möre*.¹⁾ Området hade en kuststräcka, som sträckte sig från gränsen mellan Tunaberg och Kvarsebo vid Bråviken ned till Brömseback, en sträcka på sina 25 mil, vars norra ända nu ligger inom ett dialektområde, som står stockholmspråket nära, medan sydändan har ett utpräglat sydsandinaviskt språk och har vida kortare väg till både Lund och Köpenhamn än till Stockholm. Inom östgötaområdet i denna mening går gränsen mellan LUNDELLS sydsandinaviska och hans mellanskandinaviska mål, en gräns, vars riktighet ingen bestritt, och som på grund av uppställarens intima kännedom om dialektförhållandena just i dessa trakter har de bästa utsikter att bli bestående. Även Jönköpingstrakten hade östgötsk rätt.

Nu torde i alla resonemang om medeltidsdialekter ett medvetet eller omedvetet antagande, att de skriftliga

¹⁾ Möre har under olika tider tillhört dels Östgöta lagsaga, dels Ölands. För den senare har aldrig någon egen lag varit omtalad. Då man vet, att Ölands lagman stod i ett visst subordinationsförhållande till Östergötlands, så synes den slutsatsen vara berättigad, att Öland haft östgötsk rätt. I varje fall är det absolut oberättigat att förutsätta det motsatta såsom bevisat. I kyrkligt avseende hörde Möre under hela medeltiden till Linköpings stift, en östgötsk kyrkobalk kan alltså mycket väl höra hemma i Möre, även om vi vilja antaga, att Öland och Möre i övriga avseenden haft särskild rätt.

minnesmärkena väl snarast representera landskapens mera centrala nejder, ha spelat en framträdande roll. I vissa fall kan detta resonemang erkännas. Så t. ex. tror jag, att vi utan nämnvärd risk kunna bortse från den möjligheten, att västgöotalagarna skulle representera någon dialekt på gränsen mot Halland-Småland (sydligaste Mark), resp. nuvarande riksgräns Dalsland-Norge (med den medeltida gränsen invid Lödöse är det en annan sak). Men just i Östergötlands lagsaga förhåller det sig annorlunda. Möre var ingen avkrok, det har en jordmån, som vilar på drivande silurgrund, och det innehöll rikets andra eller tredje stad, Kalmar. Det är rimligt, att den skrivna litteraturen från Marks härad i Västergötland varit så ringa, att alla spår hunnit förstöras; men det är knappast rimligt, i varje fall icke visst, att detta äger tillämplighet på Kalmar och Mörebygden. Jag erinrar ånyo om att en bland de handskrifter, som pläga anses vara östgötska, nämligen textkodex av MELL, är kombinerad med en handskrift av Smålandslagen, och att den förvaras i Köbenhavn. Hur den kommit dit, är icke bekant, men saken förklaras naturligtvis lättast, om vi anta, att den först hört hemma nära gränsen. Jag medger alltså, att man kan gå ut från, att handskrifterna av ÖGL troligen äro skrivna av personer från Östgöta lagsaga, men jag bestrider bestämt, att man skulle ha rätt lämna ur räkningen den möjligheten, att orter på ett betydligt avstånd från nuvarande centrala Östergötland kunna vara att taga i betraktande.

Vare sig man nu har DANELLS eller HESSELMAN-OLSONS syn på frågan om den relativa vikten av de olika gränserna inom nutida östgötamål, så blir det i varje fall en högst nödig uppgift att söka klargöra, på vilken sida om den HESSELMANSKA och den LUNDELLSKA gränsen en viss urkund hör hemma. Frågan blir icke mindre intressant, därför att den är svår. Svår är den bl. a. därför, att, såsom DANELL visat, den HESSELMANSKA gränsen går alldeles invid Vadstena, så att även om klostret

rekryterat sin personal blott från en rayon på låt oss säga tre mil, så hade det ändå inom vår medeltids främsta bokfabrik uppstått blandning av sveamål och götamål.

OLSONS undersökning innehåller icke ett enda försök att närmare lokalisera en handskrift eller språkform inom det östgötska området. Den handskrift, som vi här nedan behandla under namnet Lösings lagbok, nämner han i lokaliseringssyfte, men han stannar vid att häradet ligger i Östergötland. En så viktig urkund som Söderköpingsrätten omnämnes blott i förbigående, och den karakteriseras då också blott som den »östgötska». Och dock borde det vara av stort intresse att sammanställa de former, eljest icke belagda, som finnas dels i SR, dels i ett eller annat enstaka av de av OLSON behandlade Östgöotalagsfragmenten. En preliminär lokalisering borde väl i varje fall försökas. Det gäller former som *iær* »är», *hiær* »här».

Att råda bot på de behandlade olägenheterna kräver tydligen mycket material. Hur skall detta anskaffas? En blick på SCHLYTERS handskriftsförteckningar visar, att material finnes, men den visar ock, att materialet är så rikt, att det icke kan i sin helhet publiceras. Även om man ville stanna vid en så tidig period som år 1400, så finge man 24 handskrifter av MELL och 5 av St., säger i tryck inemot 30 volymer, tydligen mer än vi någonsin få råd till. Även att ge en ur språklig synpunkt uttömmande variantförteckning överstiger nog mänskliga krafter. Det skall uttryckligen hävdas, att SCHLYTERS variantförteckningar ge ofantligt mycket mer, än man efter hans val av uppgift skulle kunna vänta eller begära. Men de ge naturligtvis icke på långt när allt. Vill man använda de många varianthandskrifterna för språkhistoriska ändamål, så återstår intet annat än att utan handskrifternas publicerande redogöra för deras viktigaste språkliga egenheter.¹⁾

¹⁾ Att enskilda handskrifter kunna visa sig så värdefulla, att de framdeles böra publiceras, förnekas naturligtvis på intet sätt härmed. Tvärtom ingår det i undersökningens plan att söka främja en sådan utveckling.

Metoden har givetvis sina stora olägenheter. Den viktigaste är, att läsaren icke sättes i tillfälle att bekvämt kontrollera lämnade uppgifter. Det kan alltså å ena sidan hända, att en på förbiseende beroende uppgift icke blir rättad, men det kan å andra sidan också hända, att om enstaka fel bli i redogörelsen påvisade, förf. blir strängare bedömd, än han förtjänar, och alltså hans arbete får mindre betydelse för forskningen, än det även med sina brister hade bort. En annan olägenhet, visserligen mindre viktig, är, att arbetet med en handskrift alltid är mera ansträngande än arbetet med en tryckt edition. Detta kan visserligen icke, såsom man ibland ser antytt, fritaga forskaren från att söka sanningen, där den står att finna, men det omöjliggör nog vissa metoder, som med den tryckta upplagan kunna genomföras. Det torde vara omöjligt att åstadkomma en fullt så noggrann statistik efter handskriften som efter upplagan. I varje fall avses något sådant icke i denna avhandling.

Men om sålunda vår metod lider av vissa brister, så äger den å andra sidan mycket stora förtjänster. Viktigast av dessa är den enorma utökningen av materialet. Men en annan viktig fördel är följande: Då våra medeltidshandskrifter till största delen utgöras av avskrifter, resp. avskrifiers avskrifter, så ha vi i de flesta källorna att räkna med dialektblandning. I anslutning till vad vi rörande en särskild här använd källa skola påvisa, ha vi att räkna med det språk, som talades i skrivarens barndomshem, med det, som talades i den ort, där han arbetade, och med det, som förelegat i hans förlägg — en del annat att förtiga, t. ex. hans eventuella lärares, eller förut avskrivna originals vanor. Rörande allt detta äro vi i de flesta fall mycket illa ställda. Vi räkna med flera obekanta och ha egentligen ingen rätt fast hållpunkt för bestämmande av någon bland dem. Då vi, såsom här sker, gå fram bland handskrifter, som äga ett flertal kända paralleller, så är det ju klart, att vi

kunna med vanliga textkritiska metoder söka bestämma, vad som må anses härröra från förlägget och vad som må anses vara avskrivarens egendom.

En annan mycket viktig fördel är, att vi vid behandlande av sådana handskrifter som laghandskrifterna kunna använda ett slags nyckelordsmetod. I många fall kan en handskrift ha ett så pass begränsat värde, att ett fullständigt bearbetande av allt dess material icke bör komma i fråga. Men det kan hända, att det ändå lönar sig ganska bra att se efter, hur vissa ord av bekanta typer skrivas på från parallella handskrifter bekanta ställen. Vi kunna lätt se efter, hur ord sådana som *synia* och dess former, *ledig*, *thjuver*, *ting* o. d. skrivas, och vi kunna så få en eller annan bekant ljudövergång närmare lokaliserad, resp. daterad.

Med det väldiga material, som föreligger, måste vi naturligtvis välja. Det är enligt min mening tre synpunkter, som böra därvid vara vägledande:

En handskrift förtjänar undersökas:

1) om den med större noggrannhet än vanligt kan dateras eller lokaliseras;

2) om en förberedande undersökning visar, att den äger ortografiska egenheter, vilka kunna förmodas ge gott material för ljudhistoriska undersökningar;

3) om den tillhör en grupp av handskrifter med besläktat språk, så att en lokal, resp. individuell dialekt genom densamma kan få en allsidigare belysning, än i regel varit möjligt.

För den förberedande orienteringen har man i alla dessa avseenden en utmärkt hjälp i SCHLYTERS handskriftsbeskrivningar. Om man ser efter en smula närmare, så finner man ofta, att SCHLYTERS redogörelser för en handskrifts »ortografiska egendomligheter» på ett mycket osökt sätt låta sig hänföras till synpunkter, som äro välbekanta från den språkhistoriska diskussionen.

§ 3. Föreliggande avhandling har sin tyngdpunkt i lokaliseringsförsöken, och den utgör, så vitt jag vet, det

första försöket inom vår litteratur att med användande av så vitt möjligt alla till buds stående medel söka lokalisera ett flertal handskrifter. Det torde då vara nödvändigt, att några ord sägas om vilka dessa hjälpmedel äro och om deras relativa värde.

Blott i undantagsfall kunna vi bygga på direkta uttalanden av handskriften själv. Emellertid äga vi t. ex. en viktig handskrift, som själv anger, att den är skriven på en bestämd ort (Söderköping) på en bestämd dag.¹⁾ Hur vanskliga förhållandena äro även i detta exceptionellt gynnsamma fall, skola vi nedan framhålla. En annan bok är skriven i Växjö 1388, en tredje är skriven år 1459 (avslutad d. 12 mars) av en skrivare, som är född i Vikstad i Uppland. Att sådana handskrifter icke undersökts, då frågan om fornsvenskt riksspråk och forn-

¹⁾ För lokalisering genom direkta dokumentariska uppgifter borde ju stadslagens handskrifter erbjuda de bästa möjligheterna. Varje stad skulle ha sin bok, lagbok, ur vilken rättssökande på framställning och mot avgift ägde att få det till användande ifrågakommande lagrummet sig föreläst. Och städerna ägde ju arkiv, som kunna anses ha varit permanenta intill våra dagar. De skäl, som kommo reformationstidens män att i bästa fall med vårdslöshet, i värsta fall med direkt flentlighet fara fram mot klostrens religiösa litteratur, ägde ingen giltighet gentemot städernas lagböcker, som ju innehöllo alltjämt gällande rätt.

Emellertid är det faktiskt icke synnerligen många lagböcker, som kunna hänföras till bestämda städer. Vi ha: 1) Stockholms rådhusrätts exemplar, av SCHLYTER använt som textkodex; 2) Söderköpings exemplar av år 1387, SCHLYTERS cod. B; 3) Arboga rådhusrätts exemplar, SCHLYTERS cod. L; 4) Trosa stads lagbok, SCHLYTERS n:r 19, samt 5) från nyare tid Mariestads lagbok, skriven av denna stads skrivare 1597 (n:r 60). Av Västerås stads bok ha vi icke originalet; men en god avskrift, cod. S, och ett flertal sämre sådana ge en föreställning om dess innehåll. Slutligen ha vi en handskrift Linc. J 79, som själv uppger sig vara gjord i Nyköping 1469, och som väl, även om den icke varit använd av stadens rådhusrätt, kan anses återge det väsentliga innehållet av denna stads bok. Angående Uppsala stads förlorade bok kunna vi lämna några upplysningar i § 6. Med stor trygghet kunna vi också hänföra Cod. Holm. B 47 till Viborg, dock utan att heller i detta fall vilja påstå, att den varit ett officiellt exemplar, tillhörigt rådhuset. — Huruvida vår sydligaste större stad, Kalmar, tillämpat stadslagen och ägt handskrift därav, är kanske icke så alldeles solklart, som SCHLYTER, St. lxiv synes anse. SYLVANDERS resonemang äro nog delvis förfelade, men icke så under all kritik, som SCHLYTER antyder. Stadens faktiska intima förbindelser med Hansan och övervägande tyska prägel kunna nog göra det värt en undersökning, om de behandlade rättsfallen skulle hänvisa på annan, eventuellt hanseatisk rätt, och detta är dock vad SYLVANDER företrädesvis anser sig ha påvisat. Något mer härom nedan.

svenska dialekter» stått på dagordningen i 30 år, måste jag beteckna som rätt egendomligt.

Vida oftare ha vi till förfogande anteckningar och tillägg, som kunna ge indirekt vägledning antingen (i gynnsammaste fall) rörande handskriftens tillkomstort eller (oftare) rörande orten för dess användning, vilken ju dock kan antagas i regeln tillhöra ett icke allt för avlägset område i förhållande till tillkomstorten. Vad själva fyndorten beträffar, så är det ju välbekant, att böcker ha »sina öden», men detta hindrar icke, att då man ingenting annat vet om en bok, än att den tagits till vara på en särskild ort, då är det sannolikaste antagandet, det tills vidare mest metodiska, att den tillkommit någonstädes icke allt för långt från fyndorten.

Om man vill försöka använda lokalisering efter fyndorten, måste man naturligtvis här såsom vid de andra lokaliseringskriterierna avlägsna missvisande fall. En central institution, såsom vårt antikvitetsarkiv, hade ju organ över hela riket. Att en handskrift kommit i dess ägo och från detsamma gått över till exempelvis Kungliga biblioteket, betyder naturligtvis ingenting. Liknande synpunkter få tillämpas på Uppsala universitetsbibliotek. Med något större sannolikhet skulle man kunna antaga, att vad som hamnat i vårt största landsortsbibliotek, Linköpings stiftsbibliotek, borde höra hemma icke allt för långt utom stiftets gränser. Men av denna synpunkt våga vi icke göra nämnvärt bruk, ha heller icke behöft det, då de Linköpingshandskrifter, vi haft användning för, låtit sig på annat sätt tillfredsställande lokalisera. Det är egentligen endast en biblioteksort, som vi våga använda, och det är Köbenhavn. I de fall, då vi icke veta något närmare om hur en handskrift kommit till Köbenhavn, eller då vi blott veta, att den ägts av Rostgaard, då är sannolikheten betydligt större för ett ursprung inom den del av Sverige, som i fred och krig stod i närmaste förbindelse med Danmark, exempelvis de trakter, som voro skådeplats för Kalmar-

kriget, än från övre Sverige. Om ett sådant indicium stämmer med andra, så förtjänar det beaktande.¹⁾

§ 4. Detta allt är synpunkter, som kunna och böra användas på vilket hithörande material som helst. Ett par särskilda metoder, betingade just av beskaffenheten hos våra svenska källor, böra något närmare framhållas.

Den ena av dessa är en modifikation av det sedan gammalt använda innehållskriteriet, en modifikation, som väsentligen har sin grund i våra medeltida kyrkobalkars historia. Som bekant blev ingen kyrkobalk intagen i själva lands- och stadslagarna, emdan det icke lyckades få till stånd en text, med vilken både andliga och världsliga myndigheter kunde vara nöjda. Landskapslagarnas kyrkobalkar kommo därför att fortfarande gälla, dels inom sina gamla områden, dels i vissa fall genom reception inom nya sådana. Vill man nu använda den med landslagens och stadslagens handskrifter förenade kyrkobalken såsom indicium för en viss lokalisering, så måste man sätta sig in i den utveckling, som skett. I alla detaljer är denna icke utredd, men följande står fast.

Västergötland synes hela medeltiden ha bibehållit sin egen kyrkobalk. Detta vitsordas uttryckligen av sakkunniga vittnen vid Brynolfs kanonisationsprocess 1417, och det styrkes av det faktum, att landslagshandskrifter med västgötsk kyrkobalk tillkommo till ett antal av åtminstone 4 under 1400-talet, därav tre under århundradets senare hälft.²⁾ Att Värmland i huvudsak följde Skarastiftets huvuddel är väl troligt, ehuru Brynolfsprocessens vittnen synas göra skillnad mellan stiftet och »provinsen, d. v. s. Västergötland». På grund härav torde en (äldre) laghandskrift med annan kyrkobalk än VGL:s blott på särskilda, starka skäl förläggas till Västergötland. Sådana skäl finnas i enstaka fall (se § 19).

¹⁾ Den viktigaste handskrift, för vilken på dessa grunder kan mistänkas ett sydligt ursprung, är textkodex av MELL.

²⁾ Av ett diplom 13 sept. 1412 se vi, att kyrkan vid nämnda tid ansåg Västgötalagens föreskrift om huvudtione som gällande i Lödöse.

Rörande Södermanland äga vi icke sådana historiska uppgifter som rörande Västergötland, men det betydliga antalet handskrifter av Sdml, särskilt dess kyrkobalk, som även den avskrevs ännu inemot medeltidens slut, gör troligt, att Södermanland eller väl rättare Strängnäs stift behållit gammal kyrkorätt till medeltidens slut; vi göra därför samma påstående som rörande Västergötland. En landslag med uppländsk kyrkobalk, t. ex., får således blott på särskilda skäl antagas härröra från Södermanland. Att handskrifter med sörmländsk kyrkobalk blivit överförda till Finland, skall nedan bevisas. Att de där använts är visst, att de också där avskrivits, är sannolikt.

Den kyrkobalk, som bättre än någon av de övriga från början uttryckte den kanoniska rättens innehåll, var Upplandslagens. Den var redigerad av en andlig och åtnjöt i viss mån ärkestolens auktoritet. Det blev också den, som kom att stå sig bäst i konkurrensen, den blev recipierad över stora delar av landet. Tidigt är detta bevisat för Västmanland; vi erinra, att den för Arboga c. 1450 utskrivna stadslagen har Upplandslagens kyrkobalk. Men det är sannolikt för de flesta övriga landskap. Smålandslagens kyrkobalk har ju bevarats till vår tid blott i två handskrifter från slutet av 1300-talet. Säkerligen är det Upplandslagen som utträngt den inhemska. Även Östergötland torde ha recipierat Upplands kyrkorätt, till en del kanske Södermanlands.¹⁾ Handskrifterna bli så tunnsådda, så snart vi komma över gränsen mellan 1300- och 1400-talen. Här bör ihågkommas, att då Arvid Trolle, vars domarverksamhet var förlagd till Småland och Östergötland, lät binda in sina handskrifter av landslag och stadslag, så förenade han dem med en handskrift av Upplandslagens kyrkobalk. Cod. Holm. B 1 har både UL:s och ÖGL:s Kkb.

¹⁾ För Östergötland anpassade redaktioner av denna finnas i Cod. I och O av Sdml. Jfr s. 15 f. Jfr även vad som meddelas Kr. Landsl. s. CIX om en Edinburghandskrift.

Flera ha SdmL:s och UL:s. Från Finland skola vi nedan uppvisa laghandskrifter, som innehålla UL:s kyrkobalk. Det är således uppenbart, att denna balks tillvaro i en laghandskrift icke innebär någon anvisning rörande lokaliseringen, annat än i den mån, att den utgör en instans mot lokaliseringen till något av de först nämnda stiftet (Skara eller Strängnäs).

Vi sammanfatta de summariska uppgifterna om kyrkobalkarnas förening med handskrifter av båda landslagarna och de båda stadslagarna i en tabell. Siffrorna kunna möjligen vara osäkra på någon enhet, då det kan vara ovisst, om en handskrift, vars kyrkobalk skrivits med annan hand, eller en, som är sammansatt av två, skall medräknas. På resultatet torde detta dock knappast inverka. De vid stadslagen inom parentes satta talen ange sådana handskrifter, som redan förut omnämnts, emedan de även innehålla någon landslag.

Tabell över kyrkobalkarnas fördelning på handskrifter av landsl. och stadslag.

Kyrkobalkar	MELL	Kr. LL.	Bj.-R.	Stadsl.
Västgötalagen	5	1	1	—
Östgötalagen	3	1	—	(1)
Södermannalagen	11	18	1	3 (+ 3)
Västmannalagen	2	—	—	—
Upplandslagen	c. 40	c. 80	—	6 (+ c. 20)
Smålandslagen	2	—	—	—

Icke blott kyrkobalkarna som helhet, även i desamma förekommande interpolationer kunna vara till ledning. Det är särskilt de i många kyrkobalkar förekommande fridlysningsbestämmelserna, som här göra oss tjänster. Domkyrkorna och andra större kyrkor (stadskyrkor) hade sina stora högtider, »kyrkmesse», d. v. s. datum för kyrkans invigning samt de speciella skyddshelgonens dagar. Typiska exempel av gammalt datum ha vi i Biskop Brynolfs stadga. Naturligtvis var det kyrkans

mening, att de stora helgdagarna skulle begås med andakt. Åtskilliga omständigheter gävo dem dock ganska stark prägel av vanliga marknader med slagsmål och dylika folknöjen; det är ju väl känt, att åtskilliga av de nämnda dagarna (t. ex. flera av Brynolfs dagar) bibehållit sig såsom marknader in i vår tid. Det var mot det nämnda vilda livet, som kyrkans bestämmelser ville råda bot. När nu dylika bestämmelser, som avse östgötska orter, influtit i en handskrift av Södermannalagens kyrkobalk, så visar detta antingen, att balken skolat användas i Östergötland, eller åtminstone, att den avsetts för en domare, som på grund av grannskap till Östergötland hade behov att använda ifrågavarande bestämmelse. I det följande behandla vi en handskrift, vars kalendarium tydligt hänvisar på Stockholm (B 24). Då vi nu finna, att dess uppländska kyrkobalk intagit fridlysningsbestämmelser för Västerås och vissa sörmölandska orter i Stockholms närhet, så ger ju detta ett kraftigt stöd åt de av kalendariets beskaffenhet dragna slutsatserna.

Utom kyrkobalkarna äro ibland andra smärre partier ur landskapsrätten införda i landslagshandskrifterna. Men för vårt ändamål spela dessa interpolationer icke någon synnerligen stor roll. Rätt klara äro förhållandena även här rörande Västergötland, där man påtagligen låtit vissa partier av grannelagsrätten allt fortfarande gälla och infört dithörande stadganden i handskrifterna, se SCHLYTER VGL s. XXI, XXV.

De ifrågavarande handskrifterna äro ju emellertid detta förutan klart lokaliserade till Västergötland, vadan innehållskriteriet här icke får någon större betydelse. Beträffande andra landskapsrätter tillkomma andra egenomligheter. Som bekant grundades landslagen närmast på Upplands- och Östgöotalagarna. Nu visar det sig, att vissa partier av dessa, som icke kommit att ingå i landslagen, ändå åtnjutit ett visst anseende såsom vägledande eller av andra skäl kommit att intagas i handskrifter,

som dels troligen, dels bevisligen härröra från andra landskap. Ett sådant parti är Upplandslagens stadgande om konungens utskylder, KgB 10. Detta möter litet varstädes, något som kan förklaras dels så, att vissa dess stadganden ansetts i tillämpliga delar gälla även utanför Uppland, dels så, att de stormän, som låtit avskriva resp. laghandskrifter (t. ex. för att användas i deras domareverksamhet), måhända i egenskap av privatmän och jordägare för vissa delar av sin egendom lydde under Upplandslagen och behövde ha vissa av dess stadganden till hands. Jämte detta stadgande har även Östgötalagens stadganden om älgjakt BB 36 § 2, 3 blivit infört i åtskilliga handskrifter, bl. a. en, som bevisligen härstammar från Finland,¹⁾ flera från Uppland och Södermanland. — Att ett mer filosofiskt parti, såsom företalet till Södermannalagen, kommit att i en viss handskrift införas, kan ju icke sägas väga synnerligen tungt. Tillsammans med andra indicier kan det dock ha någon betydelse. — I handskrifter av Stads-lagen förekomma ibland några rader ur Upplandslagens Manhelgisbalk (11 pr.). Om släktskapen mellan de viktigare av dessa handskrifter se § 6.

§ 5. Men även då det icke gäller bevarad landskapsrätt eller egentliga interpolationer, kan texttypen giva värdefull ledning för en handskrifts lokalisering. Man kan ju taga för givet, att den som beställde en laghandskrift, i de allra flesta fall beställde den någonstädes i grannskapet av sin hemort. På detta sätt kom en handskrift, som av slumpen förts till en viss ort, att frambringe dotterhandskrifter i första, andra och tredje hand, vilka företrädesvis spriddes i dess grannskap — alldeles som ett träd ger liv åt andra träd undantagsvis långt från moderträdets ståndplats, men oftast i närmaste grannskapet. Med försiktighet använt och då det får stöd av andra indicier, kan texttypskriteriet ge värdefulla anvisningar.

¹⁾ I Cod. Ups. B 10, se § 18, har en lagman i Hälsingland och Ångermanland med egen hand infört detta stycke.

2--153641. *Nat. Beckman, Outgivna handskr.*

Då t. ex. Cod. Holm B 24 har språkliga egenheter, som i våra dagar höra hemma i övre Dalarna och ännu längre bort, och då den har sina närmaste textfränder i Stockholm och Södermanland, så innebär ju den senare omständigheten en mycket kraftig maning att se till, om icke de ifrågavarande egenheterna tidigare ha funnits på närmare håll.¹⁾

§ 6. Av de olika problem, som texttypskriteriets användande framkallar, är det ett, som erbjuder särskilda svårigheter och som därjämte på ett intimt sätt berör bedömandet av flera i det följande i olika sammanhang behandlade handskrifter. Lämpligen upptages därför frågan här till behandling i ett sammanhang. Vid behandlingen av St: M = Holm. B 47 nämner SCHLYTER, att denna handskrift är nära textfrände till St: L = Arboga lagbok. SCHLYTER nämner en del sekundära anteckningar från 1500-talet, som beröra Finland, och varje läsare sluter, att vår handskrift under 1500-talet varit i bruk i Finland. Men han döljer under ett »m. m.», att det även av huvudhanden finnes ett litet stycke, som pekar mycket bestämt åt Finland. Stycket ger bestämt det intrycket, att handskriften från första stund är skriven för, väl snarast i, Finland, och en närmare granskning av de lämnade uppgifterna skall nedan visa, att den

¹⁾ I vissa fall kan man endast med mycket stor försiktighet antaga lokalt grannskap på grund av textlikhet. Detta gäller särskilt, om textens avvikelser från normala texten beror på en bestämd, eventuellt kyrklig åskådning. Ett typiskt exempel erbjuder MELL, GB 9, som saknas i en mängd handskrifter. Saken är, att denna flock ger uttryck åt den gamla germanska åskådningen, enligt vilken äktenskapets rättsverkningar inträdde i och med concubitus, enligt den kyrkliga åskådningen och den kanoniska rätten var det vigseln, som var för äktenskapet konstitutiv. En direkt polemik mot den gamla åsikten infördes i den nedan behandlade Holm, Lag 83, där det inskrivits (bl. 11 r): *Nuptias non concubitus sed consensus facit.*

Ett alldeles likartat fall förekommer i St. Här gäller det den bestämmelse i EdsB 19 som låter en äkta man, vilken agar (*kan . . radha*) sin hustru så grundligt, att hon dör, betraktas som offer för ett oförvållat olycksfall. Här ha två i övrigt föga befryndade gamla handskrifter (B och D) och en hel mängd yngre (däribland Holm, Lag 83, Holm B 47 men icke Cod. Agricola) lämnat tomrum för att få en mer rättfärdig avslutning på flocken än deras förslag erbjudit.

finländska ort, som kommer i fråga, är Viborg. Men då blir ju textfrändskapen rätt underlig. Att en stad i sydöstra Finland skulle ha skaffat sig sin lagbok just från Arboga längst inne i Mälardalen, förefaller knapast riktigt troligt.

Å andra sidan har Arboga lagbok tydlig frändskap med en del sörmländska handskrifter. En sådan är St: D, en annan St: E, en tredje Cod. Nyköping (O) och en fjärde dennas nära textfrände Arvid Trolles Lagbok (N). Det sistnämnda kunde synas ytterligare trassla in härvan. Arvid Trolle hade sina stamgods nere i Småland, man ville då i första rummet gissa på att hans lagbok (liksom det med den sammanbundna kalendariet) hörde hemma där. Men saken behöver icke förhålla sig så. Såsom vi vid behandlingen av Arvid Trolles lagbok skola visa, har boken nog skaffats under den tid, då hr Arvid var hövitsman i Nyköping, och då gör saken inga svårigheter. Att de sist nämnda handskrifterna sammellan äro rätt nära släkt, kan man ganska lätt utläsa ur SCHLYTERS variantförteckningar, där förbindelsen LMNO, resp. DELMNO äro mycket vanliga. Olika tecken tyda på Södermanland, i ena fallet ett i boken infört kalendarium (D), i andra en med densamma förenad kyrkobalk (E), i tredje fallet dateringen (O), i det fjärde sörmländsk skrivsed (N). Förf. är övertygad, att Arvid Trolles Lagbok och Cod. Nyköping äro avskrifter av samma original. Man kan till och med tillägga ännu en sak: utom i Cod. Nyköping har Arvid Trolles lagbok en nära textfrände i SCHLYTERS Cod. 43, om vilken vi blott få veta, att den av konungens befallningshavande i Nyköpings län insänts till Kungl. biblioteket. Det är ju ett svagt indicium, men det förtjänar dock nämnas, då det pekar åt samma håll som de övriga, att Arvid Trolles bok härrör från Södermanland. St: 43 har året 1430, vilket jag med SCHLYTER anser gälla förläggget.

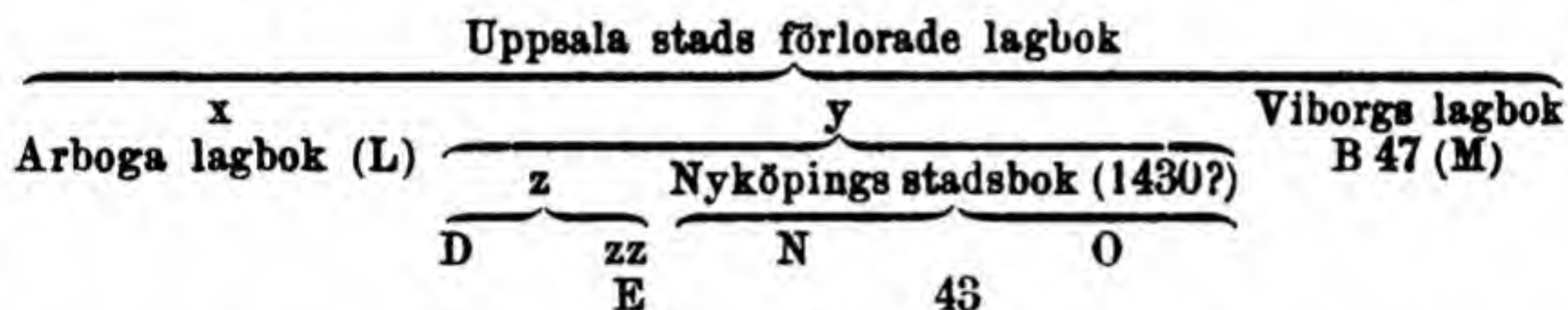
En intressant textegenhet tillkommer den sörmländska textgruppen, nämligen att den i ÄB 11 citerar Bjärköa-

rätt; lydelsen är något olika; den återkommer klart i D, E och Cod. Nyk., i Arvid Trolles Lagbok står *kierköö* för *bierköö*; även den unga Cod. 29, som är nära textfrände med Cod. D, har *Bjerköö*, och efter denna ha varianter i 1618 års upplaga *Björköö*.¹⁾ Man erinrar sig, att vi ha handskrifter av Bjärköarätten från en västgötsk och en sörmländsk stad, oavgjort vilken. Det är reminiscenser av den i dessa innehållna rätten, som här föreligga. — S. 196, n. 38 (KpB 20) visar sig hela gruppen representera inlandsstädernas rätt i avseende på marknader.

Återstår då problemet om Viborgshandskriftens släktskap med Arboga lagbok och de sörmländska handskrifterna. Lyckligtvis ha vi goda källor. Vi veta av ett i Sv. Diplomatarium utgivet brev av d. 19 augusti 1403, att konung Erik av Pommern nämnda dag beviljat Viborg stadsrättigheter *æpter thy, som stads boghene i [U]psalom wtwyser*. SCHLYTER antar, att det gällt direkt stadslagen, i så fall är det klart, var viborgarna avskrivit sin lagtext. Diplomatiets utgivare antaga, att det gällt lydelsen av stadsprivilegierna, men vi äga knappast giltiga skäl att på detta sätt frångå källans klara och tydliga ord. Alltså erfordras blott den hypotesen, att Arboga lagbok och de sörmländska handskrifterna härstamma från Uppsala. Nu veta vi, att deras text avviker från den, som gällde i Västerås (St:S); vi veta ock, att den avviker från den, som användes vid Stockholms rådhusrätt (St:A) och Söderköpings (St:B). Då blir av centralt belägna, mer betydande orter, som kunna komma i fråga, Uppsala den viktigaste. Vad Arboga lagbok

¹⁾ Schlyters förmodan, att *bjerköö* i Cod. Nyk. är korrupt och *kierköö* i Arvid Trolles Lagbok det riktiga, är icke sannolik. Cod. Nyk. är fullt lika väl avskriven som Arvid Trolles bok, och det är långt rimligare, att en avskrivare vid medeltidens slut läst ordet *kyrka* i stället för ett ord, som han icke förstod, än att han skulle ha missförstått det först nämnda ordet. — St:E (B5b) föreligger kombinerad med ett kalendarium för Åbo stift, den har tydligen blivit såld till Finland, kanske Åbo. Nu är att märka, att utom i våra handskrifter finnes ordet *Bjærköarätt* använt om stadslagen i Kon. Albrekts brev av Åbo 1365, rörande stadslags införande i Ulfby-Björneborg. SCHLYTER antar för givet, att då stadslag gällde i Åbo. Representerades den av B5b? — Jfr § 22.

beträffar, så skola vi nedan finna, att dess språkform, som är rikligt belyst av en stor handskrift (Siælinna tröst) av samme skrivare, företer åtskilliga drag, till vilka vi nu få söka motsvarigheterna i Uppland eller ännu nordligare, medan det synnerligen bestämt skiljer sig från språket i Arboga tänkebok, vilken med större sannolikhet kan förutsättas representera språkbruket i staden och delvis företer likheter med nutida dialekter i dennas närhet. Därtill lägges till sist interpolationen ur UL, MHB 11.¹⁾ På grund av allt detta tror jag mig kunna uppställa följande stamtavla:

(D = Cod. Linc. J 88; E = Holm. B5b; N = Arvid Trolles lagbok;
O = Cod. Nyk.; 43 = n:r 43 i Schlyters förteckning.)

Vissa olikheter mellan de här under ett behandlade handskrifterna skola vi senare behandla i samband med de särskilda handskrifternas undersökning. Att i detalj utreda filiationsförhållandet inom den sörmländska gruppen stöter på stora svårigheter och är icke för våra ändamål strängt nödvändigt. Det bör dock anmärkas, att texten i N och O i början står närmare L, i slutet närmare E.

Tack vare godhetsfullt meddelande av hr landsarkivarien Kjellberg kan jag till sist lämna ett par notiser om den förmodade arketypen till det hela, Uppsala rådhusrätts exemplar. Rådhusinventariet d. 28 juni 1633 upp-tager bl. a. en »Skrifuin lagbook», inventariet d. 1 juli 1652 »1 g(ammal) Skrifven lagbook». Sedan hade min sagesman icke spår av boken; han förmodade, som mig

¹⁾ Så även den i Paris förvarade St: R, som genom sin kyrkobalk visar sig härröra från Södermanland. Om dess text i övrigt kan jag icke yttra mig, då jag icke sett denna handskrift.

synes rimligt, att boken gått förlorad i den stora branden 1702. Vi äro sålunda befriade från plikten att söka Uppsala lagbok bland bevarade handskrifter.

Det vunna resultatet kan befästas och utvidgas, om vi även undersöka beskaffenheten av de texter av MELL, som ingå i Cod. Nyk. och Arvid Trolles lagbok. Även i detta parti äro nämligen de två handskrifterna ytterst nära textfränder, så nära, att man kan misstänka, att de även här äro avskrivna efter samma förlägg. Det kunde ju lätt tänkas, att den postulerade Nyköpings stads bok även innehållit en landslag, vars stadganden ju i enstaka fall kunde få betydelse även för rådhusrätten. Söker man textfränderna till våra två handskrifter (hos SCHLYTER n:r 33 och 49), så finner man, att sådana äro dels MELL:R (19), dels MELL: 31 och 32. Med dessa ha de gemensamt en avsiktlig omredigering, som består i att TjB 11 ersatts med en ny flock, som huvudsakligen är identisk med fl. 39, men innehåller några slutord ur fl. 11. Denna egenhet har (tydligen från en besläktad handskrift) övergått i Kristofers landslag.¹⁾ Vidare ha de med de nämnda handskrifterna gemensamt ett påtagligt skrivfel, att *skæpt vapn* 'skaftade vapen' KpB 1, utbytts mot *skip vapn* 'skepp och vapen'.²⁾ Om lokaliseringen för den handskriftsgrupp, som dessa textfränder tillhöra, få vi en ytterst svag antydning däri, att vissa av dem äga Upplandslagens kyrkobalk. Men däremot få vi en alldeles fast punkt i deras släktskap med Ragvald Ingemundssons översättning, ty Ragvald var ärkedjåkne i Uppsala, och det lider icke ringaste tvivel, att hans översättning går ut från en text, som vid hans tid vererade i närheten av ärkebiskopens säte. Resultatet är då, att vi även för MELL kunna postulera en texttyp Uppsala, och bevisningen kan genom samstämmigheten mellan de resultat, som vunnits för stadslagstexten och

¹⁾ Dessa handskrifter (och andra) ha *viliandi(s)* för *værkis* i EdsB 1; så även Kr. LL.

²⁾ Detta återfinnes blott i något yngre handskrifter av Kr. LL och är då troligen nytt missförstånd.

landslagstexten, väl anses orubblig. Nära besläktad med texttyp Uppsala har den handskrift varit, som lagts till grund vid redigeringen av Kristofers landslag.

Texttypskriteriet kan på detta sätt i ersättning för den relativa osäkerhet, varmed det lokaliserar våra handskrifter, ge oss värdefulla anvisningar rörande dessas förlägg.

§ 7. En annan lokaliseringsmetod, som spelat en stor roll i andra länder, men som i vårt land varit alldeles försummad, erbjuder sig, då ett kalendarium finnes i en handskrift. Fullt vitsord äger ju detta blott, om det är av samma hand som handskriftens huvuddel. I annat fall kan det dock ge indicier rörande de orter, där handskriften varit använd.

Kalendariets helgonlängd var ingalunda identisk, ingalunda gemensam för hela kyrkan eller ens den under en ärkebiskop lydande kyrkoprovinsen. Både i avseende på de upptagna helgonen och deras dagar rådde betydlig omväxling. Att dagarna växlade beror på det förhållandet, att även inom helgonens värld råder en viss rangordning. Denna har betydelse särskilt i det fall, att en i senare tid i helgonlängden upptagen person rätteligen (t. ex. på grund av dödsdagens inträffande) bort firas på samma dag som ett förut i längden upptaget helgon.¹⁾ I så fall fick det ringare helgonet vika för det förnämligare. Men icke heller rangordningen var lika. Naturligt nog hade lokalhelgonen, skyddshelgonen, högre rang inom det egna stiftet än på andra håll. På sådant sätt är icke blott närvaron av ett helgonnamn utan även dettas placering i kalendariet karakteristisk för olika stift. För Sverige komma företrädesvis följande förhållanden i betraktande:

1) För det sydligaste stiftet, Växjö, äro förhållandena ogynnsamma. Stiftet har intet bevarat officiellt kalendarium, som kan läggas till grund för en jämförelse. Och dess skyddshelgon, Sigfrid, var ju i viss mån gemensam

¹⁾ Se t. ex. »Notule Brynolphi», GUMMERUS, Synodalstatuter 50 ff.

egendom för hela svenska kyrkan. Här med reservation lämnade uppgifter grunda sig på Arvid Trolles Lagbok och MELL:L.

2) Linköping hade intet egentligt lokalhelgon. Karakteristiskt för dess kalendarium är, att den danske konung Knut står som stor fest (rött) d. 10 juli. På andra håll saknas han helt (ex. Uppsala) eller har blott mindre fest (ex. Västerås). Stiftet hade en relikfest d. 4 aug.

3) Skara räknade Helena som sitt skyddshelgon. I sitt eget stift hade Helena stor fest d. 30 juli. I Linköping var »festum duplex» d. 31, i Uppsala saknades Helena alldeles 1344, hade mindre fest 1496, på liknande sätt är saken ordnad i Strängnäs. I Åbo (och Växjö?) saknas Helena fullständigt. — Sent tillkom Brynolf; hans dödsdag firades i Skara d. 6 februari, translationen d. 16 aug. Blott den senare festen har haft någon betydelse utom stiftet. Ärkestiftet firade den d. 17 aug.

4) Strängnäs stift hade två skyddshelgon, Eskil och Botvid. Eskils egentliga dag var d. 11 juni (så c. 1200 enligt Vallentunakalendariet, även i Uppsala stift). På den rätta dagen firades han naturligtvis i hemstiftet. I andra stift har han fått vika för Barnabas och firas där d. 12, men hans dödsdag saknas ofta helt. Eskil har dessutom en translationsdag, d. 6 okt. Denna har större utbredning än dödsdagen. Stor fest i Strängnäs, Linköping, Västerås; mindre på d. 8 i Skara. Saknas Uppsala och Åbo. Botvid hade sin dag d. 28 juli. Han saknas helt i Åbo (och Växjö?).

5) Västerås stift firade som lokalhelgon David. Dennes rätta dag var d. 25 juni. I Uppsala firades han egendomligt nog d. 15 juni. Domkyrkans invigningsfest firades d. 16 augusti.

6) Ärkestiftet ägde intet specifikt lokalhelgon. Dess relikfest firades d. 24 sept., sedermera på en söndag i närheten av detta datum, Eriks translation d. 24 jan.

7) Åbo stift hade till lokalhelgon Henrik. Denne firades i hemstiftet d. 20 januari, i andra stift d. 19. I

hemstiftet hade Henrik dessutom en translationsdag d. 18 juni. Dagen före sistnämnda fest firades domkyrkans invigning. Egendomligt för detta stift är också, att Anna har d. 15 (ej d. 9) dec.

De lämnade uppgifterna torde vinna avsevärt i användbarhet, om vi sammanfatta dem i en tabell. I den å nästa sida meddelade betecknar halvfet kursiv stor fest (totum duplex, solenne), vanlig kursiv mindre festum fori (båda i handskrifterna vanligen rött), antikvastilen festum chori, en fest, som firades i kyrkan, medan arbetet utanför kyrkan gick sin gilla gång.

Med dessa uppgifter kunna ofta nog kalendarier rätt bestämt lokaliseras till ett visst stift. Man måste dock observera, att de handskrifter, som komma i fråga, icke äro officiella, vadan mindre avvikelser kunna förekomma. Stundom måste en mera detaljerad jämförelse verkställas. I detta fall äro de av GROTEFEND i »Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit» avtryckta helgonlängderna att rekommendera.

De gynnsammaste förhållandena för användandet av kalendariet såsom lokaliseringsmedel ha förelegat vid granskningen av Cod. Holm. B 23, som med denna metod, såsom jag tror ganska säkert, kunnat hänföras till Stockholms stad.

§ 8. En lokalisering på språkliga grunder är naturligtvis i princip en förträfflig lokalisering. Det kan ju invändas, att den går i cirkel, men detta kan undvikas, om man lokaliserar handskriften genom en grupp av språkformer och sedan medelst handskriften lokaliserar andra språkformer. Mer väsentligt är då, att denna art av lokalisering ger just vad vi önska. Om vi få aldrig så säkra bevis på att en viss handskrift kommit till på en viss ort, så kan ju ännu betvivlas, att den representerar just den ortens dialekt. Här få vi däremot lokalisering just av språkformen, som för oss är huvudsaken.

Lokaliseringen på språkliga grunder förutsätter ju

Några karakteristiska helgdagar.

Dagar	Åbo	Uppsala	Västerås	Strängnäs	Skara	Linköping	Vaxjö??)
S:ta Anna	Dec. 15	Dec. 9	Dec. 9	Dec. 9	Dec. 9	Dec. 9	Dec. 9
Sigfrid	Febr. 15	Febr. 15	Febr. 15	Febr. 15	Febr. 15	Febr. 15	Febr. 15
Knut Hertig	Jan. 7 ¹⁾	—	Jan. 7	—	— ⁹⁾	—	(Juni 25)
Knut Konung	—	—	Juli 10	—	—	Juli 10	Juli 10
Helena	— ²⁾	Juli 31 ³⁾	Juli 31	Juli 31	Juli 30	Juli 31	(Juli 31)
Brynolf (död)	—	—	—	—	Febr. 6	—	—
Brynolf (transl.)	—	Aug. 17	—	—	Aug. 16	—	—
Eskil (död)	Juni 12	Juni 12	—	Juni 11 ⁴⁾	—	Juni 12	(Juni 12)
Eskil (transl.)	—	—	Okt. 6	Okt. 6	Okt. 8	Okt. 6	Okt. 6
Botvid	—	Juli 28	Juli 28	Juli 28	Juli 28	Juli 28	—
David	—	Juli 15 ⁵⁾	Juni 25	Juni 25	Juni 25	Juni 25	—
Ericus transl.	—	Jan. 24	—	—	—	—	—
Henrik (död)	Jan. 20	Jan. 19	Jan. 19	Jan. 19	Jan. 19	Jan. 19	(Jan. 19)
Henrik (transl.)	Juni 18	—	—	—	—	—	—
Relikfest	Sept. 9	Sept. 24 ⁶⁾	—	—	—	Aug. 4	—
Domk:s vign.	Juni 17	—	Aug. 16	—	—	—	—

¹⁾ Här felaktigt kallad »regis». — ²⁾ Kalendariet i B5b, som i övrigt är ett typiskt Åbokalendarium, upptar Helena vid d. 31; möjligen har hon sålunda tidigare förekommit i stiftets officiella kalendarium. — ³⁾ Icke i det äldre kalendariet av 1344 (Dipl. Svec. II). — ⁴⁾ Eskil har i Strängnäs även en »octava» d. 18. — ⁵⁾ Så i kalendariet av 1344; i det senare har festen flyttats till en söndag. — ⁶⁾ Har tidigare firats i Skara, se COLLJN, Redogörelse för . . . äldre arkivalieomslag, s. 52. — ⁷⁾ De inom parentes satta namnen härröra från AM 53. Eskil och Knut (transl.) synas vara efteråt inskrivna. Anna står ännu vid d. 26 juli. Henrik är överstruken med rött, där har tillagts festum terre.

något slags fast punkt, och alltefter det sätt, varpå denna väljes, kunna vi få två särskilda metoder:

1) Man kan jämföra en skrift med andra minnesmärken av äldre (här medeltida) språk. Vi kunna kalla denna metod KOCKS och OLSONS metod.

2) Man kan jämföra den studerade skriften med former i nutida dialekter. Denna metod är ju utan tvivel att beteckna såsom HESSELMANS metod.

Av dessa två är den senare med säkerhet den mest pålitliga. Hänföra vi oss till den äldre litteraturen, så ha vi först att se till, om de urkunder, vi gå efter, själva äro absolut säkert lokaliserade. Detta är faktiskt mycket sällan fallet. Därtill kommer, att, om jag får så säga, de gamla urkunderna ge oss blott punkter, inga gränser. Om vi t. ex. antaga, att vokalharmoni m. m., som iakttagits i västgötaurkunder, verkligen är västgötskt medeltidstalspråk, så betyder detta blott, att någon punkt i Västergötland haft en så beskaffad dialekt. Då det nu är Vidhemsprästen, som med särskild konsekvens genomför ett slags vokalharmoni, så ha vi ju på visst sätt en ovanligt god hållpunkt, då vi kunna antaga, att skrivaren arbetat inom landskapets centrala delar. Men därvid förblir ovisst, om han härstammade från dessa trakter och talade just deras dialekt. Ännu mer framträder dylik ovisshet i ett annat fall. Man räknar de autografiska anteckningar vi tro oss ha av Birgitta till östgötska skrifter. Då vi nu veta, att Birgitta var född i Uppland, så kräves ju en bevisning, vilken icke kan grundas blott på det faktum, att hennes språk i många punkter stämmer med östgötskan; beviset krävde ett hittills icke lämnat fastslående av att överensstämmelsen gällde sådana punkter, däri den tidens östgötska skilde sig från den tidens uppländska. Alltså, om vi veta, att en språkform hört hemma i ett visst landskap, så återstår den i de flesta fall ovissa frågan, hur långt dess område inom och utom detta landskap sträckte sig.

Långt bättre är det, som sagt, med de nysvenska dia-

lekterna. Här behöva vi icke tvivla om de givna språkformernas fakticitet och lokalisering. Och här ha vi i många fall (dock långt från alla) verkliga gränser. HESSELMANS behandling av de korta vokalerna *i* och *y* ger här ett förträffligt material. Goda synpunkter erbjuder också SANDSTRÖMS undersökning av *a*-omljudet av *u* i Västergötland. Tyvärr ligga åtminstone tre av Västergötlands viktigare centralpunkter (stiftsstad Skara och klostren Gudhem och Varnhem) så nära de vunna gränslinjerna, att man i nästan alla de viktigaste medeltidsurkunderna från Västergötland kan befara dialektblandning. Av dessa och andra skäl får man ställa sig skeptisk mot HESSELMANS försök att med ett enda schibboleth avgöra lokaliseringsfrågan.

Vid det nu påpekade förhållandet, att dialektgränser och landskapsgränser icke alltid sammanfalla, måste vi stanna ett ögonblick. Av praktiska skäl nödgas vi ofta röra oss med förkortade beteckningar, som, om de tagas efter orden, skulle ge vid handen, att vi kände å ena sidan fornvästgötska, å andra sidan fornöstgötska o. s. v. betydligt bättre, än vi i verkligheten göra. Bland hit hörande i litteraturen berörda fall förtjäna följande att särskilt behandlas.

HESSELMAN har redan tidigt under sin författarverksamhet framhållit det intima sammanhang, som råder mellan å ena sidan de östsvenska, å andra sidan de uppländska dialekterna och deras närmaste släktingar. Han har senare framhållit, att till och med en så utpräglad dialektfärgad skrift som Jöns Buddes bok icke kan med säkerhet språkligt lokaliseras närmare än så, att man håller uppe möjligheten av å ena sidan finländskt, å andra sidan uppländskt eller södermanländskt ursprung.¹⁾

¹⁾ Rörande HESSELMANS uppfattning av företeelsen måste en kritisk anmärkning framställas. HULTMAN hade antagit, att den svenska befolkningen i Finland från sina tidigare boningsorter medfört vissa dialektdrag eller »tendensen till dem». Detta antagande avvisar HESSELMAN, som vill förklara saken genom den livliga samfärdseln över Östersjön. Jag tror, att man dock delvis måste ge HULTMAN rätt. Vi ha en

Jämte HESSELMANS undersökningar komma närmast HULTMANS i Hälsingelagen i betraktande för lokaliseringsfrågor. Det är *u*-omljudet, som av HULTMAN särskilt utförligt behandlats. Hans resultat ha bestritts, t. ex. av KOCK, och i vissa delar äro de nog ägnade att väcka en kritisk läsares skeptiska instinkter. Och även här är givetvis ett kriterium för litet. Emellertid vill jag framhålla, att man icke nödvändigt behöver acceptera HULTMANS resultat i alla delar för att kunna ha gagn av hans stort anlagda undersökning. Även om HULTMAN skulle ha oriktigt uppfattat orsakerna till växlingen *u: o* i fornsvenska handskrifter, så äro hans storartade materialsamlingar med redogörelse för formernas faktiska förekomst i urkunder från olika håll därför ingalunda utan värde utan tvärtom i högsta grad förtjänta av beaktande.

De gynnsammaste förhållandena för en lokalisering genom jämförelse med nu levande folkmål erbjuder Arboga Lagbok och den av samma hand skrivna Siælinna Tröst. Det kan därför vara lämpligt att just hit knyta några ord om metodens begränsning. Att uppvisa ett bestämt sockenmål, med vilket handskriftens språk i ett och allt stämde, vore ju ett mycket övertygande bevis på härstamning från den ifrågavarande socknen. Men detta kommer med säkerhet icke någonsin att lyckas.

analogi i förhållandena i isländskan, vars nära överensstämmelse med vissa norska dialekter icke rimligtvis kan förklaras därmed, att isländarna skulle haft så livlig samfärdsel just med de trakter, vilkas dialekter det gäller. Och de av HULTMAN berörda »tendenserna» behöva alls icke vara några mystiska eller mytiska foster av en idérik forskares fantasi. HULTMAN har säkerligen tänkt på faktorer, med vilka även HESSELMAN ofta räknar. HESSELMAN vill i olika accentueringsvanor se förklaringen till att exempelvis upplänningen försvagar ändelsernas konsonantism, men bevarar vokalismen, medan t. ex. västgöten gör tvärtom: ex. uppl. *vari*; västgötska *varet, vart*; norra Östergötland | *gävi*, | Västergötland | *gæt* | (se Sveamålen, s. 65 f., särskilt not 2). Om vi nu antaga, att en befolkning, som ägt dylika accentueringsvanor av ena eller andra slaget, för något århundrade blivit alldeles isolerad från hemtrakten och där kvarboende befolkningsselement, är det icke då antagligt, att utvecklingen i vissa fall blivit parallell på grund av de medförda tendenserna?

Detta för det första därför, att ingen handskrift är skriven på ett oblandat sockenmål, för det andra därför, att sockenmålen gränser nog ha förskjutits under 500 år, låt vara mindre, än man skulle tro, för det tredje därför, att icke alla sockenmål äro undersökta eller hinna bli det, innan folkskolor och kommunikationer utplånat deras karakteristiska egenheter. Man får vara nöjd, om man kan visa, att handskriften äger, resp. saknar de karakteristika, som inom ett visst betydligt större område bestämt utvecklingens stora grundlinjer.

Det förefaller, som om vi vid undersökningen av den antydda handskriften skulle ha lyckats uppvisa en medeltidsdialekt, som fullständigt genomfört en övergång (kort vokal + *ld* > lång vokal + *l*), vilken i nu levande mål förekommer blott som sporadiska oregelmässigheter. I de flesta övriga fall har man fått vara nöjd, om kollationen med de levande folkmålen givit det negativt tillfredsställande resultatet, att folkmålen icke omöjliggöra de slutsatser, vartill övriga indicier givit anledning.

Här ha följande dialektgränser varit av särskild betydelse. Vokalbalansen har ju tillämpats i större delen av det svenska området; i sin allmännaste form dock icke, såvitt man kan se, i Västergötland och icke alls i Danmark. Med den kunna därför Västergötland, resp. danska skrivare elimineras.¹⁾

Övergången *i, y* > *e, ö* i kort rotstavelse m. m. är ju med största omsorg kartlagd av HESSELMAN.²⁾ De av H. uppdragna konturerna, något närmare preciserade av DANELL³⁾ för Östergötlands vidkommande, ha naturligtvis varit ett huvudsakligt hjälpmedel.

Vidare har sydgränsen för det område, där *a* övergår till å framför *nd, mb* visat sig användbar.⁴⁾

Av det nyss anförda framgår, att åtskilliga av de sammanställningar, som i detta arbete göras mellan fornsvenska

¹⁾ Vanskligheter med avseende på Västmanland beröras nedan.

²⁾ Sveamålen s. 66, m. fl. st. I & Y s. 1.

³⁾ Xenia Lidéniana, s. 43 ff.

⁴⁾ Resp. författarens nyss citerade arbeten.

handskrifter och nysvenska dialekter, icke göra anspråk på att positivt lösa lokaliseringsfrågan.

§ 9. Det sagda för mig osökt över till frågan om å ena sidan handskriftstraditionens, å andra sidan dialektmaterialens värde i det hela och metoderna för de olika materialens tillgodogörande. Det är därvid ganska intressant att med varandra jämföra yttranden om de olika metoderna av å ena sidan OLSON, å andra sidan HESSELMAN. OLSON har gjort till sin uppgift att utforska den medeltida östgötskan, han genomgår material från de skrifter, som pläga räknas till östgötska skrifter, och slutar med en liten kollation med dialektmaterial.¹⁾ »Även beträffande de nu behandlade särdialektiska företeelserna är det naturligtvis av intresse att, såvitt möjligt, konstatera förhållandena till de moderna dialekterna.» Det är tydligt, att saken för OLSON är av mycket underordnad vikt, låt vara icke utan allt intresse. Hans kollation ger till resultat, att han kan uppvisa fyra övergångar, som äro allmänt genomförda, två, som äro kända, en del växlingar, som delvis även äro kända, samt aderton (18) företeelser, som äro alldeles okända inom den nutida dialekten. En sådan statistik synes ju ganska starkt indicera, att hela frågan om de behandlade företeelsernas lokalisering, kanske fakticitet, behövde tagas upp på nytt; OLSON inskränker sig till en reservation för tre fall.

I motsats häremot måste hävdas, att en språkhistorisk konstruktion, som icke kan åtminstone antydningssvis reda förhållandet till det nu levande talspråket, måste anses sakna »pricken över i». ²⁾ Naturligtvis måste man erkänna, att handskriftsmaterialet kan vara sådant, att man får godtaga dess bevisning, ehuru frågan om den fortsatta utvecklingen får helt ställas på framtiden. Men man torde också böra ställa mycket stora krav på

¹⁾ Östgötalagens 1300-talsfragment, § 198.

²⁾ Denna synpunkt framhålles — hogsamt — i HELLQUISTS recension av OLSONS arbete, Arkiv XXXII, 117.

detta materials beskaffenhet, om en sådan bevisning skall förtjäna att godtagas.¹⁾

Vad nu beträffar OLSONS genomförande av metoden, kunna vissa icke alldeles oviktiga invändningar göras. OLSON har för den nu levande östgötskan hållit sig till dels den tryckta litteraturen, vilken som bekant icke är alltför rik, ehuru vida rikare, än OLSON tror, dels de uppgifter, som G. DANELL kunnat ur minnet meddela. Däremot har han icke på något sätt tillgodogjort de typordslistor och ordlappar o. d., som redan vid tiden för hans avhandlings framträdande funnos tillgängliga i offentliga samlingar, och som utan allt tvivel på begäran skulle ställts till hans förfogande. Tager man hänsyn till blott några av de viktigaste och bästa av dessa samlingar, så kommer man i flera fall till gynnsammare resultat, än OLSON gjort. Här några exempel:

a) I MELL:A förekomma former med *o* för väntat *u* framför nasal + konsonant, t. ex. *wonnen, förnompstoghir*. Till denna övergång har OLSON icke kunnat finna någon parallell i levande östgötska, om man bortser från några isolerade former av ordet *rumpa*. I verkligheten förhåller sig saken helt annorlunda. Visserligen har det anförda ordet en avsevärt större spridning än andra analogt byggda ord. Det har väl spritt sig från något centrum som eufemistiskt lånord. Men många likartade utvecklingar finnas bestyrkta. I DANELLs förträffliga samlingar från Väversunda (6 kilometer från Alvastra kloster, 15 kilometer från Vadstena, alltså i utpräglad litterärt läge) träffas: | *phompa* | 'plumsa', | *hæmkə, hæm, dæmər, stæmp, sæmp, gæma* | 'gumma', | *brugæmə*]. I samme författares samlingar från Svanshals, en halv mil längre åt öster träffas: | *bœənt, stœmp, œnər, stœn* | 'stund', | *brænət* | — vid sidan av | *kunə, sump*. | En massa annat kunde tilläggas.²⁾

¹⁾ Vokalharmonien, på *a : æ, i : e* t. ex., är ju utplånad i Sverige och Finland, men någon möjlighet att tvivla på dess tillvaro föreligger ej.

²⁾ Spår av denna utveckling inom häradet kan man vilja se i ett diplom Del o. w. SDNS, n:r 1367, från häradshövdingen i Dals och Lysings härad, som har *ondan* 'nndan' (1410).

b) OLSON tvekar, om han kan hänföra formen *gyri* o. d. till Östergötland. Jag vill icke förneka, att andra förklaringar äro för vissa fall lika sannolika; detta gäller särskilt citaten från Birgitta, vars modersmål ju var uppländska.¹⁾ Det kan anmärkas, att inom Östergötland finnes en övergång $\emptyset > y$ i lång stavelse i likartat fall; till *gøpen* finnes en avledning *jypning*, Väversunda. Om formen *gyri* och dess parallell *kyti* gäller ju för övrigt, att man utan större risk kan postulera den på ett för-gånget språkskede, då en närliggande analogi med ordens övriga former lätteligen kunna ha avlägsnat anomalien.

c) På grund av två enstaka skrivningar i handskriften C antager sig OLSON ha funnit spår av en dialektisk ljudövergång $y > \emptyset$ framför *gg* (§ 95); den citerade formen är *høgge*. Han citerar Kock, Ljudhistoria I, 469, men citatet är så-tillvida vilseledande, som Kock blott ordnat sina exem-pel på den sporadiska ljudövergången $y > \emptyset$ efter de konsonantförbindelser, som förekomma. Att *gg* skulle ha gynnats övergången och framkallat den i dialekter, där den eljest uteblivit, såsom OLSONS ord synas ge vid handen, antydes icke av vare sig KOCKS egna ord eller det material, han anför. Det föreligger tvärtom ex-empel på att *y* bevarats framför *gg*, då det framför andra fonetiskt närsläktade förbindelser övergår till \emptyset . Åtskilliga exempel på denna företeelse anföras av HES-SELMAN I & Y s. 183. Nu är av särskild vikt, att före-teelsen kan uppvisas även inom Östergötland. I Väver-sunda böjes enligt DANELL *bygga*, *bøjde*, *bøjt*; från olika socknar i Lysings härad har jag själv antecknat *støkke: bygga*. Det förefaller, som om en enda skrivning under dessa förhållanden vore väl litet att bygga på.

¹⁾ § 176. Att hon delvis varit påverkad av östgötska, vill jag icke bestrida, ehuru jag kunnat anförä exempel på att barndomsspråket vid flyttning hävdade sin ställning med stor styrka (se Språk och Stil 1914, s. 5 ff.). Naturligtvis borde man söka förklaringen av hennes språk-egenheter i de trakter, där hon mest vistats. Detta ter sig ibland rätt vanskligt. Birgitta skriver *a* i ändelser, ehuru hennes faders upplands-lag skriver *æ*, och ehuru Ulvåsa ligger inom området för Östgöta *e*-mål (!).

3—153641. Nat. Beckman, Outgivna handskr.

d) Slutligen komma vi till det på en gång vanskligaste och viktigaste av alla hithörande problem. Vi måste här yttra oss något utförligare. Det har för länge sedan påpekats, att ord med *u:o* i rotstavelsen i t. ex. ÖGL:A och även i vissa andra östgötska urkunder visa en växling inom paradigmet, som rätt väl stämmer med den växling, som (det urgermanska) *a*-omljudet på sin tid skulle ha infört. Som typexempel kunna vi anföra böjningen *kona:kunu*. OLSON har den stora förtjänsten att ha sökt få dessa fornöstgötska företeelser i samklang med de nutida östgötadialekternas förhållanden. Emellertid stöter detta på rätt stora vanskligheter. I en mängd fall ha de moderna dialekterna *o*-vokal, där medeltidsurkunderna förete antingen växling eller stundom endast *u*. OLSONS teori är följande: Växlingen beror på (urgermanskt) *a*-omljud. Den fortsatta utvecklingen är icke ljudlagsenlig, den består i en utjämning, vilken dock enligt materialets vittnesbörd delvis följer icke morfologiska utan fonologiska grunder. Delvis visar det sig omöjligt att inom dialekten själv förklara företeelsen, OLSON tvingas då att antaga, att företeelsen beror på inflytande från andra dialekter. Då han nu, enligt min mening med fog, utesluter riksspråket, hade han ju varit pliktig antyda något skäl, varför någon annan dialekt (i inskränkt mening) kunnat så påverka östgötskan. Det hade, synes mig, ålegat honom att påvisa, om det t. ex. kunnat vara västgötskan, för vars förhållanden en förtjänstfull utredning av SANDSTRÖM föreligger.

SANDSTRÖMS framställning har blottat ett par förhållanden, som endast med största svårighet låta förena sig med OLSONS teorier. Det ena av dessa är det, att västgötskan är mycket konservativ i nu ifrågavarande avseende. I stor utsträckning står den ännu kvar på VGL:s ståndpunkt i avseende på fördelningen av *u* och *o*. Vidare har av SANDSTRÖMS utredning (s. 51) framgått, att *u*-former i t. ex. *brott*, *skott* tillhöra östra Västergötland. Då nu OLSON i dessa ord konstaterar en fortgående ut-

vidgning av området för *o*, så kan detta tydligen icke bero på inflytande från grannndialekterna på detta håll. Vi ha vidare att märka, att östgötskan i andra fall rätt väl uppehållit äldre gränslinjer, t. ex. den, som går mellan dialekter med *bitit* och *betet*, av vilka den förra hör hemma öster, den senare väster om sjön Tåkern. Naturligtvis kunna nutida östgötaformer gå tillbaka på medeltidsformer, som icke belagts i våra källor.

Vill man nu på försök göra ett utkast till ljudlagenlig förklaring av växlingen *u : o*, så erbjuda sig ganska goda hållpunkter. Först kunna vi konstatera, att levande östgötamål ha övergång till *o* i fall, då ingen utjämning kan sättas i fråga, emedan alla former haft *u*; jag erinrar om de under a) nämnda formerna av *bundin* o. d. Men vi ha ännu en omständighet, som framhållits redan av Kock i Sv. Ljudhistoria.

Kock tänker visserligen liksom OLSON på rester av den genom *a*-omljudet framkallade växlingen, men han hänvisar därjämte på tilljämningen, vilken ju för ett ord som *kona : kunu* ger en fullt tillräcklig förklaring och befriar oss från tvånget att tänka oss en utveckling, som i många århundraden låtit en heteroklis *kona : kunu* kvarstå som levande böjningselement. Något mindre enkel är ju saken, då icke *u* utan *i* står i ändelsen, men även sådana exempel på vokalharmoni finnas i sveamål, och de kunna då utan alltför stor risk antagas ha tidigare funnits i en dialektgrupp, som både geografiskt och fonologiskt ligger sveamålen nära. Tilljämningen i inskränkt mening är alls icke den enda vokalharmoniska företeelse, vi kunna räkna med. Vi ha stora områden, inom vilka ett *i* konserverats framför icke blott *i* utan även *u* (den andra »höga» ändelsevokalen). Vi ha dialekter med ett speciellt *i*- och *u*-omljud, vilket består i att båda dessa (höga) vokaler omvandla *a* till *ä*. Under sådana förhållanden vore det alls icke förvånande, om vi hade dialekter, inom vilka *o* överginge till *u* icke blott framför *u* utan även framför *i* och omvänt *u* till *o* i

omgivningar, som för en sådan övergång kunde vara gynnsamma. Jfr HULTMAN, Östsv. dial. 120 not.

Dessa och liknande betraktelser synas mig rätt bestämt indicera, att vi böra försöka finna en ljudlagsenlig förklaring på de företeelser, som OLSON förklarar genom utjämningar. I detalj kan detta genomföras blott med tillgodogörande av ett rikt material, som låter oss följa företeelsen från socken till socken.¹⁾ En sådan detaljundersökning tillhör icke uppgifterna för den föreliggande avhandlingen, och den borde helst omhändertagas av en östgöte, som genom personlig erfarenhet och personliga förbindelser kunde supplera källornas brister.²⁾

Men vi måste tillägga ännu en anmärkning. Den ovan berörda förväxlingen mellan Östgöतालagens giltighetsområde och nutida östgötamålets område har förlett OLSON att lämna ur räkningen en mängd tryckt material, som det ålegat honom att tillgodogöra, däribland åtskilligt av det bästa dialektmaterial, vi över huvud äga. Vi sakna LINDERS stora ordbok från Möre, liksom de av H & E upptecknade »Folkminnena» (Landsm. IX), vilka sistnämnda väl få anses vara våra bästa landsmålstexter. Även BODORFFS avhandling om målet på Öland härrör från östgötskt rättsområde, likaså KARLGRENS texter från Tveta. Helt nära områdets gränser, både sydgränsen av östgötaområdet och västgränsen av Kalmarlänsområdet, ligger den dialekt, som på ett förtjänstfullt sätt behandlats av GADD i hans monografi över målet i Östra härad i Småland; det lider intet tvivel, att dessa avhandlingars och texters material bör tagas till hjälp vid lösandet av en sådan uppgift, som den OLSON

¹⁾ En sådan undersökning har nu nyligen utförts för södra Halland av WIGFORSS.

²⁾ Utom de stora huvudfrågorna finnes det ett stort antal mindre frågor, som skulle ha fått en bättre lösning, om OLSON känt källorna för de levande östgötamålen. Från BRASK citerar OLSON med ett befoget och förvånat ? en uppgift, att *u* 'ur' har biformen *uff*; STENBOCKS typordlista för Jonsbergs socken på Vikbolandet har *uv* såsom bunden form (framför vokaler), inuti ordet ha vi i vissa orter former som *broger*, 'broar'.

ställt sig. Särskilt då det gäller urkunder, vilkas östgötska ursprung är ovisst, t. ex. MELL:A, är jämförelse med dialekter kring gränserna en bjudande plikt.

§ 10. Om således OLSON på ett för hans resultat ödesdigert sätt underskattat de levande dialekternas betydelse, så måste å andra sidan sägas, att HESSELMAN är benägen underskatta handskriftstraditionens. Efter genomgående av det från »de nutida talspråken» hämtade materialet övergår H., I & Y 219, till handskriftsmaterialet, och han finner det »tänkbart», att detta »på en del punkter, framför allt naturligtvis i fråga om de kronologiska momenten, skall kunna komplettera och förbättra vårt vetande». Även här märker man, att den sekundära uppgiften icke upptagits med något synnerligen stort intresse, ehuru den nog behandlas på ett mer tillfredsställande sätt än hos OLSON. En del invändningar måste även här göras. Det får väl ändå anses stå fast, att i alla de fall, där vi äga en mera fullständig kunskap om ett språks historia, där ha vi haft litterära källor att tillgå. Därmed är, synes mig, nog sagt om huvudfrågan.

Största intresset ägnar HESSELMAN åt en sekundär fråga, den ovan berörda frågan, om hans såsom säkra betraktade dialektgeografiska resultat, kunna användas för lokalisering av fornsvenska texter. Säkerligen har man här att tacka HESSELMAN för ett mycket gott uppslag, men det måste dock fasthållas, att en sådan lokalisering icke kan med något så när tillräcklig säkerhet göras på grund av ett enda kriterium, det må vara ett språkligt schibboleth eller något annat. Vi måste på varje punkt av undersökningen hålla fast, att våra kriterier, bevis och vad de må kallas, samtliga äro indicier, vilka bli avgörande först då flera — helst många — peka åt samma håll. Det må vara närmast en blunder, men det visar dock, var faran ligger, då HESSELMAN på grund av en enda form till »icke uppsvenskt» område vill lokalisera en handskrift, som kanske, när allt kommer omkring, företter ett större antal sárdialektiska drag från »uppsvenskt»

område än någon annan fornsvensk handskrift. Jag menar den i § 15 behandlade Siælinna Tröst.

HESSELMANS anmärkning, att handskriftsmaterialet är mindre brukbart därför, att våra handskrifter varit så bristfälligt lokaliserade, underskriver jag naturligtvis utan ringaste tvekan. Föreliggande avhandling ser sin viktigaste uppgift vara att framdraga handskriftsmaterial, som ur denna synpunkt är brukbart.

Saken är nog den, att språkhistorien är en så svår disciplin, att vi behöva med fullaste allvar tillgodogöra alla upplysningar, som stå till buds, att vi måste med all energi sammanhålla, vad vi lära av dialekterna med vad vi erfara ur äldre handskrifter. Om metoden yttrar PAUL redan i den *Methodenlehre*, som ingår i första upplagan av hans *Grundriss* (I, 199 f.), några gyllene ord: »Von den gegenwärtig gesprochenen Lauten wird man immer ausgehen müssen, aber nicht von denen irgend-einer beliebigen Mundart oder Gemeinsprache, sondern es muss überall, wo es möglich ist, von dem Lautmaterial desjenigen Dialektes ausgegangen werden, welcher die natürliche Fortsetzung des älteren bildet, um den es sich handelt». ¹⁾ Ser man på vår svenska litteratur i språkhistoria, så finner man denna solklara sats ytterst sällan tillämpad. För en urkund från Östergötland söker man stöd i ljudövergångar, som äro belagda t. ex. i Luggudemålet i Skåne, och för Vidhemsprästens anteckningar åberopar nu nyligen en duktig finländsk forskare ²⁾ förhållandena i Burträskmålet i Västerbotten. Den senare sluter av skrivningar hos Vidhemsprästen, att västgötskan i stor utsträckning förlängt korta rotstavelser genom konsonantförlängning. Han supplerar sitt material med uppgifter från BRÖMS GYLLENMÄRS' visbok. Han kommer på detta sätt till det resultat, att dialekten icke blott 1325 utan även 1625 befunnit

¹⁾ Spärrat av N. B.

²⁾ EKHOLM, Vidhemsprästens och Johannitermunkens anteckningar i Cod. Holm. B 59. Akad. avh., Hfrs 1915. (Även Stud. i nord. fl.)

sig på en alldeles annan utvecklingslinje än den, som vi träffa hos SVEN HOF (född 1703) och i våra dagars dialekt. Tydligen har han här kommit till ett »nimium probare».

Ännu ett exempel torde böra anföras för att visa, hur rent centrala metodiska spørsmål bli beroende på våra urkunders lokalisering. Vi behandla nedan en av VmL:s handskrifter. Då den är nära släkt med textkodex, och då SCHLYTER i detta fall, liksom i det hela, då han har begränsat handskriftsmaterial att röra sig med, upptar även språkliga varianter, har handskriftens språk ofta varit diskuterat. Den har till en början former med \varnothing för \ddot{y} , som enligt HESSELMAN »se ut som» västgötska eller värmländska. Vidare har den ändelsevokaler, som göra, att den förefaller antingen redan c. 1300 ha tillryggalagt — eller kanske aldrig någonsin ha passerat — vokalbalanslagarnas stadium. Detta tillsammanlagt kunde ju fresta oss att säga, att en egendomlig slump gjort, att både Västmannalagens äldsta handskrifter och Dalalagen (ty de äro i huvudpunkter ense) skrivits av personer från någon avlägsen landsända, låt oss säga Västergötland eller Värmland. Men nu kommer denna handskrift (och textkodex) med former *rw* för äldre *wr*, ex. *rwanger*, vilka »se ut som» älvdalsmål, mest genuina dalmål, och åtminstone kunna förlikas med andra daldialekter, där vi finna de från västnordiska språkarter välbekanta formerna *rång* o. d. (t. ex. Bjursås).

Kock har byggt sin teori om vokalbalansens uppkomst på det antagandet, att vid svag betoning förekommit en utveckling $i > e$ (försvagning), varemot en övergång $e > i$ icke ansetts kunna sättas i fråga. Men om vi nu skulle bli tvingade att förlägga de nämnda handskrifterna med *e* efter kort rotstavelse inom det område, vilket under senare medeltid (1400-talet) och ända in i våra dagar äga vokalbalans i nämnda fall, då få vi tydligen göra om Kocks teori på något sätt. Och här gäller en något så när noggrann lokalisering. Taga vi Arboga till medelpunkt för en cirkel på t. ex. 15 mil, så falla inom

densamma områden med ytterligt olika ljudhistorisk utveckling. Österut få vi med ett gott stycke av Stockholms skärgård, västerut komma vi till Karlstad, norrut till Bjursås i Siljanstrakten, och söderut till Östergötlands sydliga skogsbygd. Skola vi kunna tala om »samma dialekt» måste avstånden reduceras ned till låt oss säga en tredjedel av det nämnda.

§ 11. Om vi då kasta en återblick på de kriterier för en handskrifts lokalisering, som, särskilt då det gäller laghandskrifter, erbjuda sig, så äro de, om man bortser från den självklara men ganska osäkra antydning, som gives av själva fyndorten, rätt många. De ge olika slag av gränslinjer, vilket ur somliga synpunkter är en fördel. Det första, och det som hittills nästan ensamt använts, är innehållskriteriet, det hänvisar i allmänhet till en bestämd lagsaga, d. v. s. i gynnsamt fall ett bestämt landskap. Mera sällan få vi alldeles direkta uppgifter om nedskrivningsorten eller någon gång skriva-rens födelseort; detta ger ju undantagsvis en bestämd punkt. Ha vi ett kalendarium, så hänvisas vi till ett bestämt stift, i mycket gynnsamt fall till en bestämd ort, som är granne till olika stift. Texttypen hänvisar vanligen på grannskap i en mycket vid och obestämd mening, och språkformen hänvisar ofta till ganska vidsträckta områden med gränser, vilka man plägar tänka sig sammanfalla med landskapsgränserna, men vilka i verkligheten oftast avvika från dessa och böra uppdragas medelst det material, som vid de olika landskapens systematiska undersökningar samlats.

På grund av de olika kriteriernas olika förmåga att ge en noggrann lokalisering, ha resultaten i olika fall blivit olika noggranna. Att lokalisera varje text till ett visst landskap har icke varit möjligt, liksom det icke heller alltid skulle vetenskapligt sett varit tillräckligt. Följande grupper synas kunna med rätt stor säkerhet uppställas: 1) Finland, 2) Norra Mälarbäckenet, 3) Stockholm, 4) Södermanland, 5) Östergötland och Små-

land. Benämningen Norra Mälarbäckenet sammanfattar handskrifter, vilka i sitt språk rätt mycket avvika från varandra. Men det har varit omöjligt att bestämt skilja t. ex. Uppland från Västmanland. Namnet är så till vida oegentligt, som jag icke vågar förneka möjligheten av, att en del av handskrifterna skulle kunna härstamma från Dalälvens vattenområde. I praktiken torde detta icke äga så synnerligen stor betydelse. Handskrifterna från Södermanland utgöra en egendomligt homogen grupp (troligen från landskapets centrala del), vartill komma två sinsemellan i språkligt avseende mycket olika handskrifter, knutna till Nyköpings stad. Till »Östergötland och Småland» måste åter sammanfattningsvis hänföras ett antal handskrifter, som i tid och språkform skilja sig högst anseeligt. Ett par kunna sammanhållas såsom hörande till trakten nära Bråvikens inre del. De övriga kunna i regel ej närmare lokaliseras. De, som ha vokalbalansen *a : å*, skulle man ju vilja förlägga till Møre, från vilket område denna företeelse är styrkt under vår medeltid.¹⁾ Men man torde i detta avseende icke böra vara för hastig, ty det kan säkert med föga risk påstås, att denna vokalbalans haft vida större utbredning, än våra otillräckliga källor ge vid handen. — De västgötska källorna, som ur en synpunkt kunde ligga förf. närmast, ha lämnats ur räkningen, emedan jag vetat, att en annan forskare sedan länge förberett en undersökning av dem.

§ 12. Slutligen böra några ord sägas om förkortningsätt, beteckning m. m. De förkortningar, som användas för att beteckna lagar och deras balkar, stämma i det hela med SCHLYTERS, de äro dock något omständligare.

¹⁾ K. H. KARLSSON, Arkiv V, 166 ff. (med tillägg av NORRÉN), BECKMAN, ib. IX 92 ff. Både K. H. KARLSSON och jag ha byggt på det antagandet, att de behandlade diplomerna skulle representera dialekten inom den trakt, där resp. utfärdare (biskopar) voro födda. Då dessa givetvis hade skrivare, är saken i sig ganska oviss. Men just den omständigheten, att två biskopar lämnat ifrån sig urkunder, vilka stämma med varandra, synes göra det till en berättigad arbetshypotes, att på ett eller annat sätt deras språkform (kanske deras val av sekreterare) bestämts av den gemensamma hembygden.

Den balk i landslagarna, som textkodex av MELL kallar *Eghnabalkir*, men som flertalet handskrifter benämner *Jordhabalkir*, förkortas här JB, varigenom vunnits överensstämmelse med andra här använda lagar. *Kyrko-* och *kristnobalkarna* citeras alla KkB.

För handskrifterna har jag sökt utfinna namn, som antydde det vi veta om resp. handskrifts äldsta lokalisering. Då sådana namn icke kunnat utfinnas, har jag använt vanliga biblioteksbeteckningar eller SCHLYTERS benämningar. Att uppkalla handskrifter efter senare tiders ägare har ju i många fall blivit vanligt; ett sådant namn ger dock knappast någon upplysning av värde för våra uppgifter. Här undvikas ägarenamn, som visa åt andra håll än det, varifrån handskriften förmodas härstamma (t. ex. Cod. Kalmar för en handskrift från Roslagen).

Icke sällan avviker en handskrifts flocknumrering från den i textkodex och upplagorna använda. För detta fall uppges två siffror på samma sätt, som är allmänt vid datering efter ny och gammal stil. Ex. BB 35/36 = Byggingabalken, fl. 35 i handskriften, som motsvarar fl. 36 i upplagan. Då blott upplagorna ha indelning i §§, så förekomma sådana blott i senare siffran, om två förekomma. Paragrafcitering, resp. ordet börj(an), sl(utet), användes blott, om flocken är så lång, att detta ansetts behövt. I många fall har det varit möjligt att hämta beläggen ur SCHLYTERS upplaga. Detta utmärkes med en asterisk * vid citatsiffran. Då citatet sker så, anföres blott SCHLYTERS flocknumrering, även om den avviker från handskriftens. Jag har icke alltid ansett nödigt kollationera de från SCHLYTER hämtade citaten. Därför väntar jag knappast klander av dem, som använt SCHLYTERS upplagor. Textproven avtryckas på vanligt sätt med kursivering av förkortningarna. Förkortningen *z* = *et*, *æt* m. m. bibehålles. Likaledes användes ' (apostrof) för att beteckna den ofta förekommande förkortningen av vokal framför *r*. Det är nämligen ofta mycket vilseledande att utsätta en viss vokal; dialekterna skilja sig ofta åt

i behandlingen av dessa vokaler, och materialet ger icke alltid tillräcklig grund för en normaliserande upplösning. I den grammatiska framställningen upplöses i allmänhet förkortning utan beteckning. På ett par ställen, som särskilt angivas, ha för lättlästhetens skull interpunktionen och bruket av stor bokstav normaliserats.

A. Finland.

§ 13. Cod. Holm. B 47. (Här använd benämning.)

Synonymik: SCHLYTER: St: M;

UL: 33.

Handskriftens innehåll utgöres av: 1) UL:s kyrkobalk, bl. 1—18; 2) Stadslagen, 20—107 v.; 3) Eriks Gårdsrätt 107 v.—111 v.; 4) Östgötalagens älgflock 111; 5) Västgötalagens domareregler, med samma tillägg som i Arboga Lagbok, 111 v.—113 v.; 6) Några smärre anteckningar. Allt detta är skrivet med samma hand; av yngre händer ha på lediga platser och i brädden införts en del anteckningar, av vilka en beröres i det följande. Det i många handskrifter (se s. 18 not) utelämnade partiet av EdsB 17/19 är här infört av något yngre hand.

Handskriften dateras av SCHLYTER till omkring 1450.

Handskriftens närmaste textfrände är Arboga Lagbok, texttyp Uppsala. Se därom närmare § 6.

Rörande handskriftens härstamning får man några antydningar i SCHLYTERS företal till UL. Det anmärkes där, att bl. 19 med yngre hand innehåller ett edsformulär på svenska och finska. Därav kan ju genast slutas, att boken varit i användning i någon trakt, där svensk stadskultur och finsk befolkning möttes. Då vi icke ha någon medeltidsstad i Norrland (Gästrikland räknades till Uppland), blir detta liktydigt med i någon finsk ort. En närmare granskning av detta parti, som i förbigående sagt kanske meddelar den äldsta finska text, som över huvud är bevarad, ger ytterligare upplysning. Det svenska formuläret är undertecknat och tydligen skrivet

av en viss SEUERIN WINTER, vilken också på frampärmen antecknat sig som ägare.¹⁾ Prof. WIKLUND identifierar denne med SÖFFRING WINTER, rådman i Viborg (1545—66). SEUERINS släkt har spelat en mycket betydande roll i Viborgs historia.²⁾ Med äldre hand (1400-t.) är som ägare antecknad Jeani Olexala ij J[o]rr[o]la? by (i Nykyrka, Viborgs prosteri). Den finländska ort, där handskriften varit i bruk åtminstone vid mitten av 1500-talet, har alltså varit Viborg. Att handskriften då också skrivits i Viborg, vill väl förefalla troligt, dit pekar även texttypskriteriet; se därom § 6. Och ett avgörande bevis för finländskt ursprung få vi i den anteckning, som av huvudhanden införts bl. 113 v.

Hwa som rædd'r en lappa j hans liiffs nødh mz mat. næt ell'r mz andre hans wid'rtørfft hafui han lappan j thrij aar oc sidan late honom vt til skiptis lagana.

Detta stadgande har avseende på en rätt, som tillkom birkarlarna att taga skatt av lapparna. Det är förut känt i en något utförligare redaktion, dock mindre autentisk; se Handl. rörande Skand:s Hist. XXIX, 27 (nyare vidimerad avskrift av ett brev från Upplandslagmannen Nils Gustavsson, dat. Pite d. 6 Juli 1424). Ett finskt ord (?) synes ha influtit efter RB, rubr.; det heter *riutvlesth* och motsvaras i B av *tabala*.

Härmed torde bevisningen för handskriftens viborgska ursprung vara så fullständig, man i dylikt fall kan begära. I den mån den påverkats av ett svenskt

¹⁾ Edsformuläret, såväl det svenska som det finska, är tryckt av WIKLUND i »Virittäjä» 1915, h. 5, s. 75 ff. — Andra ägare som antecknats, äro Pael matzon Jull, som på flera ställen både med fraktur- och kursivstil upplyst, att han äger boken. Av en anteckning framgår, att han var »gebaren to landzkrone in Denemarken». Vidare Birgitta Arvid Olssons. Med senare händer: H[er] Månses i Waltuna, Venerabilis vir Dn Ericus, pastor i Spånga.

²⁾ RUTH, Viborgs stads historia, pass. Övriga ägare har jag ej då kunnat påträffa. Pavel Matsson kan ha en son i rådman Mats Påvelsson (1590—1609), Birgitta kan vara änka efter rådman Arvid Olsson (1564—66), vilken tid stämmer med stilen.

talspråk har det varit en sydfinländsk stadsdialekt inom (numera rent) finskspråkig landsbygd.

Handskriftens förnämsta språkliga egendomlighet är den oreda i ändelsevokalernas användning, som påvisas av SCHLYTER. Det blir denna, som här skall företrädesvis undersökas. Blott mera i förbigående beröras ett par andra saker.

I. Redan vid en ganska ytlig granskning finner man, att efter kort rotstavelse *i* och *u* behålla sina gamla ställningar. Detta gäller även i huvudsak *a*. »Språkfel», som bestå i att *a* förväxlas med andra ändelsevokaler, förekomma dock. Jag har antecknat följande:

1) Med *o* förväxlas *a* i följande fall:

somor KpB 32/33 § 4; *midsomor* Kgb 23; *kona* ack &c GB tab., m. fl., RB 17/18, 30/31 § 1 (*godho kona*), EdsB 10/11 § 1, § 2, HgB 3, 8; *kono* nom. HgB 4; *konar* GB 7; *fæstekona* ack. GB 4, *frændkona* ack GB 5; *adelkona* barn GB 2 bis; *gamolt* ÄB 13, *gamol* mask. DrVd 11/10; *akoma* ack. SVI 19 (-o Arb. L.); *komo* 3 pl. pr. ind SVI 17 (*kome* konj. Arb. L.).

Dessa former få väl anses tyda starkt på att handskriftens dialekt efter kort rotstavelse haft övergången *a* > *å*. Även i de fall, där en syntaktisk analogibildning, kasusväxling, vore tänkbar, tyckes det först antydda alternativet vara sannolikare. Om övergångens resultat i nutida finländska dialekter se bl. a. KARSTEN i Landsm. XII, 3, s. 78 f.

2) Betydligt fåtaligare och mera tvivelaktiga äro de fall, där *a* växlar med *e*, *i*. *Siden* GB 13, kan ha haft kvar ursprungligen lång vokal. *Skada* förekommer som nominativ BB 22 § 1 (*skadhy*, Arb. Lagb.), SkB 5 (*skadhy* Arb. L.). I ett abstrakt ord som detta är kasusväxling vida sannolikare än i t. ex. *kona*, som vi mötte i föregående moment.¹⁾ *Hwat skada tima kan* SkB 2 äger icke beviskraft, då här kan föreligga den gamla kon-

¹⁾ Som positivt stöd kan man anföra *wilia ellir wadha* subj. predikativ SkB 3 (*wili eller wadhe*, Arb. L.); alldeles analogt i båda SkB 9.

struktionen med dativ efter *hvat*; även Arb. L. har i detta fall *a*. Märkligt är *swarer* pres. sing. GB 17.

Någon anledning att antaga försvagning av *a* efter kort rotstavelse föreligger icke. Ej heller äro fallen tillräckligt många för att behöva förklaras genom antagande av en dansk skrivare eller dylikt.

II. Betydligt talrikare och av betydligt mer växlande natur äro oregelmässigheterna efter lång rotstavelse. Vi behandla först några specialfall.

1) *Byoman*, KgB 15 pass. Ordet förekommer även i formen *byman(s)* KgB 15 § 7. Troligen är detta den för skrivaren naturliga talformen; den möter f. ö. även i Arb. Lagb. a. st. Då så är, så saknar ordet beviskraft för frågan om ändelsevokalerna i det hela.

2) *Annor* mask. KgB 15 § 1, GB 2, GB 5 (-rs), BB 13 (ack.), BB 20 § 2 bis, KpB 8 (bis), KpB 21 pr., RB 4/5 pr. (bis), SVI 15 (bis), SVd 1.

Formen är styrkt från Konungastyr., NORRÉN Aschw. Gram. § 490, Anm. 2. Den finnes ock i Cod. Holm. B 23, EdsB. 15/16. Den torde även ligga till grund för formen *anner* i västgötska. Den är i varje fall icke bevisande för *e*-målsutveckling. Snarast tillhör den förlägget.

3) Ord med slutljuden -*ggja*, *kkja*:

bygge KgB 15 § 7 f., tre ggr (även *byggia*), GB 4 (bis), BB 1 f., BB 8 ff. (pass.), RB 11/12, DrVd 9/8 (bis), KkB 1; *mærke* inf. KgB 16 § 1 (jämte -*ia*); *nid'rtrykke*, inf. KgB 15 § 1; *antigge* GB 4, KpB 33/34 SkB 9, RB 30/31 pr. (*antiggie* SkB 19); *twegge* BB 18 pass., KpB 5, KpB 9; *trigge* BB 18, KpB 8;¹⁾ *lægge* KpB 18/19, RB 11/12 § 2, RB 33/34; *ligge* KpB 20 (*liggia* Arb. Lagbok*, som jämte B 47 är ensam om denna sats), SkB 10; jfr även *nöge* 'nöja' ÄB 10, *samlege*, pres. plur. SkB, tab., SkB 15, samt efter kort rotstavelse *sighie* pres. pl. KgB 14, BB 1, *sighe* GB 4, BB 9, KpB 1;²⁾

¹⁾ Jfr *trigge* Jöns Budde 25, r. 25.

²⁾ Däremot *sighi* pres. konj. KpB 11, RB 30/31.

jfr även *bæggis* GB 10. Om denna företeelse se NOREEN Aschw. Gram. § 144. Vår samling härövan ger goda exempel på ljudlagsenliga former av ord, som pläga återställa *a* genom systemtvång.

4) Flertalet under 1—3 behandlade former låta sig förklara genom ljudlagar eller analogibildningar, som icke äro på något sätt specifika för Finland eller andra periferiska områden. Många av dem skulle kunna möta även i skrifter från centralt svenskt område. Större intresse erbjuda ur vår synpunkt de mycket talrika fall, där vår handskrift företer former, vilka strida mot regler, som eljest iakttagas tämligen undantagslöst. Sådana fall äro:

borgamästara, nom. sing. KGB 2; *huso*, dat. Kgb. 3 (*huse* Arb. Lagb.); *malsæghande ræt* KGB 14;¹⁾ *wæge*, inf. KGB 16 § 2; *vppa* KGB 15 (-e ib. och Arb. Lagb.); *husbondan*, nom. KGB 20 § 2; *barne gotze* GB 11 tab., GB 15 § 1; *bonda(n)*, nom. GB tab., etc. pass., ÄB tab., BB 13; *andre*, dat. sg. n. GB 3; *ængo*, ack. sg. fem.²⁾ GB 9 § 4; *morgongafuo*, nom. GB 9 § 7; *sino*,³⁾ dat. sg. fem. GB 10 pr.; *henne*, gen., GB 1, GB 10 pr., GB 12, ÄB 8 etc.; *frænde*, gen. pl. GB 11; *wid'rgælle*,³⁾ dat. GB 15 (-*gæle* Arb. Lagb.); *äggho*, inf. ÄB 11;³⁾ *witne*, inf. ÄB 11; *likt geen like* BB 9 § 1; *kellererum*⁴⁾ BB 9 § 2; *radhe*, inf. BB 13; *gardha*, dat. BB 13; *rede*, inf. BB 15 § 2; *wadha*, nom. BB 17 etc. pass.; *thiæne*, inf. BB 21 § 3; *gield*, inf. KpB 7; *takar* KpB, tab; *me(e)re* KpB 11, KpB 12, SkB 12/13, *meræ* SkB 12, 14/15; *ganga*, pres. konj. KpB 11; *maghe* KpB 13/14 (-o Arb. Lagb.); *skinne tali* KpB 13/14 § 4; *sine*, ack. fem., KpB 19 (§ 2), jfr *andre sino* KpB 24; *there*, deras KpB 32/33 § 6; *waro*, imperf. konj. SVI 20; *stempno* 3 pl. pr. i. RB

¹⁾ Så även A; kanske ha vi att göra med sammansättningsbetoning.

²⁾ I dessa fall stämmer ändelsen med huvudordets eller attributets ändelse; dittografi är alltså tänkbar.

³⁾ Om möjligheten, att vi här ha ett kortstavigt ord, se § 23. Om så är, hör formen naturligvis till mom. I.

⁴⁾ Jfr n. 36. Det senare *e* återges med förkortningstecken.

10/11; *weghfaranda*, nom. sg. RB 26/27; *warda*, pres. konj. RB 29/30 (*warde* i lika sammanhang dars. 30/31); *godho*, ack. fem. RB 30/31 § 1; *wiliæ* DrVd 2; *tungo*, nom. SVI 20; *kastir*, *kaster*, båda SVd 3, *sargir* BB 18.

Åtminstone, om man får förutsätta, att vi befinna oss på finländskt område, synas de här upptagna formerna särdeles lätta att tolka. Den finländska svenskan har ju i stor utsträckning nu förlorat alla ändelsevokaler efter lång rotstavelse. HULTMAN tror till och med, att denna företeelse varit allmänt östsvensk.¹⁾ Oavsett om den haft fullt så stor utbredning på kartan och om den omfattat alla de ordkategorier, som av HULTMAN avses, torde vi äga rätt att inom vårt område räkna med dialekter, som äga en »period of lost endings», för att använda engelska grammatikers uttryckssätt. Men med all säkerhet har denna period föregåtts av en period med försvagade ändelser, »a period of levelled endings». Ett sådant språkskick anser jag mig med stor trygghet kunna utläsa ur listan här ovan. Om vi tänka oss, att en dansk (eller en riksspråkstalande norrman) med måttliga språkkunskaper och måttlig noggrannhet skulle avskriva ett stycke nysvensk text, så skulle han alldeles bestämt komma att göra ett avsevärt antal skrivfel av just den typ, som vi här ha framför oss. Men säkerligen skulle frekvensen av felaktigt inkomna *-e* blivit större även i kortstaviga ord. Därför behöva vi här icke tänka på en dansk skrivare utan på en dialektalande svensk.

Att söka specialförklaringar på en del här upptagna fall vore säkerligen icke omöjligt. Men ville man restfritt eller nästan restfritt förklara hela materialet, så bleve förvisso en del av förklaringarna mycket pressade. Omvänt märker lätt en kritisk läsare, att vår här under 4 givna förklaring kunde användas även för fallen 1—3.

¹⁾ Östsv. dial. § 1, 49 (s. 142). Jfr Hälsingel. s. 121.

Det blir också säkrast att icke bygga mycket på de hypoteser, vi för dem ställt upp. Men det syntes riktigtast att icke upptaga dem bland de bevisande exemplen till 4. Vad särskilt beträffar 3, så förefaller det rätt sannolikt, att vi här ha för oss en verklig dialektljudlag. Levande mål ha i dithörande fall ofta en specialutveckling, *liggi* med slappt | ɜ | o. d. former. Och det ligger så pass mycken konsekvens i materialet, att man icke gärna vill föra 3 samman med 4. I anslutning till HULTMANS betraktelsesätt skulle man vilja säga, att handskriften påverkats av två dialekter. I den ena, förläggets, har *a* övergått till *e* (ə) blott i vissa fall, särskilt i ljudförbindelsen -*ggia*, -*kkia*; i den andra har en mera genomgripande *e*-målsutveckling inträtt.

III. Till ovanstående foga vi en del speciella fall, där en från det äldre språkets synpunkt ortografiskt oriktig form synes ge oss upplysning om skrivarens uttal. Kommentrar är ofta obehövlig.

Widh'rtaga KgB 21, BB 23; *søns* 'vägras' GB 4; -*y*- Arb. Lagb.; *sønias* inf. RB 6 § 2. Däremot står *yfras* GB 23/21 med *y*. Ordet var troligen rent litterärt; *skyllast'r* GB 15; *misførma* RB 13/14; *børias* ÄB m. fl. i rubriken; detta strider mot HULTMAN, Östsv. dial. § 1, 74. Får väl förklaras såsom inflytelse från förlagan. Likaså *spørias* ÄB 6. De av HULTMAN såsom ljudlagsenliga fattade *y*-formerna äro i varje fall icke enrådande, Jöns Budde (59 r. 17) har *spøriæ* och Kökarsmålet *børia*; *word'r* 'varder' KpB 10, 26/27; normalform i Cod. Nyköping; *bormestare* RB 2 § 3 m. fl. st.; *besætia* 'bysätta' RB pass. På samma sätt i Arb. Lagb. Skrivningen, som strider mot textkodex, d. v. s. Stockholmshandskriftens *by*-, styrker TAMMS uppfattning¹⁾ av ordet *bysätta*. Möjligen utgår vår nysvenska form från en folk-etymologisk tolkning av skrivningen närmast i huvudstadens lagbok. Ortsdialekt är *bidder* KkB 6 § 6, KgB 1, 15, 16 § 3, RB 5/6, 30/31; jfr *biddia* KkB 6 § 6, *triddiung*

¹⁾ Etym. Ordbok, sub verbo.

4—153641. Nat. Beckman, Outgivna handskr.

KkB 9/8. Denna art av förlängning av kort rotstavelse är mycket vanlig i uppländska och därmed besläktade dialekter. Likaså kunna vi mycket väl ha ortsdialekt i *reysa* (älgflocken, det gäller här det svenska ordet). *Lukkar* GB tab. (*lokkar* Arb. Lagb.), BB 21 § 5 (d:o), GB 3 (= Arb. Lagb.), stämmer med östnyländskan.

T och *th* ha sammanfallit. Ex. *tydisk* KGB 2 pass.*

I det föregående har jag väsentligen lämnat Kyrkobalken ur räkningen, då det kunde tänkas, att denna utginge från annat förlägg och att sålunda dess språkmaterial skulle inverka förvirrande på omdömet om det hela. En närmare undersökning visar dock, att språket är ganska homogent. Jag tar några få exempel i samma ordning som förut.

II 3. *bygge* KkB 1 och passim.; *sige* KkB 2. 9/8 § 1 pr; *følge* 'följa' KkB 9; *ligge* KkB 10/9.

II 4. *klokkara* nom. KkB 6 § 6; *klokko* nom. KkB 6 § 6; *retteligo* KkB 7 § 8; *thidor* 'tider' KkB 11/10; *sine* ack. fem. KkB 16/14 pr. — Särskilt förtjänar antecknas *sine mellom* KkB 18/15 § 3. Det visar, liksom UL:A, att vid sidan av orddelningen *sin a mellom* funnits en annan *sina mellom*, ty blott den senare kan förklara formen.

Finlands svenska medeltidsspråk har hittills ansetts representerat av ett antal diplom, med vilka Jöns Buddes bok visar överensstämmelse. Det karakteristiska för dessa urkunder är: 1) övergång *ia* > *iæ* även i ändelser; 2) vokalharmonisk fördelning i övrigt av ändelsevokalerne *a* och *æ*. Den frågan ger sig själv, hur vårt resultat förhåller sig till vad dessa källor visat.

Vad beträffar ögg *ia* > *iæ*, är saken enkel: *iæ* är ett tidigare stadium i den utveckling, som lett till *e* i *sighe*, *tvægge*, *bygge*, vilka vi trott oss kunna fastslå för en av de dialekter, som påverkat B 47.¹⁾ Här är alltså fråga om

¹⁾ Jöns Buddes bok är yngre än B 47; antingen skrev J. B. konservativt, så att han återgav en äldre generations uttal, eller ock representerar han en mera konservativ dialekt.

olika utvecklingsstadier inom en i detta stycke enhetlig dialekt. Annorlunda är det med vokalharmonien. Den kan icke förutsättas tillhöra samma dialekt som den vokalbalans, vi trott oss kunna konstatera. På grund av den måste vi säga, att JB och diplomerna representera en annan dialekt än B 47. Men naturligtvis behöver detta icke upphäva vårt resultat. Om JB är finländare, så få vi tänka oss, att han representerar dialekten vid Nådendal. B 47 representerar säkerligen dialekter vida längre åt öster, omkring Viborg. Finland har säkerligen tillräckligt utrymme för båda dialekterna. En sannolikt finländsk urkund med vokalharmoni behandlas nedan.¹⁾

Sist meddela vi en bokförteckning på frampärmen. Hand från före 1600.

Tesse bøker haffuer iach køfft tyl myn son math[ias?] ²⁾

Donatus ³⁾ spalterium ⁴⁾ Grammatica
 Torrentinum ⁵⁾ nouum testamentum ⁶⁾
 byblia Concordancias biblie
 Jesus syrach Suenczk Songbock ⁷⁾
 De libertate Cristianaa ffabula esopi
 Gramatica Triuij ⁸⁾

Ur grammatisk synpunkt innehåller texten ej mycket (*køfft* är nu för tiden nyländska), däremot är den ju av rätt stort intresse ur bibliografisk synpunkt. I jämförelse med det ytterst obetydliga bibliotek, som ägdes av kyrkan 1601,⁹⁾ var samlingen imponerande.

¹⁾ I de efteråt gjorda anteckningarna, bl. 41 r., förekommer *bittalas*, vilket stämmer med den form av prefixet, som hos VÄNDRILL förekommer som normal eller enrådande i finländska dialekter.

²⁾ Vem denne var kan ej säkert bestämmas. Anteckningens stil är knappast identisk med någon av dem, som nämna Pavel Mattsson som bokens ägare.

³⁾ Den bekanta latinska grammatikan.

⁴⁾ Läs *psalterium*.

⁵⁾ Grammatiker och kommentator på 1500-talet.

⁶⁾ På grekiska?

⁷⁾ Otvivelaktigt av OLAUS PETRI.

⁸⁾ Obekant.

⁹⁾ RUUTH, a. arb. II, 237.

§ 14. Anteckningar i Cod. Holm B 5 b och B 2.

I § 26 nedan behandlas den i Södermanland skrivna med ett från Finland härrörande kalendarium sammanbundna Cod. B 5 b. På sista sidan av det lägg, som innehåller kalendariet och som måste antagas först i Finland ha blivit förenat med laghandskriften, har en hand från »senare delen av 1400-talets förra hälft»¹⁾ inskrivit det jämväl på många andra ställen mötande stycket »Om högmæles ogärningar». Stycket avtryckes här i sin helhet.²⁾

Um høgsmælis ogærninga som oppenbara skripth bør for sæthiæ hworu wærlðz waldh ma sik mz them bewara sæll'r ey thæs ær riikins radh prelata och ridd'rskapeth swa ens wordhit. Først ær mærkiændæ ath somlika swadana høgsmælis ogærninga æro olofflikar aff sik siælffwom och altiðh forbudhin. och the æræ tweggisæ handa Somlika aff them haffua thera plikt wth tryktæ j lagbokenne swa som thydalagh mz fææ mordh och annor manz drap tolka ogærninga ma wærlðz waldh ow'r rætta æpt'r laghum badha for skripth och æpter. thok nyutha the kirkio fridhin j then stadhin som kirkio fridh'r ær Somlika aff tolkom samu ogærninghom æro som ey haffua nokra plikt wth trykta j lagbokenne. swa som ær om fadhren hæffdar sina dott'r sæll'r sonen sina modh'r sæll'r en man modh'rena och hennes dotter. sæll'r fadhren och sonen hans quinno witandhis. kan wærlðz waldh gripa them ffør æn the taka oppinbara skripth. tha rættis thær ow'r æpt'r rikesins siduenio. komma the færræ il skriptta tha ma wærlðz waldh them ey sidhan hindhra och ey beskatta Och æra somlika ogærninga høgsmælis som ey æro olofflighin aff sik siælffwom wtan aff kirkionne skipilsse och hennes forbudh swa som æro syskapspiældh gudsono(!) laghspiældh och frensemiospiældh. tolka ogærninga waro fordhom lofflika och nw æro the olofflika aff kirkionne skipilsse och forbudhi. ow'r

¹⁾ K. H. KARLSSONS koncept till katalog över svenska medeltidshandskrifter i K. B.

²⁾ Förut efter andra handskrifter tryckt av HADORPH Bjärköar. 47 ff. Många handskrifter ha detta stycke, se GRETE, Fornsv. Bibliografi, n:r 524. B 5 b innehåller på ett pappersblad en lat. version. Paragrafnumreringar i brädden finnas av huvudhanden (på latin). De utelämnas här.

tolka ogærninga bør enghom rætta wtan kirkionna domara som lagboken wthwisar i kirkio balkenom j cedecimo capitulo.¹⁾

Rörande språkformen i detta lilla till Finland lokaliserade och till c. 1435 daterade stycke är att anteckna:

1) Liksom Jöns Buddes bok har skriften tydlig vokalarmon, så att efter *y*, *æ* och *ø* inträder *æ*, medan annars *a* behålles.

2) Liksom Jöns Budde har vår skrivare icke skillnad mellan *t* och *th* (*þ*). Däremot användes *th* i ordslut på ett sätt, som synes antyda, att skrivaren velat beteckna den aspiration, som åtföljer en svensk tenuis, särskilt i slutljud. Om detta är riktigt, så är det just i vår urkund av ett särskilt intresse. I nutida språk ha ju finländska svenskar uppgivit denna aspiration, tydligen under inflytande av finskan, som saknar den. Vår skrift skulle möjligen ge vid handen, att denna egenhet är av jämförelsevis ungt datum.

På bl. 176 v. förekomma två edsformulär, för riddare och för rådsherre. Handen är från slutet av 1400-talet och sannolikt finländsk. Om språket antecknas:

a) Tydliga *e*-målssymptom. Ex. *beskerme* (inf.), *cristne* (ack. fem.), *mijne* (dat. neutr.), *hollis* (inf.).

Efter kort stavelse saknas exempel på övergång, vilket ju ej har så mycket att betyda, då urkundens omfång är så ringa.

b) Övergång *i* > *e*: *beder*, *bed'r*, *veder*.

* * *

¹⁾ Citatet avser Upplandsl. fl. 15, enligt indelningen i textkodex.

I Cod. Holm. B 2 förekommer, bl. 159 v., bland yngre (dock medeltida) tillägg följande stycke, som meddelas närmast i lexikografiskt intresse:¹⁾

Thettæ ær kyrw ræth som the gøre præsten fførstæ ij karp korn aff præsta kroken ij lass høø ij mark hombla eth bösthe ij mark hampa en mark smør aff hwar krok Item en²⁾ karp rogh for maskot Item eth pund færska fiske om høsten the som ept'r fiske fara Item ij øra *pro sepultura* Item ij hwiit³⁾ skiin aff kroken ¶ Præstæ rættē i tawesta land aff hwariom præsta kroken ij karpa korn strwknæ j karp haffra strwken Thry spiutæ fangh høø j krokskin ¶ Item booskatten dictum thaloyvero⁴⁾ j liispund gedd'r ut j karp siliginis ij *thaloyvero* (?) karp rogh for maskaat j garpa fangh hampo j mark hombla Ell'r før hwart thera j øre Eth bösthe med thz besthe aff them thry ell'r flere swiin slaktha Thz bæthre aff them ij slakth'r, j øre aff thæn enkte slakt'r En mark smør aff hwario koo som molkar j mark smør aff galda koo Item boogh aff biørn oc bøsth aff sælgh oc ekki mer wtan bonden siælfuer wil Item liikstool bruda wigningh oc jnledhningh Item kirkiona ræt et bwgha skin aff hwario (!) bughamanne Item biskops ræth aff hwar konungx krok iiij hwith skin Ell'r iij ore *denariorum*

Ur ljudlärans synpunkt erbjuder detta lilla prov icke synnerligen stort intresse. Man kan påpeka, att även ett finskt ord skrives med *th* för *t*. Här är väl *h* en rent grafisk prydnad utan någon som helst fonetisk betydelse. Av vokalharmoni finnas kanske spår.

¹⁾ Handskriften innehåller UL: 25, MELL: 57, St: 23 med register till MELL. Att den varit i bruk i Kyrö i Österbotten stödes utom av vår text också av en liten lista på köpmän i Lappo.

²⁾ SÖDERWALL är oviss om ordet är neutrum, såsom pluralformen synes antyda. Här framgår tydligt, att ordet varit maskul. eller fem., snarast (såsom S. alternativt antar) det senare.

³⁾ Först skrivet *hoffwa*, som strukits.

⁴⁾ Fi. *talowero* »bondränta».

B. Norra Mälarbäckenet.

§ 15. Cod. Holm. f. d. Arboga Rådhusarkiv.

Synonymik: Schlyter St:L;

KLEMMING, Eriks Gårdsrätt, Arb. (Småstycken på fornsvenska I, s. 63 ff.)

Här använd beteckning: Arboga Lagbok.

Handskriftens innehåll utgöres av: 1) Upplandslagens kyrkobalk, med utförlig innehållsförteckning, bl. 1—16¹⁾; 2) Stadslagen, bl. 17—85 r.; 3) Eriks av Pommern Gårdsrätt, bl. 85—88; 4) Domareregler, desamma som i Västgötalagen men med tillägg om hur felaktig dom skall rättas (här nedan avtryckt), bl. 88—89. Allt detta med huvudhanden. På bl. 89 v. har en yngre hand infört samma fortsättning på gårdsrätten, som möter i B 47. Därpå följa diverse anteckningar.

Handskriften dateras av SCHLYTER till c. 1450. En annan handskrift, som enligt vad vi nedan skola söka visa, är av samma hand, sättes av KLEMMING till tiden c. 1430. En terminus ante quem och en lokalisering gives av en anteckning på bakpärmens insida. Handen är identisk med den, som skrivit i Arboga tänkebok samma år, till och med samma dag. Säkert är alltså, att vår handskrift förelegat bunden i nuvarande band år 1461, vid vilket år nämnda anteckning gjorts. Den lyder:

Anno domini mcdlxi^o oppa næsta manedagin æfftir dominicam reminiscere²⁾ Tha war hærre magnus benktzson ok hærre gözstaff wlfsson inne for warom sitianda ræt om thz sændit som mæstar sigga hustru oppa rörir at hon wart jnne tagin mz enom gulsmidz swen.

¹⁾ Icke känd, då SCHLYTER utgav UL.

²⁾ = d. 2 mars. Ett par här framlagda iakttagelser äro tidigare gjorda av BRÖSTRÖM i nedan (s. 83) anförda arbete.

Rörande härstamningen kräves en något närmare undersökning. De ortografiska egenheter, som av SCHLYTER påpekats, igenkändes av mig genast som identiska med dem, vilka av mig och andra konstaterats i Siælinna Tröst. Det föreföll mig icke osannolikt, att de två handskrifterna voro av samma hand, och en jämförande blick på dem själva gav mig från första stund den övertygelsen, att så förhöll sig. Då Siælinna Tröst (ST) utan allt tvivel genom sitt omfång och sin mycket sorgfälliga ortografi är en av de viktigaste källorna för vår kunskap om den yngre fornsvenskan, så synes det vara av ganska stort intresse att ha funnit en handskrift, som representerar samma skrivsed, samma språkliga individualitet men som därjämte innehåller ett väsentligen annat ordförråd och utgår från annat förlägg. Att de två representera samma skrivsed, skall, som jag tror, till och med oavsett de meddelade faksimilen, framgå av den följande framställningen. Rörande orten, där handskrifterna kommit till, kan ingenting slutas av innehållet i Siælinna Tröst. Klemmings gissning, att ST vore en Vadstenahandskrift, stödes av ingenting utom av det faktum, att Vadstena var »centralorten för all sådan litteratur då för tiden»; någon av klosterbibliotekets bekanta signaturer eller dylikt, finnes icke. Att den påträffats i Ängsö, är också utan betydelse, emedan vi veta, att den köpts dit på 1700-talet på en auktion i Stockholm. Den första verkliga hållpunkt, som bjudes oss, är, att vår laghandskrift sedan 1500-talet (enligt SCHLYTER) burit påskriften *Arbogha Stadz Lagbook*. Vår här ovan avtryckta anteckning visar ju, att boken, som nämnts med nuvarande band, tillhört en rätt, som verkade 1461. Att denna rätt varit en rådhusrätt, är väl tämligen självklart, och att den skulle ha varit en annan rådhusrätt än den i Arboga, torde kunna a priori anses osannolikt. Och då stadens tänkebok innehåller förhör i målet i fråga, så får bevisningen anses absolut. Se nästa §. Vi komma då till det resultatet, att vår handskrift torde vara från

början skriven för just denna rådhusrätt, vilket även är SCHLYTERS mening. Att Vadstena kloster skulle ha levererat laghandskrifter åt städer uppe i Svea land, är icke bekant och icke i sig sannolikt. Man har väl större skäl att gissa på någon ort närmare Arboga. Att det hela är ett munkarbete, är väl ganska sannolikt. I Arboga lagbok bl. 67 v. har skrivaren, vid texten om våldtäkt, ritat ett manshuvud, kraftigt tecknat ehuru icke vackert. Huvudet har, som man ser på vårt faksimil, blivit ett munkhuvud. Man skulle kunna däri vilja se en fientlighet mot munkarna, men om en sådan förefunnits hos vår skrivare, så hade han i ST haft synnerligen rika tillfällen att visa den. Riktigare är väl, att boken skrivits av en person, vars föreställning om en man ville täcka sig med föreställningen om en munk. Eller kanske kunde man förena de två synpunkterna genom att antaga, att han var lärjunge i en klosterskola, och — för att använda ord, som han själv skrivit ST s. 291 — *bärghade sik, som fatike diekna plägha, m̃ script*; i så fall kan ju en mindre vänlig tanke på någon lärare och något skolskvaller ha runnit honom i sinnet vid den ifrågasvarande paragrafens utskrivande.¹⁾

Av vikt för lokaliseringen är, att flera av de språkliga egenheter, som uppvisats i ST, och som finnas även i Arboga Lagbok, äro väl bekanta just från nordligare områden, t. ex. Dalarna. Jag behandlar först sådana egenheter i språket i vår handskrift och ST, som kunna ge språkliga lokaliseringstecken.

1) Kock har i Fornsv. Ljudl. 448 ff. behandlat den företeelse i ST, att där med stor regelbundenhet tecknas *y* för fonet. *i* (*j*) i konsonantisk funktion, då konsonant föregår och *u* följer, vartill kommer ordet *myølk*. Han har även påkekat, att detta skrivsätt företer likhet med

¹⁾ Även ST 302 f. förekommer en fattig djäkne som skrivare. Tyvärr har jag ej kunnat göra boskillnad mellan original och översättare i dessa partier. Skrivaren i Cod. Ups. B 18 är en »*scolaris lundensis dyocesis*» med starka västgötska sympatier. SCHLYTER VGL xxv.

ett uttalssätt, som vi känna från dalmålet. Samma regel tillämpas i Arboga lagbok, därifrån jag antecknar *skyuta* KgB 20 pass., *byudz* KgB 25/26, *thyufnadh'r* KpB 3, *styufbarne* HgB 5, *myødh* KpB tab. och 26. Synnerligen stor beviskraft kan man väl icke tillmätta denna egenhet tagen för sig, så mycket mer som skrivingar av samma art förekomma i skrifter av säkert östgötskt ursprung, ävensom t. ex. i Hammarstadkodex, men tillsammans med andra egenheter får det någon betydelse. Kocks exempelsamling från ST kan kompletteras med följande: *nyuta* ST 136, *byørn* 267, *lyoft* 325, *lyoflika* 43, *myolk* 260, *ødhmyukt* 271, *thyæru* 314, det sista en anomali, liksom *styæls* KpB 5.¹⁾

2) I Arkiv IX, 92 ff., har jag påvisat, att ST på ett egendomligt sätt använder *y* i ändelsevokaler, dels (ostrikt) på grund av vokalharmonisk inflytelse från föregående *y*, dels (enligt min dåvarande mening) för att beteckna antingen långt *i* eller ett på tidigare språkstadium långt *i*, som vid förkortning bevarat en mera slutten kvalitet; jfr det isolerade *wilii* ST 307. Med bortseende från den senare gruppen av former fastslår jag blott, att den här berörda vokalharmonien, såvitt vi nu veta, blott hör hemma norr om Mälaren. Former som förutsätta äldre *mykyt* för 'mycket' finner man i vissa finländska dialekter, i Uppland, t. ex. i Upplandsdelen av nuvarande Västmanlands län. Från det egentliga Västmanland har jag icke fått dem belagda i nutida dialekter, goda uppteckningar av BRATE från Norberg ha former som gå tillbaka på *mykit*. Emellertid finnes, enligt vad jag inhämtat, redan i gränssocknen Söderbärke, Dalarna, former som *mykyt*. Söder om Mälaren är denna övergång icke att vänta; vår främste kännare av Södermanlands folkmål, lic. TORSTEN ERICSSON, be-

¹⁾ Enligt den av KOCK givna ljudregeln skulle *y* inträda efter vilken konsonant som helst, då *u* följer; detta är säkerligen riktigt, men därjämte synes det ha inträtt före andra i mindre grad labialiserade vokaler, då föregående konsonant varit labial; *myöl* finnes i nutida uppländska.

strider former av typen *mykky* i Södermanland.¹⁾ ST har även vokalharmoni på *e*, så att detta blir *ø* efter rotstavelens *ø*: *ønø* 'ön', dat., 36, 44; *søktø* 39; *æptedømø* 55; *gømdø* dars. m. fl. exempel, bl. a. på samma sidor. Alldeles samma regler följas i Arboga lagbok. Ex. *skadhø* KGB 25/ 26; SkpB 5, f. pass.; *budhø* SkpB 10*, *lytø* AB 7, *dytø* GB 2 bis; *mykøt* GB 10, 15, BB 21; *hysø* BB 21; *bøtø* GB 2, 4, 7, KpB 24, n. 15*; *døpø* KkB 12; *ølø* KpB 27/28; *twæbøtø* BB 22 § 1, DrVl. 13/12, *biskops dømø* KpB 29/30, *forønøtø* EdsB 1, *aasønø* RB 12*, *økø* RB 14. Även denna företeelse är mindre bevisande, då likartade övergångar äro belagda från handskrifter, vilka icke gärna kunna lokaliseras så nordligt, ex. Holm. Lag 83 nedan.²⁾

3) Kock har påpekat, Landsm. XI, 8, s. 6 ff., att ST visar spår av den företeelse, som kallas tilljämning; jag inskränker mig efter det föregående att tala om rotvokalens anpassning till ändelsevokalen, resp. fall, som kunna så tolkas. Denna företeelse är, för så vitt det gäller nu levande mål, karakteristisk väsentligen för Norges »östländska» dialekter, med vilka då Jämtland och Härjedalen delvis gå samman. Ur svensk synpunkt är företeelsen således nu nordlig.³⁾ Att den kunnat inom vissa ordkategorier ha ett vidsträckt område, skall ingalunda förnekas, men säkerligen bör större försiktighet, än ofta skett, iakttagas, innan man på ett ringa handskriftligt material konstruerar upp dialektala ljudlagar, vilkas spår inom resp. områden helt försvun-

¹⁾ Landsm., ny följd B 8, s. 93, not.

²⁾ För lokaliseringsändamål är sistnämnda företeelse icke rätt användbar, även av det skäl, att vårt *e* i ändelser rätt allmänt oavsett omgivningarna fått en ö-liknande klang, så att föga utsikt finnes, att andra än de allra skickligaste upptecknare skulle observera en särskild nyans åt detta håll i resp. mål. — Det är möjligt, att *y* i ändelser tidigare haft något större utbredning än nu. HESSELMAN, Upl. II, 524, vill återfinna det i Ol. Rudbecks språk, som väl snarast skulle vara Västeråsdiilekt. — Efter andra vokaler möter enstaka ex. *trodhø* ST 261. Liknande övergång *i > y* i HelsL, HULTMAN 155.

³⁾ HULTMAN, Hälsingel. 125, anför en övergång, i någon av »B 49:s dialekter», som synes stå tilljämningen nära.

nit. Kocks exempel från ST utgöres väsentligen av ordet *stowo*, i sammansättningarna *bastowo*, *mörkastowo*. Materialet kan nog något ökas, jag antecknar *thulumodh* 58, 60, 260, 377 etc., *thulumodhlika* 75 (jfr *tholde* 58, *otholadhis* 75). Liknande exempel kunna anföras från Arboga lagbok, där naturligtvis *radhstowo* spelar en dominerande roll, särskilt i RB (ex. RB 13 pass.*), där dock ett aktuellt intryck från något förlägg givit former med *u* företräde i kolumnrubrikerna; andra ex. KpB 29*. I GR, slutet, möter *borgara stowonne*. Man kan tillägga *kunum* ST 334, *kunu* ST 331, vid sidan av *konor* GB 2 § 4; *skolo*, *skulu* vid varandras sida GB 7. — En längre gående tilljämning kan föreligga i det isolerade *foronøtø* EdsB 1, *gudzsofwo lagh* ÄB 15.

4) Ett norrländskt tycke har även en sådan form som *korssit* 176, bis, 177, bis, 295 etc.; *korsse(no)* 136, 185, 217, 296; *varsse* 329 etc., för så vitt den är något mer än en grafisk företeelse.

5) Sak samma gäller om brytningsvokalen *o* i sådana ord som *sionga*, *syonga*, ST 14 bis, 195, *siongir*, *siongx* 191 ff. pass., *lyongeldir*, ST 126, 266, 513. Former med *jå* höra nu hemma i Gästrikland och delar av Uppland (»ned till Uppsalatrakten»), ex. just orden *sjånga*, 'sjunga', *jång* 'ljung', HESSELMAN, Sveamålen, s. 15, 57, »synes vara egendomligt för uppsvenska mål». Företeelsen är emellertid från dialektgeografisk synpunkt ganska svår att bedöma med full säkerhet. Det är nämligen en annan dialektisk övergång, den kunde sammanställas med. Utom den nämnda, gästrisk-uppländska övergång, kunde den hänga samman med den säkert styrkta östgötska företeelse, som vi möta i typexemplet *Lionga þing* o. d. Denna åter skulle kunna fås i samklang med nutida dialektförhållanden, om den tolkas som en begynnelse till en sydsvensk (och dansk etc.) övergång *u* > slutet *o* | *o* |, vilken i våra dagar har stor utbredning bl. a. i sydvästra Östergötland och kan följas tillbaka i Västergötland till c. 1600 (Bröms Gyllenmärs). De anförda formerna äro

således icke bestämt bevisande, men de utgöra på intet sätt något hinder för den lokalisering, vi anse sannolik.

6) På inflytande från samma dialektgrupp kunde man möjligen återföra formerna *iordhgommor* ST 323, *brudhgomme*, -a ST 262, 305, 307, GB 5, GB 9. Jfr HESSELMAN, Sveamålen 15, nedtill. Emellertid bör anmärkas, att likartade fenomen möta dels i MELL:A, dels i nu levande östgötska dialekter. Se § 9. Slutligen kan ock anmärkas, att MELL: 34 har -gomi med enkelt *m*. Det kan alltså hända, att -o- är av annat ursprung.

7) Liksom vår skrivare ofta behåller gammal längd framför konsonantgrupper, resp. geminator, där nutida riksspråkliga uttalsvanor fordra kort vokal, så visar den ock förlängning i flera analoga fall. Somliga äro rätt vanliga och styrkta från litteraturens huvuddialekter. Ex. *toorn* ST 135; *spoort* ib. 518; *moordh* ib. 529; *styld* ib. 543; *siild* SkB 19*. Jfr mom. 18.

Mera ovanliga men väl styrkta från nutida dialekter norr om Mälaren äro förlängningar framför *st*. Härom yttrar LÄFFLER,¹⁾ som behandlar Västmanland: »Lång vokal finnes, där rspr. har kort, framför *st* i en mängd ord, såsom *hēst* (häst), *prōst* (men *präst*), *tūst*, *vīst* (visst). . . Dessa exempel äro hämtade i Norberg, Västansfors, Skinnskatteberg och några även i Ramsberg.» Liknande företeelser möta, t. ex. i Vätö *gnīsta*, *īster*, *klīster*, Fasterna *drīstīg*, *gnīsta*, *īster* m. fl.

Hos vår skrivare möta vi *vriista* SVI 4; *riista* GR 3, *kysto(na)* KgB 3, ST 274. Jag finner troligast, att i *kysto* långt *i* här som ofta hos vår skrivare avses, ehuru jag ser, att ordet hos AURIVILLIUS s. 46 och i vissa uppländska dialekter möter med *y* i rotstavelsen. För min åsikt tala bl. a. de under mom. 13 nämnda formerna med *i*.

¹⁾ Sv. Fornm.-fören:s tidskrift II, 39 f. Jag ditsätter de kvantitetstecken, som LÄFFLER enligt sammanhanget menat, och utskriver förkortade ortnamn.

8) Bland för mera nordliga dialekter karakteristiska drag plägar framhållas deras benägenhet att låta klingande konsonanter i klanglös omgivning åtminstone delvis uppgiva sin stämton, typiska exempel äro | *mark* |, eller till och med | *mašk* | 'mark'. Kock har påvisat, att liknande företeelser reflekteras i uddljudsförbindelser i ST, genom skrivningar sådana som *throin*, *thrykkir*.¹⁾ Med allra största reservation skulle jag vilja föra hit de många underliga former av ordet *vatten*, som möta i ST, t. ex. *vantnith* St 118; *vantnit* ib. och 522.

Skulle dessa skrivningar kunna vara ett tafatt försök att återge ett uttal med *tn* ersatt av ett klanglöst *n*??

9) Till vår skrivares egendomligheter hör, att han i större delen av ST använder formen *gig* för *gik*, t. ex. ST 14, 18, 25, 28 bis, etc., etc. Likaså *gag* för *gak* ib. 26. Jfr *gig* KkB tab. 17.²⁾ Att formen är utvecklad i svagton, får man väl med Kock³⁾ antaga, ehuru vår skrivare icke har synnerligen många motsvarande former i andra ord. Viktigast för oss är f. n., att de paralleller, som kunnat anföras, mest häröra från finländska diplom eller från Jöns Budde, vilka även representera en nordlig typ av svenskt språk. Från östsvenska dialekter anför VENDELLS ordbok ett flertal former, som gå tillbaka på *gig*. — I Arkiv XVIII, 167, har Kock behandlat vår övergång. Han har därvid sökt göra troligt, att övergången $k > gh$ i vissa trakter (representerade bl. a. av Vadstena Klosterregler) varit $k > ch > gh$, i andra däremot representerade av ST $k > g > gh$. Om detta är i huvudsak riktigt, få vi ett nytt stöd för vår lokalisering. I andra fall träffas *gh*, se mom. 32. Kocks teori blir därigenom rätt tvivelaktig.

10) Bland mera nordliga drag i svenska dialekter kan

¹⁾ Arkiv XVIII, 165.

²⁾ I texten *gik*. Mot slutet av ST börja former med *k* bli rätt vanliga, t. ex. 332 337, 363, 368, 375. Tidigare verkar systemtvånget en sådan form som *gigt* ST 118.

³⁾ Fornsv. Ljudl. 42.

också räknas den egendomliga utvecklingen av ord av typen *barn* till *baren*, möjligen | *barn* | med stavelsebildande *n*. Även denna finna vi belagd från Gästrikland. I ST finnes en företeelse, som man skulle vilja föra hit. Det är rimmet i följande verspar s. 211:

Glædz Maria, rena roos for vtan thorn
aff konung Davidz slækt fød oc borin!

Det skall ju erkännas, att rimmen i ST icke äro så särdeles rena, men ett rim mellan enstavig och tvåstavig takt är dock knappast att uppvisa. Ett fullt passabelt rim får man, om man antager det ovan nämnda uttalet. Principiellt äro vi här inne på en ny fråga, ty rimmet hör till författarens, icke skrivarens språk. Men faktiskt föreligger icke bevis för att de två representerat i detta stycke olika dialekter.¹⁾

11) Slutligen påpeka vi en omständighet, som icke kan sammanställas med nutida folkmål, men som det oaktat torde lämna bidrag för en lokalisering. Handskrifterna skilja bestämt på *t* och *th* (med bortseende från ovan nämnda användning av *th* framför *r* och i ordslut samt ett par begränsade övergångar, som behandlas nedan). Då nu central-uppländska handskrifter, St:A, KrLL:A och den här behandlade C från Stockholm, MELL: 34 från Roslagen, och Cod. Vikstad från Uppsalaslätten samt en sörmländsk sådan (B 5 b) visa sammanfall av *t* och *th*, så få vi avskära det sydöstra hörnet av HESSELMANS »svenska» område och lokalisera handskriften inom någon av områdets övriga delar.

* * *

En stor betydelse ur lokaliseringssynpunkt tillkommer två företeelser, som vi måste uppskjuta för att nedan

¹⁾ Original kan texten i ST till Marias sju fröjder icke vara. Två avvikande uppteckningar finnas, som icke gärna kunna gå tillbaka på vår (Medelt. dikter 49 ff., Småstycken II, 45 ff.).

behandla dem i sammanhang med besläktade företeelser. Viktigast är den egendomliga utvecklingen av vokal + *ld* (*ll*), som är västuppländsk och gästrisk, samt övergången *y* > *ø* framför *rdh*, som förbjuder lokalisering till Östergötland (Vadstena).

Komma vi till frågan om en närmare lokalisering av vår handskrifts språk, så ligger det ju nära till hands att antaga, att den skulle representera Arboga stads egen dialekt. I här föreliggande fall äro vi i stånd att direkt vederlägga detta i och för sig så närliggande antagande. Med långt större skäl än stadens lagbok, som ju alltför väl kan vara köpt från främmande ort, bör väl stadens tänkebok, dess protokollsbok, antagas representera lokal-dialekten; den är ju absolut säkert skriven i staden. Vi ha denna bok kvar, och vi skola i en följande § visa, att den ger svar på vår fråga. Liksom tänkeboken äro ju, enligt vad vi i det föregående visat, handskriftens marginalier gjorda i Arboga. De äro emellertid icke synnerligen upplysande. Ordet *esta leggho* bl. 43 v. visar dock en dialektisk företeelse, som plägar anses speciellt karakteristisk för Roslagen, men som faktiskt också finnes inom Västmanland.¹⁾

Handskriftens textfränder, såvitt det gäller stads-lagen, ha givit anledning till en särskild undersökning i § 6. Här gäller att draga ut konsekvenserna med hänsyn till dess språk. Man skulle ju velat tänka sig, att borgmästare och råd i Arboga, då det gällde att inköpa en lagbok, skulle vänt sig antingen till Stockholm eller till landskapets huvudort, Västerås. Nu känna vi emellertid de texttyper, som ha varit gällande i dessa båda städer, de avvika båda från den texttyp, som representeras av Arboga Lagbok. I § 6 torde vi ha bevisat, att denna texttyp har haft sin huvud-representant i Uppsala stads förlorade lagbok. Det antagande, som textgranskningen framtvingit, står ju i

¹⁾ LÄFFLER, Sv. Fornm.-fören:s tidskrift II, 42.

bästa samklang med vad vi redan funnit rörande dess språk, som företer ett mer nordligt tycke än den normala fornsvenskan. — Upplandslagens kyrkobalk har sin närmaste textfrände i Stockholms stadsbok. Denna text, som har en egen utförlig innehållsförteckning, kan också mycket väl härstamma från Uppsala.

Måhända bör det uttryckligen framhävas, att då vi i det föregående bland lokaliseringstecken upptagit vissa egenheter, som finnas även i andra dialekter än de närmast ifrågakommande, så är det i den tanken, att icke gärna så många dylika egenheter av företrädesvis nordlig karaktär kunna ha varit samlade inom en enda sydlig dialekt.

Vi fastslå således såsom en mycket sannolik arbetshypotes, att Arboga lagbok i förhållande till den fornsvenska litteraturens huvudmassa representerar en ganska nordlig dialekt. Även oavsett de sällsyntaste språkliga egenomligheterna har jag svårt tänka mig, att vår skrivare setat i Vadstena kloster. Där arbetade man c. 1430—50 redan under trycket av en bestämd skrifttradition, kanske med ledning av bestämda instruktioner. Vår skrivare har tydligen fått handla efter eget omdöme — och han har haft ett gott omdöme. Med föregripande av ett par ytterligare språkliga kriterier, som framgå ur den följande undersökningen (särskilt mom. 18 och 19), skulle jag vilja sammanfatta resultatet så: Om vi till medelpunkt taga den punkt, där Gästriklands, Upplands och Västmanlands gränser sammanstöta (vid Dalälven 4 mil NO om Krylbo) och rita en cirkel med 5 å 7 mils radie,¹⁾ så ha vi Arboga lagboks och Siälinna Trösts dialekt inom cirkeln. Skrivaren har kanske arbetat i Uppsala, men hans språk är icke Uppsalaspråk.

* * *

¹⁾ Om vi säga 7, komma Uppsala och Västerås i periferien.

5—153641. *Nat. Beckman, Outgivna handskr.*

Vi fortsätta härmed redogörelsen för språkformerna:

12) Skrivarens språk har, såsom välbekant är, vokalbals. Undantagen äro få och tillhöra i regeln vanliga kategorier, t. ex. verbformer, som ofta, kanske rent av i den ställning, där vi träffa dem, stå i svag satston. Andra lättförklarade undantag äro *alregh*, *aldre* KGB2, jfrs. 80. En underlig vokal möter i kompositionsfogen i *borghomæstare* RB 2 § 1* och pass. Troligen har »bindevokalen» saknat stöd i uttalet och därför blivit oetymologiskt skriven.

13) I motsats mot förhållandet i åtskilliga andra yngre fornsvenska skrifter, iakttagar vår skrivare med nästan absolut noggrannhet de gamla kvantitetsförhållandena i ändelser med isl. *n*, resp. *nn*; vi ha således *iudhanna* gen. ST 132, 344 mot *iudhana* ack. ib. 225, 345; *til mörkastowonna* 252 mot *i myrkastowona* 254 etc.; *til gudhanna* 252 mot *gudhana* ack. 310, *gudhane* 311; *siælinna* gen. 1, 5 mot *siælina* ack. 374; *mestaranna* gen. 356, mot *mestarana* ack. ib.; *til kystonna* 274, *kistona* ack. 276, *af kistonne* 274; *lukunne* EdsB 5, *lukuna* ST 131. En vidlyftigare exempelsamling synes överflödig att uppgöra, då tillgången på exempel i ST är synnerligen riklig. Blott ett par tillägg ur Arboga lagbok: *kyrkionna* KkB tab., *kyrkionne* ib., *klokkarenom* ib., *iordhinne* BB 23. Textfränden från Stockholms rådhus har ofta förenklat *-nn-*.¹⁾

Emellertid möter ett egendomligt förhållande, som kräver diskussion. I åtskilliga klara fall låter vår skrivare prep. *til* styra akkusativ, vilket som bekant är en novation. Så har frasen *dræpa sik til arffs* (ÄB 8), vilken i ursprunglig form möter även i textfränden M (= B 47), alltså troligen i Arboga lagboks förlägg, fått formen *dræpa sik til arff*. Vidare möta vi *til thin brodhir vrbannum* ST 257, *til koklaran* 259, *til gedeonem* 346, *til een man* 511. I det hela torde knappast någon genitiv på *-s* eller

¹⁾ Att det ena *n* ofta anges med nasalstreck har ingen betydelse och lämnas obetecknat. Med avseende på *l* och *ll* i t. ex. *diæfwulin* är regelbundenheten mindre.

-ar möta efter *til*. Under sådana förhållanden borde man vänta, att *til sinna quinnor* ST 399, *til sinna gudhlika bønør* ib. 285, borde vara att fatta som en ackusativ med oursprunglig stavning. Å andra sidan möta vi, såsom följande avdelning skall visa, regelbundet *til* med genitiv av personliga pronomina, även exempelvis *til thera*, ex. ST 407. Vore de nyss nämnda attributiva förbindelserna att fatta som förbindelser med ackusativ, så bleve naturligtvis även *til drottnigenna* ST 221, *til iordhinna* dars. 226 att så fatta. Likaså kunde man vilja tänka om *mellan ödhkninna ok Rödha hafwit* ST 535. Men då uppkomme den egendomligheten, att ackusativerna faktiskt blott i detta enda fall skrivas med *nn*. Saken torde kunna förklaras så. Vår skrivare har från sitt latin haft en uppfattning om vilken kasus en preposition i ett korrekt språk kunde styra. Den konstruktion med *til* och genitiv, som med all säkerhet tillhörde hans eget språk, ansåg han för en abnormitet, som han undvek, så snart han verkligen uppfattade, att han hade med en genitiv att skaffa.¹⁾ I andra fall, då han icke kände igen formen, skrev han ut den lika sorgfälligt som han eljest brukade efter sitt uttal. Detta antagande hänger icke alldeles i luften. Isländska texter, som jag sysslat med, ha delvis liknande företeelser, dock är man här mera reserverad och stannar vid att låta *til* styra ackusativ av latinska ord. Men detta leder till så underliga företeelser som t. ex. *til fyr nefntz festum; til septuagesimam ok til hennar merkidags*.²⁾ Med det första av dessa exempel äro våra fornsvenska exempel analoga, de innehålla en genitiv (betingad av inhemsk språkkänsla) som attribut till en ackusativ (som betingas av kunskap i latinsk grammatik). Sedan exempel av denna typ eliminerats, återstå icke andra av-

¹⁾ Att vår skrivare icke fast associerade *thera* med andra genitiver framgår t. ex. av en sådan konstruktion som av *therom eyghnom pænigom* KkB 7. — Jfr BB 9, s. 136, n. 36. *Möt til siin* KkB 6 § 8 står *til sik* KgB 14*.

²⁾ Se *Afræði islenszk* II, s. 283.

vikelser från det normala än som kunna förklaras såsom en noggrann skrivares enstaka inadvertenser.

14) Då en artikelform med synkoperad vokal lägges till ett substantiv, som slutar på lång vokal, förkortas *nn* till *n*. Exempelen äro icke många, de vanligaste äro: *iomfruna* gen. ST 238, 272, 307, 311; *iomfrune* dat. ib. 309; *hustruna* gen. ST 31; *hustrune* dat. ib. 440. Dessa äro icke fullt bevisande, emedan ljudförbindelsen *ru* skrives förkortad; ett *nn*, som regelmässigt skulle skrivas med förkortningstecken för första *n*, kunde icke lätteligen här anbringas i vanlig form, och det låte tänka sig, att skrivaren lämnat ute det ena *n* för att undvika kollisionen mellan två förkortningar. Mera säkra äro: *ønø* ST 36, 44; *aasønø* RB 12*; *throne* ST 180; *brone* BB 23 bis.

I och för sig skulle så få exempel icke vara avgörande, men analogien med vad som anföres nedan i mom. 18 torde ge vid handen, att vi verkligen ha en riktig beteckning av ett levande uttal.

15) Genitiverna av personliga pronomina, *miin*, *thiin*, *siin*, tecknas regelmässigt med dubbel vokal, varav kan slutas dels att dessa haft lång vokal, dels att snarlika former av possessiverna, vilka lika regelbundet tecknas med enkel vokal, haft kort sådan i uttalet. Ex. *til siin* ST 234, 242, 276 bis, 349, 447, KkB 7/6 § 8; *mellan siin* ST 73, 213, 223, 310, 451, 467, GB 18 sl.; *til miin* ST 296, 343, 382, 397, 427; *til thiin* ST 116, 397, 511.

16) Possessiva pronomina tecknas genomgående med dubbelvokal (enligt vanlig regel i slutet stavelse), då etymologiskt enkelt *n* följer, lika regelbundet tecknas de med enkel vokal, då etymologiskt geminerat *n* eller *t* följer; i senare fallet dubbelskrives *n* regelbundet i inljud. Man kan uppställa följande paradigm:

nom., ack. sing. mask. *min* ST 147, 343, 387; *thin* ST 257, 535; *sin* ST 511;

nom. och (ibland) ack. sing. fem., nom., ack. pl. neutr. *miin* ST 144, 276, 308, 447; *thiin* ST 182, 257, 366, 382, 428; *siin* ST 326, 407, RB 14*, n. 51;

gen. sing. mask. och neutr. sällsynt, ex. *thiins* ST 233, *thins* ib. 536;

gen. sing. fem., pl. alla genera *thinna* ST 239, 366; *sinna* ST 276, 285, 399, 455;

dat. sing. pl. *minom* ST 171; *thinom* ST 335, 535, 543 (jfr *thynom* 263, *thyno* 190);

dat. sing. fem. *minne* ST 179; *thinne* ST 177, 264, 387, 535; *sinne* ST 213, 312;

ack. sing. fem. *mina* ST 185; *thina* ST 177; *sina* GB 1, 3;

nom. pl. *thine* ST 184;

övriga former i analogi härmed.

En föreställning om hur saken ter sig ger kanske följande exempel: *Orätwis ær thin doom, oc wrang æro thin budh. . . Thu hafw'r alt qwinkönit wanhedradh oc skemt medh thinne gerning.* ST 257. — Jfr *hiin* fem. HgB 3*.

Att ett uttal med lång vokal framför etymologiskt *n* och kort framför etymologiskt *nn* är avsett, behöver ej betvivlas. Både Vätö och övre Dalarne ha former, som uppenbarligen förutsätta en sådan böjning. Likaså dialekter i Gästrikland, andra att förtiga.

17) *I bestämd motsats mot behandlingen av possessiva pronomina står behandlingen av räkneordet *en*, isl. *einn*, *ein*, *eitt*. Här ha vi ofta dubbel vokal framför etymologiskt *nn*, och å andra sidan enkelskrives i motsvarande fall *n* även i inljud. Även framför supponerat *tt* i neutrum dubbelskrives vokalen ofta. Det är sålunda uppenbart, att här vokallängd är genomförd. Sålunda heter nom. mask. och ack. mask. regelmässigt *een*, ex. ST 34, 69, 73 pass., i allt troligen 60 gånger, likaså KkB 1, RB 11 etc. Sing. nom. fem. naturligtvis *een*, t. ex. ST 115, 151, 194. Neutr. sing. nom., ack. *eet(h)* c. 30 ggr. Ex. ST 35, 69, 78, 113, 115, HgB 9 etc. Gen. *eens* ST 78, 132, 319, dat. sing. fem. *ene* KkB tab., 4, RB 11, ST 112, 138, 155, 174, 235, 236, 257, 267, 292, 381 (*eene* 455). Här antecknas även en del ord, som etymologiskt hänga samman med *en*, ehuru somliga av dem

äro sådana, att även ett kort *e* efter dialektens ljudlagar skulle förlängts: *ena handa* KgB 21 (*enne handa* A); *eenda* ST 102, 505; *eengin* några få fall i ST (261, 407), massor i Arboga lagbok, ex. KgB 21, GB 6, 7, 9*, JB 4/5, BB 7, KpB 3, RB 5, GR pass.; *eengalund* ST 341; *eensamen* etc. ST 35, 137, 216; *eeke* ST 73.

Om man får anse det stå fast, att ordet *en* haft en annan behandling än de analogt byggda possessivpronomina, så återstår att förklara företeelsen. Det troligaste är, att formen med lång vokal härrör från huvudtoniga ställningar, den med kort vokal åter från sådana med svagare satsaccent. Såvitt jag ser, har Jöns Buddes språk haft samma kvantitetsregler i formerna av ordet *en*.

18) Bland språkföreteelser, som äro karakteristiska för uppländskan och denna närstående dialekter i norr, väster och öster (Finland), intager den avvikande behandlingen av riksspråkets förbindelse vokal + *ll* en framskjuten plats. I många fall företrädes riksspråkets förbindelse kort vokal + långt *l* av en förbindelse lång vokal + kort *l*.¹⁾ Detta kan äga rum även i ord, där *ll* är av gammalt datum, så finner man | *stæle* | 'ställe' i de språkprov från Hälsingland (Bergsjö), som äro intagna i Landsm. 1909, 91. Vår skrivare har haft sådana former, om man får döma av att han, såvitt jag kan se, undantagslöst i ST skriver *ila*,²⁾ t. ex. s. 2 bis, 24, 33, 41, i allt c. 30 gånger. I Arboga lagbok synes ordet icke förekomma. Men rätt skarpt framträder företeelsen först, då vi komma till förbindelser, som ursprungligen utgjorts av vokal + *ld*. Typord *ēl* Gästrikland, *ēla* sammastädes (t. ex. Ockelbo), *ālon* 'ållon', Trögd. Här ha vi i olika ord dels dubbelskrivning av vokalen, dels enkelskrivning

¹⁾ Se HESSELMAN, Sveamålen s. 32.

²⁾ Möjligen är det icke för ST nödvändigt att förutsätta ursprungligt *ī* i detta ord. Jfr *stæle* ovan. Förlängning just i detta ord har jag icke annoterat från Sverige, men väl från Thronhjems län; se ROSS, Krist. Videnskabsselskabs skr. 1908, 4, s. 39.

av konsonanten även i inljöd; jag upptager det rika materialet tämligen fullständigt. En del dialektala motsvarigheter anföras, ibland från Finland, beroende på att där står en stor ordbok till förfogande, vartill icke finnes motsvarighet för andra dialekter.

at'rhalä 'återhålla' ST 543; *alzwalogh'r* med böjningar: ST 7 bis, 134, 182, 229, 265, 387, 403, 407, 438, 462 etc.; *behälä*, -ir ST 491, 431; *eeld(ir)* 68, 69, 253, 434, 536, 542, BB tab., GR tab.; best. *elin* nom. ST 420; *lyongeeld* ST 513; Gästrikland har som nämnt *ēl* 'eld'; *eenfalelika* ST 534; *enfalogh'r* ST 233; *eenfaalt hoor* KkB tab. 15, KkB 16/15 § 3; *forgäla* 'utgöra vedergällning för, veder-gälla' ST 316; *forskuladhē* ST 109; *fyra faalt* ST 505; *giild* KkB 7/6 § 6; neutr. *giilt* JB 6 pr*, 17; *gäla* 'gälla, gälda', med böjningsformer ST 353, 516, KkB 7/6, JB 17, DrVl 6/5, 12/11. Jfr östsv. *gēldarä*, person, som kastrerar; *gäle* 'gäld', dat. BB 19; *gēlit* RB 16 sl., ST 67 bis; *gēlskylogh'r* ÄB 16/17; *hal'r* 'håller' ST 432; *halande* ST 57; *halin* ST 180; *halit* ST 169, 462; *hiolo* ST 481; *ingelin* KgB 18 (men *ingellum* tab.); *kalir* 'kall' ST 21; *käla* 'källa' ST 183; jfr östsvenska *tjēld(u)*, Jöns Budde, s. 2 *keelda*; *mangfala* med böjning ST 83, 378; *milaste* ST 180, 461; *ogiilt* GR 7, EdsB 5*, SVl 17*, KkB 7/6 § 6; *omila* ST 538; *oskyliir* ÄB 12; *oskylogh'r*, -e ST 409, 438; *qwælin* ST 149, 213, 243, 279, 392; *qwælana* ST 513; jfr östsvenska *kwēldär* o. d.; *skiolir* 'sköld'. DrVl 15/14; *skyla* 'vara skyldig, beskylla, klandra' ST 49, 315, 376; *skylar* KgB 20 § 7; *skylare*, -ast- etc. 'skyldare, -ast' GB 1, 15 pr., ÄB, tab., EdsB 20, not 94*; *skylogh'r* 'skyldig' ST 9, 67, 358, ÄB 16/17, KkB, tab., 3 ggr, KkB 7/6 § 7, 11/10; [*sælika* ST 20; *sælikhet* ST 33, 211;] *trefalogheth* etc. ST 318 bis; *troskyliir* 'förpliktad till trohet' HgB 8*; *troskylogh'r* d. s. HgB tab. (9); *vngulith* 'umgällt' ST 508; *vppehæle* ST 267, 539; *walande* 'vållande' ST 472; *waloghir* 'våldig, mäktig', med böjn. ST 117, 128, 213, 220, 539; *widh'rgæle* dat. GB 15; *wærdhskylogh* ST 109; *til wælis* ST 400.

Som synes finnas exempel på alla vokaler, på både huvudtoniga och starkt bitoniga stavelser, de senare dock knappast bevisande, då väl alla fallen kunna ha påverkats av associationer. Materialet är rikast för ST, men dialekternas identitet är klar. Av något annan art än de föregående äro *Heel iudhanna konungir* ST 175 bis, *mølarin* ST 358, *vlaþæth* 'ulltött' ST 201, 346, på båda ställena vid sidan av former med *ll*. Jfr *twilinga* ST 34. Att här är fråga om en ljudlagsenlig övergång, är ävenledes uppenbart.¹⁾ Materialet synes vara tillräckligt för att dokumentera övergången, även om denna icke vore bekant från levande mål.

Att talrika former finnas med *ld* av de flesta hithörande ord, kan icke förvåna och försvagar, då det tydligen beror på inflytelse från förlägg och traditionell ortografi, icke i minsta mån intrycket av en, såsom det synes, mycket omfattande ljudövergång, lik dem, som vi nu i enstaka spår konstatera inom nordvästuppländskt område. Vanskligare är det med former, som mot det vanligaste bruket och etymologien skrivas med *ll* för *ld*, ex. *allirdom* ST 214, *hell'r* JB 8, *hiollo* ST 452, *ingellum* KgB 18, *vntvælladhe* ST 494. I *apalla gardh* ST 436 kunna mycket lätt sådana betoningsförhållanden ha föreläggat, som skulle fullständigt förklara en avvikande behandling; stark biton har ju i allmänhet varit gynnsam för uppkomsten av förbindelser med kort vokal + lång konsonant, dit skulle man kunna vilja föra formen *bak-mall* 'förtal', som jämte *-mal* förekommer ST 186. Rimligast är dock, att vi här ha inflytelser från ett förlägg, vars dialekt på annat sätt behandlat vokal + *ld*, *ll*. På grund av vad som anförts i detta moment och mom. 14 ovan tror jag mig våga för den av vår skrivare företrädde dialekten uppställa den ljudregeln, att lång vokal + lång likvida övergår till lång vokal + kort likvida.

¹⁾ På andra håll möter ett *kāl-*, som måste förklaras genom anslutning till neutr. *kält*.

Att döma av formen *ālon* i nutida mål har detta skett efter övergången $\bar{a} > \bar{d}$.

19) Framför *m* synes våra handskrifers språk i regeln bibehålla ursprungliga kvantitetsförhållanden. Jag antecknar blott några exempel: *anamelik* ST 127; *doom* ST 257; *heem* EdsB 1, ST 141 etc.; *heem budhin* JB 3; *heemsokn* EdsB 5; *Room* ST 57 etc.; *sæmia* ST 328. Blott efter starkt bitonig, kort vokal synes *m* ha förlängts. Ex. *osæmmia* ST 34, 42; *brudhgomme, -a* ST 262, 305, 307, GB 5 pass., GB 9* pass.; *miskunsammi, -a* ST 251, 256. Hit kunde *iordhgommor* ST 323, höra, om sammanhang med *gumi* får anses föreligga. Enstaka står *fræmmia* ST 34.¹⁾ Med kort *m* synes ordet 'jämmer' ha inlånats; därpå tyda skrivningar med enkelt *m* ST 80, 184, 241, 372, 448 — med *mm* möter ordet ST 275. — Gamla kvantitetsförhållanden framför *m* äro bevarade i bl. a. Västmanland, Uppland, Gästrikland ännu i dag.²⁾

20) I sådana fall, då i böjning, verbböjning, en lång vokal skulle följas av geminerat *d*, har vår skrivare växlande skrivsätt. Oftast skrives *dd*, men icke sällan förekommer också *d*. Exempel på det senare äro: *bedis* ST 76; *gøda yxkn* ST 421; *hæde* ST 538; *klæde* ST 423; *lede, -in* impf. ST 43, 521; *ledis* ib. 471; *pryde* ib. 452; *rede* ib. 395, 411, 520; *redis* 417; *rædis* 329, 362, 466, 506, 512; *stride* 462, 520; *thyde* 482. I sammansättning förekomma liknande förbindelser, därvid antecknas *bradødhe, -a* ST 310, 311; men efter kort vokal *guddoms* ST 194, 334. Företeelsen synes låta sig förklara, om man observerar, att Jöns Buddes bok ofta tecknar både vokal och konsonant som långa, ex. *reeddes*, *räddes*, s. 100. Dylikt uttal finnes ännu i bl. a. Dalarne och Västmanland och kan då icke anses i minsta mån osannolikt för vår

¹⁾ Det torde ha inom området funnits dialekter, som just i detta fall genomfört förlängning. Ett diplom (SDNS n:r 881, Västerås 1407) har *sæmmyo, sæmmio* (bis) mot *komin*. Att i en del *mm* det ena betecknas med förkortning, kan ej inverka på företeelsens bedömande. — ST har *gryma* 257; *grymmelika* 259.

²⁾ Se HESSELMAN, Sveam. 20.

skrivares vidkommande.¹⁾ Till samma kategori vill jag gärna föra *kryde*, *krydom* ST 216, 416, 420, 422, KpB 31/33 pr. Det bör dock märkas, att *d* ju faktiskt icke i inljud efter vokal förekom annat än som långt. Därav kunde på vissa håll utveckla sig en regel, att det icke behövde dubbelskrivas, liksom senare tiders rättskrivningsläror kallat *x* och *j* för »självdubbla konsonanter».

Någon ansats till förlängning av preteritimärket i den s. k. tredje svaga konjugationen har jag icke spårat. Troligen har denna rörelse ännu icke nått den bygd, där vi för närvarande röra oss. Vi möta t. ex. *flydhe* EdsB 3 (BB 22 har ett annat ord), *throdhe* ST 45, *formadhe* ST 54, *tedhe* ST 451, *tedhis* ST 102, 451.

21) Likartade förhållanden iakttagas, då etymologiskt lång vokal står framför geminerat *t*. I en massa fall dubbelskrives här konsonanten. Ex. *bløttis* ST 43; *rættennom* ib. 67; *slættom* ib. 336; *dott'r* ib. 235, ÄB 1; *orættelika* KkB tab. (15). Stundom dubbelskrives vokalen. Ex. *seeth* ST 102, 114, 156, 352; *framleeth* ST 368; *reeth* 'retat' ST 156; *leeth* ST 292; *friit* ib. 330, 331. Dubbelskrivning av både vokal och konsonant ha vi i *Leette* ST 51. Med växlande former förekommer ordet 'sot': *sooth* ST 362, 463, 464; *soot* 365, 449; *sottinne* ST 396. Vi hänvisa även till vad som införts under mom. 17 om ordet *eeth*; en gammal längd i detta ord torde förklara den äldre nysvenska formen *itt*.

Exemplen i detta och föregående moment synas antyda, att skrivarens dialekt ägt lång vokal i vissa fall framför lång explosiva, detta i synnerhet då närstående associationer understött formerna. — Yngre förlängning efter ursprungligen lång vokal betecknas i *syuttan* ST 56, 58.

22) Spår av förlängning av korta rotstavelser kunna uppvisas blott i slutljud, men äro där icke sällsynta, i det dubbelskrivning förekommer vid vokalerna *a*, *æ*, *ø*.

¹⁾ HESSELMAN, Sveam. 32.

Ex. *glaar* 'glas' ST 417; *i hææl* ib. 504, GR tab.; *ææt(h)* ST 23, 500; *vææl* ST 383; *øøl* ST 274, bis, KGB 13, GB tab. pass (även i sms. t. ex. *kyrkiogangx øøl*) 22; *øølfyllom* ST 539.¹⁾ En del av dessa förekomma även med dubbelskriven konsonant, detta gäller särskilt 'öl' i sammansättningar, t. ex. *barnsøll* GB 7; *budhøll* ib., *graføll* AB 21. Utom sammansättning förekommer samma sak i *well* St 508; *i hæll* ST 517. De sammansatta formerna förklaras lätt genom förlängning i starkt bitonig stavelse. De övriga bero väl på olika skriftreminiscenser. Flera belägg på dubbelskriven konsonant i hithörande ord finnas i ordet *oppinbarar* ST 430, *oppinbarlika* ib. 448. — I två- och flerstaviga ord synes stavelseförlängning omöjlig att antaga på grund av vokalbalansen.

23) Då övergången $a > å$ är äldre än de korta rotstavelsernas förlängning, även i slutljud, så kan man av föregående moment sluta, att vår skrivares dialekt haft $å$ för gammalt a . »Stavfelen» äro emellertid mycket få, såsom man kan vänta sig, då det gäller en så kunnig och sorgfällig skrivare. Några finnas dock. Jag bortser från *dondis*, -e ST 55, 437, om vilket se TAMM, Etym. ordb. under *danneman*. Däremot för jag hit *brodhum* ST 35 *formoghum* ib. 328, *bodhin* 'båda' ib. 48, *dagwordh* GB 7 § 2. Även verbet *wærdha* har deltagit i denna övergång, ex. *wordha* JB 15 pr.; detta visar, att övergången $æ > a$ i detta ord genomförts så tidigt, att det nyutvecklade a följt samma regel som det gamla. Liknande former finna vi i sörmländska urkunder (och dialekter).²⁾ — I *faaro* ST 29 visar både dubbelskrivningen och ändelsevokalen, att a varit långt. Då vi nu ha *fara*, får detta förklaras genom nytt lån.

24) Frågan om de korta vokalerna $ĩ$ och $ỹ$ har behandlats av HESSELMAN I & Y s. 235. Ett par ytterligare anmärkningar äro av behovet påkallade:

¹⁾ Dativformen *ølø* KpB 27/28 tyder här på lång stavelse. Hur skall den förklaras? Anslutning till de enstaviga formerna? Men varför just här?

²⁾ En yngre hand (nära samtidig) har *wordh'r* vid BB 22.

a) Framför *r* och kakuminalt *l* + konsonant (annan än *j*) har naturligtvis övergång inträtt. Ex. *dør(rin, -rena)* GB 4, ST 268, *mørkastowo(nna)* ST 67, 252, *størkt* ST 81, *siwørdhing* KGB tab., *siwørdhe* ST 108, *sæwørdhning* KGB 26*, *wørdhis* 'värderas' KGB 10, BB 19, KpB 11*, *miswørdha* ST 246, *wørdhning* ST 37, *wanwørdhe* o. d. ST 75, 108, 221, *sørghia(nde)* ST 28, 39 etc., *gernas* ST 253, 459, 502, 507, 544 (även -i- 544), *fførst-* KGB 10, GR tab., ST 188, *misførma* BB 14 (*y* i textfränden), *møørdh* ST 229 men -*y*- HGB pass. (tydligen efter förlägget), *følghia* o. d. ST 38, 40, 268, 270 bis, *følghe(r)* KkB 7/6 börj.

b) Framför enkel konsonant i slutljud (inräknat artikulerade former av subst. med denna karaktär i obest. form) märka vi *owenen* ST 26, *mankønith* ST 8, 300 (men -*kynino* ib. 229, *kyny* ib. 388), *qwinkønith* ST 257; det vore ju möjligt, att här ställningen framför *n* | *n* | inverkat;¹⁾ jfr d). Dylik inverkan är ännu mer sannolik, då det gäller -*r*, *tilbør* ST 43, *spør* ST 384, 386. GB 4 skrives *syns* (konservativ stavning); oklart är *synias* ib., som kanske även haft övergång, jfr nedan.

c) I typen *sighl, sighla* möta vi *skøfflas* EdsB 26, ST 224, *søknan* o. d. KkB 19/17 (två gånger jämte -*y*-; Stockholms rådhusrätts bok genomgående -*ø*-), *øffra*, adj. KkB 22 (så redan UL:A), mot *yffras* GB 23/21, *sømpn hws* KkB 3/2, *sømpne* ST 45, 397. *Knyplum* ST 103 kan ju ha *y* ur osynkoperade former. Till denna svårdefinierade grupp få vi väl föra *frøghdh* ST 199 ff., pass. *Kølno* BB 14 hör möjligen till a).

d) I typen *bitin, viku* märka vi först *sønir* KGB 15 § 9 (mot textfränden M), därjämte ofta i ST, ex. 39, 45, 47, 49, 274. Formen är anmärkningsvärd särskilt därför, att vi regelbundet möta *syny, syni* (pl. nom. och ack.,

¹⁾ HESSELMANS invändning, att dentalt *l* plägar möta efter *i* i Uppland, är icke bindande. Det anförda tyder blott på att *i* och kakuminala konsonanter icke trivas rätt väl tillsammans, vilket man ju av andra skäl kan antaga. Det är emellertid icke uteslutet, att striden på det ena området kan ha lett till omvandling av | *l* | resp. | *n* | på den andra till modifikation av *i* till *e*.

lat. sing. ex. 45), även *synom* ST 38. Den tidiga förekomsten av *ø* vill inbjuda till att upptaga BRATES förklaring (*i*-omljud på analogiskt infört *o*), men sidoformerna synas förbjuda detta. Ur modern dialektologisk synpunkt skulle man vilja förklara formen som en uppsnyggning av *sønier*. Däremot talar emellertid *synias* GB 4, RB 7 § 2, *stynia* ST 167. *Wenir* ST 278 är ju lättare att förklara, då det sluter sig till ljudlagsenlig singularform. Om *smørilse* ST 154 jfr e). En övergång i rakt motsatt riktning möter i *kyty* ST 249, *gyri* KkB 8. Särskild behandling kräver *ledugh* KkB tab. (men *-i*-ib. 3/2). Ordet är med *e* belagt i samtida uppländska texter. Med bättre material behandla vi det nedan § 20. Något nödtvång att däri se en utveckling inom vår dialekt finnes ju icke; både lågtysk inflytelse och inflytelse från andra svenska dialekter kan tillsvidare antagas.¹⁾

e) I typen *vidia* möter, såsom man har att vänta, allmänt *i*. Enda undantaget i huvudtypen är *bedhia* ST 117, r. 29, varom se ovan. I undertypen *byria* är *ø* vanligt, ex. *børia* ST 69 bis, 88 bis, 89, 188 3 ggr, men icke sällan möter *byria*, ex. ST 85, 173, 269 bis, GB 1, div. rubriker. Av *spyria* har jag i ST blott antecknat *ø*-former; ex. 89, 135, 173, däremot ha vi *-y-* i ÄB 6; (om *synia* se mom d). Som *børia* har *hølia* ST 39 utvecklats. Likaså *smøria*²⁾ (*smørilse*) ST 154. *Bedhia* har förlett HESSELMAN till den mycket förhastade slutsatsen, att ST inte skulle vara någon riktigt »uppsvensk» skrift. Jag tror mig dock ha visat, att den äger flera specifikt uppsvenska drag än någon annan hittills undersökt svensk text, med undantag av Jöns Buddes bok. Formen förklaras f. ö. mycket lätt genom anslutning till former som *bidh*, vilket skulle haft övergång ljudlagsenligt, och den finnes faktiskt i det »uppsvenska» området, kanske också

¹⁾ Textfränden från Stockholms rådhus har *æ* på det första, *i* på det andra stället. Växlingen går kanske tillbaka på förläggget.

²⁾ *Borja*, *smorja*, *holja* i nutida dialekter (Uppl.) antyda tidig övergång, se HESSELMAN, I & Y. sl., 31 f., 216 f.

i *bidh'r*, om detta i dialekten behandlats efter typen *sighl*, ett alternativ, som HESSELMAN icke diskuterat. Utom den av HESSELMAN påpekade, i och för sig absolut tillräckliga förklaringen, kunde man också tänka på anslutning till *bedhas*, som har *e* ur *ei*. Formen *byria* är ju specifik för Roslagen, *børja* är vad vi ha att vänta i den bygd, dit vi trott oss böra förlägga ST:s dialekt.

f) I långstaviga ord med annan konsonant än *r* och kakuminalt *l* närmast *ĩ*, *ỹ*, står naturligtvis *i*, *y* kvar. Vi ha blott att anteckna två undantag, *sølf*, *sølfw'r* KgB 20 § 8, KpB 2*, bis, ST 135 f., 220 etc., *stølto* ('krycka' enligt SCHLYTER, manne icke snarare 'träben') SVI 6. Det förra finnes som en anomali även i nu levande uppsvenska dialekter, det senare måste väl bero på någon annan lågtysk form än *stylte*.¹⁾

g) I typen *lifa* kvarstår *i* allmänt. Enda annoterade undantaget är *swepa*, om vilket se HESSELMAN, a. st. 235 n.

Avslutningsvis kunna vi säga, att materialet icke gör nämnvärd svårighet vid konfrontation med HESSELMANS ljudregler och framlagda dialektmaterial. Det kan anses styrka den förut gjorda lokaliseringen såtillvida, som *børja* visar, att vi icke kunna vara i östligaste Uppland, medan *mørðh*, *wørðhis* vederlägger hypotesen om nedskrivning i Östergötland (Vadstena).

25) Verbet 'hugga' möter hos vår skrivare med *u*, ex. Edsb 1, 6 f. pass. Likaså *hugge* dat. SVI 4.

Med *o* möter *hoffwdh* Edsb 5. Ett f. ö. i den fornsvenska litteraturen icke mötande ord, som även i dialekterna är sällsynt, är *glæggare*, komp., *glækt*, isl. *gløgg*, *gløgt*. Ordet möter i ST 295 i ett ordspråk, som är identiskt med Östn. och lat. medeltidsordspråk, S. 402,²⁾ där avledningen *gluggotter* förekommer. I nutida dialekter är ordet antecknat blott från Österbotten, dels med *æ*-vokal, dels med *i* (för äldre *y*, *ø*?).

¹⁾ Textfränderna Cod. B 5 b, B 47, Cod. Nyköping och Arvid Trolles lagbok ha egendomligt nog alla *y*.

²⁾ Vårt ställe är förbisett av förf. till kommentaren.

26) Rörande växlingen av *u*, *o* för samgermanskt, samnordiskt *u* märkes särskilt ordparet *klokka*, *klokkare*, som ibland möter med *u*; KkB 7/6 har över 30 *o* mot 7 *u*. Här är att märka, att *u* är vida övervägande (35 mot 2) i textfränden Stockholms rådhusrätts bok. Detta tyckes ge vid handen, att vår skrivares språk haft *o*, men hans förlägg *u*, som ibland kommit in i avskriften. Substantivet *lokka* (pl.) möter med *o* SVI 20/21, verbet dels med *u* GB 3, dels med *o* BB 21. *Flokkar* möter ofta i rubrikerna regelbundet med *o*, samma vokalisation ha vi KkB 21 mot textfränden. I texten av St ha vi även *o*, t. ex. EdsB 1. — *U*-vokal i detta slags ord är karakteristisk för norra Uppland, Gästrikland och delar av Finland;¹⁾ den möter även i vissa östgötaurkunder från medeltiden.

Med *o* i rotstavelsen möter trots ändelsens *u* regelbundet *konu(n)g'r* KGB pass., ST 3 f. pass.; likaså oftast *konu*, ehuru även *kunu* möter enstaka gånger.

27) Några enstaka diftongskrivningar äro att observera: *eydhum* ST 66, *beysth* ST 209 (men *beska* straxt efteråt); mindre betydelse har ett lånord som *reysa* ST 92. Materialet kan först om dylikt påträffas i språkbesläktade urkunder få någon egentlig betydelse. I och för sig vore det nu intet underligt, om en dialekt med en del bibehållna diftonger påverkat vår skrivare. I viss mån arkaiskt är även *ryuta* ST 475, och ännu mer *blyughlika* ib. 97. Dylika former finnas emellertid även i skrifter med betydligt sydligare ursprung, t. ex. Link. 39. — Det blott i ST 278 mötande *riucca* 'rugga' går ju lättare att förklara, då man får se det som ett dialektord från en nordlig dialekt.

28) Förbindelsen *io* synes i allmänhet vara bibehållen. Ex. *mio* (*myio*) ST 80, *sios* ÄB 23/21, *siorøfwara* ST 37, 45, *wiku sio* ST 40, *hiolt* ST 45. Däremot ha vi övergång i *myølk* St 10, 21, 105. Likaså *siønom* ST 124. Tydligen gäller det ortografisk konservatism. Möjligen kan dock ortsdialekten relativt sent ha genomfört denna övergång.

¹⁾ HESSELMAN, Sveamålen 35. Jfr § 13.

29) Den nysvenska förbindelsen *ju* har här liksom i en del andra företrädesvis religiösa skrifter formen *io*, särskilt i ordet 'ljuv'. Ex. *lyoflika* ST 43, 48, 196. Likaså möter *io* 'ju' o. s. v.

30) Det är uppenbart, att vår skrivares språk haft »inre förmjukning» av spiranten *gh* till *j*, i regeln tecknat *ygh*. Saken är påpekad redan i SÖDERWALLS ordbok. Några exempel på den synnerligen ymnigt förekommande företeelsen: *Eyghne* ST 8, 27 etc.; *eyghit* ST 30, 214, KgB 2 sl., HgB 7, SVI tab. (16), 17, *eyghin* ST 30, 124 bis etc.; *eyghn* 'egendom' JB 11, KkB 15/14 pr.; *malsæiande*, -a KgB tab. 14, KkB 17/15 § 5; -*æghianda* KkB 19/17 § 4; *leyghdhe* EdsB 21; *leyght* SkB 14; *leygho hion* BB 21 börj., jämte vanligare *legho*-; *leyghdadh'r* KgB 24; *samleyia* SkB tab. 14; *eey* 'icke' ST 74, 365, 491 etc.; *eygh* KgB 4, KkB 15/14; *ey* är huvudform, ex. ST 89, 113, KgB 15/14, JB 1, BB 21; *ney* KkB 15/14; *bøyande* ST 379; *thiande messan* KkB 15/14 § 7; *ney* 'neg' ST 189; *syria(nde)* ST 403, 458; *hwarien* KkB 18/16 sl. Anmärkningsvärd är formen *alrey* RB 31 (ändelsebetoning?). Hithörande omvända skrivningar äro *møghiar* ST 248, *døghia* ST 210, *øghia* 'öar' ST 39, *øghia skylum* DrVI slutet,¹⁾ där hiatusfyllande *i* (*j*) fått samma beteckning som gammalt *gh* i samma omgivningar. — Ett ovan (s. 73) citerat västeråsdiplom har *nøghio*, *nøyo*.

Dialektgeografiskt är saken i god ordning. Likartade försvagningar finnas ju på många håll, såvitt jag kunnat finna icke alltid inom geografiskt sammanhängande områden. För oss viktigast är, att vi finna den i närheten av Dalälvs-kroken, dit vi ju lokaliserat vår skrivares dialekt. Jag meddelar ur typportslistorna följande exempel: *skojen* Ockelbo, *væjen* (mot *vægær* Åmot), *vægin* Torsåker, Ovansjö, Hedesunda, Årsunda etc. Äng. *rj* jfr HESSELMAN, Sveam. 54.

Beteckningssättet *eey* är anmärkningsvärt. Det kan nog tryggt antagas beteckna uttalet *ēj*. De två hand-

¹⁾ Jfr UL, MHB 11; Kr.LL: DrVI 5 (Add.B).

skrifterna av VmL, C och E, som äro resp. c. 100 och c. 50 år äldre, teckna *æi* o. d., vilket tyder på en längre framskriden utveckling, vokalförkortning och ögg *ē* > *æ*.

31) Utveckling av | *ŷ* | styrkes i ett par ord av skrivingar som *wangn*- ST 65 (3 ggr), ib. 73 (2 ggr). *dyngne* RB 10. — En annan utveckling företer det ovan anförda *eyghn* (efter lång, främre vokal).

32) Försvagning av *k* i svagton är redan ovan behandlad, försåvitt den föreligger i den bland lokalisierbara former upptagna formen *gig* (*gag*). Att den förekommit i andra fall bevisas av ett fåtal »stavfel», *tagh* ST 85, 456, *taghin* ib. 83, *togh* ib. 20, *fatigha* ib. 61.

33) Motsvarande försvagning av *t* är också styrkt. Ex. *arwidh* GB 17, *kastidh* SkB 11, *kastadh* SkB 13*; efter kort rotstavelse *nutidh* ST 320.

34) Bland lokaliseringstecken ha vi ovan upptagit bevarandet av den gamla skillnaden mellan *t* och *th* (*þ*). En skarpt begränsad ögg *th* > *t* är att anmärka i förbindelsen *-sth-*. Ex. *alstingx* ST 110, 274, 418, KGB 20* (s. 39, n. 49). Företeelsen är berörd av KOCK, Arkiv 5, 62 not, EKHOLM, Vidhemsprästens anteckningar 52.

Textprov.¹⁾

Om nokor domare dømir orættan dom witandis fore rædzil, 89 r.
girugheth, hat winskap skuld ell'r fore annor wiild tha ær han
pliktogh'r them, thær skadhan faar aff them dom, allan hans
skadha vprætta, vtan han kan koma then thær til som han
dømde domin fore, at han rætte them skadhan fik fullelika sin
skadha vp, Oc tak'r domarin muto j hand ell'r han went'r sik
nokot thær fore at faa fore nokra iæth honom ær giordh, oc
dømir thær oræt fore, ær thz pæniga sak, tha skal han gifwa
ofw'rdomarenom thryswar swa mykyt, som wth ær gifwit, Oc tw

¹⁾ Icke så få hela meningar ur vår handskrift återfinnas i SCHLYTERS variantförteckning till Stadslagen. Smärre sammanhängande partier avtryckas hos SCHLYTER något varstades: något längre sådana, t. ex. s. 220 not 1, s. 243 not 3, s. 267 not 51, s. 311 not 94.

6—153641. Nat. Beckman, Outgivna handskr.

swa mykyt som wth ær iæth oc tape the werdhoghet, som han hafw'r Ær thz swa dana sak som æro ell'r liiff rörir, tha skal han mista alt sit godz, oc ryma landit fridhløs at blifwa.

Framledhis, æn nokor domare dømir aff owitugheth ell'r glömsko orættan dom, tha ær han pliktogh'r, them thær skadhan faar aff them dom swa mykyt som ow'rdomarin thykk'r wara got oc iæmpt æpt'r hans samuit oc skiel.

89 v. Framledhis ær thz swa, at nokor skyut'r sik fran enom domara oc til pawan, oc wil then domare ey skona thz skotzmaal om thz ær skiælikt, Oc ær thz the sak som æro ell'r liiff rörir, Oc ær domaren klerk, tha skal han aff sæthias Ær han lekman, tha skal han bøta xxx pund gull. Ær sakin swa, at hon rörir ey æro ell'r liiff, tha skal han sændas til pawans gardh och bætra thær siin bruth oc ey aff sæthias.¹⁾

§ 16. Arboga tänkebok.

Stadzins bok är ett uttryck, som i Stadslagen och väl även eljest förekom i två betydelser. Det betydde dels stadens lagbok, ur vilken enligt RB 6 part kunde få ifrågakommande lagrum upplästa och som enligt KgB 23 skulle årligen i sin helhet uppläsas, dels ock stadens »tänkebok», dess protokollsbok, i vilken inför rätten behandlade mål och ärenden antecknades. Naturligtvis få vi förutsätta, att alla svenska medeltidsstäder haft båda dessa böcker; blott två ha till våra dagar bevarat dem båda, nämligen Stockholm och Arboga.²⁾ Det är Arboga stads tänkebok, som skall bli föremål för några små undersökningar.

Boken förvaras i Arboga rådstuguarkiv, signerad AI, N:o 1, och har genom vederbörandes stora välvilja stått till mitt förfogande i Stockholm. Den utgör en diger, till

¹⁾ Fortsättning *vth* (blekare). Tydligen av förbiseende.

²⁾ Blott tänkeböckerna äro förvarade för Jönköping, Norrköping (?) och Kalmar. Den förstnämnda är under utgivning för Norra Smålands fornminnesförening. — Norrköpingsboken är icke känd vare sig i Riksarkivet eller i Vadstena landsarkiv. Från nyare tid (slutet av 1500-talet) ha vi en tänkebok för Strängnäs, utg. av I. FEHR i »Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria». Även Söderköping har en samtidig bok (utgiven).

största delen opaginerad pappersfoliant, på enligt G. BERGSTRÖM¹⁾ 650 blad. Ryggtiteln är: »Arboga Rådstugu Protokoll Ifrån år 1451 till Dito 1569. Exclusive. Inbunden In februario 1703». De första bladen äro trasiga, eljest är handskriften i det hela väl bibehållen.

Boken har utgjort en huvudkälla för G. BERGSTRÖMS Arboga krönika, Stockholm 1892, knappt för LOHMANS Arboga kännning. BERGSTRÖM lämnar några uppgifter om densamma. Dessa äro i vad det språkliga angår naturligtvis stundom en smula diletteriska, men även här ingalunda utan förtjänst. Betänklighet är kanske, att den lilla ordlista, som intagits i arbetet, icke har citat, vadan lämnade uppgifter icke kunna kontrolleras och kompletteras. Här kan naturligtvis icke bli fråga om att tillgodogöra tänkebokens stora rikedom på kulturhistoriskt värdefulla skildringar, vilka torde ge vår bok platsen som nr 1 bland de medeltida tänkeböckerna; det blir fråga om att i överensstämmelse med vår undersöknings allmänna syften låta den lämna bidrag till belysningen av språkutvecklingen i den ort den representerar. För ändamålet avtrycka vi ett par textprov och foga därtill några grammatiska anteckningar.

Språkligt sett förtjäna naturligtvis tänkeböckerna stor uppmärksamhet. Man får väl räkna dem till de största urkunder, vi äga, som medgiva en bestämd lokalisering, därtill äro deras särskilda textpartier daterade icke blott på året utan till och med på dagen. Om man med någon sannolikhet kan antaga, att lagboken för en viss stad representerar språket i staden eller åtminstone i dess omnejd, så bör väl detta i långt högre grad gälla om tänkeboken. En lagbok kunde man ju köpa från fjärran ort; en skrivare kunde man väl också få långt bortifrån, men en viss sannolikhet föreligger dock för att oftast ortens folk kommit i fråga, och då flera skrivare under årets lopp succederat varandra, så skall väl oturen vara stor, om icke någon skulle kunna anses hemma-

¹⁾ Arboga krönika s. 125.

hörande i orten. Bestämmandet av språkformens hemort får ske på vanligt sätt, genom kollationering med säkert lokaliserade texter och med moderna dialektkällor. BERGSTRÖM förmodar, att stadsskrivarna togs från klostret.

Vad nu beträffar Arboga tänkebok, så har den sin särskilda betydelse för bedömandet av Arboga lagbok. Vi ha redan använt den för att styrka, att Arboga lagbok förtjänade detta namn redan år 1461, m. a. o. troligen alltifrån sin tillkomst. Här återstår nu att till de positiva bevis, vi anfört för att lagbokens språk var ett annat än stadens, lägga det negativa, som en jämförelse mellan lagbokens och tänkebokens språk lämnar. Man bör vid utförandet av en sådan jämförelse ha i minnet, att tänkebokens huvudsakligaste litterära källa varit lagboken. Därför får man icke bygga för mycket på överensstämmelser, men så mycket mer på olikheter. När man t. ex. i tänkeboken möter formen *borgomæstare*, -a (bl. 37 r., 42 r.), så är tänkeboken icke att anse som en självständig källa i förhållande till lagboken.

Av bokens kulturhistoriska innehåll må här en upplysning finna plats, emedan' den är belysande för förhållandet mellan lag och praxis i de medeltida städerna och medelbart för vissa med stadslagens textkritik sammanhängande frågor. I St, KgB 1 och 16 stadgas uttryckligen, att stadens borgmästare, rådmän och övriga funktionärer skola väljas nära före första maj, Valborgsmässan. På denna punkt finnas icke några varianter av betydelse förrän i varianterna till 1618 års upplaga. Men där finna vi en läsart, enligt vilken det ifrågasvarande valet skulle ske före Nikolai dag, d. 6 december. Nu visar vår tänkebok, att dessa funktionärer i Arboga valdes för att inträda d. 6 december.¹⁾ Just därför, att vi ha kvar den lagbok, som bevisligen varit i användning i Arboga, är detta av intresse. Det visar, att gäl-

¹⁾ Jfr ock textprovet nedan s. 89 nedtill.

lande sed i de olika städerna i vissa fall uppehållits, även då den stod i direkt strid mot tydligt meddelade föreskrifter i »Stadzins bok». Den textkritiska fråga, för vilken det anförda är av största betydelse, är följande: Vi ha ovan § 6 på grund av textens spridningsförhållanden antagit, att Arboga lagbok och dess närmaste textfränder härstammade från en i Uppsala använd handskrift. Häremot står SCHLYTERS förmodan, St LXXII, att »en stadens (Arboga stads) borgmästare» . . . uttänkt . . . »de förmenta förbättringar, som i denna handskrift blivit införda». Om SCHLYTER hade rätt och alltså en borgmästare i Arboga verkställt den i Arboga lagbok föreliggande redaktionen, så borde han väl främst ha ändrat de ställen, där en materiell olikhet förefanns mellan förlägget och i Arboga rådande sed, som man avsåg att behålla. Tänkeboken sätter oss alltså i stånd att avböja SCHLYTERS löst framkastade hypotes.

Från och med 1456 föras år för år förteckningar över de ämbetsmän, som insättas i sina resp. ämbeten vid Nikolai tid, stundom Nikolausmässeafon (d. 5 dec.). Det vore ju ej orimligt, att denna genomförda ordning stode i sammanhang med anskaffandet av den nya lagbok, som vi ha för oss, och som väl är från ungefär nämnda tid. Såsom ett bidrag till stadslagens realkommentar upptar jag de titlar, under vilka de nya funktionärerna förtecknas: *Borgomæstara* (2), *Radmæn* (4), *kæmmenæra* (2), *Tæwærnismæn* (4), *fodirmarska* (4), *syllasætiara* (2), *køtmangara* (4), *bukara* (3, därav en kvinna, *Yliana*, 1457 är det blott två kvinnor, ingen man, under detta yrke, *Ingeborg Halstens*, troligen änka efter den 1456 nämnde *Halsten*), *brødskodara*¹⁾ (2), *fiærdungxmæn* (4), *wardskodara* (2), *wægare* (1), *mærke spun bisman* (1). Något senare tillkomma *akara* (3), *brandskodara* (2). — En annan regelbundet återkommande rubrik är *burskaps kompana* över förteckningen på dem, som svurit borgared.

¹⁾ Ordet ej hos SÖDERWALL. Jfr KgB 16 (§ 3).

Textprov.

I. Målet mot Mäster Sigges hustru för äktenskapsbrott.

Detta mål medtages dels såsom det avgörande beviset för att vår Arboga lagbok redan 1461 låg på Arboga rådhusrätts bord, dels för det onekliga kulturhistoriska intresse, det äger. Vi erinra om den äkta mannen, som trots en överväldigande bevisning ville *væria sina hustru til ena dande quinno*, om hustrun, som av allt att döma förrättat sin aftonandakt (»läst») innan hon gick till sängs med sin älskare. Det är även av intresse i rättshistoriskt avseende. Enligt stadslagen borde med målsägarens vägran att föra talan saken vara förfallen, men enligt Upplandslagens KkB 17 har biskopen rätt att föra talan. Om livet i staden får man också en och annan vink, härbärgat, nattvakten, klockan o. s. v.¹⁾

47 v. Anno domini medlxi²⁾

Item Tæsse xij sata i næpdinne om mæstar Sigga hustrv ok Timma Gulsmid³⁾

först Lasse Pædh'rson
Olaf Henomanson
Raval Bænktzson
Lares Olafson
Karl Skomakare
Jønis Larenson
Fasbyørn Olafson

Rawid Fasbyørnson
Olaf Pærson Skomakare
Pædh'r Larensen
Andhres Bæltare
Swenning Mathesson⁴⁾
Olaf Mw[romæstare]⁴⁾
Pædh'r Skipman.

Tha wart thz swa forlik ok forent, ath Magnus Skrædare ok Nils Bænktzson bado Mæstar Sigga om te møstøkkio, the giort hado Sigga ok hans hustrv mz Hærra Magnus Bænktson ok

¹⁾ I detta textprov ha (undantagsvis) interpunktion och bruket av stor bokstav normaliserats.

²⁾ Datum ej utsatt. Närmast föregående anteckning är daterad *odinsdagin æfftir kyndilmæssu* = d. 4 februari. Handen är identisk med den, som gjort den i föregående § avtryckta anteckningen i Arboga lagbok.

³⁾ Av själva protokollet har en del skrivits över nämndförteckningen, en del till höger om denna. Förteckningen är i handskr enspaltig.

⁴⁾ Understruket, skall säkerligen utgå. Förteckningen har två namn för mycket. Det senare namnet supplerat ur föregående moment. Jfr s. 88.

Hærra Gøzstaf Wlfson ok mz alla andra dande mæn, thær i stugwñne waro; ok Mæsta[r] Sigge hade gifwit thætta oppa Hærra Magnus ok oppa Hærra Gøzstaff;¹⁾ ok the midlade thætta ærindit swa thera i mellán, at Magnus ok Nils skwlle bidia Sigga, som forescrifwit star.

Item ²⁾ Jønis Størbyørnson stod opp tre resor ok sporde Mæstar Siga at fforst en tiid ok swa annan tiidh ok swa tridia tiid, æn han hade nagwr klaghamal til thæn mannin, hær star. »Næy», sade Mæstar Sigge, »jak haw'r jnte mz hanum, wtan godan dag ok godan morgan først en tiid, annan tiid ok tridia tiid, Timme Gulsmid».

Item ³⁾ Sama dag fæste Mæstar Sigge lagh syælf tolfte, ath 48 r. han wille wæria sina hustrv til enne dandeqwinno.

Item Thær borgade tæsse fore

Magnus Skak

Olaf Henomanson

Didrik Grefwensten

Pædh'r Skypman

Olaf Michialson.

Item ⁴⁾ j sama gardenom, thær byfogoten tog opp Tima ok Mæstar Sigga hustrv, tha sporde byfogoten ath Timma, æn thiz war lango, ath han wandis tiit til hænne, »ællir haw'r tw warid hær för?» »Ja, haw'r jak swa, ok millan Martins mæssok ok Kadrina mæssok⁵⁾ tha wandis jak til hænne». Thætta witnado

Pædh'r Karson

ok Martin i Wretabærgum ok lado sina hænd'r oppa bokena ok bado sig swa Gu[d] til hyælp, at the thætta hørdo, at swa gik til, som fore scrifwit star.

Item anno domini mcdlxi° næsta manedagin æfftir kyndil mæssok⁶⁾ tha witnade Nils Bænktxson ok Magnus Skrædare, ath Michil Gulsmidz swena sato til øls at Mæstar Sigga oppa kyndilmæssadog om qwällin,⁷⁾ thær til xi war slagit om nattinna; swa gingo the hem alle til Michials, tve gingo i sæng,

¹⁾ = givit dem i oppdrag.

²⁾ Detta stycke står på andra spalten, som från början varit tom.

³⁾ På första spalten.

⁴⁾ På andra spalten.

⁵⁾ 11, resp. 25 november.

⁶⁾ 9 februari.

⁷⁾ D. 2 februari; dagen var straxt före nymåne, natten alltså nedmörk.

ok Timme gik nid oppa torgit ok sporde at wæktaren, hwad klokkan hade slagin. Wæktaren swarade ok sade, at klokkan hade slagit xii »ok slar snart i.» Swa gik Tiimme oppa Larens Byørnsons gatw ok opp ginom thæn gardin, som Gærtrwd Offw'rskærarens sat i, ok swa wæstan jn i Bærtils gard ok stængde atir thæn portin æfftir sigh ok gik swa bort, stængde atir thæn stora portin som liggir nidir oppa gatwne ligg'r (!), ok gik swa til Mæsta[r] Sigga hærberge ok lot dørena atir æfftir sig. Hwad han strængde æfftir sig ællir æy, thæt wiste¹⁾ the ække. Swa litit thær æfftir kom quinnan wt gangandis v stugwne, ok liwsit sloknade tre resor for hænne, før æn hon kom i hærbergit, ok swa gik hon in i hærbergit, ok stængde atir æfftir sig. Swa gingo the²⁾ fram til hærbergit ok sago jn i hærbergit. Tha sat Timme oppa sæuginne i skiortonne, swa stod quinnan stwpo ena stund³⁾; hwad hon las ællir hwad hon giorde, thz wisto the æy. Ok liwsit satte hon oppa wæggena, ok hon steg swa i sængena, ok Timme skulle slækkia skaran oppa liwsena, ok sw[a] slap liwsit nid. Litit thær æfftir ta talade Nils Bænktzson til hænne, ok hon swarade, ath thær war jngin jne wtan hon. »Thz skolom wi snart faa see.» Thætta witnado ok tygado tæsse fornæmpde Magnus ok Nils ok lado sina hænd'r oppa bokena ok bado sig swa Gud til hyælp, at swa gik til, som forescrifwit star i Lambriktz stugu⁵⁾. Item tha Nils Bænktzson hade talad til hænne, tha lade han oppa aspan wtan til ok sade, at han ræddis for Magnus Smidz færd, ok thz war mer æn en time millan at hon gik jn i hærbergit ok at han thalade til hænne.

Item Tæsse vi waro ok oppa sama tiid i Lambriktz stugu⁵⁾ ok witnado, ath the nær waro oppa thæn tiid byfogotin tog Mæstar Sigga qwinno jne mz Timma Gulemid wndh'r loktom dwrum. Pædh'r Karson Radman Item Ingewal Larensen Kæmmenær
Item Martin i Wretabærgum Item Jønis Esbyørnson
Item⁴⁾ Swening Mattesson Item Olaf Muromæstare.

¹⁾ Först skrivet *weta*, som överstrukits, varpå *wiste* inskrivits.

²⁾ *swa* är här först skrivet, sedan överstruket.

³⁾ *e. s. rättat från länge.*

⁴⁾ Före detta ord är något utstruket. Jfr s. 86, n. 4.

⁵⁾ Rättens vanliga sessionslokal.

II. Diverse smärre prov.

odensdagen nest epter hwita svndagh ¹⁾ ta stodh rauedh ²⁾ 4 r.
jnne for wan sitiande reth Oc sagde strax at japer skredare
at thu haffer stulit min bath oc star jac fvldliga til at thu est
min tivff om lagboken skal wara reth ³⁾ ta magh jac skylda
tich for ransman eldher ffor tijvff

Item næsthe odensdhaghen epthe sancte fillippi ok jakapi 10 v.
dagh ⁴⁾ arethom rastwo dagh waro sex bondher aff torpa sokn
jnne for wan syttiande ræth j alle radhsens nærwaro mz en
wan borghara raut om eth pansar som raut saghde adh
han haffde ⁵⁾ saltom tha swaradhe bøndhren honom saa adh
raut haffdhe gyorth sidhan eth kop mz them i torppa sokn
forre allo soknenne veth kyrkkenne, adh han skulle thagha seth
pansar i gen ok the skullo geua honom xii spen rogh forre
thz the haffdhe haffth pansaret ok thz kōpit skulle wara kwith
thz the til forrenne gyorth haffdhe Thær haffdhe bōnderne
sex godha man vtt aff soknenne friborne men ok andra
skæleggha manna i ræthen ad saa war gyørth item var thz ok
raut bekendh'r adh saa var gyorth tha sadho wi them thz
i mella aff forre rætho ath thz kopit var gilth som raut
haffde giort mz tom wet kyrkynna ok the bondhren skullo egh
fara aff by forra en the haffdho fulladh honom op thz som
honom brast i the xii spen rogh

Item sama dag forescrifwit star ⁶⁾ Tha wetnado tæsse gode mæn 41 v.
hær æfftir næmpnas om nagur ord som kadrin olaf henomanz-
sons hustrv talade ok the rōrdo oppa larens stub ok hon sa
sade ⁷⁾ ath larens stub hade stulid xiiij pund bly oppa bærghen
thær bōtte han iii ⁸⁾ lōdogha mark sølf fore ok tæsse hær

¹⁾ = 31 maj 1452.

²⁾ Om denne processmakare se BERGSTRÖM, 138 ff.

³⁾ jac utstruket.

⁴⁾ 3 maj 1453.

⁵⁾ a. h. h. dubbelskrivet och ofullständigt utplånat; -de kvarstår.

⁶⁾ = 26 nov. 1459.

⁷⁾ Något [til borgomæ[staren]?] utstruket.

⁸⁾ han iii skrivet ånyo, blott han utstruket.

æfft'r næpnas the ladho sina hændir oppa bokena ok bado sig swa gud til hyælp at swa waro hænnu ord som forescrifwit star

erik pæderson borgomæstare Jon tyrn radman
 olaf michialson finne Item ral finne
 Item raal bænktzson

ok thætta gik til i eno brölloppe som erik giordhe ok bygynnadis swa ath kadrin olaf henomanzsons sade først til borgomæstaranna Jaa thz lidir nw at nicolaus mæssu ath i skolin sætia idart rad borgomæstara ok raad æn ær en tiwfw'r ællir skalkir i bynom han wardir radman ok fatiga mæn see i inte æn larens stwb thæn kradin tiwfwinn han wardir nw radman om nicholaus-mæssu ok sade som forescrifwit staar han bømte iij lødoga mark sølf for xiiij lispund bly han stwlið hade ¹⁾

49 v. Item næsta manedagin ²⁾ æfftir hælga likamadað tha witnade bænkt skrædare ok nighils i holmum ath olaf finne sade ath rawid gik mz i spænt armborsth ok en dalapil oppa i sinom gard tha magnus skaak ok rawid wordo ³⁾ owener ok bado sig swa gud til hyælp.

72 r. [1466] Tætta ⁴⁾ ær thz goooz æfftir hustrv cristine tøbærgx, gud hænnu syæl nade, primo en sølfskal, drøkkescal ok ij sølfskedir, annur større ok annwr minne, iij rætta tinkannor ok et tinstoop gamalt, ij gambla grytor ok en kop'r kætil vægir i pund, ij pund wæga kannonar; i xvi marka gryta ok gamwl, iij vndibulstra, ij hofdabolstra, en wæl waradir ok annar gamal, i godir stiærnobonadir ok en gamal stiærnobonadir, en maladir bonadir, iij gamwl lakan, et handklæde ok en dukir, et aklæde gamalt ok en gamwl rya, ij vepor ok i tæpede, ij ørne gat litin nog, i gryta om xiiij mark vægir, en gamal mæssingx kætil vægir v mark, i kopar kætil vægir xiiij mark, en gamwl bradepanna, eth vigdwatzkar aff tiin vægir ij mark, xvi alna ny tæpitiwæuir, en liwsastaki mz iij pipor, i bisman,

¹⁾ Handen densamma som i textprov I. Likaså de två följande.

²⁾ 8 juni 1461.

³⁾ Något överstruket.

⁴⁾ I detta stycke är interpunktion införd.

ij gamblahættō, iij høginde, en kista mz plat lok, en sæng torbærg liggir oppa. Item en halfslitin rya, en gamwlløgh (gamwl mwlløgh?) ok wægir vii mark.

De meddelade textproven, som det vore mycket frestande att betydligt utvidga, torde vara tillräckliga för att visa, vad som för oss tillsvidare är huvudsaken, nämligen att det råder ett högst väsentligt avstånd mellan språket i lagboken (resp. ST) och tänkeboken. Vi uppställa en del paralleller. Inom parentes sättas former, som i lagboken och ST icke äro konsekvent genomförda, men kunna anses för deras språk karakteristiska.

Tänkeb.	Lagb.	Tänkeb.	Lagb.
<i>gulsmid</i>	<i>gulsmidh</i>	<i>till</i>	<i>til</i>
<i>møstøkkio</i>	alltid <i>y</i> i dylika ord	(<i>qwälin</i>	<i>qwälin</i>)
<i>hudo</i>	<i>hafdho</i>	<i>gik</i>	<i>gig</i>
<i>stugwonne</i>	<i>stoffwonne</i>	(<i>liwsit</i>	<i>lyusith</i>)
<i>tridia</i>	<i>thridhia</i>	(<i>æy</i>)	(<i>ee</i> y)
<i>sade</i>	<i>saghdhe</i>	<i>geua</i>	<i>gifwa</i>

Det är uppenbart, att ett avsevärt avstånd antingen i tid eller rum måste skilja de dialekter, som äro varandra så olika, att på några få sidor kan samlas exempel på i det hela genomförda olikheter till sådant antal. Och saken får betydelse särskilt om man kommer ihåg, att tänkebokens skrivare, såsom vi förut påpekat, ju hade lagboken ständigt till hands och ofta inför sina ögon. Till en del är nog skillnaden ortografisk. Lagbokens skrivare har varit betydligt mer skolad än tänkebokens. Men det är alldeles säkert, att även en dialektskillnad måste förutsättas. Härvid är ordet *møstøkkio* vår fasta punkt. Vi ha där i två stavelser, båda långa, en övergång $y > \emptyset$, som i det hela taget är främmande för vad HESSELMAN kallar svenska mål. Man kunde ju tänka sig, att stadens skrivare varit från någon annan ort. Men detta är icke nödvändigt. HESSELMAN har visat, att de övergångar, som i det hela äro

begränsade till »götiskt» område, ha enstaka utlöpare och, om man så får säga, enklaver inom det »svenska». Inom dessa områden övergår t. ex. $y > ø$ i lång stavelse framför vissa förbindelser, vilka även eljest visat sig särskilt gynnsamma för densamma. Dylika övergångar ha konstaterats bl. a. från Nerike och från en sörmländsk socken Öja, belägen tre mil sydost om Arboga. I Nerike märka vi särskilt grannsocknen Götunda, både denna och Öja ha t. ex. *løfta*. DJURKLOU har utan närmare lokalisering nerkiska *løkka*, *messunna*, vilka ju svara förträffligt till vårt ord ovan. Formen är för övrigt icke belagd blott på vårt ställe. Jag finner den (*møstøkkio*) bl. 35 v., 1458. På bl. 35 r. finna vi *støkke*, bl. 31 v. *skøtta*, ib. *modh'rsøstir*¹⁾ o. s. v. Några andra exempel på övergång i lång stavelse träffas i provet från 1453. Efter *r* inträder övergång i dialekter, som icke ha den i andra fall. Ett sådant exempel ha vi i bouppteckningen från 1466 (s. 90) i ordet *drøkkekar*.

En på många ställen mötande form är *vetnadhe*, -o 34 r. (1458), 47 r. (1461), om denna se HESSELMANS, som jag tror riktiga, uttalanden, I & Y s. 156.

Det både i textprovet och på andra ställen ofta mötande *størbjørnsson* intager ju en i någon mån egendomlig ställning. Västeråsdiplom²⁾ ha *størkarsson*. I kort, slutet stavelse anteckna vi *wet* 'vid' i provet från 1453.

I det hela intaga våra texter en tämligen »götisk» eller framskriden ståndpunkt i avseende på övergången $i, y > e, ø$.

För vår föreliggande undersökning ge de små stickprov, som vi kunnat taga ur Arboga stads digra tänkebok det resultat, att lagboken och tänkeboken icke kunna representera samma dialekt och att det därvid är tänke-

¹⁾ Jfr Arboga Lagbok ÄB 2* (n. 95).

²⁾ Ett diplom (SDNS 1563, Arboga 1412) kan med ovanligt goda skäl anses representera arbogaspråk. Utställaren är kyrkopräst i staden, de gårdar han ärvt efter sin fader Knut borgmästare (nämnd som sådan 1401) ligga där ock. Det är således tydligen en man, som tillbragt nästan hela sitt liv i Arboga. Formen *screffwat* har upplöst förkortning.

boken, som kan antagas representera stadens dialekt vid mitten av 1400-talet. Tänkeboken ger sålunda ett stöd åt den lokalisering, som vi på huvudsakligen språkliga grunder i föregående § försökt.

Men språket i Arboga har betydelse för ett par andra frågor. En av dessa gäller Västmannalagen. I denna ha uppvisats företeelser, som stå i en viss motsättning mot vad vi ha anledning att tänka om språket så pass långt uppåt landet, som VmL bör antagas vara skriven. Se därom § 17.

Men långt viktigare är frågan om förhållandet mellan Arbogaspråk och Stockholmspråk. HESSELMAN har på flera ställen¹⁾ visat, att riksspråket i en mängd fall icke stämmer med de dialekter, som höra hemma i Stockholms närmaste omgivningar, södra Roslagen och Södertörn, utan äger drag som utvecklats på större avstånd från huvudstaden. Han har också direkt antytt, att redan tidigt kanske Stockholms språk icke var alldeles ren uppländska. Det vore lätt att förklara en sådan utveckling med hänsyn till kommunikationerna. Det är mycket möjligt, att både bönder från vissa bördiga Mälarstränder och framför allt köpmän från Mälarstäderna inverkat fullt lika starkt på språkutvecklingen »där kungastaden mitt i skogen är» som folket i berörda skogsbygd. Arboga kan därvid tänkas ha varit en mycket viktig överfartsort, från vilken »götiska novationer» sjöledes importerats i Stockholms talspråk. Redan det lilla material, vi här ha kunnat framlägga, skall ge anledning att tänka över denna möjlighet.

En särskilt viktig fråga är, om tänkebokens dialekter äga vokalbalans.²⁾ I textprovet tillämpas ju vokalbalansreglerna i det hela taget; undantagen äro av rätt vanlig typ, och de äldre västmanländska texternas språkskick med nästan genomgående *e*, *o* kan ju i varje fall

¹⁾ Särskilt »Upland» II, s. 507.

²⁾ Det ovan citerade brevet har ofullständig vokalbalans med vissa undantag, som delvis bero på upplösning av förkortningar; dock *vikor*.

icke sägas föreligga. I det hela tyckes detsamma gälla om de partier, jag för övrigt genomgått.

En intressant form, som upptages av BERGSTRÖM, är *mjort* 'mördat'. Jag har tyvärr ej kunnat återfinna den.

§ 17. Cod. Holm. B 56 (första handen).

Synonymik: SCHLYTER VmL:C (även här använd beteckning).

(VGL:I, som står i samma handskrift, är av yngre hand.)¹⁾

Handskriftens innehåll utgöres av (yngre) Västmanalagen. Den dateras av SCHLYTER till början av 1300-talet. Den hör väl sålunda genom sin ålder till de handskrifter, som med snaraste borde utgivas. Rörande dess härstamning har man inga andra hållpunkter än de, som ligga dels däri, att den innehåller västmanländsk lag, dels däri, att den är mycket nära språkfrände till huvudhandskriften.²⁾ Om detta beror på släktskap i skrivarnas dialekt eller på arketyper, är ovisst.³⁾ Lokaliseringen måste ställas på framtiden; några strödda bidrag lämnas i det följande. Påtagligen är bristen på säkra hållpunkter, såsom vi nedan skola

¹⁾ Partiet innehåller, som bekant, valbestämmelserna i Rättlösabalken, ävensom, märkligt nog, lekarerätten. Detta egendomliga faktum bör jämte den tydliga släktskapen mellan Västgöotalagens inledningsord: *Kristær ær fyrst i laghum varum* och Västmannalagens: *Cristnobalkær ær først i laghom varom* (det senare är väl en degenererad avläggare av det förra) ihåggkommas, då ibland frågan om västgötska språkinflytelser i VmL:s språk misstänkas. Ur textkritisk synpunkt synes B 56 vara likställd med huvudhandskriften B 59.

²⁾ Genom ett förargligt tryckfel står 1400-talet hos HESSELMAN, I & Y, s. 222, r. 6.

³⁾ Beklagligen företer vår kunskap om Västmanlands dialekter ganska stora luckor, vilket mycket försvårar undersökningen.

⁴⁾ Tillfällig inflytelse från främmande dialekter blir ju mindre sannolik i den mån antalet sammanställande urkunder ökas. Men just möjligheten, att urkunderna härstamma från gemensamt original, tvingar oss att använda detta argument med försiktighet. Olikheten mellan texterna i B och C gälla, bortsett från smärre skillnader, blott innehållsöversikterna och flockindelningen. Det är naturligtvis möjligt, att skrivaren i C är upphovsman till den för honom specifika omarbetningen på denna punkt.

visa, mycket att beklaga. Rörande handskriftens allmänna karaktär får man med SCHLYTER hävda, att den är betydligt slarvigare skriven än huvudhandskriften (B). Att bygga språkhistoriska teorier på en glömd eller av misstag tillsatt æ-kvist är här icke rekommendabelt.

Rörande handskriftens språkliga egenheter kunna vi i mom. 1—8 följa samma ordning, som NOREEN i Aschw. Gram. § 8, b, försåvitt handskriften äger de flesta av de egenheter, som där uppräknas för textkodex (B).¹⁾

1) Liksom B står vår handskrift främmande för vokalbalsen. Dock finnas ett par avvikelser från språkbruket i B. Dels skrives för etymologiskt *e* här ofta æ, ex. *bepæs*, pres. KkB 4, *gialdæ*, pres. konj. KkB 5, *liusæ* dat. ib., *eþæ* dat. ib., *bætæ* ib., *lichæ* dat. ib., dels förekommer *e*, æ även i slutna stavelser, ja stundom i fall, då enligt vad vi finna i andra fornsv. skrifter, både den slutna stavelsen, den följande konsonantens artikulation och den föregående vokals kvaliteten bort gynna *i*. Ex. *connest* KkB 4, *hafwæn* ib. (så även B), *brutæn* KkB 5*, *giuæn* KkB 11, *giwæt* KkB 13, *mykæt* ib., *comæn* KkB 20. Jfr mom. 9.

2) Former av *hugga* ha *o*-vokal, ex. BB 40. På samma sätt Handskr. D.

3) Övergång av *a > o* framför *m* inträder på samma sätt som i B. Ex. *likoma* KkB 9, *iomskila* KkB 24 (§ 5), även *licama*, ex. KkB 1. Vi möta även här *soman* KkB 10, 20, *saman* ib. etc. på ett flertal ställen. Denna form har KOCK velat förklara som uppkommen i svag-tonig ställning, NOREEN som avljudsform. Dalal. har även *suman*,²⁾ liksom nutida hälsingemål (Landsm. XI, 4, 33 f.).

4) Bruket av *c* överensstämmer fullständigt med B. Ex. *cøp* Föret. KpB pass. etc. Samma betydelse har

¹⁾ Då SCHLYTERS edition upptager en tabellarisk jämförelse mellan de olika flockindelningarna i B och C, anför vi här blott den senares flocknummer, undantagsvis bifogas §.

²⁾ BRATE, VmL:s Ljudl. 40.

väl *chøp* KkB 13, *lichæ* dat. sing. KkB 5. En påbörjad affrikation av *g* betecknas i *gien* KkB 5 (så även A). Affrikationen av *k* är tidigt styrkt från Västmanland, bl. a. genom former på *Kyatil-* för *Ketil-* i personnamn, *Kyæplinge*, ortnamn, i en skattelängd av 1371.¹⁾

5) Metatesen *wr* > *rw* möter även i C. Ex. *rwærkær* KkB 24 § 4*, *rwango* KkB 24 § 8. Härmed sammanhållles *Ruetum* 'Vreta' i nyssnämnda skattelängd.²⁾

6) Former av *fyra* skola här ej behandlas.

7) Sju heter *siu* etc.; likaså saknas tillägg av *gh* i *hustru*.

8) Egendomliga pronominalformer äro *þesson* pass. (*þæssøn* KkB 2, även i flera andra handskrifter just på detta ställe).

Sasom vi redan ovan s. 39 framhållit, visar det sig synnerligen svårt att bedöma dessa språkliga egenheter. Särskilt gör sig lokaliseringsproblemet gällande med mycken styrka.

Detta galler först om vokalbalansen. Den av gängse teori följande konsekvensen är ju, att vi ha att göra med en dialekt, i vilken redan c. 1300 kortstavighetsaccenten är uppgiven. Till stöd för ett sådant antagande kunde man ju åberopa en del former med *ø* för äldre *y*, som »se ut som västgötska eller värmländska»; vi kunde ju antaga, att vi vore komna in på det nerkska språkområde, som har åtskilliga götiska drag. Men detta stöter på två stora svårigheter. Som medelpunkt i det nämnda området kan man ju betrakta Örebro, och från den staden härstamma ju våra reformatorer, vilkas språk tvåhundra år efter vår handskrifts tillblivelse visar en specifik art av vokalbalans.³⁾ Därtill komma de märkliga formerna med *rw* för *wr*, vilka »se ut som» genuint dalmål eller åtminstone hänvisa till dialekter,

¹⁾ Västmanlands fornminnesfören:s Tidskr. III, 63 ff.

²⁾ Skrivningens fonetiska innebörd torde vara oviss. Kanske skall den beteckna ett starkt labialiserat *r*.

³⁾ Se uppsatser av PALMÆR och KOCK i Arkiv XXVI, 1 ff.

som nu i likhet med västnordiskan och t. ex. Bjursåsmålet förlorat *w* framför *r*.¹⁾

Det gäller då att se till, om vår handskrift kan representera en dialekt, i vilken vokalbalans senare inträtt. Jag tror, att detta är möjligt. Kock grundar som bekant sin teori för vokalbalansen på det antagandet, att den förlitterära fornsvenskan skulle haft genomgående ändelsevokalerna *i* och *u*, vilka sedan »försvagats» efter lång rotstavelse, där bitonen var svag. Teorien är tilltalande genom sin enkelhet och tyckes vara allmänt antagen. Men dess faktiska grundlag är svagt. Vokalbalansen är väsentligen en y. fsv. företeelse. Vi ha i den äldre fornsvenskan åtskilliga skrifter, vilka måste antagas härröra från det stora område, där vokalbalansen ännu kvarlever i enstaka spår eller åtminstone tidigare har varit verksam, men som dock sakna balans. Här är man nästan tvungen antaga en annan utveckling, d. v. s. att *e*, *o* under vissa förhållanden blivit *i*, *u*. Det faktiska material, på vilket Kock grundar sin teori,²⁾ utgöres av ur de latinska diplomerna antecknade svenska ord. Han finner under 1200-talet övervägande *i*, *u* och tar detta till utgångspunkt; däremot finner han under 1100-talet övervägande *e* med den inskränkning, att *i* inträder efter palatal konsonant. Här är emellertid en viktig sak att observera. Bland de från 1200-talet anförda diplomerna är ett av de mest givande (DS n:r 216) från Västergötland, där ingen vokalbalans varit uppvisad, åtminstone på *i*, *u*; däremot äro åtskilliga av 1100-talsexemplen hämtade från uppländska eller åtminstone uppsvenska diplom, t. ex. det på många ställen återgivna äldsta svenska brevet, vars utfärdare är ärkebiskopen, vars vittnen till avsevärd del äro från Uppland och vars ämne är en uppländsk arvstvist. Vi kunna således av Kocks material direkt sluta, att *e* funnits

¹⁾ Former förekomma även med *vr*, *br*, rimligtvis riksspråksinflytelse med och utan ljudsubstitution.

²⁾ Fornsv. Ljudl. I, 328 ff.

7—153641. Nat. Beckman, Outgivna handskr.

just inom vokalbalansens område och där just i ord, som senare haft *i*.¹⁾

I själva verket gör detta ingen nämnvärd svårighet. Vi avstå blott från den förutfattade meningen, att *e*, *o* äro »försvagade», korta och svagtoniga. Gå vi ut från långa vokaler, *ē*, *ō*, så få vi åtskilliga analogier. De äro rikast med avseende på *ō*: *blæsutter*, *Arus*, men även *ē* undergår (även under huvudton) vid förkortning en analog övergång²⁾ (huvudexempel *ingen*); av ord med svagare tryck på *ē* anföra vi *fyllist*, *Askim*. Beträffande slutna svagtoniga stavelser erinra vi om svarabaktivokalen: *æ*, *e*, *i*. Om vi nu antaga, att vissa dialekter före vokalbalanslagens ikraftträdande på andra grunder, t. ex. genom vokalharmoni, i vissa ord infört *e* efter kort stavelse, så nödgas vi tänka oss, att accentueringen verkat icke blott till genomförande av ljudlagsenliga övergångar, utan även kunnat framkalla analogibildningar enligt principen: de flesta ord med »stark levis» på ändelsen ha *i*, så överföra vi detta.

Av det sagda torde framgå, att vi icke äro hindrade antaga, att vår handskrift och dess språkfränder kunna representera dialekter, där senare vokalbalans gäller, såsom förhållandet tydligen är i Västmanland. Positivt bevisande bli våra handskrifter icke, innan vi vunnit en säkrare lokalisering.

Formen *siugh* behöver knappast beteckna ett egendomligt uttal. Det kan blott gälla ett noggrannare iakttagande av den egenhet vid slutet av slutna vokaler, som behandlas av LUNDELL, Språk och stil I, 33, och som, då det gäller vårt avvikande *u*, kommer främlingar att anse oss uttala | *frub* | 'fru'.

Av största betydelse är undersökningen av förhållandena med övergång *ī*, *ȳ* > *e*, *ø*. Detta dels därför, att

¹⁾ Det är särskilt klostret Viby i Uppland (sedermera Julita i Södermanland), som åt oss förvarat svenska originalbrev från 1100-talet.

²⁾ NORRÉN, Aschw. Gram. §§ 103, 112, 146. KOCK, Ljudhist. §§ 220 ff., 760 ff.

vi här efter HESSELMANS grundläggande undersökningar ha goda dialektskiljande kriterier, dels därför, att saken intager en så central ställning inom den yngre fornsvenskans historia.

Materialet meddelas i detta fall ganska fullständigt hos SCHLYTER och har sammanställts av HESSELMAN, I&Y s. 222 ff., t. ex. *mølnor* o. d. I det hela står vår handskrift i detta avseende på samma standpunkt som VmL: B (textkodex), vilken bl. a. har den omvända skrivningen *fyrningar*. H. anmärker särskilt såsom något egendomligt formen *møket*. Den är ju egendomlig såsom ett påfallande tidigt exempel på övergång i öppen stavelse; däremot kan den icke sägas strida mot regeln att *y* behålles framför *i*, då dialekten vid tiden för övergång tyckes ha haft *e*. Vi möta nedan denna form i själva Roslagen (!). Till HESSELMANS material få vi lägga *sømpn hus* KkB 2.

Att antaga, att stavelseförlängning redan skett i typen *lifa*, är ju omöjligt, om vi befinna oss inom ett område, där senare vokalbalans inträtt. Jfr ovan a). Vi måste söka förklara *e*-formerna på annat sätt.

Så vitt jag kan erinra mig, har ingen direkt utredning lämnats rörande det kronologiska och kausala förhållandet mellan den kvalitativa förändringen och den kvantitativa i den kombinerade ljudlag, som säger, att i vissa närmare angivna ställningar *i* övergår till *ē*. HESSELMANS gradualavhandling, Stavelseförlängning och vokalkvalitet, måste ju sägas utlova en mer principiell utredning av just detta problem, men H. synes föga mer än snudda därvid, åtminstone försåvitt det angår rikssvenskan. Jag tänker mig saken så: Det korta *i* hade, åtminstone i kort rotstavelse, slapp uttal. Detta ger, som väl bekant är, ett akustiskt intryck, som kommer tämligen nära *e*. Jag känner norska varianter, som jag uppfattar som *e* då jag hör dem, som *i* då jag uttalar dem. Så länge emellertid *i* var kort, kunde det associeras med andra korta och långa *i*-ljud. Men då förlängning inträtt, kom likheten att bli långt större

mellan det sålunda utvecklade *i* och språkets äldre *e*-ljud. Här förelågo nu två möjligheter; antingen måste en differentiering ske, så att det äldre *e* makade sig undan, eller ock måste ljuden sammanfalla. Det blev det senare, som inträffade.¹⁾

Går man ut från detta antagande, så förklaras åtskil- ligt, som eljest förefaller vanskligt. Stavelseförlängning kan man på ovan anförda grunder ej antaga för vår dialekt. Men det är ju ingenting, som hindrar, att det *i*, *y*, som senare förlängdes och övergick till *e*, *ø*, redan c. 1300 hade ett mera slappt uttal, som skrivaren en eller annan enstaka gång kunde uppfatta som *e*, *ø*. Ungefär samtidiga med vår handskrift äro rimmen *til: del* i Erikskrönikan. Dessa äro ju så till vida mindre vanskliga, som de tillhöra en dialekt, om vilken vi icke veta, att den haft vokalbalans, utan snarare kunde förmoda, att den hört hemma utom vokalbalansens område. Men även för detta rim behöva vi icke antaga en fullt genomförd övergång. Vi kunna tänka oss ett *i*, som för örat låg närmare det slutna *e* än det slutna *i*. Vidare förklarar vårt antagande den olikhet, som gjort sig gällande i utvecklingen av å ena sidan *i*, *y*, å andra sidan *u*. Med HESSELMAN tror jag, att vissa dialekter låtit *u* övergå till *o*-ljud, då det förlängs i kort rotstavelse. Men i stort sett uppehålls skillnaden på många håll. Saken förklaras, om man antager, att ett slappt *u* i mindre grad liknade *o*, än det slappa *i* liknade *e*.

Av det anförda framgår, att man får vara försiktig med att tolka enstaka skrivningar såsom bevis för en genomförd övergång. Då vi kommit till en något senare tid, efter det andra tecken tyda på i vissa kategorier genomförd övergång och med rikare tillgång på exempel, blir ställningen förändrad. Men det följer även, att de anförda formerna icke behöva hindra ett västmanländskt ursprung

¹⁾ Min hypotes stämmer icke med HESSELMANS teori, att *ī* blev *e* ljudlagsenligt, då stavelsen förlängdes genom konsonantförlängning. Men denna teori gör stora svårigheter, se HULTMAN, Nord. Studier 244.

för urkunder, vilkas *ø*-former visserligen likna västgötska, men vilkas *rw*-snarare liknar dalmål.

Vi övergå till några av NOREEN icke behandlade företeelser:

9) Handskriften sammanblandar icke sällan *ē* och *æ*, ex. *wæt* KkB 12, *bræff* KkB 20, *mæra* KkB 5. Den kan mycket väl tänkas representera en dialekt, som i vissa fall behållit urnordiskt *ē* och som därför icke stämde med den fornsvenska normal-ortografien. Dylika dialekter finna vi på olika håll från Västmanland räknat, t. ex. Vadsbo (*hēr*), Värmland (*fē*) och framför allt Uppland.

10) *Cononge* o. d. KkB 12, KgB pass., *conor* KkB 10, *cono* KkB 20 visa dessa ords normalformer med *o* i båda stavelserna.

11) Kuriösa kvantitetsbeteckningar möta någon gång, t. ex. *maan* 'man'; jfr § 18. Möjligen vågar man då icke bygga på *comma* KkB 12, vilket eljest vore ett mycket tidigt belägg för förlängningen av *m* efter kort vokal.

12) Ögg *u > o* framför geminerad nasal företer *sonnodagh* KkB 12 (och pass.). Den växlande vokalismen i förleden av detta ord gör emellertid en del svårighet.

13) Ursprungligt *a* i ändelser tecknas här *a*.

§ 18. Cod. Ups. B 10.

Synonymik: SCHLYTER: VmL: E;

› MELL: 21.

Här använd benämning: Nicles Diäkns lagbok.

Handskriftens innehåll utgöres av Västmannalagens kyrkobalk samt Magnus Erikssons Landslag.

Den dateras av SCHLYTER till slutet av 1300-talet. Såväl dateringen som lokaliseringen kan stödja sig till namnet *Nicles* (*-klæs*) *dyækn*, bl. 32 v., 110 r. Namnet antages av SCHLYTER beteckna skrivaren.¹⁾ Emellertid är det troligare, att det avser beställaren, ty vi känna från åtskilliga pergamentsbrev en häradshövding med detta namn. Hans dombrev äro utfärdade mellan åren

¹⁾ En dekoration med bokstaven *N*, t. ex. bl. 93 r., bl. 101 r. har givetvis samma betydelse.

1381 och 1391, och hans jurisdiktionsområde var Åkerbo härad. Denna trakt, m. a. o. Arbogatrakten, är sålunda den, till vilken vi närmast böra tänka oss handskriftens språk lokaliserat.¹⁾ Några egentligen karakteristiska drag för skrivaren, med vilkas hjälp vi kunde komma längre in på frågan, har jag icke kunnat uppvisa. Det skulle i så fall vara en viss förkärlek för fiskmotiv i de här och där förekommande teckningarna. Ofta nappar en fisk på den krok, som tänkes avsluta svängen på en bokstav. En fisk (aborre?) har fångat en annan, men gripes om stjärten av en mänsklig hand. Detta ger väl knappast någon hållpunkt i fråga om det vattenrika Västmanland, utesluter i varje fall icke Arboga, liksom icke heller en husknut med svalgång bl. 105 r.

En del av dess språkliga egendomligheter peka åt samma håll, låt vara icke med någon mycket stor bestämdhet. Innan vi övergå till dessa, böra vi nämna, att handskriften kommit att föras ända upp till Norrland. Den har använts av (under-)lagmannen Olov Eriksson i Hälsingland och Ångermanland, vilken åren 1482, 1485 och 1489 dömde i ångermanländska tvister samt därförut i enahanda egenskap (1479) dömde i Medelpad, och levde ännu 1506.²⁾ Rörande språket meddela vi blott några huvudpunkter (mom. 1—8 följa samma ordning som i föreg. §).

1) Rörande ändelsevokalerna påpeka vi i förbigående, att gammalt *a* tecknas *a*, ex. *skap̃a*, EdsB 1, *annars* EdsB 2, *hialpa* ib., att svarabaktivokalen tecknas *e*, ex. *gitter*, *dragher*, mycket ofta med förkortningstecken.

Beträffande de vokaler, för vilka i flertalet fornsvenska skrifter gäller vokalbalans, är att anmärka:

¹⁾ Fellingsbro socken, som nu givit namn åt grannhäradet i väster, tillhörde under medeltiden Åkerbo härad.

²⁾ Benägna meddelanden av vår framstående norrlandsforskare, adj. J. NORDLANDER.

a) Vokalharmoni¹⁾ kan kanske spåras i t. ex. följande ord med *i*, *u*: *riki* KgB tab. och pass., *liggi* GB 8 sl., *krunu* KgB tab., *krununna* KgB 18, *þoliki* KgB 23 § 5, *skiffti* GB 16, *vitni* GB 2, *þingi* GB 4, *swereke* KgB 2. Inflytande från föregående konsonant kan möjligen förklara *hælghi* GB 5. Båda förklaringarna äro möjliga i några bland de ovan nämnda. Med *o* möta oftast *kono*, *konong'r* alldeles som i VmL:C.

b) Utan eller till och med trots vokalharmoniska inflytelser förekomma *e*, *o* i många fall även i kortstaviga ord. Detta i överensstämmelse med språkbruket i t. ex. VmL:C. Ex. *limme* KgB 5 § 3, *gamol* KgB 5 § 4, *vare* pres. konj. KgB 5 § 8, *take* KgB 28, *kome* GB 5 § 1, *kommen* GB 4, *stolen* KkB 5 (*stulin* i rubr.), *sam(m)o* KkB 7 § 2, GB 6, *syne* 'söner' KgB 12.

c) Utan att vokalharmoni inverkar, möter *i*, *u* i en del fall efter lång rot. Ex. *løpughā* GB 10, 3 ggr, *kronunna* KgB 5 börj.,²⁾ *reysunne* KgB 17 mot *reysom* ib.

d) Eljest förekomma åtskilliga fall, där vår handskrifts ändelsevokaler (ofta mot bruket i VmL:C) följa vokalbalansreglerna (ofullständig balans). Ex. *sakøris* KgB 2, *liffuandis* KgB 19, *konnist* KkB 3, *faþursfaþir* GB 1, *moþorfaþir* ib., *faþur broþir* ib., *vboþin*, *vbuþin* GB 8, *vari* GB 12, *samu* ib. Vad som här är att anse som utveckling inom dialekten och vad som beror på eventuellt avvikande ortografiska inflytelser kan tydligen blott avgöras genom att sammanhålla vår text med andra texter, som då först måste noggrant lokaliseras.

2) Former av *hugga* ha *u* (*v*), ex. *hvgg'r* EdsB 1, BB 17 pass., *halshuggin* EdsB 36.

3) Övergången *a* > *o* framför *m* har icke antecknats.

¹⁾ Då här icke är anledning räkna med en mera genomförd vokalharmoni, anlägger jag denna synpunkt blott på ord, där utvecklingen fört till identitet (eller nära till identitet) mellan ändelsens och rotstavelens vokaler.

²⁾ Här, liksom i andra urkunder, kan man tänka ett uttal med *u*, som verkat vokalharmoniskt. Men då icke detta uttal, mig veterligt, är styrkt i nutidsdialekten, så är ställningen en helt annan än t. ex. i de småländska urkunderna, om vilka se nedan. Jfr emellertid a).

4) Bruket av *c* följer icke de gamla reglerna, *k* överväger. Kan vara en blott ortografisk olikhet.

5) Metatesen *wr* > *rw* har ej inträtt, ex. *wræk'r* KkB 24 § 4, *wrango* KkB 24 § 8, TgB 1, *wrængia* TgB 1.

6) Rörande former av *fyra* märkas *fyuri*, *fyure* BB 22.

7) *Sju* heter *syu* KgB 1, BB 22.

8) Formen *þæssøn* KkB 2 möter även här, *ængon* KkB 8.

9) *Jag* heter på samtliga förekommande ställen (jfr s. 144) *jek*, *jæk*.

10) Beträffande kvantitetsbeteckningen märkes:

a) *tt* i *nytt*, äldre *nýt* BB 25 börj., *nyttan* TgB 1.

b) *aa* (hopskrivet) i former av 'all', t. ex. *aalle*, *aalla*, *aallum* TgB 1, *aal* ib. 5, etc.; *aaldre* 'aldrig' TgB 3 börj., *kaallas* BB 22 börj. Mest regelbunden är dylik skrivning i ordet *aat* 'att', både som konjunktion och infinitivmärke. På grund av svårigheten att fullt tillfredsställande förklara de förut nämnda skrivningarna och andra dylika är det väl bäst att icke bygga på den nämnda skrivningen; eljest kunde den mycket väl vara en föregångare till den i uppländska och sörmländska dialekter (även helt nära Arboga) mötande formen *ått*. Mycket svårt att tolka är *aa* i *waara* 'esse' BB 28 pr., *taaka* BB 38 § 1, *taakin* BB 28 sl., 32, *laapa*, -u BB 28 § 1, *saamu* BB 28 § 2 (*samma* ib. § 1 och ofta), *skaapi* BB 28 § 6.²⁾ Dessa kunde ju tagas till intäkt för antagandet av förlängning i öppen stavelse, men då måste vi lokalisera dialekten utanför det område, som i senare tid haft vokalbalans. För övrigt ha vi dubbelteckningar även i sluten stavelse, ex. *laaghlika* BB 33 pr., *faar* BB 18 § 4, *Daal* ib., *haanda werkum* BB 28 § 2, *hwaria haanda* BB 33 pr. skulle ju kunna beteckna en känd förlängning, men då finge dialekten åter lokaliseras sydligare. *Haalfua* BB 23, 33 pr, *foolk* BB 27 § 3

¹⁾ En del av formerna äro jämförliga med dem, som av HULTMAN i Nordiska Studier [till NOREEN] 1904, lagts till grund för en teori om vokalförlängning framför geminata.

²⁾ Jfr *floota* BB 27 § 2.

skulle ju kunna visa en förlängning, som är väl bekant från Island, men då finge vi ånyo göra om lokaliseringen. Några av de anförda formerna skulle kunna tolkas som tilljämningsfenomen, så även *staakaa* BB 22 pr., men en dylik hypotes förklarade icke på långt när alla formerna. Då vi så till sist ha *aalmengingaa* BB 24, *møtaas* BB 21 § 6, så är det väl tryggast att åtminstone tillsvidare ingenting bygga på dubbelskrivna vokaler i denna handskrift.

Det rimligaste är väl, att vår skrivare varit förvillad av en diskrepans mellan sitt uttal och den ortografi, varav han var påverkad. Även utan sådana skäl skriver folk i dessa dagar *Låt gåsen flyta* i stället för *Låt gossen flytta*. Skall en närmare undersökning kunna ge resultat, så måste den byggas på en vida intimare kännedom om västmanländskan, än vi f. n. äga.

11) Beträffande växlingen *u : o* i stamstavelser nämnes utom de under 2 upptagna:

a) *trulldom* HgB 5.

b) *kost* här som i övriga uppsvenska skrifter genomgående med *o*.

c) *Kunnest* KgB 5 § 8, *kunugha* TgB 1, *sunnodagha*, -s KkB 24 § 3, § 26 ha *u*. Vid sidan därav möter *konno* KkB 8 pr, *konnist* ib. 4, samt *sonde* 'vägrade' KkB 10 § 3*.

d) Märk även *opsalaøpum* KgB 2.

12) Övergång *ï > e*, *y > ø* konstateras i följande fall:

a) *skøfla* genomgående på i MELL vanliga beläggsställen,¹⁾ *øffre*, BB 26 § 4, *møllno staap'r* BB 26 pass., *kølnno hws* BB 28 pr., *møllnare* BB 28 § 5, *søfn hus* KkB 2, *næpre* BB 26 § 4 bis. Av dessa är den sistnämnda ojämförligt viktigast. Som bekant ha de i västmanländska urkunder förekommande *ø*-formerna föranlett dubbla tolkningsförsök: BRATE²⁾ har däri velat se for-

¹⁾ Undantag EdsB 42 § 1; men här är ordet efteråt inskrivet i en rasur.

²⁾ VmL:s ljudl. 36 ff.

²⁾ Motsvarande flock i texten (24) är uteglömd.

189, 211, 443, 1013, 1017, 1018; STENBOCK i Fataburen 1915, s. 102 ff.

I regeln äro bilderna utan sammanhang med texten, ditsatta i rent dekorativt syfte, men någon gång utgöra de verkliga illustrationer till denna, t. ex. BB 8 § 2, som illustreras med en man, som hugger ned en gärdesgård. — En språkpsykologisk konsekvens torde böra dragas av dessa teckningar. Man kan säkert vänta, att en skrivare, som samtidigt var så god tecknare, hade en tämligen »visuell» uppfattning, att alltså hans skriftbruk mer bestämts av hans lektyr än av hans uttalsanalys. — Några av bilderna ha text, och synes det lämpligt att här meddela denna, då vi väl här ha att göra med originaluppteckningar, delvis talspråksmässiga: *tu skal geldæt* (28 v.), *gak hiit husfrw mijn* (31 v.), *sij hwr jak stond'r* (34 v.), *wiliom wi drikka*¹⁾ (38 v.), *jak skiter kør bortt swineth* (41 v.), *jach thigh'r och thænk'r* (43 v., annan hand?), *gøm thin arz skitin* (50 r.), *pantheer* (51 v.), *kys mig i røffuæn matz w kløffuen* (68 v., något yngre hand). *fain j skam swa tungæ* (70 v.), *Jak ær een mesth'r j bokenæ* (78 v.), *seyn my[na] nødh*, fortsatt med y. h. *hwr jak bleff slage[n] bak* (88 v.). Några andra personliga tillägg finnas. *Merk wæl ærendhin* (46 r.). *Ept[e] laghom skal man haldhæ* (111 v.).

Handskriften dateras av SCHLYTER till omkring 1450. Dess lokalisering kräver en närmare undersökning.

I bokens början är i det ursprungliga bandet inbundet ett kalendarium. Detta är ett tydligt utpräglat åbokalendarium, och även i fortsättningen innehåller boken (på pappersblad) åtskilliga anteckningar av y. h., som alldeles tydligt hänvisa till Finland, t. ex. ett par rågångsförteckningar för finländska distrikt och ett brev från Gustav Vasa till invånarna i Österbotten. Dessa fakta ge det alldeles orubbliga intrycket, att handskriften varit i bruk i Finland, men de bevisa icke, att den

¹⁾ Möjligen är *Nu* bortskuret i övre kanten.

varit skriven där, ty kalendariet är av äldre, rågångsförteckningarna m. m. av yngre hand än lagtexterna, En del fakta peka åt annat håll. I och för sig betyder införandet av UL KGB 10 icke så mycket, knappast heller rubriken *rodzens wtskyld'r*, som är tagen direkt ur texten.

Även textfränderna ge ett något ovisst utslag. En av dessa (UL: 45) har en stor interpolation ur Hälsingelagen; detta tyder, om handskriften är självständig, på ett nordligt, möjligen finländskt ursprung. En annan (UL: 72) inför i fridlysningsbestämmelserna dels staden Åbo, dels Finlands nationalhelgon Henrik. Om dessa handskrifter skulle vara avskrivna efter vår, sedan denna överförts till Finland, så förlora ju dessa fakta all betydelse för bedömandet av vår handskrift; och något sådant är måhända icke uteslutet. Även en tredje textfrände, Cod. Holm. B 2, ovan i korthet berörd, har förbindelse med Finland; här påpekar SCHLYTER även en viss likhet i stilen. Det må sägas, att likheten icke kan tolkas såsom identitet; B 2 använder regelbundet *-a* i ändelser. För övrigt gäller här den nära frändskapen blott KkB, i LL äro handskrifterna icke närmare besläktade. B 2 har f. ö. även former med *ø* (*børia*), som icke rätt passa tillsammans med vare sig Finland eller vår handskrift. I MELL har vår handskrift en annan textfrände i Cod. Holm. B 14, vilken är säkert västgötsk, den har Helena på den 30 juli i sitt kalendarium, och den har en ramsa över Västergötlands allmänningssåar,¹⁾ som väl ingen skriver in utan att arbeta för västgötsk beställare. Tillvaron av en västgötsk textfrände talar ju mycket mer för uppländsk än för finländsk härstamning. En äldre textfrände i MELL är Cod. Holm. B 11 (MELL: G), som tyckes representera en något äldre habitus av den texttyp, som vi i § 6 be-

¹⁾ Utgiven av mig i Namn och Bygd 1916. Verserna äro de äldsta uppvisade hexametrar på svenska och av intresse för frågan om kungsådra.

handlat och ansett oss kunna beteckna såsom »texttyp Uppsala».

I denna brydsamma situation vända vi oss till språkformen. Bland de språkliga egenheter, som vi nedan behandla, är ur lokaliseringssynpunkt till en början behandlingen av *ï* och *ÿ* att märka. Den ytterligt konservativa ståndpunkt, som handskriften i detta avseende intager, torde delvis bero på skrivarens »visuella» språkuppfattning, men den kan också förklaras ur hans dialekt, dock tyvärr lika bra, om denna är finländsk, som om den är uppländsk. Viktigare är då behandlingen av *a* i ändelser. Den allmänna övergången av *a* till en vokal, som befunnits lämpligen kunna tecknas *æ*, stämmer ju till en början med UL: A; den stämmer ock med dialekter i Uppland; dock icke Fjärdhundra och Åsunda, Trögd, Hagunda, Lagunda, Bro, ev. flera härader i södra Uppsala län. Icke heller med Finland, där vi borde ha vokalbalans eller vokalharmoni. Det är uppenbart, att om vi få tänka oss, att handskriftens ortografi verkligen betecknar skrivarens uttal, så framkommer ett resultat, som väl stämmer med den förut antydda sannolika lokaliseringen till Uppland. Vi låta denna lokalisering gälla som bästa möjliga arbetshypotes. Jfr f. ö. mom. 7, 9, där vi finna upplandsformer av orden 'mjärde' och 'ingen'.

Rörande språkformen märkes:

1) Handskriftens utan jämförelse viktigaste språkliga egenhet är, att den i stor utsträckning, nästan regelbundet, använder *æ* för etymologiskt *a* i ändelser; *æ* förekommer i alla ställningar. Att en något större frekvens skulle kunna statistiskt uppvisas i en eller annan ställning än i övriga, är kanske möjligt, kanske oftare *a* efter kort rotstavelse eller i inljud. Någon sådan undersökning har icke gjorts, då sannolikheten för ett positivt resultat förefallit ganska ringa. Textfränden G har i ändelser växlande *a* och *æ*.

Tillvaron av en 1400-talshandskrift från Uppland (el-

ler mycket närsläktat område) med *æ* för gammalt *a* synes mig vara av mycket stort intresse. Om, såsom jag tror, Upplandslagens *æ* representerar ungefär samma ljud, som i våra dagar är karakteristiskt för ändelser i Upplands folkmål, så hjälper vår handskrift i sin mån att slå brygga mellan de äldre medeltidsurkunderna och det nutida talspråket. Något skäl att antaga en utveckling, lik den i danskan, finnes ej.

Märkligt är, att i vissa ganska bestämt avgränsade ordkategorier *æ* utvecklats vidare lik en vokal som tecknas *e*. Hit höra först en del participiella ord, t. ex. *ægendhin* BB 9 *ægendhe* BB 37, *iordægendhe* EdsB 8, *akærendhe*, *malsægendhe* o. d. KkB 17, TgB tab., pass., EdsB 8; vidare *hærezhæffdingæ*, *hæredznempdh* TgB tab. — Då det tydligen är företrädesvis positionslånga stavelser, som på angivet sätt behandlas, är en »försvagning» till | *ø* | knappast att antaga. Formerna återkomma i de båda Nyköpingshandskrifter, för vilka vi i § 6 påvisat uppländskt original, samt delvis i KrLL.¹⁾

Växlingen *i : e*, *u : o* regleras i det väsentliga av vokalbalansen, dock förekommer i en del fall *e* i slutet stavelse. Svarabaktivokalen tecknas stundom *e*, ex. *taker* EdsB 14, stundom *i*, ex. *ridhir* EdsB 1.

2) *T* och *th* ha sammanfallit, såsom synes av bl. a. följande: *lathæ*, *ath*, *landztingh*, *rætthe*, *besthæ*, *mothe*, alla TgB början. Rubrikerna till TgB och TjB ha dock rätt genomgående *th*. — Försvagning i svagton företer *aderthan* KkB 6 (3 ggr).

3) Beträffande övergången *i, y > e, ø* intager vår handskrift en i allo konservativ ståndpunkt. Vi ha sålunda de gamla vokalerne kvar i *nyt*, *syns*, *synia*, *byria*, *skyfla*, *yfri*, *nidhri*, *lifat*, *wirdhis*, *mylnari* (BB 28 § 5*)²⁾ *mylno-stadh'r* (BB 26 pr), *hemfylgdh* GB tab. pass., vilka alla

¹⁾ Av de behandlade orden kan *hæred* göras till föremål för en specialförklaring, om man för senare ledet antager grundform med nom. *ai*. Mot en sådan talar *hæradhe* BB 24.

²⁾ SCHLYTER upptar s. 184, n. 93 former med *y* utom från vår handskrift från två andra, texttyp Uppsala.

i en mängd, delvis närsläktade och samtidiga eller äldre handskrifter förete övergång. Handskriften representerar sålunda en konservativ dialekt, vilket stämmer med vår hypotetiska lokalisering. Framför | *ʀ* |, *r* + konsonant, annan än *i*, ha vi dock övergång; ex. *kølnæ huus* BB 28 pr. (mot *G*), *følghia*, *førsth(e)* KgB början etc. (men *fylghia* GB 4). Isolerat och svårförklarligt är *møkit* BB 34 § 2. Även här ha vi *sømpn herberghe* KkB 2.

4) *U*-vokal är genomgående i *clukkæ*, *clukkære* KkB 6 pass., i våra dagar norduppländskt. Former av 'hugga' ha *o*, liksom vissa västmanländska handskrifter. Ex. EdsB början. Formen är ju icke vanlig i fornsv., men den har dock för stor spridning för att lämpligen kunna användas i lokaliseringssyfte; ur nutida mål är övergång styrkt framför analoga förbindelser; ex. framför *gg* saknas.¹⁾ Orden *koster*, *kosta* ha *o*, såsom vanligt i uppsvenska handskrifter. Dock ha vi *u* i sammansättningen *ankusthe* BB 38, vilket stämmer väl med nutida former i nordöstra Uppland.²⁾ Påfallande står *o* i *brudh-gome* GB, pass. (enkelskrivet *m*).

5) *K* har övergått till *g(h)* i svagton. Ex. *tagi*, *taghi* ÄB början.

6) Ordet 'fä' har *æ*-vokal. HESSELMANS antydan, Språk och Stil V, 179, att uppländskan allmänt skulle ha behållit urn. *ē* i detta och liknande ord, är svår att förena med fakta. Med *æ* möter även *trægardh* TjB 26 mot MELL 33* (Arvid Trolles lagbok).

7) Ordet 'mjärde' har TjB 28 den troligen uppländska formen *mærdum*; BB 20 möter den mera utbredda formen med brytning och *-r-*.

8) Ordet *siexthan* har denna brutna form i flocknumreringar KgB och BB.³⁾

9) Upplandsformen *eing(h)en* 'ingen' möter KkB 15 pr., bis.

¹⁾ HESSELMAN, Sveamålen 46 n.

²⁾ Jfr HESSELMAN, Ordbok över Uplands folkmål (provhäfte), s. 31.

³⁾ Formen måste väl tillhöra vår skrivares dialekt; att en annan skrivare utbytt romerska siffran mot ordet och så mekaniskt avskrivits, är mindre troligt.

§ 20. Cod. Holm., f. d. v. Engeström (s. 77 i v. Engeströms katalog).

Synonymik: SCHLYTER: Sdml: F;

› MELL: 42;

GEETE: M. E:s Gårdsr.: G.

Här använd benämning: Cod. Vikstad.

Handskriftens innehåll är följande:

Bl. 1 v. en vapensköld, vars huvudfigur utgöres av ett dryckeshorn. Över detta, skilda av en figur, bokstäverna H. C. och under densamma årtalet 1550. Då vi av nedan meddelade anteckningar m. m. ha skäl tänka på Finland, är man berättigad antaga H. C. som beteckning för Henrik Clausson Horn till Kanckas, f. c. 1512, häradshövding i Masku (invid Åbo) 1539, lagman i Söderfinne lagsaga 1549—60, † 1595. Av anteckningarna om senare ägare är följande, som står nedtill, viktigast:

Thenne bokenn bleff skænkt Simonn Thomesonn til Kappelstrand.¹⁾

Ther næsth wart hon giffwinn Lasse Anderssonn bångare i abo
Simon Thomesonn jn Anno [15]61.

Med yngre stil ovanför:

Thæn hauer jak giuitth min kere wæn mons juarsson.

På ett försättsblad av papper upplyses om senare ägare, vilkas namn icke för vår uppgift äga betydelse.²⁾

Man ser omedelbart, att vår först avtryckta anteckning ger besked om bokens öden vid den tid, då Henrik Clausson upphört att fungera som domare, varigenom vår gissning torde bli visshet.

Bl. 2 r. har med y. h. (?) Joh. ev. kap. I början på latin.

Bl. 2 v. med y. h. en anvisning, hur man med hjälp av solens upp- och nedgång skall kunna ställa sitt ur.

Pargas socken, S. om Åbo.

²⁾ Meddelas hos SCHLYTER, Sdml. XVI.

Bl. 3—9 r. innehålla ett kalendarium, skrivet med huvudhanden. Detta har utpräglad åbotyp. Det har t. ex. både Åbo domkyrkas invigningsdag och Henriks translation i juni. Det har även Hertig Knut på d. 7 januari med den i åbokalendarier brukliga oriktiga benämningen konung (regis). Att Henriks dödsdag står vid d. 19 januari, beror på senare ändring. Kalendariet har lunarbokstäver och »tabula signorum» men icke rättade gyl-lental.

Bl. 9 v. med y. h. (?) en, såvitt jag kan minnas, för denna handskrift specifik förmaning till nämnden, här avtryckt.

Bl. 10 r. Den vanliga utläggningen av edens innebörd (utförligare redaktion; huvudhanden; jfr nedan) här avtryckt. Därpå ett tillägg om att taga annans talan till sig.

Bl. 10 v. Östgötalagens älgflock (= BB 36, §§ 2 och 3). Detta är skrivet med huvudhanden, ehuru här liksom på bl. 10 r. rubriceringen är avvikande. Nedanför stå anteckningar med y. h. *Jwlfredhen går in åm Jwll affthon när affthon sångh ähr siungh[e]n* etc. Här slutar första lägget.

Bl. 11 r.—20 r. Södermannalagens företal och kyrkobalk. I denna saknas sista flocken. Detta har sin enkla förklaring däri, att man från början avsett boken för ett annat område än Södermanland och därför önskat en annan stilisering av fridlysningsbestämmelserna för helgdagar. Om ersättning se nedan.

Bl. 20 v.—110 v. en handskrift av Magnus Erikssons Landslag. Denna avslutas med en dateringsuppgift, som vi nedan skola behandla. Därpå följer:

Bl. 111 v.—114 v. en handskrift av Gårdsrätten.

Hela partiet bl. 11—114 är skrivet av samma hand. Av y. h. har efteråt tillagts dels stycket om Högmälis ogärningar, dels Upplandslagens flock om helgdagar, dels slutligen det vanliga stycket om Konungs utskylder, vilka alla anvisats till införande på resp. ställen i det föregående. Allra sist ett register.

8—153641. Nat. Beckman, Outgivna handskr.

Om handskriftens allmänna karaktär är i korthet att säga, att den är redig och lättläst, har en vårdad och, som det synes, konsekvent men tämligen moderniserad ortografi; att en så pass ung handskrift har oriktiga läsarter, kan ej jäva intrycket av noggrannhet. Rubrikatorns maner företer någon likhet med den i MELL: 34, t. ex. motivet, en man, som håller en kvist i munnen.

Handskriften dateras och dess språk lokaliseras på ett ganska enastående sätt genom den uppgift, som skrivaren infört efter landslagen och som lyder:

Thenne book bəriadhis manedaghin ept'r dominicam judica¹⁾
oc lyktadhis pa sancti iohannis dagh ante portam latinam²⁾
Anno domini MCDLIX per manus olaui scriptoris natus (!) jn
parochia wixstedhe j norundahæradhe.

Vi få således veta, att vår skrivare var upplänning, från Viksta socken nordväst om Uppsala, att han skrivit boken 1459 och därvid använt för landslagen två månader på sex dagar när. Rörande hans förlägg kan också ett och annat slutas. I landslagen är närmaste textfränden Cod. Hammarstad; detta jämte den sörmländska kyrkobalken gör troligt, att vi ha ett förlägg med sörmländskt språk, i varje fall med sörmländska anor. Att en sådan textspridning icke är otänkbar, framgår av vad vi nedan visa om Cod. Hammarstad. Att nedskrivningen skett i Södermanland, är därför icke säkert. Det för Åbo avsedda kalendariet gör väl mer sannolikt, att arbetet verkställes i Finland. Oavsett kalendariet skulle man väl ha två alternativ att räkna med: antingen kunde en finländsk beställare ha låtit i Södermanland avskriva en handskrift, eller ock har i Finland utskrivits en sådan efter från Södermanland tidigare inköpt förlägg. Kalendariet gör väl det senare alternativet ojämförligt mera sannolikt, likaså behandlingen av flocken om helgdagar.

¹⁾ = d. 12 mars.

²⁾ = d. 6 maj

»Handskriftens dialekter», för att tala med HULTMAN, skulle efter detta kunna antagas vara tre: den bör ha rönt inflytande från skrivarens uppländska hemort, från förläggets sörmländska språk och från den finländska dialekt, som hördes i skrivarens omgivning under den tid, då arbetet verkställdes. Jag utgår från den arbetshypotesen, att den första dialekten, skrivarens barndomsdialekt, inverkat starkast.¹⁾

Vilket jämförelsematerial som i främsta rummet skall användas vid studiet av denna handskrift, ligger ovanligt klart. Bland levande dialekter, som behandlats i tryck, är det målet i Skuttunge, behandlat av GRIP i Landsmålen XVIII, h. 6, varjämte samme författare lämnat språkprov från Skuttunge och dess grannsocken Björklinge, ib. h. 3. Avståndet från Vikstads kyrka är nämligen till Skuttunge 13 och till Björklinge 9 kilometer (landsvägen). Att detta icke kan här på slätten äga någon nämnvärd betydelse, är ju uppenbart. Bland medeltida skriftspråksvarianter ha vi åter att hålla oss till Uppsalaspråket, ty avståndet mellan Uppsala och Vikstad är blott inemot tre mil.

Rörande det medeltida Uppsalaspråket har HESSELMAN i Uppland II, s. 507 ff. lämnat en del mycket värdefulla upplysningar. Detta skriftspråk representeras först av ett antal diplom från 1400-talets första årtionden, införda i SDNS.²⁾ Diplom finnas av både kyrkligt och världsligt ursprung, särskilt Ture Beinktssons dombrev. Vid medeltidens slut möta vi de två tryckta översättningarna från JOHANNES GERSON Om djävulens frestelse, Stockholm 1495, och Hur man skall dö, Uppsala 1514. De äro båda översatta av Uppsalakaniken ERICUS NICOLAI, och särskilt den i Uppsala tryckta genomför rätt konsekvent en del egenheter, som förut visat sig tillhöra

¹⁾ Några iakttagelser på levande material, som kunna anses giva stöd för en sådan åskådning, ha offentliggjorts i Språk och Stil 1914, s. 5.

²⁾ HESSELMAN har på min begäran nämnt följande: 537, 559, 872, 873, 1039, 1079, 1090, 1092, 1100, 1103, 1105, 1111, 1135, 1138, 2764 f.

Uppsalaspråket. För oss, som äro vana att tänka oss tryckeriernas korrekturläsare såsom representanter för språkets uniformering, är kanske denna dialektfärgning just av trycken rätt överraskande. Men vi må icke glömma, att tryckerierna bland annat kommo att bryta den tradition, som varit specifik för vissa särskilda kloster. På detta sätt kunde de lämna nytt utrymme för dialektinflytelser. »The first printed Swedish book therefore . . . cannot but be most instructive», säger STEPHENS efter en något avvikande motivering.¹⁾ För övrigt har redan PFEIFF²⁾ framhållit den betydelse, som boktryckarna och deras hustrur genom korrekturet haft för de äldre tryckalstrens språkform.

Det må ju synas nedslående, att vi i detta specifikt gynnsamma fall ha att räkna »handskriftens dialekter» till icke mindre än tre. Men det må vara en hälsosam erinran om hur vanskligt språklokaliseringens problem är, och hur otillfredsställande den lösning, som blott bygger på ett enda indicium. I de flesta fall ha vi nog minst lika många faktorer att räkna med, blott med den skillnad, att de i vanliga fall samtliga äro obekanta.

Rörande handskriftens språkform anteckna vi följande:

1) Av ordet 'ingen' förekomma två former, dels *ingen*, ex. GB 8 § 3, JB 34 § 2, BB 3, GR pass., dels *eyngin*, *-in*, ex. KkB 21/15 § 3, KGB 4 § 7, pass., GB 7, 8 pr., BB 3. Den senare formen är uppvisad som uppländsk dialektform i de nämnda medeltidskällorna; man synes ha haft en övergång *æng*, *ænk* > *eing*, *eink*, ex. utom *eingin* företrädesvis namnet *Beinkt*, *Beynkt*.

2) Av ordet 'mjärde' förekommer här formen *mærdhra*, *-om*, bekant från UL: A, men eljest rätt ovanlig i fornsvensk litteratur; likaledes bekant från uppländska dia-

¹⁾ The dialect of the first book printed in Swedish, s. 6, Uppsala 1879.

²⁾ De habitu et instauratione sermonis svecani (1713) s. 48: Eos qui correcturam habuere, esse et fuisse litterarum Svecicarum scientissimos, falsum est; sæpe enim Typographi, sæpe quoque ejus uxoris cura esse solet.

lekter och nästan blott sådana. Ordet möter BB 20 pr., 20 § 4, TjB 28.¹⁾

3) Angående ändelsevokalerna anmärkes först, att gammalt *a* tecknas *a*. Nutida ortsdialekt har | *a* |, men detta ljud har ju mycket väl kunnat betecknas med *a*, då så var gängse bruk. Gersonskrifterna och diplomerna ha *a*. På *u:o*, *i:e* tillämpas i det hela vanliga vokalbalslagar, dock är *e* i slutet stavelse icke sällsynt, särskilt då *n* följer. Andra undantag, t. ex. *kome* i textprovet, bero på vanliga orsaker, t. ex. tonlöshet.

Svarabaktivokalen framför *-r* tecknas oftast *e*; likaså förekommer i denna urkund svarabaktivokal framför *n*, ex. *wapen* KgB 19, *wapensyyn* KgB tab., 11 § 1, 19, o. s. v. Av AURIVILLIUS (Gram. 72) erfara vi, att utvecklingen i den centrala uppländskan var den, att | *ŋ* | och *-enn* sammanfallit och fått annan utveckling än *-en*.

4) Liksom i MELL: 34 ha *th* och *t* tydligen sammanfallit. Ex. *tiwffwa balker*, *tingx balker* genomgående. Omvända skrivningar förekomma även, t. ex. *gethir* 'getter' TjB 1, *thea* 'visa' KgB 12 pr., *epth'r*, *luth* BB 3, *thwa* BB 8 § 1. Pronominella ord tecknas i regeln med *th*; dock förekommer *tolighit*, t. ex. TjB 1, *tesson* BB 8 § 1, *tessom* KgB 4 pr. och textprovet. Gerson 1514 har *toleligha* a 4 r., *tik* a 4 v. etc.

5) Preteritimärket har förlängts i *flydde* EdsB 4, 20, *sadhde* JB 29 sl. *M* är förlängt i *brudhgumme* GB 5 ff.

6) Beträffande ögg *ï* > *e*, *ÿ* > *ø* märkes:

a) Framför *r* och kakuminalt *l* + konsonant annan än *i* har övergång inträtt. Ex. *førsta* KgB 7 etc., *følghia* KkB 16/11, *wørðhis* KgB 28, *mølnostadh(ir)* BB 26 pr. 3 ggr. Däremot *styrkia* KgB 6, 9, *fylghia* föret., *kylnahws* BB 28. De senare äro givetvis blott skrivformer. Gerson 1514 har *størkia* aij r., *førsthe* ib. aij v. De ljudlagsenliga förhållandena i 1400-talets uppsalaspråk fram-

¹⁾ Ordet möter i två stadslagshandskrifter (TjB 9*) nämligen S (Västerås) och Q (Sörmländsk kyrkbalk) i den uppländska formen.

gå väl rätt tydligt. — *Løsgørde* TjB 12 anmärkes på grund av den uteblivna brytningen.

b) Framför enkel konsonant i slutljud ha vi ett par viktiga fall: *thøn* KkB 5*, ib. (tills. 3 ggr) mot *thynia* ib., *søn* KkB 9/8, 29/20, TgB 30, TjB 12, *søns* GB 4 mot *synia(s)* KkB 5, GB 4 (text och marg.). Här skymtar ju med stor tydlighet en dialekt som haft den böjning *synia*: *søn* med växlande vokalljud,¹⁾ vilken böjning antydes i andra handskrifter, där exempel blott föreligger i det ena av de här anförda orden. TjB 12 möter ur annan dialekt *sønias*.

c) I typen *sighl(a)* märka vi *søkna(n)* KkB 26/18, BB 31, *søffnhws* KkB 2, *sømpnhwss* KGB 23, däremot *tyswer* TgB 38.²⁾ Gerson 1514 har *betra* 'bittra' b 9 v.

d) I typen *bitin*, *viku* ha vi i kvar liksom ännu i Skuttunge. Dock möta vi här det ofta diskuterade ordet *ledugh* BB 14, *lædugh* KGB 21, JB 30, men *lidugh* KkB 6/5. Möjligheten av en utveckling, som gått ända till *æ*, framgår av formen *næpre* i Nikles Diäkns lagbok. Möjligheten, att vi haft övergång just i detta ord, framgår av den i Gerson 1514 vanliga formen *wele* pres. konj., ex. b 5 r. Jfr g). *Søni*, *sønnum* KGB 14, 4 § 1 jämföres med s. 76.

e) I ord av typen *widhia* kvarstår *i*, *y*; även *byria* GB 1, *spyrias* ÄB 6, men *børiadhis* i underskriften, som ju är original; om *sønias* TjB 12, se ovan. Undertypen *spyria* har *ø* Gerson 1514.

f) I långstaviga ord framför konsonant, annan än *l*, *r* kvarstår *i*, *y*, ex. *syster* ÄB 2, JB 33.

g) Typen *lifa*, alltså ord med öppen stavelse, där icke *i*, *u* följer, har övergång. Ex. *lewande* KkB 17/12 § 1, *sela* BB 34 i text bis, rubr., *leghat* GB 6. Konservativt skrives *wita* EdsB 11 ff. Jfr Gerson 1514: *sedhan* a 3 r.,

¹⁾ Var denna dialekt varit lokaliserad, är omöjligt att säga bl. a. därför, att dess område tydligen varit på vandring norrut. Omkring 1300 har HULTMAN (Hälsingel. 61) trott sig ha den i Skåne (Hdskr. A av Skånel.). Därmed stämmer ett mycket tidigt *thøn* från Kalmartrakten (DS, nr 2175, 1318). Vid slutet av 1300-talet ha vi i sydliga dialekter (jfr nedan) både *søn* och *sønias*, medan motsatsen *søn*: *synia* håller i sig mycket segt längre norrut.

²⁾ Konservativa former som *skyflingena* EdsB 10 betyda ju mindre.

wetha a 3 r. Hit kan *ledugh* höra, om det i tal haft *-ogh*. Denna möjlighet har blott i förbigående berörts av HESSELMAN, men det framgår ju fullt klart av vår medeltidslitteratur, att vokalbalanslagarna lidit undantag av flera slag. Det i mom. d) behandlade *wele* är ju alldeles analogt med *kono*, *stoffwo*, en oregelbunden ändelsevokal har bestämt rotvokalens utveckling.

7) 'Hugga' har *u*-vokal, t. ex. BB 8, 17, EdsB 17; *kona*, *konu*, *konung* etc. ha dessa former (GB, KgB).

8) *K* har blivit *gh* i svagton; ex. *ataghin* BB 8, *tagha* KkB 1, *sigh* BB 8, *noghor* KkB 6/5 § 1, *ærlighom* KgB 4 § 5. Märk även *stegharehws* BB 28 pr. Liknande övergång i *kostadh* JB 34 sl. Gerson 1514 har *migh* b 6 r. etc.

9) Ordet 'målsägande' har här alldeles genomgående formen *malsighiande*, med avstavningen *maal sighiande* BB 7 § 3. SÖDERWALL anför flera analoga former, de flesta från Finland. Formen behandlas hos KOCK, Ljudhist. § 220, där två alternativa förklaringar givas. Den ena går ut på ljudlig övergång genom accentreduktion, den andra på felaktig upplösning *mål-sägande* 'causam dicens' för 'habens'. Mig förefaller den senare förklaringen äga bestämt företräde. Absolut avgörande är det äldsta finska översättningsordet *synsanoia*.¹⁾ — Formen finnes även i R, ex. BB 7 § 2*, TgB 9*, 32*; R tillhör texttyp Uppsala och har *eingen* ÄB 6*. Formen torde alltså varit både uppländsk och finländsk.

10) Ordet 'fä' har *æ*, ex. BB 8 etc., pass. Likaså *thræ* BB 17 § 9, 29, TjB 24 f.

11) Ordet *articulus* har antagit svenskt ordslut och böjning, ex. *artichil* KgB 4, pass., *articla* KgB 6.

12) Ögg *y > i* förekommer i *biggia* Föret., *bigning*, BB rubr. pass., *sist'r luth* JB 33. Synes icke vara framträdande i Skuttungemålet. I Gersonskrifterna växla *y* och *i*, tydligen till en del alldeles godtyckligt. Fonetiskt

¹⁾ Rättare *syyn*-. Ordet betyder just *mål-sägande*, se LAGUS Finska Lagöversättn. 6 (1863).

berättigande har sammanfallet ej i Uppsala, men i sydöstra Finland (Borgå) och i Södertörn.

13) I ordet 'göra' möta vi ø-vokal, ex. *gøra* KgB 7, *forfør* HgB 5, 6.

14) Den skrivform *hæredz*-, som nedan vid de sörm-ländska handskrifterna behandlas och tolkas som uppländsk skrivsed, möter i TgB pass. i de med skrivarens egen hand införda marginalirubrikerna (mot texten). Med fog kan antagas, att texten representerar det finländska (från Södermanland härstammande) förlägget, medan rubrikerna troligen representera vår skrivares uppländska skrivvanor (eller uttalt?).

Textprov.

I. Bl. 10 r., huvudhanden.

Hwilken som swær eedh pa book, Han swær edhin i triggia handa matto Først sighir han sa. alt thz som scriffuit ær j book och i the helghe script oc læst, badhe gudz gambla lagh oc sa hans nya lagh. kome mik aldre til hielp ell'r trøst om jach falst sighir j tessom edh.

Annan thiidh swær han sa oc leggir hand aa book, Alt thz got som jach giort hawir, kome mik aldre til hielp for ihesu christi anlithe om jac falst sigh'r j tessom edh

Tridhie thiidh swær han oc sighir sa Alla the godh ordh oc bøner som ginom min mwn ære sagda oc bidhna sidhen jac første sin kunde tungo oc mwn røra kome minne siæl aldre til helsa ell'r hughnat wm jach falst sigh'r i tessom edh som mik ær nw fore laghdir,

Hwilken man falst swær a book merke hær sin wadha Then tiidh han sighnar sigh tha sighnar han sigh mz diæffwlsens hand Then tiidh han æter tha sæter han maat j sin mwn mz diæffwlsens handh Och then tiidh han drikker samaledhis, Och alla the gærninga som han gør, thæm gør han alla mz diæffwlsens handh sa lenge til tess at han hawer scriptet sigh oc taghit oppenbara boot oc bætringh

II. Bl. 9 v. (y. h. f).

J tolff dandemen som nw ære satte j næmpdenne thz i sithen sa nw hær j dagh thz i wilen sithia hær næst, i samastadh, fordandemen oc ey for skæmdemen Thær j ransaken sa eth ærende at thz ward'r ekki til bacha driffuidh, thz ær idh'r een stoor skam oc nesa, Och gøren ingen then sakan som wrsaker bør wara, och ingen then wrsakan som saker bør wara, lathen rætten fram gaa som han bør wara,¹⁾ Hwarte for maghsæmio ell'r frendhsæmio skuld, ey for ølldrikkio ell'r for noghre handa wild skuld, ransaken j ræt tha dømis thz ræt ransaken i wrangt tha dømis thz wrangt, thz staar alt pa idh'r tÿ tagh'r dh'r hær wti wel til wara Och mærker hær idh'r siæla wadha

C. Stockholm.

§ 21. Cod. Holm., f. d. Stockholms Rådhusarkiv.

Synonymik: SCHLYTER: St: A;

» UL: K.

Här använd benämning: Stockholms stadsbok.

Handskriften är till största delen tryckt, och den faller alltså blott i ringa mån inom ramen för denna undersökning. Dess innehåll utgöres av Upplandslagens kyrkobalk och Stadslagen. För den förra är karakteristisk en utförlig innehållsförteckning, som är tryckt hos SCHLYTER, UL s. 8 f., not 53. Återstoden är icke utgiven. Därpå följer Stadslagens huvudhandskrift, utgiven av SCHLYTER. För vår undersökning har den betydelse därigenom, att den i KkB är en nära textfrände till Arboga lagbok. Rörande dess härstamning torde vi böra fastslå, att det är ytterligt osannolikt, att huvudstaden genom antikvariskt eller annars tillfälligt köp skaffat sig sin lagbok. Vi måste väl antaga, att boken varit särskilt beställd, och det är föga sannolikt, att denna beställning gjorts i någon mindre landsorts-

¹⁾ Orden *lathen* — *wara* äro säkerligen oriktigt placerade.

stad. Presumtionen är otvivelaktigt för att vi ha att göra med ett i Stockholm använt skriftspråk. Om sedan detta var det enda, och hur det förhöll sig till platsens talspråk, får särskilt undersökas.

En textkritisk svårighet rörande St och särskilt St:A torde först böra i korthet beröras. Att St från början är redigerad med tanke närmast på Stockholm är ju uppenbart. Och att den nu föreliggande handskriften är skriven för vår huvudstad likaså. Man borde då kunna förutsätta, att vår textkodex skulle äga en i alla avseenden ursprunglig text, men det är faktiskt lätt att se, att avvikelser från arketypen möta redan här. Saken är särskilt i kronologiskt avseende vansklighet, om man antager den allmänt gällande åsikten i denna fråga. Denna har samtidigt och oberoende formulerats av SCHLYTER (St LVIII ff.) och ODHNER (Kungl. Vetenskaps societetens i Uppsala årsskrift II, 128) och innehåller, att St måste ha redigerats under tiden 1350—57. Slutpunkten är säker genom ett i St:A infört men icke till lagens ursprungliga text hörande kungligt brev. Däremot är terminus a quo mindre säker. Den bestämmes närmast till 1347, då landslagen stadfästes. Eftersom St är byggd på MELL, så måste den, vill det ju synas, vara yngre än denna. Årtalet gäller ju dock själva den definitiva texten, och om konung Magnus låtit utarbета ett förslag några år innan de förhandlingar, som föregingo stadfästelsen, blivit slutförda, så hindrar ingenting, att han redan på detta stadium låtit utarbета en stadslag, som byggts på samma allmänna principer och lånat ur den föreliggande ännu ej auktoriserade texten. Som ytterligare stöd åberopar SCHLYTER det kungl. brev av d. 11 sept. 1349, genom vilket Jönköping får tillstånd bruka »*statutis ac juribus dictis byærkeræt*». Dessa ord avse enligt SCHLYTER den äldre Bjärköarätten, och man kan då taga för givet, att St icke vid den nämnda tiden förelåg. Slutsatsen är icke heller här alldeles säker. SCHLYTER framhåller själv,

att ordet *byærkeræt* faktiskt förekommer om den nya lagen (jfr ovan § 6),¹⁾ men han menar, att då St var avsedd att bli en lag för rikets alla städer, så behövdes ingen särskild anhållan för Jönköpings räkning. Emellertid har SCHLYTER förbisett, att hans tolkning förutsätter icke blott, att St icke var redigerad; den förutsätter ock, att den icke ens var påtänkt, ty om konungen hade en allmän ny stadslag under arbete, så vore ju föga rimligt, att han utfärdade föreskrift om den gamla lagens införande på nytt område. Men att icke ens förberedelser skulle gjorts 1349, är otroligt. Rimligare är, att vi ha att tänka oss saken så, att Jönköping blev en av de första städer, för vilka Stadslagen blev gällande och att vi här ha i ett enstaka fall bevarade handlingar från de överenskommelser, genom vilka detta successiva införande skedde. Liknande mening om Jönköpingsbrevet uttalas av KJELLBERG i N:a Smål:s Fornminnesfören:s meddelanden II, 26 f. Om vi antaga den här och hos K. utvecklade meningen, så blir det lättare att förstå, att redan kort efter 1357 kunde i själva Stockholm finnas avskrifter av St, som avsevärt skilde sig från arketypen.

Vad beträffar talspråket i Stockholm ha vi redan framhållit, att detta icke stått i absolut beroende av orterna närmast huvudstaden utan påtagligen influerats även av dialekter i orter, som lågo på större avstånd men stodo i livlig förbindelse med huvudstaden. Att lämna ett litet bidrag till den viktiga och svåra frågan om utvecklingen av talspråket i huvudstaden är uppgiften för våra anmärkningar rörande handskriftens språkliga egenheter.

1) Beträffande ändelsevokalerna märker man i handskriften, liksom i upplagan av St, att vokalbalansreg-

¹⁾ Det är knappast alldeles uteslutet, att det ställe, ÄB 11, där vissa handskrifter hänvisa till Björköarätt, från början haft detta ord. Huvudtexten hänvisar till *kirkionna ræt*, men detta är tämligen meningslöst, då arvsbestämmelserna knappast äro kanoniska. Stället härstammar från MELL, som blott har *æpte laghana*.

lerna icke strängt tillämpats. Vi möta ofta vokalen *e*, *o*, ehuru antingen ställningen efter kort rotstavelse eller — beträffande *e* — ställningen i slutet stavelse, ibland dessa faktorer tillsammans, enligt vanliga regler skulle fordra *i*, *u*. Ex. *samo* KkB 1 sl., *klukkaren* KkB 6, *bonden*, *waren* KkB 16/15 § 3, *malsæghanden* KkB 16/15 § 8, *brutet*, *witnen* KkB 17/16, *brutet* KkB 22. Formerna stämma med äldre skrifter från Västmanland.

2) Rörande behandlingen av *i* och *ÿ* har redan HESSELMAN¹⁾ påpekat, att vår handskrift företer språkformer, som icke höra hemma närmast Stockholm. H. framhåller särskilt *medhian* KgB 23, vilket hänvisar utom det »uppsvenska» området. Vidare påpekas *øfras* (rättat av SCHLYTER efter B 5 b, ty St:A har *offuras*) ÄB 21 pr., samt flera framför *l*, *r*. Ur KkB kan anföras dels *sømpn hws* KkB 2, *søknom*, *-an*, *-en* KkB 18/17, vilka stå i överensstämmelse med de förut nämnda, samt det något svårare *lædugh* KkB tab.* (6). Dels av HESSELMAN anf. arb., dels av mig härövan ha anförts gamla former med övergång just från Västmanland. KkB 2 har *lidhug*. — Ordet 'säga' skrives regelbundet *seghia*.

3) En övergång *a* > *o* i ordet *likoma* möter KkB tab.*, KkB 21 bis. Formen är, såvitt vi våga bygga på vårt torftiga material, på 1300-talet en västmanländsk dialekt egenhet.

4) Försvagningar av *t* och *k* i svagton möter i t. ex. *waridh* KkB 2, *adhertan* KkB 6 pass, 16/15 § 8, *noghro* KkB 16/15 § 8 m. fl.

5) Att *t* och *th* sammanfallit framgår redan av de exempel, som anföras hos SCHLYTER.

6) Ordet 'fä' har *æ* KkB 16/15 § 8, St:BB 18 f.

7) En ortografisk egenhet, som förtjänar att påpekas, är att *e* användes som längdtecken efter vokal, ex. *boek*, *stoel* KkB 6 § 5, *faer* 'får' KkB 7/6, *hioen* KkB 9/8.

Såsom synes är det ett flertal av handskriftens egen-

¹⁾ I & Y s. 233

heter, som skulle kunna förklaras enligt formeln: Arboga-språk i Stockholm.

§ 22. Cod. Holm. B 23. Här använd benämning.

Synonym: SCHLYTER: KrLL: C.

» UL: R.

Handskriftens innehåll utgöres av 1) en kyrkobalk, lånad från Upplandslagen men med ett par tillägg ur Södermannalagen,¹⁾ 2) en fullständig handskrift av Kristofers landslag, och 3) en av Eriks gårdsrätt. Detta föregås av ett kalendarium, där månaderna januari, februari, november och december saknas, samt en s. k. tabula signorum, mycket nedsolkad på grund av flitigt bruk, mest väl av åderlåtningsreglerna.

Handskriften dateras av SCHLYTER till c. 1450.

Handskriftens härstamning torde kunna noggrant bestämmas med hjälp av dess kalendarium. Detta är ett lekmannekalendarium, som anger större fester (festa fori) med rött, mindre fester (festa chori) med svart, varemot närmare beteckning av festgraden saknas. Rörande de nordiska helgonen märker man:

Eskil upptages vid d. 12 juni med rött. Strider mot Strängnäs och Västerås. Stämmer med Uppsala, Åbo och Linköping.

Botvid upptages på sin vanliga dag. Mot Åbo. Han har blott liten fest. Mot Strängnäs.

Eskils translation saknas liksom i Uppsala och Åbo. Bestämt mot Strängnäs.

Helena som mindre fest d. 31 juli; namnet *Skövde* har skrivaren ej förstått och lämnat oavslutat. Mot Skara.

Uppsalastiftets relikfest har rubriken *Festum reliquiarum ecclesie Upsalensis et Holmensis* (stor fest). Talar starkt för Uppsala stift. De två sista orden, som synas vara tillagda efteråt med skrivarens egen hand, tala starkt för Stockholm.

¹⁾ Se SCHLYTER UL, s. 11, n. 75, s. 84, n. 74.

David har liten fest d. 15 juli. Stämmer med Uppsala. Utesluter Västerås stift.

Om Henriks dödsdag kan intet upplysas, då kalendariet är defekt i början. Translationsdagen saknas helt. Detta utesluter Åbo stift.

Kung Knut förekommer icke alls. Mot Linköping och Västerås. Med Uppsala.

Till det sagda kan läggas följande:

Botulf, juni 17, är blott liten fest. Detta stämmer med Uppsala och Västerås men strider mot alla de övriga.

Decem milia militum, juni 22, är stor fest. Detta gäller blott i Uppsala.

Ad vincula Petri, aug. 1, är blott liten fest såsom i Uppsala och flertalet; större i Linköping och Skara.

S:t Klara, aug. 12, saknas i alla stiftskalendarierna utom Västerås, finnes i vårt kalendarium; man tänker osökt på Klaras kloster i Stockholm.

Bernhard firas på d. 25 aug. liksom i Uppsala; Åbo, Linköping, Skara, Strängnäs och Västerås ha d. 20.

Undecim milia virginum d. 21 okt. är stor fest i vårt kalendarium liksom i Uppsala och Åbo; övriga mindre fest.

Bland återstående smådrag må erinras om Gongulfus, maj 13. Detta helgon firades på denna dag i en del orter, men ingen av dessa har haft större förbindelse med våra bygder. Bland ordnar hade Johanniterna honom på nämnda dag. Johanniterna hade som bekant kloster i Eskilstuna.

Så vitt man kan döma av kalendariet, härrör vår kodex från ärkestiftet, mycket tyder på Stockholm.

Liknande slutsatser kunna dragas av innehållet. Att kyrkobalken är hämtad från UL äger, som vi påpekat, ingen avgörande betydelse. Möjligen kunde man åter därav, att kyrkobalken fl. 1 innehåller lån från SmL, vilja sluta, att den var en för Södermanland avpassad avskrift. Men häremot reser sig ett avgörande hinder i

den omständigheten, att även Sdml är, vad beträffar kyrkobalken, så ofta avskriven, att någon reception av UL:s kyrkobalk i Södermanland icke gärna kan antagas (jfr ovan). Textblandningen förklaras då lättast så, att kodex avskrivits i en ort, som hade nära förbindelse med båda landskapen. En sådan ort är onekligen Stockholm. Tillägget i fl. 22 fridlyser både Västerås, Strängnäs, Eskilstuna och Botkyrka kyrkors stora festdagar.¹⁾ Tyder på avsedd anpassning för en för båda landskapen viktig centralort. Vidare tyder gårdsrättens införande på att handskriften varit avsedd att användas i någon ort, där konungen hade slott. Om vi skola hålla oss till ärkestiftet, blir det icke så synnerligen mycket att välja på: närmast Uppsala och Stockholm med företräde för den senare orten. Slutligen märker man på sista bladet en 1533 gjord anteckning på lågtyska. Denna tyder ju på att boken vid nämnda tid funnits i en köpstad, man vill åter tänka på Stockholm.

Genom sin beteckning C har SCHLYTER velat beteckna, att vår handskrift är en nära textfrände till huvudhandskriften. Detta är av intresse därför, att denna härrör från Uppland. Då vi nu även (i § 6) visat, att den handskrift av MELL, som förelåg för redaktören av KrLL, var uppländsk, så komma vi till det resultat, att den handskriftstradition, som ligger bakom vår handskrift, sannolikt är uppländsk. Bland yngre textfränder må nämnas B 24 och B 32. Dessa äro dock icke så lokaliserade, att de kunna ge hållpunkter för bedömande av vår handskrift. Rörande vår handskrifts allmänna karaktär bör sägas, att den tydligen härrör från en mycket omsorgsfull skrivare. Stilen är stor och mycket lättläst.

Om vi av det förut anförda finge sluta, att vår handskrift representerade rent stockholmspråk, så vore den

¹⁾ Att grannstädernas marknader ägde stor betydelse för Stockholms ekonomiska liv, kan väl anses självklart. Ett positivt bevis föreligger i Stockholms Jordebok 28, där borgaren i Stockholm Peter Privalk förbinder sig att utbetala ett större belopp i olika poster, därav en vid samtinget i Strängnäs (vid Sigfridmässan), en Marie födelsedag i Västerås.

ju därmed genast upphöjd till rang av en bland våra viktigaste handskrifter. Men med säkerhet får man räkna med dialektblandning även här. Man torde vid unionskonungens kansli till och med få tänka sig danska inflytelser som möjliga. Att uppländska inflytelser måste föreligga, är av det föregående klart. En del former äro av den beskaffenhet, att de icke gärna kunna ha varit folkspråk utanför Stockholms tullar.¹⁾ Det blir då att undersöka, om de kunna anses ha varit i bruk inom staden. Följande är att anteckna om handskriftens språkform:

1) Handskriften följer ganska strängt lagarna för den ofullständiga vokalbalansen. I vissa fall förekomma undantag, som kunna fonetiskt förklaras i överensstämmelse med de allmänna principerna för vokalbalans. Den är ojämförligt mer regelbunden än Stockholms stadsbok. Undantag äro t. ex. *oqwædhens ordh* TgB tab. (43); *drukkin ell'r odrwkken* BB 35 § 1; *drokkenskapp* SVI 19 pr.; *openbaart* EdsB 40/42, där bitonen ljudlagsenligt uppgivits och sålunda i blott på analogisk väg kunnat uppehållas. *Komme* KgB 26 § 1 är efter förlängningen av *m* ljudlagsenligt; likaså *sammo* TgB 21 sl.

2) Handskriften företer åtskilliga exempel på dubbel-skriven vokal i ursprungligen korta rotstavelser i slutet stavelse (i slutljud). Ex. *baar* BB 39/38, EdsB 11/12; *openbaart* EdsB 40/42; *gaat* 'kunde' TjB 21; *hooll* BB 40/39 § 1; *hæær* HgB tab. (9); *saak* KgB 29 (bis), GB 4/3; *taak* BB 35 § 2; *øøl* EdsB tab., 14/15; *præstøøl* GB 8. Om *kiidh* TjB tab. (9) se nedan vid Holm. B 24. I öppen stavelse är enkelskrivning strängt följd regel. Blott mycket sällan träffar man skrivningar, som antyda, att vokalen kan ha dubbelskrivits utan skäl. Ex. *saargha* EdsB 12/13. Här är väl anslutning till *saar* (nämligen i uttalet) mindre sannolik, formen är dock faktiskt ganska vanlig.

¹⁾ Att själva huvudstadsspråket kanske tidigt nog varit starkt påverkat av andra traktens språk, har HESSELMAN antytt Upl. II, 507 etc.

Av det anförda torde med trygghet kunna slutas, att handskriftens dialekt förlängt korta, slutna rotstavelser. Enstaka står konsonantförlängningen i *oppinbarth* TgB 19. Den i huvudsak bibehållna vokalbalansen synes förbjuda antagande av förlängning i tvåstaviga ord.

3) En annan ändring i de gamla kvantitetsförhållandena synes ha inträtt, då vokal följts av *m*. Reglerna äro följande:

a) *M* dubbelskrives (d. v. s. både förkortningstecken och *m* utsättes) med stor regelbundenhet, då det följer på etymologiskt kort vokal. Ex. *anamma(dhe)* KgB 6 § 2, EdsB 17/18; *hammar* KpB 2 § 1 (även A *mm*); *framman* SVI tab., 4; *komma* (med tvåstaviga böjningsformer) KkB 1 § 1*, KgB 6 § 2, DrVI 6, 7 etc.; *fram kommit* EdsB 11/12; *lammer* SVI 7 (*lamber* A), *samma*, *sammu*, *samman* KgB 4, 26 sl., 35, GB 6 pr, EdsB 21/22 etc. (något tjugotal exempel). Undantagen äro helt få, t. ex. *sama* TgB 14; *samuledhis* DrVI 14, 29, *kome* TjB 17. — I andra sammansättningsled: *ensammen* EdsB 20/21 § 2; *brwdhgumme* GB 6 ff. Med nutida uttal stämmer *lama* SVI 19 pr.; mot detsamma strider *lammer*, se ovan.

b) *M* enkelskrives med samma regelbundenhet, då det följer på en etymologiskt lång vokal. Ex. *doma* DrVI 14, TgB 10; *domare* etc. TgB tab. (5), 13, 22; *døma*, *dømen* TgB 10, 20; *froma* BB 12 pr., 34 § 4; *gøma* KkB 2 § 2, BB 35 § 7, DrVI 30; *gømo* KgB 26 § 1; *heman* DrVI 19; *heme* DrVI 9; *hemol* TjB 17, 18, 20; *hemols manne* TjB 18, 19; *hemuladhe* TjB 22; *ryma* etc. BB 5 bis, EdsB 2, 33/34, DrVI tab., 6, 8, 12 sl.; *tima*, -om TgB 8, 40, TjB 17; *timeligha* KgB 3, BB 21 § 2; *vangømo* BB 35 § 2, 36. Man kan också observera vokalfördubblingen i *doom* KgB 26 § 2, 32; *heem* EdsB 1, 5 pr., 7, DrVI 33, TjB 14; *heemfridh* KgB 4 § 8. Hit hör också *komo* impf. pl. EdsB 5 pr., som ännu torde ha haft lång vokal, samt lånordet *forsumilsom* BB 35 bis (jf lty. *for-sūmen*); *oforsumadhan* EdsB 23/24. — Rörande *akoma* se c).

9—153641. Nat. Beckman, Outgivna handskr.

c) *M* enkelskrives märkligt nog i en del ord, där man kan förutsätta starkt bitonig stavelse, detta även efter kort vokal. Exempel på dubbelskrivning i detta fall se mom. a) slutet. Ex. på vår regel: *akomin* JB 19/18 § 1 (-*mm*- A); *gudzlicama* KkB 1 § 2. Hit hör *akoma*, -*o* subst., om ordet har kort *o*, som man med hänsyn till nysvenskt uttal snarast vill förmoda, ehuru HULTMAN, Hälsingel. 281, n. med starka skäl förfäktar en motsatt åsikt, som f. ö. stödes av balansförhållanden även i vår handskrift; ex. EdsB tab., pass., DrVl 38 sl., SVl 13 bis.

De under c) anförda orden äro för få att medgiva någon säker slutsats. Däremot tror jag mig alldeles bestämt kunna sluta av a) och b), att handskriften här representerar en dialekt, som behåller gamla kvantitetsförhållanden, då *m* föregås av lång vokal, men genomfört förlängt *m*, då det föregåtts av en kort vokal. Dialekten är säkerligen just vår skrivares, ty om den varit förläggets, så skulle säkerligen ett långt större antal inkonsekvenser förefunnits. Det synes sålunda framgå, att en dialekt, som med stor sannolikhet kan antagas vara stockholmsk, vid 1450 genomfört förlängning av *m* men blott efter kort, betonad vokal. Likartade regler gälla dels i Jesu Syrachs bok (Bib. 1541), dels i typordslistor från Gästrikland, som jag genomgått.

4) Några fördubblingar av slutljudande konsonant förekomma. Ex. *drapp* DrVl 12 etc.; i kolumnrubrikerna växla *drapp* och *drap*; *grepp*, imperf. av *gripa*, KkB 26 § 1; *køpp* KkB 30 börj., JB 19/18 börj.; *well* BB 26 § 4. — Formerna kunde ju delvis förklaras såsom abstraherade ur sammansättningar. Troligare är dock, att åtminstone vissa av formerna äro att anse som blotta grafiska egenomligheter. Genom förlängning i starkt bitonig stavelse skulle man kunna förklara *hershapp* TgB 21 pr.

5) Vokallängd, gammal och sekundär, betecknas framför konsonantgrupp: *oordh* KkB 29; *eeldh'r* BB 35, *eelde* BB 37; *giislom* KkB 6 § 1, bis; *vriista* SVl tab. (2) (så även St:A,

SVI 4); jfr belägget från Arboga Lagbok. Troligen hör även *pwt*, *pwt'r* SVI 13 hit. Jfr mom. 6, 8, 12.

6) I ord med äldre lång vokal + lång konsonant tecknas ibland kvantiteten på ett sätt, som avviker från vårt uttal. Ex. *otosangs* KkB 6; *hæte* 'riskere' BB 29 § 1. Vokallängd tecknas i *leeth* BB 26 § 4, TjB 18 sl.; *reet* BB 52/51. Förlängning av preteritimärket i den s. k. tredje konjugationen har naturligtvis inträtt, t. ex. *flydde* EdsB 4 (*dd* A), 15/16 (*dh* A), *sadde* JB 23/22. Geminerat är väl även det inljudande *d* i *kryde* KpB 6; *skrædarom* KpB 7.

7) Behandlingen av de korta vokalerna *i* och *ÿ* äger här som eljest en särskild vikt för bedömandet av urkundens dialekt.

Jag genomgår materialet från B 23 och söker därvid, så långt det går, genomföra hypotesen, att det är en stockholmare, vi ha att göra med.

a) Längd med bibehållet *i* betecknas i följande fall: *frÿdh* EdsB 15/16 § 1, *frydh* EdsB 23/24; *frÿdhløsa* ib.; *viin* TjB tab. (18) (jfr nedan *venskap*); *kÿdh* 'killing' BB 49/48, *kiidh* TjB tab. Härmed bör sammanhållas, att i liknande fall andra vokaler stundom dubbelskrivas, se mom. 2). Å andra sidan har konsonanten förlängts i *vill* BB 25 § 3 bis, 39/38 börj., 44/43, TgB 18, 38, 40; *till* BB 15 § 2, 31 sl., 40/39, TgB 18, 40. Härmed kan jämföras *skall* BB 25 § 3, 31 börj., TgB 40 m. fl. m. fl.¹⁾

Att dessa stavelser »i slutljud» förlängts och fått övergång, då vokalen blivit lång, torde icke behöva betvivlas. De isolerade *i*-skrivningarna framför enkel konsonant äro säkerligen blott bevis på ortografisk konservatism; jfr c).

b) I lång stavelse, framför *r* och (kakuminalt) *l* + konsonant annan än *i* (typ *styrkia*) betecknas övergång av följande skrivningar: *følghia* KGB tab. (6); *følia* KGB 6 pass., TgB 1 § 1; *fulfølia* KGB tab. (35), TgB 23; *hemfølgdh* GB 13/12 f.; *laghfølghdan* TgB 29; *Førsta* KGB 1; *førre* TgB 7; *hørdhingia* BB 10 § 6; men *hyrdhinge*, *-ia* BB 49/48 § 5; *mørdh'r* HGB tab., 1; *mørdhe*, *-is* DrVI 26

¹⁾ Den särskilda förlängningen av *m* behandlas ovan.

§ 1; *tørne kronan* Kalendariet, maj. Låneordet *sølfw'r* KpB tab., 2, jämte -i-, intager en särställning, jfr § 16, 24, f. Hit hör säkerligen *veldoghe* TgB 41, *wældoghan* KgB tab. (36),¹⁾ *weld* KgB 21, ehuru vi i detta numera utpräglad litterära ord knappast få höra kakuminalt l. Formerna på -*ørðh*- tyda på, att det knappast är en östgötsk dialekt, som påverkat skrivaren. Om *mølno*- se d).

c) I »slutljud» betecknas övergång av följande skrivingar: *fredh* KgB tab. (31); *tingxfredh* KgB 4 § 7; *Holauedh* KgB 6; *wenskapp* KgB 8, *wenskap* KgB 36 § 1, TgB 21 (-ee- A); *nøt(h)* 'nytta' BB 23 pr., BB 32* bis; *onøth* KgB 28; *søn* 'vägrar' BB 25 § 3, TjB 13 § 1; *søns* GB 5/4 (så allmänt i handskrifter av KrLL och likaså, ehuru det ej framgår av SCHLYTERS varianter, i handskrifter av MELL; rörande St se nedan vid behandlingen av Cod. Agricola). Även i detta fall torde man kunna antaga allmän övergång. Någon särskild anledning att tänka sig vissa konsonanter efter vokalen, som skulle ha framkallat tidigare övergång än i andra ställningar, erbjuder det knappa materialet icke.

d) I typen *sighla* möta vi former av *skøfla*, *skøfling* med ø. Här växla formerna i varianterna ofta så, att A på det ena stället har *y* mot ø i C, medan några rader längre ned formerna ha bytt plats. Ex. på ø ur C: EdsB 25/26, 33, DrV1 14. Vidare *sømpn hws* KkB 2, *møkla* BB 15 börj. Ø-former möta i sörmländska handskrifter, äldre än vår. I de ord, där tendenserna i typen *styrkia* samverka med tendenserna i typen *sighla*, ha vi naturligt nog övergång. Ex. *mølnostadh('r)* BB 33 pass., *mølnare*, -a HgB 10, SVd 7. I är enrådande i *skilnadher*.

e) I typen *vidja* möta vi en grupp former, som göra svårighet. Vi ha *velia* KgB 4 § 6, SV1 rubr. 1 g.; *godhuelia* KgB 4 § 7, 5 § 4; *sielffweliandes* DrVd 7 börj.; *illuelia* KgB 36 § 1. I nutida dialekter har verbet 'vilja' ofta anslutit sig till pres. *vill*, som vi ovan funnit belagt i vår handskrift, och som väl måste antagas upp-

¹⁾ Texten har *wildh* (§ 1).

kommet i svagtonig ställning. Av HESSELMANS material (s. 132) framgår, att formen icke kan ha varit folkspråk i Stockholms närhet. Då är frågan den, om vi därför måste säga, att den icke kan vara en äkta stockholmsform. Jag tror icke, att detta vore omöjligt. Det tyckes vara rätt klart, att Stockholms språk tagit andra inflytelser än från sin närmasts omgivning, se s. 93. Nu möta vi former av den här behandlade typen redan i närheten av Strängnäs, ävensom i närheten av Arboga. I betraktande därav torde det tills vidare vara riktigast att antaga, att formerna *welia* och likställda verkligen varit talade stockholmsformer, »Arbogaspråk i Stockholm». Av andra hithörande former märkas: *dølia* TgB 21 (med *y* i A) samt med annan konsonant än *l*; *onøtias* SVI 8; *nøtia* DrVd 6 (båda *y* i A); *tredia* KkB 1 § 2; *trediung* KkB 7 börj. (jämt *-i-*); *brøtia* 'brytar' SVd 7; jfr *tøno gotz* KpB 3. Även dessa sistnämnda strida — och ännu bestämdare — mot ljudreglerna i Stockholms närhet. Ibland kunde man tänka på anslutning till enstaviga former. — Att vi i en mängd fall möta *i*, *y* behöver knappast påpekas. Detta sker även i *dyls* DrVd 12/13 (mot *ø* i A), *bylia*, *hylia* DrVd 6 (mot *ø* i A), där väl övergången är säker. TjB 13* skrives *synias* mot *sønias* i A och även C, GB 5/4. BB 32 har *rydhia*, men 2 pl. pres. konj. *aff rødhen* BB 42/41 (*-y-* A) förutsätter *ø* i uttalet.

f) I ord av typen *liva* ha Gersonskrifterna från c. 1500 (Uppsalaspråk) talrika exempel på övergång. I vår handskrift möter *e* i *nedhan* BB 33 (*i* uti A och B 24), *veta* KpB tab. (8), *vetande* JB 17, *sela* BB 47/46, (jämt *-i-*), *fredha* KgB 4 § 7, *leffua* ib.; med *ø* *dørat* KpB 1. Framför *i*, *u* står regelbundet *i*, *y*, ex. *lidhog* KkB 2, *-wg* BB 15, *vitw* KpB 4. Vi ha även *forgyri* med övergång från *ø* (se 14). Det ofta förekommande *dyli*, kanske rättspråkets vanligaste form av detta ord,¹⁾ är ju fullt regelrätt; att det är verklig talform, är därför icke absolut

¹⁾ Enligt SCHAGERSTRÖM, Upplandslagens Ordsfatt, förekomma i UL 32 *dyli*, 21 *dyl*, 3 *dyliæ*, 1 *dylin*, 2 *dyls*.

visst. Några mycket bestämda slutsatser kunna icke av detta ringa material dragas. Väcklingen beror säkerligen delvis på ortografisk tradition; det är tänkbart, ingalunda bevisligt, att osäkerhet rörande ljudets riktiga uppfattning även spelat en roll. För lokaliseringsfrågan lämna dessa former ingen ledning. Former med svarabakti + *r*, ex. *wedh'r* KGB 4 § 6, *bedh'r* EdsB 11/12 höra enligt HESSELMAN till typ *lifa*. De måste då förklaras analogiskt (genom anslutning till enstavigt *wedh* etc). Emellertid synes det mig fullt möjligt, att dessa ord i vissa dialekter haft ett uttal som typen *sighl*, i vilket fall *e* blir regelrätt. *Vedh'r* möter bl. a. hos en så lyhörd skrivare som Jöns Budde.

g) I långa stavelser, bortsett från de under b) behandlade, ha vi ett par mycket anmärkningsvärda former: *skøtta* 'skytt' GR 5, 6, 18 (på alla ställena *y* i Arboga lagbok); *søster* släkttavlan i bokens början, JB 32/31; *tøswar* TgB 29, *ø* även i A och MELL:A. Dessa former göra, oavsett *tøswar*, som kan höra till mom. d), ännu större svårighet ur dialektgeografisk synpunkt än de under e) nämnda. De höra hemma icke blott utom det »uppsvenska» området utan även utanför det »svenska». Dock kunna även de förklaras ur synpunkten Arbogaspråk i Stockholm, se s. 91 f. Att för ordet *skøtta* med Kock, Ljudhist. antaga inlåning av en icke för övrigt känd tysk form med *ø* är för vår handskrift icke behöfvligt, då vi ha analogier för övergången i säkra fall. Andra synpunkter äro att anlägga på *wanrøkt* KkB 2 § 2 (*ø* även i A), *røkte* TgB tab. (mot *røykte* ib. 19). Jfr Kock, Ljudhist. § 613. Ang. *tølkom* TgB 19 se § 24.

8) Beläggen för assimilation *ld* > *ll* äro talrika. Här kvarstår långt *l* och väl i flertalet fall åtminstone kort vokal, ehuru kvalitativa förändringar betyga förutvarande längd. Ex. *ingiellom* KGB 4 § 5; *at'rgella* (jänte *-ld-*) KkB 6 börj.; *twægilla* KGB 26 § 1; *vallande* SVl 1 3 ggr; *skat skylloghom*, *-an* KGB 30; *skyllogh'r* KpB 14; *troskyller* HGB 10 pr.; även i ordslut *afgiæll*

JB 31/30 sl.; *wall* SVI 1 sl., *waall* KGB 5 börj.; jfr *volgest'r* KGB 26 börj. Rörande vokalkvaliteten se mom. 12.

9) Såsom framgår redan av SCHLYTERS redogörelse med dithörande exempel, har handskriftens dialekt genomfört övergången $k > gh$ i svagtonig stavelse. Ex. *serligha* KGB 4 § 7; *nogh'r*, *-at* BB 42/41 bis, EdsB 24/25; *tagh'r* EdsB 11/12 pass. och nästan genomgående; *sigh* KGB 5; *swikligha* KGB tab. (30); *laghligha* TGB tab. (12); *fatigha(n)* KGB 4 § 3, TGB 1 § 1 etc.; *timeligha* KGB 3; jfr *stegæmætæ* SVd 7. Omvänd skrivning är *aldrik* KGB 27 § 1. Denna övergång möter redan i Stockholms Stadsbok.

10) Förbindelsen *ghi* har i vissa ställningar övergått till *j* eller konsonantiskt *i*. Ex. *nøier* BB 29 (*-ghir* A); *følia* TGB 1; *fulfølia* TGB 23, KGB tab., (35); *hwarien* BB 26 § 2.

11) Äldre *th* (\bar{p}) i uddljud har tydligen övergått till *t*; man har många exempel, även i ord med enligt sakens natur konservativ stavning. Ex. *ting* TGB pass.; *tinge* KGB 29, EdsB 22 etc.; *torff* KKB 7. *T* förekommer även i pronominella ord. Ex. *tesso* EdsB 40/42 § 1; *tolkom* EdsB 18/19; *tolghom* KpB 7; *ty* EdsB 20/21, de sistnämnda stå i överensstämmelse med ännu allmänt, de förstnämnda med tidigare uppländskt uttal. Jfr även *togh* 'dock' EdsB 20/21.

12) Att övergången $a > \bar{a}$ bestyrkes av vår handskrift, framgår redan av framställningen hos SCHLYTER. Exempelen förekomma ymnigt. Här anföra vi blott några enstaka: *beholda* HGB 14, *fonga* KGB 26, *gonga* KGB 4 § 7, *wolder* GB 3. På åtskilliga ställen är en \bar{a} -prick senare tillsatt. I *hondom* KGB 28, JB 31/30 sl., *stondith* JB 19/18 visar sig inflytelse från en götisk (nerkisk?) dialekt.

13) Ordet 'snöper' har den mindre vanliga biformen *snep'r* EdsB tab. (37), 38/39. Formen, som behandlas av Kock, Ljudhist. § 623, 898, betraktas på grund av beläggen såsom tillhörande vad här kallas Norra Mälarbäckenet; liknande former finnas bl. a. hos Birgitta.

14) Övergång $\emptyset > y$ föreligger i *forgyri* BB 48/47. For-

men kan icke ha kommit direkt från den uppländska handskrift, som legat till grund för arketypen till KrLL, enär detta parti är nytt för KrLL. Från nutida uppländska är *y*-form i 'göra' belagd både hos SCHAGERSTRÖM, Vätömålet, och hos GRIP, Skuttungemålet; *gyri* möter även i uppländska handskrifter, t. ex. Ups. B 20 passim i lagen, B 18 i en anteckning vid slutet med obetydligt *y*. h. På liknande sätt kan man bedöma *öst'rgjthland* KgB 1.

15) I *iönabæk* KgB 6* möta vi den från namnet *Jönköping* välbekanta nysv. vokalisationen.

För Stockholm ha vi ett jämförelsematerial, som är av intresse, nämligen språket i Stockholms jordebok¹⁾, utgiven av HILDEBRAND som »De svenska stadsböckerna» I. Den förste skrivaren i denna bok, som upplades år 1420, då stadens föregående bok brunnit 1419, hette Laurentz Sonason.²⁾ Dialektala drag, som möta hos Laurentz, äro följande:

a) Bortfallet *-n* i dat. pl. *borgamestaromme* synnerligen regelbundet, ex. s. 6 bis, 11 3 ggr, 44 bis. Att bortfall inträtt tidigt just i detta ord, är möjligt. En positionslång penultima synes ha försvagat trycket på ultima — jfr *nådennes*, *nådena*³⁾ — och nasalen straxt förut kan ha haft dissimilatorisk inverkan.

b) Övergång *a > å* förekommer i ett litet antal ändelser, som stått fria från inverkan av flexiviska analogier, ex. *nidhon* 4 bis, 5, 39, 48; *mædhon* 15. Liksom i andra urkunder med denna egenhet har *vndon* (42, 46 bis) följt de kortstavigas utveckling.⁴⁾

c) Dialekten är i det hela konservativ med avseende på *i*, *y*. Dock möter *wenskap* 8 r. 19, *wenlika* 46 r. 33, *nædhen* 43 r. 19.

¹⁾ Om nyfunna stadsböcker från Stockholm, se OLASON, Hist. Tidskr. 1903, sid. 25 ff.

²⁾ Hans namn förekommer s. 2, 7, 11, 19, 27.

³⁾ Se härom KOCK, Landsm. XIII, 11, 8 f.

⁴⁾ Jfr KOCK, Arkiv XXII, 336. Vår skrivare har i början ett par *æ* efter lång rotstavelse eller svagtonig mellanstavelse. Ex. *borghomæstaræ* 1, *færræ* ib.

D. Södermanland.

§ 23. Cod. Skokloster 144, 4:o (Schröders katalog) nu deponerad i Riksarkivet.

Synonymik: SCHLYTER: Sdml: E;
, MELL: O.

Här använd benämning: Cod. Hammarstad.

Handskriftens innehåll är i korthet följande:

Frampärmens insida har som exlibris en vapensköld för Hammarstadsläkten, släkten »Natt och Dag på längden». Därtill komma ett par anteckningar, av vilka framgår, att boken tillhört herr Nils Erengisleson av nämnda ätt.

Bl. 1 r. har en särdeles vacker teckning: Marias kröning.

Bl. 1 v.—2 r. har en del komputistiska anteckningar, latinska minnesverser med i vissa fall svensk förklaring, bl. a. en hel cisiojanus, av hand yngre än huvudhanden.

Bl. 2 v. Diverse, likaledes yngre anteckningar, om *fiskelek* (på helgdag UL: KkB 14 § 9) samt en om dem, som icke äga bära *wetnæ*.

Bl. 3—8 ett kalendarium av huvudhanden, i vilket åtskilliga ofta värdefulla, men icke hittills publicerade personhistoriska och annalistiska notiser av yngre händer införts.

Bl. 9 r. fortsatta annalistiska anteckningar (latin).

Bl. 9 v.—21 r. Södermannalagens företal och kyrkobalk.

Bl. 21 r.—27 v. *Wm konungx wthskildh'r*, hämtat från UL: KgB 10.

Bl. 23 r.—144 Magnus Erikssons landslag; här förekommer som interpolation med rubrik BB 39 Östgötalagens älgflock, BB 36, fl. 2—3.

I lagtexterna (9 v.—144), som skrivits av huvudhanden finnas åtskilliga marginalier och andra anteckningar av yngre hand. De flesta äro små anteckningar om textens innehåll, avseende att underlätta återfinnandet av ett sökt ställe, några ha ett mer självständigt innehåll.

Bl. 49 v., som varit reserverat för tillägg till ärvdabalken, innehåller en »*Tabula signorum*», en tabell rörande månens beräknade gång i zodiaken. Handen synes vara nära samtidig med huvudhanden.

Bl. 60 r. innehåller ett edsformulär för den, som skall värja sin äganderätt till jord (KrLL, JB 30 § 1). Hand från 1400-talet.

Bl. 83 r., slutet av BB, en ung uppteckning om *denn tember viill huge* och väderleksprognostika.

Bl. 86 r., två »kringlor», cirkelfigurer, vilka ge anvisning för återfinnande av gyllental och söndagsbokstav. I beräkningarna är 1401 begynnelseår, så att man under 1400-talet har att räkna blott med ifrågavarande års tiotals- och enhetssiffra. Text finnes på latin och svenska, den senare ger några ord, som förut icke äro belagda i svenskt medeltidsspråk. I det hela företer denna framställning stor likhet med dem, som avtryckts av GEETE i Sv. böner från medeltiden, s. VIII ff., där dock utgångsåret är 1420. Bl. a. i lexikografiskt intresse borde de få komputistiska texter, vi ha, utgivas i ett sammanhang.

Handen, som förefaller något yngre än huvudhanden, får väl på grund av tabellens beskaffenhet anses tillhöra 1400-talet.

Bl. 86 v. innehåller en ännu yngre uppteckning rörande arvlöshet (daniserande).

Bl. 96 v. har nedtill en anteckning om *mærkelikit olywdh a thinge* (KrLL TgB 43).

Bl. 97, som ej tillhör bandet men är fastsytt vid överkanten av bl. 98, innehåller ett stycke om *høgmælis ogerningar*.¹⁾

Bl. 98 r. innehåller en grafisk framställning om de olika arterna av arv.

Bl. 123 v. har följande starkt personliga anteckning:

Bekenner iag margeritta Birgesdåtter mig ath haffwe her errick månson kær som mit hjerta 1563 mannm proprie.

¹⁾ Här ovan tryckt efter Cod. B 5 b.

På annat ställe, bl. 83 r., har någon, som väl också hyste varma känslor, infäst en lock av kvinnohår i boken.

Bl. 124 erbjuder i en dubblering av texten ett ovanligt ungt exempel på runan *maþr* såsom tecken för ordet *man*.

Bl. 133 r. har en anteckning om Bo Jonssons släktskapsförhållanden.

Bl. 133 v. innehåller den även i Arvid Trolles lagbok mötande maningen till konungen, att han skall *idkelige ransak[e] sine doma* (= Bir. III, 309, r. 9—15).

Bl. 135 v. innehåller en kortfattad svensk konungalängd från Olov Skötkonung; anmärkningsvärd är formen *kunung-* (genomgående). Första handen slutar med Albrekt. Två yngre händer fortsätta.

Att återge samtliga marginalier vore omöjligt. De ha en om rätt stor kunskap vittnande form. De framhäva innehållets huvudpunkter och påpeka saker av vikt, t. ex. att lagmannens ed vid konungaval var bindande för lagsagans invånare.

Som av ovanstående synes, ha vi för handskriftens härstamning ovanligt goda hållpunkter. Hammarstadsläkten, till vilken bevisligen ägaren och troligen beställaren av handskriften hörde, var en mycket lagfaren släkt, vars stamgods låg i Ösmo i Södertörn. Den äldste kände stamfadern Ingevald Estridsson tillhörde den kommitté, som granskade SdmL. Hans sonson Erengisle Nilsson d. 1406 och dennes son Nils Erengisleson d. 1440, beklädde efter varandra väl under bortåt ett halvt århundrade lagmansämbetet i Södermanland. Den förstnämnde möter i handlingarna tidigast 1365 som vittne; d. 12 januari 1385 sitter han som konungens domhavande på räfsteting i Västerås, likaså i Gamleby d. 24 mars s. å. etc. Med riksrådstitel möter han i samma domarefunktion från d. 6 juni 1386. Som en av Bo Jonssons testamentsexekutorer (jfr släktredogörelsen i Cod., bl. 133 r.) kallas han till Stock-

holm d. 6 juni 1387. År 1389 är han ordinarie härads-
hövding i Oppunda härad, och från 1393 bekläder han
lagmansämbetet i sin provins. Det upplyses också, i
en del handlingar,¹⁾ att han under någon tid c. 1396
foghate war vppa Wiborgh och thet inne hafde, var-
vid han som naturligt är och i källorna direkt upp-
lyses också utövade domareverksamhet. Saken är av
synnerligen stort intresse med hänsyn till den sörm-
ländska texttypens utbredning i Finland. Även sonen
Nils utövade domareverksamhet i Finland, räfstetingsbrev
1420,²⁾ och deltog i stiftandet av Nådendals kloster. Utan
bevis inses ju, att en så anlita domare som herr Eren-
gisle måste ha ägt en lagbok, och ehuru först sonen
skrivit sitt namn i boken, kunna vi väl med säkerhet
antaga, att handskriften, som av SCHLYTER dateras till
slutet av 1300-talet, också ägts, troligen beställts av
honom. Var boken kan vara skriven, är icke gott att säga.
Skall man gissa på en stad, så erbjuda sig Stockholm
och Telje genom grannskapet till Hammarstad, Strängnäs
och Nyköping i egenskap av huvudorter i landskapet. I
varje fall är det väl östra Södermanland, som rimligtvis
kan anses vara hemorten för dess språk, knappast dock
Södertörn, som ännu i dag bevarar *g*, *k* framför len vokal.

Med lokaliseringen till Södermanland stämmer kalen-
dariat. Det har Eskil (rött) på d. 11 juni (= Strängnäs),
Helena (svart) på d. 31 juli (mot Skara), Botvid och Eskils
translation med rött; som vanligt i äldre kalendarier råder
icke full överensstämmelse med det vid medeltidens slut
tryckta officiella kalendariet, men inga avvikelser ha
större betydelse. Texttypen är i MELL densamma som
i den östgötska Lösings lagbok. I SdmL stämmer texten
(innehållsförteckningen) närmast med Cod. B.

I överensstämmelse med den sålunda vunna sannolika
lokaliseringen finna vi, att handskriften på *i : e*, *u : o*

¹⁾ ARWIDSSON, Handl. III, 84; STRYFFE, Skandinavien under unions-
tiden, 3:e uppl., 422, med där citerade källor:

²⁾ ARWIDSSON, II, 51, IV, 2.

tillämpar vanliga balanslagar samt att den i avseende på de korta vokalerna *i* och *y* står helt på det gamla språkets ståndpunkt (*syn*, *syns*, *þyn*, *karlkyns*, *skyfla*, *tyswar*).¹⁾ I övrigt är följande att säga om dess språk:

1) Den utan jämförelse viktigaste av handskriftens språkliga egenheter är den ofullständiga vokalbalans, som reglerar utvecklingen av äldre *a*. Efter kort rotstavelse kvarstår *a* praktiskt taget utan undantag. Efter lång rotstavelse, resp. om en annan svagtonig stavelse skiljer den från tonstavelsen, är regeln följande:

a) i inljud kvarstår *a* praktiskt taget utan undantag;

b) i slutljud har *a* utvecklats till en vokal, som vanligen tecknas *æ*, icke sällan dock *a*.

En dialekt, som väsentligen på här antytt sätt låtit slutljudande, svagtonigt *a* övergå till någon slags »försvagad vokal», antages av HULTMAN ha influerat Hälsingelagens handskrift.²⁾ På angivna skäl antager HULTMAN för sin urkund, att det är fråga om en schva-vokal, en vokal med tunga och läppar i viloläge | *ə* |. För vår urkund kan detta icke antagas; däremot går det lätt att tänka sig vokalen | *a* |, som i det nuvarande språket i Södertörn och åtskilliga andra delar av Södermanland ersatt varje ändelse-*a*. Det enda hypotetiska momentet härvidlag är, att utvecklingen i målet skett i två repriser, så att | *a* | utvecklats först efter lång rotstavelse, senare även efter kort. Liknande regler gälla för åtminstone tre andra södermanländska urkunder, dels Södermannalagens Göttingenfragment, dels de här i korthet behandlade Cod. Link. J 88, Cod. Ups. B 6; den spåras i Cod. Holm. B 5 b. Man torde sålunda i detta fall icke löpa någon risk, om man förlägger företeelsen till Södermanland.

Då någon urkund, som tillnärmelsevis konsekvent tillämpar just denna form av vokalbalansen icke är uppvisad, och då i det hela Hammarstadkodex torde vara

¹⁾ Vanliga beläggställen.

²⁾ Hälsingel. § 85.

den största urkund, där vokalbalans *a : æ* förekommer, meddela vi en rätt rikhaltig materialsamling. Som exempel på regeln torde man kunna nöja sig med vad de 5 första flockarna av KgB ge. Jag anför orden i regel utan närmare citat: *allæ, almoghæ, bestæ* (5 § 8), *boæ* (vilket både här och i Ups. B 6 behandlas som långstavigt), *brytæ, byggæ, domaræ, dømæ, edhæ, frelsæ, forderfwæ, fornemdæ, ffemtæ, fførstæ, gangæ, giftæ, godhwilæ, gømæ, haldæ, helghadomæ, helghædomæ, hennæ, honæ, hæræ, hærræ, konungæ-, kronunnæ, laghlicæ, laghmannæ, landæmærom, -e, -um, leggiæ, minnæ, radhæ, ridhæ, sanctæ, sighæ, sinæ, syundæ, standæ, styræ, styrkiæ, suthermannæ (-land), swæriæ, sættæ, særlicæ, theræ, tridhiæ, thrykkiæ, thungæ, tryggæ, tymelicæ, vptaldæ, vpsalødhæ, wilæ, wæriæ, wærmæland, wesgøtæ, westmannæ (-land), westræ, økæ, øsgøtæ. Rikedomen är, såsom synes, mycket stor. Även ser man redan av dessa få exempel, att *æ* förekommer efter alla möjliga vokaler, så att man blott på statistisk väg, genom olika frekvens skulle kunna få fram en pressad teori om vokalharmoni. Jag finner det knappast löna mödan söka fram en sådan, då *a*-formerna få tillräcklig förklaring genom redan bestående skrifttradition. Jag anför nu några exempel på former med *-a*:*

a) efter kort rotstavelse: *at'rtaka, dala, fridha, gifua, göra, hafwa, koma, lagha, lifwa, lofwa, sama, sidhan, skara, spaka, taka, wara, -ndom, æra 'äro'*.

b) I inljud efter lång rotstavelse: *almoghans, almogh-anum, annar, annat, boande, -om, domaræ, erfwande, fatøkan, foddan, gamalt, hullan, høxtan, kronas, kiæran, nyan, ofoddan, okiæran, riddarum, rikan, tihærað, vngan, vtan, wæliande, økas*. — I denna grupp finna vi inom det behandlade partiet två *æ*-skrivningar: *allæn, gamblæn*. Den rimligaste förklaringen är, att skrivaren under intrycket av det föregående *a* uppfattat ändelsens vokal som ett slags *æ*-ljud, ehuru det eljest stod närmare *a*. Att det är inljudet och ej den slutna stavelsen, som bestämmer, framgår klart.

c) Mot huvudreglerna efter lång rot: *aarlica, almogha, at'rkalla, dulgha drap, ffiærdha, grefwadøme, helghadomæ, krona, minska, nokraledhis, radha* (bis),¹⁾ *sniella, særlika, thera* (flera gånger), *trygga, witra, wægha, wælia, wæria, elska*. Till största delen bero naturligtvis *a*-formerna på skrifttradition. Till någon del kan man även här tänka på kontrastverkan, här av föregående *æ*.

Vokalharmoni torde få lämnas ur räkningen.

Hur starkt levande de följda reglerna voro i skrivarens språkmedvetande, skall framgå av ett par exempel på ord i nära sammanhang (sam- eller över- och underordning), som ljudlagsenligt fått olika form: *fridha oc frelsæ* KgB 5 § 7; *hafwa oc haldæ* dars.; *erfwæ oc erfwas* ÄB tab.; jfr GB tab., som nära varandra har *skiptæ* och *skiptas*; *søkiæ oc swara* GB 6, 9; *vptaka oc skiptæ* GB 8. Att *æ* trängt in i slutet stavelse eller i det hela före slutljudet, är synnerligen sällsynt. Utom *allæn, gamblæn*, båda KgB 5, märkes t. ex. *festæs* GB tab. Med slutljud likställes kompositionsfog, ex. *Uapnæ synir* KgB 15 samt en del ovan.

d) Ett par särskilda fall böra diskuteras, innan vi lämna vokalbalansen:

α) Ordet *ægha* förekommer nästan blott med *a*-vokal. Detta är i och för sig föga märkligt, då det kunde vara tillfälligt, men då handskrifter, som ha vokalbalansen *a:o*, även låtit det följa kortstaviga ord, så bör det anmärkas. Jag har noterat *æga* KgB 3, 4, 7 pass., GB 7 etc. Kort rotstavelse kunde tänkas uppkommen analogiskt ur proportionen $x:\bar{a} = m\check{e}ga:m\bar{a} = v\check{e}ga:v\bar{a}$. I ett par fall antydes lång rotstavelse av konjunktivformer som *æghe* JB 25, 34 § 1.

β) Ett annat ljud avses med säkerhet i sådana ord som: *Strengenes* (mellanstavelsen) KgB 1, 7, 11; *drenge* n. pl. BB 28; *antyge* KgB 16, 32, ÄB 15, JB 31; *ægghandenom* JB 30; *malsægghanden* ack. EdsB 8; *adhel-*

¹⁾ Frekvenssiffror ha i regel icke anförts vid de regelbundna orden, många av dem möta flera gånger.

konu ÄB 17. Som synes, gäller det dels ord med förbindelsen *ia*, dels ord med *a* i helt obetonad stavelse.

γ) Som bekant skola sammansatta ord med semifortis på senare sammansättningsledet eller med akut accent på detta ljudlagsenligt förlora bitonen och också förete ändelsevokaler, lika med dem, som eljest tillhöra långstaviga ord, eventuellt ännu mer försvagade. Det vanliga är dock, att de följa de enkla orden. En ljudlagsenlig form *vpsalæ* förekommer i KgB 7, 11; den svagtoniga ändelsen kan till och med bortfalla i en förbindelse som *vpsalædhom* KgB 2*, 5*, *vpsalædhæ* KgB 4, 5* § 6.

Allra sist är att tillägga, att den ofullständiga vokalbalsen spåras i den dikt av prästen Styrkar Torgilsson i Kuddby, som tryckts av GEETE under rubriken »Den vises sten», Småstycken II, s. 1 ff. Kuddby ligger på Vikbolandet, och dit kan ju en väsentligen sörmländsk dialektegenhet lätt ha nått.

2) 'Jag' heter på alla förekommande ställen: KgB 4 § 8*, (n. 12, 22), GB 5*, 23 pr.*, JB 34 pr.*, BB 20 § 2, TgB 1 (4 ggr) *jek*.

3) Med geminerad preteritikaraktär förekommer *flydde* EdsB 4, 20, *sadde* 'sådde' JB 29 § 1. Därmed må sammanhållas, att förbindelsen lång vokal + lång konsonant tydligen fortlevde, t. ex. *een*, *mask.*, *eet* TgB 4, *eenne* JB 13, *tredan ak'r* JB 29, *wtleette* KgB 5 sl. Den nämnda förlängningen förekommer, som bekant, icke i den nuvarande egentliga danskan (men väl i norskan). Det finnes då intet särskilt skäl att antaga en spridning från söder, såsom vi ju gärna misstänka i åtskilliga andra fall. Spridningscentrum kan mycket väl vara Södermanland och närliggande trakter, där vi först möta företeelsen i källorna.¹⁾

4) Spår av *m*-förlängning saknas. Ex. *brudhgume* GB pass.

¹⁾ Specifik för Södermanland (liksom för Norge) är en med vår förlängning sammanhängande övergång *t > dd* i t. ex. *bodd*.

5) Skillnaden mellan *th* och *t* synes vara bibehållen. Ex. TjB, TgB pass. Typen *þ* är bortlagd.

6) I avseende på behandlingen av *ï* och *ÿ* intager handskriften som sagt en mycket konservativ ståndpunkt.

a) I typen *tīl* möta vi *till*, *will* i de med nysvenskan överensstämmande formerna.

b) I typen *bīt* möta vi *i*, *y* även då det gäller ord, i vilka övergång tidigt plägar framträda. Ex. *karlkyns* DrV1 29*, *syns* GB 4, *syn* BB 20 § 2, TgB 30, TjB 12. Att under sådana förhållanden *nyt* BB 18 § 3, 25, 38 § 1, *onyt* KgB 24 möta med *y* kan icke förvåna. Huruvida allt detta är talspråk eller en väsentlig del ortografi, är svårt att avgöra.

c—d) I typerna *liva*, *bitin*, *viku* är ingen övergång antecknad. Näppeligen bör väl ljudlagsenlig övergång antagas i *ekornom* BB 19* (n. 8). Exempel på regeln är *silā* BB 34, *wita* EdsB pass.

e) Även i typen *vidja* råder *i*, *y*, icke blott i huvudtypen utan även i *byria* rubr. och GB 1, *bylia* BB 4 § 1, DrVd tab., 8 pr., (*wm*)*hylia* samma ställen, *spyrias* ÄB 6, *synias* GB 4, *-iæ* TjB 12. Några av dessa ha *ø* i Lösings Lagbok.

f) Först i typen *sigl*, *sigla* börjar övergång framträda. Visserligen ha *skyfla*, *yfre*, *nidhre* de ursprungliga vokalerna bevarade, och detta äger rum även i *kylnohws* KgB 28 börj. Likaså genomgående *skilnadh'r*. Mot det sistnämnda, i vilket ha samverkat de i detta moment och mom. g) nedan behandlade tendenserna, ha vi att ställa det absolut analogt byggda *mølnostadh'r* o. d. BB 26 pass., *mølnor* ib.* (s. 178, n. 12). Härtill komma *søknan* KkB 25/18, *søkn dagh'r* BB 31, *sømpnherberghe* KgB 23 börj. (möjligen *sofnhws* KkB 2, om skrivfel föreligger). Dessa exempel jämte förhållanden i språkfränderna torde ställa det utom allt tvivel, att inom denna typ övergång skett i rätt stor utsträckning. Jfr § 24.

g) I lång stavelse träffa vi *fførst*- KgB 4 etc, *dør* GB 4, *thørft* KgB 23. Däremot *fylghia*, *hemfylgd*. Om *yrtughum* BB 23* etc. se § 24.

10—153641. Nat. Beckman, Outgivna handskr.

7) Affrikation av *k* och *g* framför »len vokal» har tydligen inträtt. Ex. *okiæran*, *kiæran*, *kiærlek*, *kierlek'r* KGB 5 § 8, *kierdhe* KGB 27, *akiærande* TGB 16, *kienne* GB tab., *kiep* BB 35 sl., *gierdhe* BB 6, men *gødhning* ib.

Företeelsen är gemensam för de samtidiga sörmländska handskrifterna. Däremot torde Arboga Lagbok ha stått på den gamla ståndpunkten.

8) Ordet 'kyndelmässa' har regelbundet formen *quindil-messo*- JB 7* (*qwindels*- Arvid Trolles lagbok), 30*.

9) Pron. 'dylik' heter *thylík* BB 17* § 3 (n. 77), *thylkom* KGB 5* (s. 11 n. 31), JB 22* (n. 26), *thylko* KGB 26* (n. 25), *thylkin* BB 28* (s. 184, n. 22).

10) 'Svärja' har den ålderdomliga preteritiformen *soor* KGB 7 (så Ups. B 6), *soro* KGB 6 § 5.

• 11) 'Borgmästare' möter med formen *borgharmestare* KGB 23* (n. 42); jfr § 25. *Annor kostæ* KGB 18, som är känt från SR, är här ersatt av *annorledhis*.

12) *Hustrunne* GB 16*, 18* lämnar ett tidigt belägg på ordets nysvenska form.

13) *Svat* JB 12*, *thot* BB 8, *thyt* KGB 5 § 5*, GB 2 § 5* äro sörmländska former, jfr § 25, mom. 11.

§ 24. Cod. Ups. B 6.

Synonymik: MELL: E.

Handskriftens innehåll utgöres av Magnus Erikssons Landslag i en redaktion, som på det allra närmaste stämmer med den i B 5 b; textfrändskapen sträcker sig ända därhän, att det stycke DrVl 6—10, som i B 5 b ursprungligen förbigåtts och sedan infogats på löst blad, här helt saknas. Förlägget torde haft lakun; även vår skrivare har märkt felet och delvis utelämnat flocknumreringen. Säkerligen har SCHLYTER rätt, då han anser, att de två handskrifterna till största delen gå tillbaka på samma original; likheten i detalj kan också påvisas, då t. ex. B 5 b i EdsB 20 har *flude*, så har vår kodex *fludhe*. I EdsB 4 ha de båda *flydhe*. Vår handskrift gör intryck att vara skriven av någon, som icke arbetat ensam. I allmänhet har bläcket brun färg, en och annan

gång kommer ett mindre parti, skrivet med ett djupt svart bläck, snarlikt det i B 5 b använda. För ro skull eller emedan han för en stund bytt arbetsplats, har vår skrivare, tyckes det, ibland doppat i en kamrats bläckhorn. Ett sådant samarbete mellan flera skrivare, vilket t. ex. i Cod. Oxenstierna tagit sig uttryck i att den ene ibland skrivit några enstaka rader i den andres bok, är ju lätt att förklara inom ett kloster. I varje fall kunna vi för lokaliseringen göra oss till godo de indicier, vi funnit dels för B 5 b, som är avskriven efter samma original, dels för Link. J 88, vilken är skriven av samma hand enligt SCHLYTERS av ingenting motsagda antagande. Vi befinna oss alltså i Södermanland, och om vi därtill finge antaga, att nedskrivningsorten vore ett kloster, så vore ju möjligheterna ganska begränsade. Handskriften dateras av SCHLYTER till slutet av 1300-talet.

Rörande handskriftens språk är följande att anteckna:

1) = § 23, 1. Ex. från KgB tab. och början: *kronæ minskæ, kronunnæ, edhæ, sinæ, haldæ, dømæ, suthermannæ — wara, æra — vtan, wighias — ægha*; kontrast-exempel: *fridha oc frelsæ* KgB 5 § 7, *hafua at haldæ* ib. Som bekant gör den tidiga förekomsten av *pp* i *tappa* svårighet, och ibland kan *pp* förekomma som godtycklig grafisk variant till *p*. *Tappæ* JB 35 visar, att vi haft ett långstavigt ord; jfr Hammarstadcod. samma ställe; *genstæ* BB 7* (n. 74) måste på grund av vokalbalansen vara äkta, ej bero på bortglömt nasaltecken. Synkoperad ändelsevokal företer *vpsalødhe* KgB 5* (s. 10 n. 4, 11 n. 29) Exempelsamlingen göres här sparsam. Lättare kontrollerade exempel från samme skrivare i nästa §.

2) Ett annat ljud, troligen ungefär | ə |, tecknas *e*:

a) I stavelser utan minsta biton. Ex. *veghfarande mannom* KgB tab., *frauvarande som næruvarande* KgB 5 § 8, *almoghens* KgB 5 sl., *æghandens* KgB 23 börj.

b) För äldre *ia* i *Strengenes* KgB 1 (-iæ- 7, 11), *antygge* GB 4. 'Drängar' BB 28 heter *drengiæ*.

Utan betydelse äro väl sådana skrivningar som *vngæn*

oc gamblen KGB 5 § 8, okiæren som kiæren ib. Rörande akiærenden TGB 16* jfr s. 110.

Att *i:e*, *u:o* växla efter ofullständig vokalbalans, är vad man väntar.

3) Ordet 'jag' heter på alla förekommande ställen (jfr s. 144) *jek*, dock *jæk* BB 20 § 2.

4) Beträffande övergången *ĩ*, *ỹ* > *e*, *ø* intager vår handskrift i det hela en konservativ ståndpunkt. Jfr § 23 samt rörande skrivarens andra handskrift § 25. Fallen av övergång äro något talrikare än i Cod. Hammarstad.

a) Typ *til*, *vil*: *till* ÄB 2 (adverb), GB 4 (d:o), 7 börj. (prep.), KGB 4 (prep.); *will* GB 4 börj., BB 9 pass.

b) Typ *bit*: konservativa skrivningar möta i *karlkyns*, *syn*, *syns*, *nyt*, *onyt*. Däremot *bør* KGB tab. (28). *Morgongiff* GB 10* (n. 7), 18* (n. 76) kunde tänkas vara en omvänd skrivning. Likaså *giff* JB 1*.

c—d) Typ *bitin*, *viku*, *lifa* = § 23, 6 c—d). Här dock *ykornom* BB 19 börj. Enligt regeln *silā*, *vita*.

e) Se § 23, 6 e). Ex. *byrias*, *spyrias*, *byliæ*, *hyliæ*.

f) Se § 23, 6 f). Regel är *skyfla*, *-ing*. Dock möter *skøfling* EdsB 42 § 1 (= B 5 b). Likaså *søkn dagh'r* BB 31 (*søkne d.* B 5 b); de både till detta och följande mom. hörande orden *mølno stadh'r*, *mølnare*, *kølno hws* förete övergång.¹⁾ *Skilnadh'r* har alltid *i*.

g) = § 23, 6 g). Vi möta *fførst*- KGB 1, 5, 6, *dør* GB 4, *thørpt* KGB 23. Som en hithörande omvänd skrivning ha vi att anse *yrtugh'r* KGB 23* (s. 34, n. 56), *yrtugh* BB 23 sl.* (n. 26), BB 35 sl. De försök, som gjorts att förklara ordet genom en övergång *ø* > *y* vid förkortning på grund av svagton *ørtúgh* synas mig förfalla på det faktum, att vi i den undersökta dialekten samtidigt ha övergång *ỹ* > *ø* just i likartade omgivningar.

Det är av det i f) anförda tydligt, att vår dialekt föredrogs genomfört övergång i ord av typen *sighl*, *sighla*. Till frågan om det varit stavelsens struktur, som vållat

¹⁾ KGB 23 möter *sofnhærbærghe*; formen återkommer i B 5 b, som även har *sofnhus* KkB 2. Jfr s. 145.

övergången (HESSELMANS teori), eller om denna berott företrädesvis på det följande ljudets artikulation (Kocks teori), lämnar särskilt ordet *søkn* ett värdefullt bidrag. *K* har väl visat sig ha kraft att palatalisera vokaler eller behålla palatala vokalers karaktär. Däremot äger jag icke kännedom om något fall, då det framkallat depalatalisering av vokal.

5) Affrikation av *k* och *g* framför »len vokal» spåras i *okiæren* som *kiæren*, *kierlek*, *kierlek'r* KgB 5 § 8, *akiærenden* TgB 16* (n. 8), *kierdhe* KgB 27, *kien* (= *kænnir*) GB tab., *kiep* BB 35 sl., *gierdhe* BB 7 pr., *gierning* KgB 27, *giestir* verb. KgB 23, *giest'r*, *giestæ* ib., *skiemda* men TgB 32 § 1. Jfr § 25.

6) Pronomen 'dylik' har i stort antal former med *ø*. Ex. *thølikin* KgB 23* (s. 36, n. 63), ÄB tab.* (n. 36), *thølik* GB 8* (s. 60, n. 45), *thølikit* KgB 23 (s. 35, n. 22), EdsB 27 (n. 82), *thølikan* EdsB 39 (n. 52). Formerna, som ha motsvarighet i § 25, 6, äga dialektgeografiskt intresse, enär de strida mot de eljest så nära språkbefryndade Cod. Hammarstad (*thy-*) och B 5 b (*tho-*) men stämma med Lösings lagbok och Cod. Agricola.

7) *Th* och *t* synas i denna handskrift vara väl skilda, detta mot den efter samma original skrivna handskriften av MELL i B 5 b. Typen *þ* är bortlagd.

8) Någon dubbelskrivning i preteriter av typen *flydhe* har icke undsluppit vår skrivare i denna bok. Lång vokal + lång konsonant antydes av *vtleette* KgB 5 sl.*.

9) Oomljudda former av analogiskt ursprung äro *sunidat*. GB 24*, *luti* pl. JB 19* (n. 59), båda även i B 5 b.

10) *Wæst'raros*, *wæst'rgötland*, *øst'rgötland* KgB visa gamla belägg på nysvenska former.

11) *Annorkosta* KgB 18* (östgötskt ord) har utbytts mot nytt ord, här *annarledhis* (så även B 5 b). Jfr § 23, mom. 11.

12) Om *hustrunne* GB 18* se § 23, mom. 12.

13) Konsonantbortfall i kompositionsfogen företer *døfuidha*, -'r BB 23* (n. 12), 28* (n. 75). Så även B 5 b.

14) Se f. ö. § 25, mom. 10, 11. Märk *froste* BB 11.

§ 25. Cod. Link. J 88 (annat signum 12).

Synonymik: SCHLYTER: St: D.

Handskriftens innehåll utgöres av Stadslagen i en i det hela fullständig text. Därutöver ha vi blott ett fsv. edsformulär och Joh. Ev. 1 på latin, vilket icke berör våra intressen, samt ett kalendarium, som i detta fall härrör från samma hand som lagtexten och sålunda ger ledning vid dennas lokalisering. Rörande kalendariet är följande att anteckna: Finlands helgon Henrik finnes icke från början, namnet är blott infört med y. h. Mot Åbo. Eskil står på d. 11 juni, vilket stämmer med Strängnäs, men han saknar translationsdag, och det andra sörmländska helgonet Botvid saknas. Helena och David saknas helt, mot Skara och Västerås, och den i Linköping omhuldade Knut är först efteråt införd. Kalendariet torde sålunda kunna sägas peka åt Södermanland, ehuru dess indikation icke är synnerligen stark. Beträffande texten anmärkes, att vi här sakna BB 23, vilken handlar om skyldigheten att underhålla Norrbro.¹⁾ Således är väl vår handskrift icke skriven för någon av de städer, som hade del i denna skyldighet. Men om vi ha att hålla oss till Södermanland, så återstå ändå Telje, Trosa, Eskilstuna, Nyköping, av vilka Trosa torde kunna uteslutas, då vi äga »Trosse lagbok» i behåll (s. 11 n.). Även Örebro kunde komma i fråga för så vitt som kalendariet ju pekar på stift, icke på lagsaga, men språket är nog snarare sörmländska än nerkiska. Handen är, som sagt, identisk med den i Ups. B 6 mötande, men rubriceringen är betydligt mer påkostad, synnerligen vackert utförd. Vi få anledning framhålla språkfrändskapen med Cod. Hammarstad; denna kan ju sägas vara ett indicium för sörmländskt ursprung, ehuru i och för sig icke avgörande,

¹⁾ Den har, att döma av innehållsförteckningen, funnits i vår skri- vares förlägg. — En annan egenhet för handskriften är, att varje blad signeras a 1—a 40, b 1—b 40, c 1—c 50, d 1—d 39. Kalendariets blad äro osignerade. Bl. a 4 är bortskuret; i dess ställe har inbundits det på sitt ställe utskurna c 39, som var blankt. Meningen härmed har varit att införa den nya lydelsen av KgB 2, 3.

då vi icke känna gränserna för det dialektområde, som haft vokalbalans *a:æ*. Men då vi till dessa vart för sig svaga indicier lägga den § 6 behandlade textfrändskapen, så torde resultatet stå fast.

Om handskriftens språk är i stort sett detsamma att säga som om de samtida i §§ 23 och 24 behandlade.

1) = § 23, 1. Exempelen kunna här tagas till största delen ur SCHLYTERS varianter.

a) Ex på *æ*: *leggiæ* KgB 7*, *lastlikæ* KgB 12*, *meræ* KgB 12*, *høghræ* KgB 13*, *adhræ* KgB 15*, BB 22 sl.*, *haldæ* KgB 15 sl.*, *nokræ handæ* KgB 16* (s. 29, n. 55), *thorfuæ* ib.* (30 n. 81), *standæ* KgB 24*, *attæ* GB 10* (n. 25), *theræ* ib.*, *barnæ* GB 15*, *dødhæ* ÄB 2 bis*, *femptæ* ÄB 2, *gardhæ* JB 1*, *læsæ* ib.*, *nagrannæ* BB 2*, *vndægierdhæ* BB 9*, *prøfuæ* BB 9*, *enæ* BB 15*, *at'rlæsæ* KpB 7*, *kastæ* SkB 11*. Kontrastexempel, som visa, att samma vokal behandlas olika i inljud och slutljud, upptagas i mom. c). Här anföras vi *ærfuæ* ell'r *erfuas* ÄB tab., *borgharæmestaræ*¹⁾ KgB 1 pr.*, RB 3 etc.; *daghanæ* SkB 1* (n. 63) har *a* på dubbla skäl. Jfr ock *kastæ*, *kastath* SkB 11, båda n. 59.

Särskilda anmärkningar föranleda följande ord:

Latæ RB 6* etc. visar, att vår dialekt haft långvokalisk form av detta ord.

Fyøla DrVd 8* överraskar, då vi väl ha att förutsätta kort rotstavelse.

Honæ HgB 11* visar, att vi haft långt *o*, vilket väl allmänt antagits.

Genstæ JB 2* (n. 77), TjB 11 bedömes som i systerhandskriften (§ 24, mom. 1).

Sinæ millom möter KgB 7, BB tab.

Oregelmässigt förekommer *æ* i några fall, de flesta lätt förklarade genom associationer. Det förefaller, som om vår handskrift hade något flera sådana former än

¹⁾ Denna etymologiskt berättigade ordform är sällsynt. SCHLYTER citerar den i stadslagsglossaret blott från vår handskrift, SÖDERWALL från Karlskrönikan och ett diplom. Jfr MELL s. 34, n. 42 (Uppsalatext).

språkfränderna. Ex. *borgharamestaræne* GB 15*, *forderfuæs* SkB 9* (n. 69), *kastæs* SkB 13*, *wletæs* RB 12*, *stenæs* HgB 2*. Rent skrivfel är *thyufnædha* TjB Rubr.*. Ordet förekommer med rätt placerad æ-kvist i samtliga kolumnrubriker.

b) Exempel på *a* omedelbart efter kort rotstavelse: *skipa* GB 15*, *koma* ÄB 2*, KpB 20*, SVI 17*, *gifua* ÄB 2*, *skadha* BB 19*, *æra* 'äro' KpB 21* (n. 99), *wara* KpB 21* (n. 99), *dagha* SkB 1* (n. 51), *hafua* EdsB 4, *dræpa* HgB 6*, *sama* DrVI 2*, DrVd 5*. I betraktande av de kortstaviga ordens mindre frekvens kunde dessa ord vara nog, helst undantag äro ytterst svåra att hitta. Jag tillägger dock från JB tab.: *wara*, *ofuormagha*, *lagha*, *afrazdagha*, *fardagha*, *forgøra*, *kona*.

Kort rotstavelse antydes av *ægha* KpB 21* (n. 99), DrVd 5*.

c) Ex. på *a* i inljud:¹⁾ *scrifuaræ* KgB 6, *borgharæmestaræ* KgB 11* (n. 99, normalform), *hærbergheraræ* KgB 13*, *borghanæman* KgB 15*, *alegninganæ* KgB 19 sl.*, *innan* ÄB 2*, BB 15*, *fangar* JB 16*, *legghan* BB 20*, *borghamestaranæ* BB 20*, *forderfuas* BB 20* (n. 85), *skræddaræ* KpB 19*, *skomakaræ* KpB 19*, *køpstadhannæ* KpB 20* (n. 38, 46) *annat* KpB 21* (n. 42), *daghanæ* SkB 1 (n. 63), *kastath* SkB 11*, *sælias* SkB 19*, *wtrønas* RB 12*, *orkar* HgB 11* (n. 65), *draparen* DrVI 2*, *annan* TjB 5*.

d) Ex. på *a* i æ-gruppen: *thera* GB 18*, *thriggia* BB 2*, *balka* BB 9*, *laghlica* BB 9 sl.* (n. 86), *adhra* KpB 26* (n. 26), *nokra* HgB 6*, *uæria* HgB 11* (n. 65), *ærfuingia* ib.*.

2) Ett annat ljud, säkerligen ungefär | ə | tecknas *e* i följande fall:

a) I stavelser utan ringaste biton: *malseghandenum* KgB 5*, *tæfuernarenum* KgB 13* (n. 79), *malseghandens* KgB 16* (s. 31, n. 18), *widh'r byggiandenum* BB 9* (s. 137, n. 67), *æghandenum* BB 18*, *foghatens*, *-enum* RB 33.

¹⁾ Ord med både inljudande och slutljudande *a* upptagas här.

b) För äldre *ia*: *antyg(g)e* GB 4*, BB 22* (s. 166, n. 68), RB 9*, DrVd 3*.

3) 'Jag' heter *iek* KgB 1 »et sic in sequentibus passim», SCHLYTER, s. 6, n. 81. Såvitt jag kunnat konstatera, är formen enrådande. Jfr §§ 23, 3, 24, 3.

4) Med hänsyn till övergången \ddot{i} , $\ddot{y} > e$, \emptyset intager handskriften, liksom språkfränderna, i det hela en konservativ ståndpunkt. Följande är att anmärka:

a) Typ *til*, *wil* (i regeln svagtoniga ord): *till* RB 23* etc., *will*, *uill* KpB 7*, 26*, SVI 1 sl.

b) Typ *bit*: vi möta konservativa skrivningar, t. ex.: *syns* GB 4.

c—d) Typerna *bitin*, *viku*, resp. *lifa* förete icke övergång. Ex. på *i*, *y*: *syni* KgB 15 § 9*, *wita* EdsB 17.

e) Typ *vidia* företer även konservativt språkskick. Även *byria*, *spyrias* ha *y* kvar, likaså *bylias*, *hylias*, *synias*.

f) Typ *sighl*, *sighla* företer konservativ stavning: *skyflas* EdsB 26, *yfras* ÄB 21, *skilnadh'r* pass., men *kølno* BB 14.

Att det här gällt ortografi och blott till en del uttal, visas av förhållanden i Ups. B 6 (av samme skrivare) och Holm. B 5 b.

g) I långstaviga ord framför *r*, $| \text{ } \text{ } |$ + konsonant möta vi även konservativa skrivningar: *wirdha* BB 9 § 1, *misfyrma* RB 33, *handa wirke* DrVd 8*, vilket kanske ger oss klaven till texthandskriftens och många andra handskrifters form *handa wærke*, som utan tvivel kan vara ljudrätt utvecklat ur *handa virke*, ehuru anslutning till *værk* icke är utesluten. Ögg $\ddot{y} > \emptyset$, som ju är direkt styrkt genom Ups. B 6, antydes i vår handskrift av *yrtogh'r* KgB 5*, GB 10*, vilket naturligtvis måste bedömas på samma sätt här som i systerhandskriften.

5) Affrikation av *g*, *k* spåras i *giestin* o. d. BB 14, KpB 33* (s. 217, n. 61), och passim, t. ex. KgB 20; *skiærium* RB 12, *vndegierdhæ balka* BB 9*, *kiellara* ib.

6) Pronomen 'dylik' möter med både *thø*- och *thy*- i början. Ex. *thølik* HgB 7* (n. 55, 57), 8* (n. 22),

thølikit KpB 21* (n. 99), 33 börj. (n. 29), *thylikin* KpB 33* (s. 216, n. 88), SkB 14 sl.* etc.

7) *Th* och *t* tyckas skiljas. Typen *þ* är bortlagd.

8) Med förlängd preteritikaraktär möter *flydde* EdsB 3; däremot *flydhe* BB 22 § 1.

9) *Wæst'r arose* KpB 19/20 pr., företer den nysvenska formen; *hustrune* GB 18* likaså.

10) *Kost-*, *konu*, *konung'r*, *radhstofw* äro typiska former hos vår skrivare.

11) Formerna *svat*, *thot*, *thyt* äro karakteristiska särskilt för vår skrivare. Belägg i SCHLYTERS glossar.

§ 26. Cod. Holm. B 5 b. (Här använd benämning.)

Synonymik: SCHLYTER: MELL: F;

› › St: E;

› › SdmL: C.

Handskriften innehåller först ett kalendarium av ett visst intresse. Det är ett tydligt åbokalendarium,¹⁾ det innehåller det äldsta mig bekanta exemplet i Sverige på »rättade gyllental», »pro incensione», och det betecknar jämte verkliga helgdagar av gudstjänstlig betydelse (alla skrivna med rött) de två huvudpunkterna i det gamla nordiska året Tiburtii et Valeriani April 14, Calixti Okt. 14 (med svart). Man kan i VENDELLS östsvenska ordbok s. 906 finna spår av den årsindelning, som här antytts.²⁾

Kalendariet är dock av annan hand än handskriftens huvuddel. Denna utgöres av SdmL:s kyrkobalk, MELL och St, detta allt av samma hand. Denna är icke, som SCHLYTER ansåg, identisk med den, som skrivit de i §§ 24—25 behandlade handskrifterna, men likheten är tillräcklig att motivera antagandet av gemensam skola. Då därtill MELL i vår handskrift och Ups. B 6, såsom redan SCHLYTER framhållit och som en närmare prövning ytterligare visat, äro avskrivna efter samma original, så

¹⁾ Anna, Marias moder, står på d. 15 dec., Henrik på Åbokalendariets dag m. m. Finländska texter i B 5 b behandlas ovan § 14.

²⁾ Anteckningarna äro många. En del ha gjorts vid kollationering med »Arnoldi Messenii gamla laghbook på pergament skriffwin». Denna har bl. a. som interpolation i MELL KGB innehållit ett stycke av Bir. VIII, kap. 3.

tyckes saken stå fast. Vi lokalisera den alltså till Södermanland. Den dateras av SCHLYTER till slutet av 1300-talet.

Rörande språkformen yttra vi oss summariskt och fästa oss av lätt insedda skäl företrädesvis vid avvikelser från föregående §§.

1) Etymologiskt *a* i ändelse tecknas *a*. Dock ha vi i början av LL, KgB en del *æ* efter lång rot, ex. *Førstæ* KgB 1, m. fl. Dessa torde snarast gå tillbaka på ett förlägg, som haft samma språk som de i §§ 22—25 behandlade handskrifterna. Om *eghendandum* SkB 6 se § 28.

2) Liksom språkfränderna tecknar vår handskrift *e* i *strengenes* LL, KgB 1 (men *strengiænes* ib. 7).

3) Både kort och långt *æ* tecknas ofta *e*. Endast en utförlig undersökning torde kunna klargöra innebörden av detta faktum.

4) *Th* och *t* ha sammanfallit i denne skrivares språk. Till och med i de ofta konservativa kolumnrubrikerna möter man *tingxmalabalk'r* nästan genomgående. Omvända skrivningar, som visa detsamma, äro *thiugu* St, GB 9, *sæthia* LL, GB 5. Typen *þ* är bortlagd.

5) = § 24, 5.

6) Beträffande övergången *ĩ, ŷ > e, ø* torde skrivarens språk stå på samma ståndpunkt, som vi mött § 23—25. Dock äro »stavfelen» något talrikare.

a) Den viktigaste skillnaden gäller typ *sighla*, där vi finna övergång i *søknandagh* KkB 18*, *søkne* MELL, BB 31, *øfras* St, ÄB 21 pr.*, *skøflas* St, EdsB 26, *skøfling* MELL, EdsB 42 sl., *kølnohws* MELL, BB 28 pass., *mølnastadh'r* etc. ib. 26 pass., *mølnare* LL, HgB 9. Där emot *kylno* St, BB 14, *skilnadh'r* pass. Jfr s. 148 n.

b) I typen *bitin*, *viku* möta vi den märkliga formen *sønir* St, KgB 15 § 9*. Vi känna igen den från Arboga lagbok. Jöns Budde har *søner* s. 27, r. 42 etc.

c) I typen *fyrst* ha vi *ø* såsom på så många andra håll. En dithörande omvänd skrivning är *yrtugh* MELL,

KgB 23* etc. Konservativ stavning möter i *fylghia* MELL, KgB 7, men *følghia* St, KgB 1, 16.

d) Typen *bit* skrives konservativt, ex. *syns*. Emellertid förråder en intressant omvänd skrivning det verkliga språkskicket. Det är *hyns* 'höns' KkB 5. Den antyder, att vår skrivare ansett *y* som tecken för ett långt *ø*.

7) Beträffande *u*, *o* antecknas summariskt: *radstufuo* St, RB 7*, *konu* HgB 8*, *konung*, *lukker* SVI 21*, *lukkar* ib., St, GB 3, *kost-*, *kosta*, *ankoste*, alla typiska. 'Flock' användes ej i tab., heter *flok* St, MELL, EdsB 1.

8) Pron. 'dylikt' heter *tholikit* St, HgB 10 bis; jfr § 24, 5.

9) Om *annorledhis* MELL, KgB 18 se § 24, 11.

10) 'Jag' heter *iak*.

§ 27. Cod. Link. J 79 (annat signum: 17).

Synonymik: SCHLYTER: MELL: 49;

, , St: O.

Här använd benämning: Cod. Nyköping.

Handskriftens innehåll utgöres av Stadslagen (bl. 7—78), Magnus Erikssons landslag (bl. 79 ff.), varav första handen skrivit till och med TjB 15, varefter en y. h. fortsätter. Till denna y. h. tages här icke hänsyn. Lagtexterna föregås av ett kalendarium (bl. 1—6), varom nedan.

Handskriftens härstamning och datering framgå med all önskvärd tydlighet av en anteckning vid Stadslagens slut:

Hær lyktas køpstadz lagh. Hulken som waro screfwen j Nykøping. Oc lyktat Aarom epter gudz byrd MCDLXIX ffredagen nest fore ridder sancte georgii daagh.

Vi ha den sålunda noggrant daterad till d. 2 april 1469, då Stadslagen avslutades, och vi ha klart besked om nedskrivningsorten, som var Nyköping.

Angående texttypen ha vi lämnat utförlig redogörelse i § 6. Såväl St som MELL tillhöra »texttyp Uppsala», och det troliga är, att vår handskrift är en

avskrift av Nyköpings stads bok, liksom dess i nästa § behandlade nära textfrände. De två skilja sig i avseende på textens anordning däri, att textfränden Arvid Trolles lagbok har ställt landslagen före stadslagen, en ganska naturlig följd därav, att beställaren var lantdomare och lantjunkare, icke borgmästare.¹⁾

Kalendariet har både gamla gyllental (här kallade *priimdaga*) och nya (*tendilsedaga*, *tendilse*, *nytendilse*, *nyssdaga*, *nydaga*). Det har också *teknastafa*, litteræ signorum, och *nysstim[a]*, *[t]endilsatima* horæ incensionis. Dess helgonlängd stämmer i det hela med lokaliseringen till Strängnäs stift. Namnformer av intresse äro *ørian*, *Staffan*. Det torde snart bli sakkunnigt publicerat.

Medan Arvid Trolles lagbok är ortografiskt konservativ, gammalstavad, så är vår handskrift i utpräglad grad nystavad. Den har helt bortlagt *ø* och skriver i ändelser *a*. Det senare behöver icke utesluta, att vokalen varit densamma | *a* |, som förut tecknats *æ*. För lokaliseringen av skrivarens dialekt äger formen *screfwen* en viss betydelse. Den synes ge vid handen, att skrivaren icke kan ha talat den orts dialekt, där han skrev. Av detta skäl taga vi här språkredogörelsen helt summariskt. Några former, som hjälpa oss att tolka företeelser i Arvid Trolles lagbok, nämnas i nästa §.

1) Vokalbalansen synes vara uppgiven. Ex. *huro* normalform, St, KgB tab., *skulo* St, KgB 1, *radzstuffwo* ib., *gifue* St, KgB 14, rubr., *køpi* St, KgB 15, *hafue(r)* St, ÄB 11, *fader* St, ÄB 13.

2) Långt *a* har övergått till *å*. Ex. *gorder* St, KgB 20 § 7, *gordom* ib. in marg., *fongit* St, GB 6, *wolda*, *wolder* St, GB 2,²⁾ *gongher* St, EdsB 1, *monadha moot* St, ÄB 21, *oldenskoog* MELL, BB 10, rubr. Särskilt förtjänar anmärkas, att denna övergång skett i verbet 'varda', ex. *worder*, -*a* KgB 5, 15, *wordh'r* KgB 9 (allt St). 'Vart' heter i Nikolai församling (Nyköpings västra

¹⁾ Textfränden MELL:R har upplandsformerna *eingon*, *brudhkome*.

²⁾ Parallellstället i MELL har -*a*-.

landsförsamling) | *vot* |. *Alla honda* St, JB 4 står i god samklang med en hel del södermanländska dialekter.¹⁾

3) Delabialisering av *y* till *i* förekommer i *flie* KgB 16 sl., 17 § 1, GB 3 § 1 (allt St). Företeelsen är känd från nutida sörmländska dialekter, dock icke närmast Nyköping.²⁾ Om *fira* St, GB 2 hör hit, är ovisst.

4) Rörande övergången *ī, ŷ > e, ø* anteckna vi blott sådant, som icke redan förut varit styrkt i sörmländska urkunder. Naturligtvis ha vi haft *børia* i talet; det möter också ofta i rubrikerna. I typen *lifa* möter *wita* St, BB 20 § 2, *weta* MELL, EdsB 11 ff. (*weto* 'vetskap' MELL, BB tab. sl.), *affuetha* MELL, DrVd tab. (därjämte *aawita* med rött straxt över) *affwetha* MELL DrVd 15. Formerna växla på väsentligen samma sätt i Arvid Trolles lagbok; båda ha också gemensamt *awita* i St, DrVd tab., 15. Man kan alltså sluta, att formerna gå tillbaka på det gemensamma förlägget. Det ovan nämnda *screffuen* (*weto*) kan ju lätt förklaras, om ordet antages ha tidigt fått *e* (*o*) i ändelsen. Men om sådana former finnas just på det område, där vi ha anledning förmoda, att vi nu befinna oss, är svårt att avgöra.³⁾

Böjningen *synia*: *søn* iakttages i det hela noggrant; dock *syn* MELL, TjB 11/12.

Av intresse är, att ordet 'skepp' möter i formen *skepp* på det korrumperade stället MELL, KpB 1, jfr s. 22. I SkB är ordet traditionellt stavat pass. Även här råder väsentlig överensstämmelse med Arvid Trolles lagbok. Former som *søst'r* MELL, ÄB 2, DrVl 15/16, *trøckia* St, KgB 15, stämma med vad vi nedan kalla Bråviksdialekt.

5) Sällsynta i stadslagshandskrifter äro *trolkonu* RB 31 § 1, *trolldoom* St, HgB 4.

6) Om *øtzøre* MELL, EdsB rubr. pass. och St (1 g.) samt denna forms betydelse se § 32.

¹⁾ Se HESSELMAN, Sveamålen s. 31, 65.

²⁾ Landsm., ny följd, B 6, s. 101.

³⁾ De av PALMÉR undersökta skrifterna ha ord, vilka äro på det sätt tilljämnade, att de ha *e* i både stam och ändelse, ehuru de ursprungligen haft kort rotstavelse med *i*, ex. *vele* (Arkiv 26, s. 26).

Synonymik: SCHLYTER: MELL: 33;
, , St: N.

En handskrift av UL, KkB är av annan hand och behandlas särskilt såsom antagligen representerande östgötsk dialekt (§ 31).

Handskriften äger så till vida ett unikt intresse, som den ägts av en bland medeltidens mest framstående stormän, om vilken rimkrönikan bl. a. meddelar, att

*Han kunne wæl læsa i book
oc war mykit i laghen klook.*

Säkerligen innehåller den i sina talrika yngre anteckningar avtografer av Arvid Trolles hand. Det kunde vara av intresse att söka bestämma dessa, varvid man borde ha hjälp av samme mans jordebok (förvarad i RA under signatur C 37). Emellertid äger frågan för vår uppgift icke så stort intresse, som man skulle vilja tänka sig, emedan alla de anteckningar, som komma i fråga, äro sådana, att de förete stark inblandning av danska. »De Trollar voro av den danska arten» även i språkligt avseende.¹⁾ Jag har därför avstått från en närmare undersökning. Det kan kanske dock ha intresse att se, hurusom troligen just Hr Arvid i St, KgB 12 förblandat det svenska ordet *olofflika* med ett danskt och i brädden skrivit in *olaglig(a)*.²⁾

Handskriftens lokalisering till Nyköping torde få anses bevisad genom det i § 6 anförda. Hr Arvids bröllop stod i Nyköping 1466, och han var hövitsman

¹⁾ Ett av HESSELMAN åberopat brev från Hr Arvid (BSH IV, n:r 187) är minst till hälften danskt.

²⁾ En redogörelse för handskriftens många yngre anteckningar fås lätt hos GEETE (se registret över åberopade handskrifter). Till det av GEETE anförda är egentligen blott att lägga den upplysningen, att några mycket intressanta gränsdokument äro tryckta av SCHLEGEL, Bergqvara gods och slott, Stockholm 1897.

där till 1483. Lokaliseringen stödes av handskriftens egendomliga skrivsed, ty den är jämte Sdml: B den enda mer omfattande fornsvenska handskrift vi äga, som har typen *ð* i regelbundet bruk. Textfrändskapen med Cod. Nyköping är så intim, att växelformer av ord som *flokker*, *flukker*; *troll*, *trull* ofta möta i båda på alldeles samma ställen. En annan textfrände, den av SCHLYTER, KrLL, s. cix, behandlade Edinburghhandskriften har sörmländsk kyrkobalk med anpassning för Östergötland. Detta hänvisar ånyo till trakter nära Nyköping. Handskriften dateras till c. 1450.

Handskriftens innehåll utgöres, såsom vi nu begränsat vår behandling, blott av de i synonymiken nämnda laghandskrifterna.

Rörande dess språkliga egenheter nämna vi följande:

1) Handskriften använder, såsom av oss ovan och redan av SCHLYTER påpekats, med ganska stor regelbundenhet typen *ð*. Vid undersökningen av handskriften observeras, att *d* med en alldeles liknande kvist ett stycke längre ned på stapeln är att läsa *de*; då de fall, som på grund därav vid ett ytligt betraktande förefalla oriktigt skrivna, behörigen eliminerats, blir regelbundenheten i användningen mycket stor. På regeln anför jag blott några exempel, hämtade från St, EdsB tab.: *Eðzøris*, *riðer*, *aðrom*, *skaðæ*, *viðer*, *garðe*, *giorðe*, *bettraðe*, *raðzstuffuo*, *klæðe*, *raaðer*, *døð*, *vaðæ*, *worder*, *raðit*, *ofhorðelege*, *biwðer*, *staðenom*, *trægarð*. Förhållandena äro väsentligen lika överallt.

Viktigare blir att se, om de förekommande undantagen göra svårighet. Som sådana antecknar jag:

a) Några fall, då det frikativa interdentalala ljudet tecknas *d* eller *dh*: *gordh* (många gånger med *ð*), alldeles för få för att inverka.

b) I ett par fall användes *ð*, då explosivt ljud skulle väntas: *walðz verkom*, *hanð* St, EdsB tab.; med *d* för *ð*: *gorden* ib. Även här äro fallen få. I det

första torde *ð* vara stumt och således lika riktigt som *d*.

c) I några fall användes *ð* för äldre *t*, men här kan övergång mycket väl föreligga: *betrað* St, EdsB 7.

Det finnes således ingen anledning betvivla, att ljudet *ð* levde kvar i skrivarens språk.

2) Även denna handskrift företer i ändelser *æ* för äldre *a*; här har dock *æ* inträngt även efter kort rotstavelse, låt vara icke med så hög frekvens som efter lång. Ex. från MELL, JB, början: *iorðæ*, *annat*, *lagligæ*, *triðiaæ*, *ffierðæ*, *gaffuæ*, *femptæ*, *liusligæ*, *standæ*, *at'rgangæ*, *selliaæ*, *sinæ*, *hona*, *vpbiuðæ*, *siðan*, *løsa*, *køpæ*, *innæn*, *tala*. Särskilt på kortstaviga St, EdsB *skaðæ* pass., *gøræ*, *dræpæ*, *komæ*.

Framför kons. synes *a* kvarstå. Ex. från St, EdsB tab.: *wiliandes*, *annars*, *agas*, *hempnas*, *annan* pass., *skilias*, *vtan*. Undantag: *maalsægænde*, *-egenden*. Jfr 9).

Förhållandena i Arvid Trolles lagbok synas tvånglöst förklaras så, att förlägget haft balans *a:æ* liksom Cod. Hammarstad och en del andra sörmländska handskrifter. Det finnes, såsom vi visat § 6, ett gott skäl för det antagandet, att förlägget till Arvid Trolles lagbok varit daterat till 1430. I motsats till förlägget har skrivarens dialekt saknat skillnad mellan kortstaviga och långstaviga ord i detta fall; han har haft *æ* i båda grupperna, och skrivsättet har blivit något vacklande. Skillnaden torde dock varit begränsad till absolut slutljud. I inljud ha nu sörmländska dialekter *a* bevarat blott före *n*, men ingenting hindrar, att utvecklingen kan ha gått i den ordning, att övergång skett först så, att även andra konsonanter hindrat den.

Det svagtoniga *a*-ljudets historia i (östra) Södermanland torde härmed kunna anses vara i sina huvuddrag utredd. Redan före c. 1375 hade slut-*a* övergått till *æ* efter lång rotstavelse, resp. efter annan svagtonig stavelse: *vaðæ*, *kallaðæ*, medan *a* kvarstod dels i inljud *bondan*, *kallaðan*, dels även i andra fall efter kort rotstavelse: *tala*, *talat*;

c. 1450 övergick $a > |a|$ även efter gammal kort rotstavelse, dock tills vidare blott i slutljud.

Vi kunna också anse oss här ha löst en fråga av vikt för SdmL:s språk. Materialet tyder där på en korsning mellan vokalbalans och vokalharmoni. En sådan förklaras ju bäst genom dialektblandning, och HULTMAN har på grund av förhållandena vid växlingen $u : o$, Häls:L. 339, ansett sig kunna sluta, att SdmL:s textkodex föredde blandning av två dialekter, bland vilka den ena närmade sig östgötskan, den andra UL:s huvuddialekt. Den senare torde med rätt stor sannolikhet kunna identifieras med någon östlig dialekt, nära befryndad med den av Cod. Hammarstad representerade. Den förra torde böra lokaliseras längre åt väster.

3) Handskriften har tydliga spår av övergången $a > \bar{a}$. Exempel ha redan anförts av SCHLYTER, här tillägga vi *offhordeligæ* St, EdsB tab., *worder* 'värjd' St, EdsB 11, St, HgB 11* (n. 65). Om verbet 'varda' se § 27; ungefär samma exempel möta. En omvänd skrivning är *skoðæ* (*skoða*) St, SVI 10* (n. 53).

4) Äldre \bar{p} skrives i åtskilliga fall t , ex. *Tingsbalker*, *tingmalabalker*, *tiuffwa Balker*. Att övergång inträtt behöva vi ej betvivla.

5) På övergången $\bar{i}, \bar{y} > e, \emptyset$ anför vi företrädesvis sådana exempel, som icke äro styrkta genom de äldre sörmlandshandskrifterna. Vi möta *beder* St, KgB 16/15, *bedir* MELL, KgB 5 etc. Av kronologiskt intresse är *affwetha* MELL, DrVd 15/17 (Tab. har genom felläsning *affuerka*). Liksom i Cod. Nyköping ha vi *weta*, *weto* (MELL, GB 4 etc.). Likaså *bedhiæ* St, GB 1. Ordet 'skepp' heter *skep* MELL, KpB 1, eljest *skip*; jfr till detta och hela avdelningen § 27. Bråviksformerna *søster* (LL, ÄB 2), *thrøckiæ* (St, KgB 15) möta även här.

6) Rörande växlingen $u : o$ kan anmärkas, att vi nu möta o i ord, som i äldre litteratur plägat ha u . Om *flukk* o. d. se ovan. I ordet *kona* finna vi genomfört o . En allmogeman från Nikolai betecknade u i detta ord

som ett karaktäristiskt drag i (den honom bekanta) östgötskan. Samma vokalism möter i *konung-*, *pass*.

7) Övergång *y* till *i* föreligger i ungefär samma fall som i Cod. Nyköping och tillhör väl då förlägget.

8) Från förlägget (och dettas uppländska förlägg) härstamma *e*-formerna *fe(e)* St, BB 15 (in marg.), BB 19. Detsamma gäller *tre*, *tregarð(e)* MELL, TjB 23/24 f., 26*, *hete* 'riskere' ib. GB 4. Orden förekomma också med *æ*.

9) Den från MELL: 34 bekanta ortografiska egenheten med *-e-* i *æghende* o. d. möter även här, ex. *malsæghendenom* St, KgB 15* (s. 29 n. 95), *fææ æghendenom* St, BB 17 sl.*, *skogegenðom*, *-de* MELL, BB 10, 29.

10) Enstaka former: *hektilsom* St, DrVd 15 (= Nyk.); *fruste* MELL, BB 11, liksom de uppländska textfränderna.

Östergötland och Småland.

§ 29. Cod. Skokloster 145, 4:o (Schröders katalog), nu dep. i Riksarkivet.

Synonymik: SCHLYTER: MELL: M;

› › ÖGL: H;

› › SdmL: 39.

Här använd benämning: Lösings lagbok.

Handskriften dateras av SCHLYTER till senare hälften av 1300-talet. Bandet påminner starkt om Hans Düsterbach i Stockholm (jfr § 30).

Handskriftens innehåll utgöres av Magnus Erikssons landslag, föregången av Östgötalagens kyrkobalk (bl. 1—9) samt början av Södermannalagens företal. I MELL förefinnas som interpolationer dels Östgötalagens BB 36 §§ 2, 3 (partiet om älgjakt), dels Upplandslagens KgB 10, här betecknad som KgB 34 (partiet om skatter till konungen). Vid flockarnas slut stå verser, ibland hämtade ur SdmL. Allt detta är skrivet av samma hand. Av yngre hand är infört (bl. 10 r.) ett stycke med rubrik: *thætta ær løsingga hærads æghor*. Därtill kom-

mer vid slutet ett litet utkast till ett kalendarium för januari och en del av februari med Henrik på d. 19 jan.

Då vi vilja bestämma handskriftens härstamning, erbjuda sig följande hållpunkter: Anteckningen om Lösings härads ägor får väl anses som ett avgörande bevis för att handskriften vid den tid, då anteckningen gjordes (1400-talet?), var i användning i nämnda härad; den som framför alla andra kunde ha behov av att ha sådana anteckningar tillgängliga, var naturligtvis vederbörande häradshövding. Lösings härad är beläget vid inre Bråviken, nära gränsen mot Södermanland och kring stråkvägen till övre Sverige (Svintuna ligger inom häradet). Det ligger helt nära städerna Norrköping och Söderköping, inom HESSELMANS »medelsvenska» område och östgötskans *e*-målsområde. Det sagda gör naturligtvis troligt, att den skrivits av någon, som talat en dialekt från ett från dessa trakter icke alltför avlägset område. Avgörande för Östergötland i vidsträckt mening (östgötskt rättsområde) är ju för övrigt Östgötalagens kyrkobalk. Indicerande för en trakt i den antydda delen av landskapet är (utom bandet) tillvaron av icke alltför vanliga interpolationer ur SdML, som lämnat både företal och verser, samt slutligen hela texttypen av Landslagen, ty vår handskrift har sin närmaste textfrände i den sörmländska Hammarstadkodex.

En med härstamningsorten intimt sammanhörande fråga kräver en särskild behandling. E. NEUMAN har i Språkvetenskapl. sällskapets förhandl. 1910—1912 uttalat sig om vår handskrift och velat göra gällande, att den daniserar. Det är *e*-målsföreteelser, som först bragt NEUMAN på den tanken, att skrivaren skulle vara dansk. Om denna sak längre ned. Övriga skäl, som av NEUMAN anförts, äro icke övertygande. Att skrivaren, såsom SCHLYTER påpekat, använder *iæ* för etymologiskt berättigat *æ*, vill jag visserligen i likhet med NEUMAN uppfatta som hypersvecism. Emellertid tror jag mig nedan kunna

visa, att förutsättning för hypersvecism, omvänd skrivning eller vad man nu vill kalla det, förefinnes på svenskt område, utan att vi behöva anlita danska inflytelser för förklaringen.

Palataliseringen av *gh* i *æghia*, *øghia*, *ligiat* behöver heller icke vara dansk; den är ytterligt utbredd i nutida dialekter, särskilt i Götaland,¹⁾ och vi möta bevis på dess inträdande i t. ex. ST och Arboga lagbok, som ju icke är många årtionden yngre än vår handskrift. Om formen nått till Dalälven c. 1450, så kan den gott ha funnits vid Bråviken före 1400.

Att handskriften använder *th* för normalortografiens *dh*, behöver heller icke vara danism, då vi under en övergångstid ganska ofta möta sådan ortografi i rent svenska skrifter, t. ex. VGL: G (se kyrkobalken i SCHLYTERS Y. VGL), Cod. Söderköping, Cod. Agricola. I det av NEUMAN anförda finnes sålunda intet tillräckligt skäl mot en lokalisering av så väl själva handskriften som dess språk till Östergötland. Däremot anser jag antagandet av en dansk skrivare vederläggas av två omständigheter, den korrekta vokalbalansen och den korrekta användningen av *p*, *t*, *k*, resp. *b*, *d*, *g*.

Handskriften har varit föremål för en monografisk behandling av OLSON i Östgötalagens 1300-talsfragment. Det var därför icke min mening att inrycka den inom ramen för min undersökning, men några frågor rörande Cod. Söderköping tvingade mig in på frågor rörande den medeltida östgötskan. Jag fann då, att ett par principiella anmärkningar måste göras mot OLSONS sätt att lösa eller närmast begränsa sin uppgift.

Till en början kunde man av OLSONS rubrik vänta, att han så vitt möjligt ville samla alla östgötalagsfragment från 1300-talet, som stå till förfogande. Jag tillstår, att jag icke kunnat finna någon rimlig förklaring till att han lämnat utan avseende det parti ur ÖGL:s älgflock

¹⁾ Även i Östergötland i olika utsträckning i olika trakter; talrika fall i Väversunda; åtskilliga även i nordost.

(BB 36 §§ 2, 3), som ingår i den av honom monografiskt behandlade och delvis utgivna handskriften. Även om icke OLSON ansett sig böra genomgå handskriften i sin helhet, så hade han kunnat av SCHLYTERS beskrivning få kännedom om tillvaron av detta stycke. För övrigt har OLSON, liksom i det hela författare av monografier av den i vårt land hävdvunna typen, ofta nödgats diskutera viktiga frågor på grund av ett alldeles otillräckligt material. Det är mig svårt att förstå, hur han kunnat undgå att se efter, om det i samma bok föreliggande, från samma skrivare härrörande materialet kunde komplettera eller beriktiga hans kunskap. Naturligtvis kan man ibland, då det gäller mycket utbredda företeelser, t. ex. regelbunden växling mellan funktionellt ekvivalenta ändelsevokaler, nödgas av praktiska skäl begränsa sitt statistiska material till en del av en handskrift. Men blott mycket sällan torde en dylik begränsning böra frivilligt gå därhän, att man stannar vid 19 trycksidor, såsom här skett. Och om man besluter att så göra, så får man nog också begränsa de uppgifter, som skola behandlas, nöja sig med att medtaga sådana, för vilkas lösning rikt material föreligger. Hos OLSON möta emellertid resonemang, byggda på ett par eller några få former, ja, till och med »argumenta ex silentio». Sådant borde icke ske, då materialet med ringa möda kunnat — niodubblas. Man kunde till OLSONS försvar vilja anföra, att de obeaktade partierna av vår handskrift sannolikt genom inflytande från andra förlägg förete sådana olikheter mot det medtagna, att ett sammanhållande skulle vara lönlöst. Men mot ett sådant inkast måste till en början sägas, att OLSON väl varit skyldig bevisa, att en dylik olikhet funnits inom en och samme skrivares produktion. Och för OLSONS räkning tillkommer ett annat skäl. Som bekant har HULTMAN i sin stora monografi över Hälsingelagen i största utsträckning räknat med dialektblandning och med mycket djärva, säkerligen i en del fall alltför djärva metodiska grepp sökt

särskilja de olika dialekterna i den behandlade handskriften. I opposition mot HULTMAN har OLSON (Arkiv XXIX, 63) framhållit bl. a., att vi nog i princip kunna antaga, att det är företrädesvis skrivarens dialekt, som vi möta i en given handskrift. Liknande uttalanden göras för övrigt redan i inledningen till hans »Östgötalagens 1300-talsfragment». Det hade sålunda just från OLSONS egen ståndpunkt bort vara klart, att Lösings lagbok måste behandlas såsom en enhet.

Och man kunde anföra ännu ett skäl. OLSONS närmaste föregångare och läromästare KOCK hade i Ljudhist. § 430 efter SCHLYTERS uppgifter behandlat en specialfråga rörande den del av Lösings lagbok, som innehåller MELL. Den där behandlade företeelsen, övergång $\bar{a} > \bar{a}$ har, såvitt OLSONS behandling är uttömmande, icke gjort sig gällande i den del av handskriften, som OLSON behandlat. Här föreligger ett intressant, jämväl metodiskt viktigt spørsmål: hur förhåller sig vår skrivare till de olika förlägg, som han använt för olika delar av sin avskrift. Uppenbarligen ha dessa olika förlägg just i detta fall utövat ett inflytande, som icke kan lämnas ur räkningen.

Jag bifogar nu mina små annotationer, som på grund av det anförda i större utsträckning, än jag skulle önskat, få karaktären av »rättelser och tillägg» till OLSONS avhandling. Först behandlas några smärre frågor, som företrädesvis ha kritisk betydelse.

1) I § 124 mom. 5 diskuterar OLSON en del skrivningar med *y* i orden 'nio', 'tionde'. Han har icke funnit *y* använt för *i*-ljud (långt eller kort) i vokalisk funktion och hans slutsats är, att vi i de nämnda skrivningarna måste se uttalsformer, som förklaras så, att *i* i *nio* genom inflytande av det »labialiserade» *n* och det labiala *o* (*u*) övergått till *y*, sedan har detta *y* analogiskt överförts till »det ej förekommande *tyo*»¹⁾ och dess avledning *tyonde*. — Förslagsmeningen är rätt typisk för en grupp

¹⁾ Det »ej förekommande *tyo*» förekommer i BB 27 § 1.

liknande »formellt möjliga» uttalanden i OLSONS och andras monografier. Man kan icke säga, att den är omöjlig, men man kan knappast tillerkänna den någon stor sannolikhet. Dess oundgängliga förutsättning är, att *y* icke av vår skrivare använts för *i*, *ī*. Om man nu ser till i det av OLSON försummade materialet, så visar sig redan på första bladet, att ett flertal ord, somliga i många exempel, möta med *y*, ehuru uttalet säkert (eller i några fall troligen), varit *i*. Jag anför en del exempel: *skypa* etc. Föret., KgB tab. (23), KgB 23 § 4*, *gyfwa* etc. KgB tab. (10), 6 § 4, 10 (pass.), 19, 21, GB 8 § 1*, *rynna* BB 4 § 3, *tyma* KgB tab. (15), *gyta* etc. KgB 23 börj., 5 § 6, 16, BB 4 § 3, *rytha* 'rida' KgB 5 § 6, *skylias* KgB 12, *skyp* KgB 34/UL KgB 10. Jag har hämtat flertalet av dessa exempel från handskriftens bl. 10—22. Konstruktionen av utvecklingen i orden 'nio', 'tio' saknar tydligen varje faktiskt underlag.¹⁾

2) I § 121 mom. 3 framhåller OLSON, att »en begynnande övergång $i > ē$ i öppen stavelse» möjligen föreligger i *ledhughe* (1). Påtagligen är ett enda exempel alldeles för litet för att grunda någon bestämd åsikt om vilkendera av KOCKS eller HESSELMANS åsikter om befintligheten av dialekter med övergång speciellt i denna ställning (och icke i andra) som bör föredragas. Detta framhåller OLSON i annat sammanhang (§ 160), där han hänvisar till HESSELMANS åsikt, att *e* i detta ord skulle vara inkommet genom lågtysk påverkan. En betydligt fastare bas för frågans bedömande vinnes, om man tar hänsyn till hela materialet. Man finner då *ledhugh* KgB 21, JB 30, BB 14 § 2. Därmed är formen dokumenterad, och dess användning styrkt i för allmogen mer förtroliga betydelser än de av HESSELMAN påpekade (det avser tjänstfolks fri-vecka, utrymmande av halva huset vid fardag o. d.). Men härtill komma andra ord, som förutsätta övergång i öppen stavelse. Vi ha *lefwandes* KgB 19, ÄB 6 § 5, *leuer* GB 10

¹⁾ Snarare kunde man anse, att det gällde beteckningen av *i* + hiatus-fyllande *j*. Jfr *nyio* KgB tab., *nyghio* OLSON, *tygende* § 31.

(men *lifuir* ÄB 6). Emellertid finna vi snart, att vi icke kunna inskränka övergången till öppen stavelse. Vi möta även *veste* EdsB 24/25, en överraskande form, som dock stödes av de analoga *samsøzskene* ÄB 7, EdsB 20 § 3*, i språkfränden Cod. Söderköping.

Vad särskilt den svåra frågan om *ledhugh* beträffar, så bör framhållas, att Historia Trojana, som ju har ett typiskt medelsvenskt språk,¹⁾ företer *sedogh* s. 78.

Formerna *veste* och *samsøzskene* göra rätt stor svårighet, åtminstone vid första påseendet. Se vi på de schematiska gränslinjer, som uppdragits av HESSELMAN och noggrannare av DANELL för övergången $i, y > e, ø$ i lång stavelse, så finna vi, att denna övergång hör hemma i ett sydligt område, som av Östergötland blott omfattar det sydvästra hörnet; nu voro ju vi i det nordöstra. Emellertid har redan HESSELMAN påpekat, I & Y, s. 196 f., att vi i begränsade partier av sveamålens område ha en övergång framför vissa förbindelser, bl. a. *st* och därmed analoga. Företeelsen, som mött oss vid behandlingen av Arboga tänkebok, är mest känd från Nerike, vilket haft betydelse för våra reformatorers spåk. HESSELMAN anför exempel på den även från Tunaberg i Södermanland vid yttre Bråviken, helt nära Lösings häradsgräns. Uppgiften blir naturligtvis att se till, om vi i typordlistorna kunna finna den på närmare håll. För Krokek (det gamla Svintuna på häradets gräns mot Södermanland) få vi blott den förklaringen, att *i* något närmar sig *e* men icke övergår fullt dit. På ett par ställen tidigare i ordlistan tecknas | ϵ |, t. ex. *fiska*, *fisk*, s. 42. För Kville (och Simonstorp), närmast väster om vårt härad få vi icke heller bevisande exempel, *krestne*, förklaras speciellt av HESSELMAN (*r* inverkar). I grannhäradet Östkind finna vi för Kvarsebo *fisk* med ett

¹⁾ En närmare lokalisering på språkliga grunder borde kunna verkställas. Bortfall av uddljudande *h*- är icke blott uppländskt, fanns förr även i Östergötlands skärgård, se § 32, även i Västmanland. *Søster* är bl. a. Bråviksdialekt och Arbogaspråk.

öppnare i än *brinna* samt utan alla reservationer (*vefta*) *jefte*; i *y*-orden uppges växlande *y* och *ø* för *lyfta* och *syster*. Ungefär liknande förhållanden möta på södra Vikbolands-)sidan i Häradsammar *jefte* mot *timmer*, *vess*, *løfte* 'lyfta', *søster* jämte *syster* m. fl.

Formen *veste* i Lösings lagbok, och formen *samsøzskene* i Cod. Söderköping behöva således icke hindra, att handskrifterna lokaliseras till de orter, vi låtit ingå i deras benämningar. Vad *ledhugh* beträffar, så kunde det i vår handskrifts språk vara ljudlagsenligt, om man finge utgå från en form på *-ogh*, som är vanlig; jfr § 20.

3) En särskild behandling kräver formen *skælnath'r* GB 4, EdsB 17/18, 19/20. Denna form, som vi norr om Kolmården söka förgäves även i så unga handskrifter som Holm. B 23, Cod. Vikstad och de båda Nyköpingshandskrifterna, och som blott undantagsvis möter i Nicles Diekns lagbok (från den götiskt påverkade Arbogatrakten) är numera helt enkelt huvudform, dock med den inskränkning, att GB 2, där ordet betyder 'skillnad i äktenskap' och således varit närmare associerat med 'skilja', i regeln (särskilt i MELL) har *i*.¹)

Två förklaringar äro tänkbara: antingen kan formen vara utvecklad ur *skilnadher*, eller ock ur den i ÖGL mötande formen *skialnapær*. Den senare förklaringen kräver ett bevis, att *skiæ*- redan sammanfallit med *skæ*-. Den förra har i alla punkter klara analogier att stödja sig till. Av analogt byggda ord med *y* möta *kølna hus* BB 28. 'Mjöltnare' heter *møllare* BB 28 § 5 (= A).

4) En besläktad övergång *y* > *ø* antages av OLSON i *dør* 5 ggr. Vi möta å andra sidan *y* behållet i vissa andra ord, t. ex. *byrias* (2). Utom de av OLSON behandlade partierna har det sistnämnda parallellformer med *ø*

¹ Vårt nyckelord träffas i MELL GB 2 § 6, 4, EdsB 11, 13, 16, 18, 20 22 DrVI tab. 1, SVI 16 § 1 samt parallella ställen i KrLL. I St: GB 2 4, SkB 2, RB 22, EdsB 8, 10, 13, 17. Sydligare östgötska dialekter, t. ex. Mjölby, ha | æ, a | i | tædæ | kollektivbildning till 'tilja'.

GB 1 samt KgB rubr.; jfr *spørias* ÄB 6 (liksom Cod. Söderköping), *følghia* KgB 7, *hemfølgdh. -ld* GB 12 ff., *nøththørft* KgB tab. (23). Bland ord, som eljest pläga visa ögg $y > ø$ även i rätt gamla handskrifter, saknas *skyfla* helt på grund av lakuner i handskriften; *sømpnhærbærghe* möter KgB 23, *søkn* BB 31; *syn(s)* företer blott y -former; likaså ha vi *karlkins* DrVl 29.

Även i denna handskrift möta vi *yrtuglum* BB 10, vari jag vill se en omvänd skrivning, jfr § 24.

Av annan art är naturligtvis *thøllikom* 'dylik' KgB 26*, *thølik* BB 17* (n. 77), om vilka se NOREEN Aschw. Gr. tillägg till § 61; liknande former finnas även i den sörmländska Cod. Ups. B 6 samt Cod. Agricola. Synes ha haft ett begränsat område i Södermanland och N. Östergötland. Jfr s. 149 (mom. 6).

5) Som bekant har ÖGL den påfallande formen *liಂಗaþing*, *Liongakøpunger*; saken är ju rätt vanskelig att förklara, då nutida dialekter i ordet ha annan vokalisation och då i det hela brytningsdiftongen uppträder som *ju*. I östgöotalagsdelen har även Lösings lagbok *io*, men i landslagsdelen möter ordet 'Linköping' med formen *lyngkøpunge* (dat.), som förekommer KgB 11.¹⁾

Det är alldeles uppenbart, att vi häri ha att se inflytelser från olika förlägg, ett mer konservativt för ÖGL, ett något mer moderniserande för MELL. I det hela är det uppenbart, att vår skrivare tagit starkt intryck av sina olika förlägg.

6) Bland handskriftens ortografiska egenheter nämner SCHLYTER, att den skriver *iæ* i fall, där vi ha att vänta *æ*, ex. *siælia* JB 2, *siæll* JB 3. OLSON upptager (§ 35, 139) ett par hithörande fall såsom exempel på en ögg $æ > iæ$, vilken skall ha ägt rum, då följande stavelse innehöll *ia* och då framför *æ* stod antingen en dental eller *h*. För att förklara, att *h* hade sådan verkan, uppbygges en bihypotes, att *h* ännu vid denna tid varit *ach*-laut. I

¹⁾ En rätt snarlik form finnes i nejden, i Jonsberg, där 'Linköping' heter *Lyngkepyng*.

några detaljer avviker OLSON från KOCK, som behandlat samma fråga och kommit till i huvudsak samma resultat. Emellertid förefaller det mig, att en sådan ljudlag icke gärna kan uppehållas. Ty man frågar med skäl, och man kan fråga, då övergången uppges ha förekommit inom ett visst område (in casu Östergötland): Vart ha formerna tagit vägen? En ljudlagsenlig återgång kan icke antagas, den skulle ha avlägsnat även andra *iæ*, som vi ha kvar. Och en analogisk utveckling är heller icke trolig, då ju formerna höra hemma i mycket olika formkategorier, så att en gemensam morfologisk övergång icke kan antagas. Och något spår av hithörande former i nu levande dialekter har icke uppvisats.

Under sådana förhållanden torde man ojämförligt riktigtast i det hela se en rent grafisk företeelse. Vårt fornspråk, icke minst på östgötskt område, hade vid sidan av varandra former med *æ* och *iæ* i åtskilliga ord. Om nu en skrivare, som i hithörande ord hade *æ*-former, såg, att *iæ*-former voro brukliga i skrift, så kunde han lätt förledas till hypersvecismer. Om skriften hade ett för honom främmande *i* i *miæta*, *siætte*, *hiær*, *iær*, *iæmmykit* m. fl., av vilka åtskilliga just i Östergötland förete dubbelformer, så kunde han lätt förledas till att använda *iæ* för sitt talspråks *æ* även i ord, där *iæ*-former icke ägde berättigande. Det är ock att märka, att former finnas, som icke ha något *ia* i följande stavelse. Många, t. ex. de av SCHLYTER nämnda *siætir*, *liæggir*, kunde ju nödtorftigt förklaras såsom ombildade efter former i samma paradigm, men denna förklaring hjälper icke på *fiælder* TgB 21, som nämnes i SCHLYTERS handskriftsbeskrivning men, liksom i allmänhet denna källas uppgifter, förbisettes av OLSON.¹⁾

7) På grund av några i resp. handskrifter förekommande skrivningar antar OLSON (§ 121, 127), att handskriftens dialekt genomfört en ögg *æ* > *e* dels i förbindelsen *iæ*,

¹⁾ Liknande förklaring kan användas på *siæghælboen* i SR.

dels framför vissa konsonantförbindelser.¹⁾ Svårigheten med OLSONS teori är ånyo den, att de nutida östgötska dialekterna helt och hållet och de något senare östgötska skrifterna nästan helt och hållet sakna motsvarighet till det supponerade *e*. OLSON måste därför antaga en utveckling fram och tillbaka, vilket ju alltid är ägnat att väcka betänkligheter.

Bevisningen kan väl icke heller sägas vara alldeles bindande. Det är ju så, att våra dagars latinska skoluttal har *æ* i en mängd ord, som i latinet skrivas med *e*, t. ex. *penna*. Hur medeltidens svenskar uttalade latinet i denna punkt, veta vi ju icke, men rätt sannolikt är väl, att de uttalade ungefär som vi. Då även i lågtyskan *e* har en vidsträckt användning, så förefaller det rätt rimligt, att rent ortografiska associationer kunna ha orsakat den vacklan i ortografien, som man spørjer i åtskilliga skrifter.

Någon direkt möjlighet att kontrollera ortografiens vittnesbörd äga vi icke, då det gäller vår handskrifts dialekt. En sådan möjlighet äga vi däremot i de handskrifter, som tillämpa de finländska reglerna för vokalarmoni i utvecklingen av gammalt ändelse-*a*. I hithörande handskrifter inträder *æ* (någon gång skrivet *e*) i ändelsen, om föregående stavelse har *æ*, varemot *a* bibehålles, om samma stavelse har *e*. Vi ha således ett medel att bestämma uttalet i rotstavelsen eventuellt i strid mot handskriftens ortografi. Från några sidor i Jöns Buddes bok antecknar jag följande betecknande skrivningar: *stiernæn* 19, r. 38, *frelsendes* 20, r. 18 & 20, *helgæ* inf. 20, r. 35, *nepsæs* 20 r. 41, *sielfwæn* 22, r. 15, *sendæ* 25, r. 41, *dieflænæ* 30, r. 5, *veghnæ* 30, r. 15, *omvendæs* 30, r. 31, *frelsære* 30, r. 21, *skempdæs* 31, r. 2, *thennæ* 126 f. pass. (m. fl. ställen).

Det framgår av dessa exempel, att JB i stor utsträckning använt *e*-typen, ehuru det betecknade ljudet haft

¹⁾ Jfr OTTELIN, Cod. Bur. II, 8 ff.

samma inverkan i avseende på vokalharmonien som *æ*. Man får väl anse, att därmed bevisats, att en sådan ortografi även är möjlig i Östergötland. Jag har på grund bl. a. av det här anförda icke vågat bygga något på de skrivningar med *e*, som i rätt stor utsträckning förekomma i åtskilliga av mig undersökta handskrifter.¹⁾

8) Beträffande ändelsevokalerna har OLSON (§ 133) liksom förut SCHLYTER påpekat, att ganska stor oreda råder, så att till en början i rätt många fall *a* ersättes av *æ* eller *e*, till och med *i*, under det å andra sidan *a* förekommer, där någon av dessa vokaler vore att vänta. OLSON framhåller, att det sistnämnda kunde vara att förklara som »omvänd skrivning», och att alltså det hela skulle kunna tolkas såsom beroende på »en skrivare, i vars dialekt *a* övergått eller börjat övergå till *e*». Han avvisar dock denna förklaring och antager, att oredan beror på »utjämning inom resp. böjningsschema», varefter de »återstående fallen torde bero på en av denna växling beroende osäkerhet beträffande skrivningen av ändelsevokalerna». I en not upplyser han, att även mellan *a* och *o*, *e* och *o* förekommer liknande växling, vilket han anser utgöra ett bevis för sin teori.

Nu är härvid till en början att anmärka, att OLSON (§ 180) på grund av skrivningar i äldre »östgötatexter», delvis ÖGL och framför allt MELL:A, antager börjande *e*-(*æ*-)målsutveckling i delar av Östergötland på 1300-talet. Vid sådant förhållande kräves det ju en positiv bevisning, att likartade företeelser i vår handskrift skulle vara att »förklara på annat sätt». Redan vid granskning av OLSONS material kunna invändningar göras mot hans framställning. Det i noten gjorda an-

¹⁾ Att finna en »formellt möjlig» förklaring av förhållandena hos JB, som kan förenas med antagandet av övergång är ju icke ogörligt. Man kunde säga, att vokalharmonien genomförts före ögg *æ* > *e*, och man kunde säga, att den senare stannat vid ett mellanstadium | *æ* |, som icke haft samma verkan som *e*. Men i det hela synes mig teorien om övergång i detta fall få så många hypotetiska moment, att ett non liquet är säkrare och antagandet av blott ortografisk ändring blir det mera sannolika alternativet.

tagandet går ut från att vi i Sverige liksom i Tyskland haft en försvagningsrörelse, som börjat med *a* och tillsvidare skonat *i*, *u* och *o*.¹⁾ Emellertid har jag visat, att inom bygder, vilkas äldsta litteraturspråk haft *æ* för *a* i skrift, utvecklingen enligt de levande dialekternas vittnesbörd varit rakt motsatt, så att *u* och *o* övergått till *e*, medan *a* bibehållits. Detta gäller bl. a. en dialekt, som står östgötskan så nära som västgötskan i många punkter gör.²⁾ OLSON har tydligen icke räknat med möjligheten av en försvagning i vår skrivares språk av *i*, *u* och *o*. Men en sådan kan naturligtvis icke a priori anses utesluten. Vidare måste invändas, att analogibildningar icke till sin natur äro ägnade att vålla oreda. Tvärtom äro de ju ett »systemtvång»; ett undermedvetet system gör sig gällande, visserligen ett annat än det, som vi känna från föregående språkperioder, men dock ett system. Att en stor analogisk omstöpning skulle kunna göra en skrivare svårigheter vid val av ändelsevokaler, vill jag icke helt bestrida. Men förutsättningen är, att hans egen dialekt och förläggets fått en radikalt olika struktur. Nu är detta i föreliggande fall knappast möjligt. Både vid avskrivningen av KkB och vid avskrivningen av MELL har han haft för sig texter, vilkas arketyper voro blott några få årtionden äldre än hans eget språk och säkerligen voro avfattade på ganska närstående dialekter. Betydligt lättare är det att komma till rätta, om vi räkna med en ljudlagsenlig övergång, som naturligtvis icke behöver ha samma vida omfattning som i det nutida östgötamålet. En sådan framkallar verkligen en oreda i flexionssystemet utan att sätta någon för den skrivande fattbar ny princip i stället. OLSON rekommenderar en genomgång av materialet, och vi övergå nu till den:

a) Utan all beviskraft för egentlig *e*-målsutveckling

¹⁾ Jfr Kock, Akc. I, s. 146.

²⁾ Arkiv XXXII, 49 ff. Regeln gäller inom rätt stora områden i södra Sverige.

synas mig de exempel, där äldre språklagar i trestaviga ord krävde accentfördelningen 320, 310.¹⁾ Det är allmänt bekant, att i dessa ord »försvagningen» haft större utbredning och väl också inträtt tidigare än i ord med biton på sista stavelsen; man tänke blott på pluralen *domare*. Här behandlade sörmländska handskrifter visa övergången före 1400, se §§ 23 ff. Sålunda är även på tidigt stadium, åtminstone i en dialekt, som ligger ett *e*-mål geografiskt nära, ett verkligt *e* sannolikt i *iamlænge* (ack.), *malsæghiande* (ack.), *soknare* (dat.); en grad mindre sannolikt blir det, att vi ha äkta former, då vi komma till inljudsformer såsom *vpretter edhir*. Som dithörande omvända skrivningar anser jag mig med stor trygghet kunna upptaga *soknara*, *klokkara* (tydl. nom.).

b) Nästan omöjliga att analogiskt förklara anser jag infinitiver som *bøte*, *stempne*, *svare*, bland vilka den sistnämnda på grund av kortstavigheten intager en särskild ställning. I mediopassiva infinitiver har utvecklingen gått så långt, att *e* blivit *i*; tyvärr skiljer OLSON icke på infinitiver och plurala presensformer, mellan vilka ju ur nu behandlade synpunkt ett stort svalg är befast, då anslutning till singularen i de finita presensformerna äger den största utbredning, medan ombildning av infinitiven efter singulara presensformer har mycket begränsad förekomst.²⁾ Jag måste därför uppskjuta bedömandet av denna fråga, tills jag fått framlägga det utvidgade materialet.

c) Omöjligt att i och för sig förklara såsom analogibildning är *vitna* för *vitne*. Ty att genitiv pluralis generaliseras såsom substantivets allmänna kasus, förekommer väl icke utom ortnamnens område, med säker-

¹⁾ Rörande siffrornas betydelse se t. ex. min Sv. språklära (större ed. s. 3 ff., eller Sv. versläran², s. 18 ff. För enkelhetens skull antager jag, att kortstaviga ord av typen *taka* rättast betecknas 32 liksom sammansatta ord. På annat ställe i denna avhandling göras vissa reservationer med hänsyn till nämnda ords verkliga betoning.

²⁾ Jag avser mediopassiva infinitiver av typen *hålls*, som emellertid i vår tid existera i Östergötland (av mig iakttagna i Lysings härad).

het icke i någon annan personbeteckning än *kvinna*. Att verkligen 'vittne' såsom personbeteckning skulle övergått till svagt maskulinum, är väl trots vår skrivares form *sannan vitna* KkB 16 § 1* icke troligt. Vi få suspendera vårt omdöme, tills vi fått mera material.

Jag övergår då till materialet från de 70 sidor, som OLSON icke tagit hänsyn till. Ordningen är densamma som ovan.

a) I ord av formen 320, 310 möta vi övergång i följande fall: *malsæg(h)ande* gen. KkB 25 rubr. och text, *malsegiande* dat. KkB 28, *malsægghiande* GB 2 börj. Vidare *iordæg(h)ande* gen. BB 3, 27 börj., *siex manadhe dagh* GB 22/23, *jæmpnadhe hænder* GB 22/23, *tomase* gen. JB 27, *ægandenom* JB 28, *vangøma* obl. BB 28 § 5, *dødhuidha*, *alden vidha* dat. BB 30, *edzøra* EdsB 30/31, *draparen* ack. DrVl 9.

b) Infinitiver med *e* (*i*) förekomma i följande fall: *konnuge* Föret., *kære* KkB 32 börj., SVl 13/12, *-æ* JB 12 sl., *miste* ÄB 9, *lyuse* BB 37, *radhe* EdsB 32/33 börj., *sætis* DrVl 15 börj., *fangis* DrVl 38, *føris* KkB 34/UL, KkB 10 § 2.

Samtliga äro långstaviga; beträffande *sætis* kan man tänka på den särutveckling, som på vissa håll försiggått i ord med förbindelsen *ja*. Jfr e). Från nutida östgötadialekter, ganska vitt skilda såsom Hov i Göst-rings härad, Kville på Södermanlandsgränsen, känner jag *henni*, *hennis*, av vilka det senare torde vara ljud-lagsenligt, det förra påverkat därav.¹⁾ Jfr ock *i*-formerna i det sannolikt östgötska *e*-mål, som möter i Arvid Trolles kyrkobalk (§ 31, 1). Jfr även c).

c) ÄB 15 möter formen *barn bæri vitna* ÄB 15, *tuæggia manna vithna* SVl 13/12, varigenom den av OLSON behandlade formen får stöd som faktiskt existerande och därmed legitimt anspråk på en motsvarande förklaring.

¹⁾ Formen synes vara karakteristisk för östgötskan i det hela, se DANELL, Xenia Lideniana 53.

Här är den antydda och avböjda anslutningen till maskulina *an*-stammar absolut otänkbar. Och då *vithno* fungerar som infinitiv BB 21 § 4, så torde en passabel analogiförklaring vara svår att finna.

d) I ord, där vi skulle vänta biton, alltså i stavelse omedelbart efter tonstavelsen, möta vi *e*-målssymptom även i följande fall: *nyuta* konj. KGB 16, *ænge andre* dat. sing. neutr. GB 3, *bætrædhe* GB 2 bis, *henne* .. *malsman* GB 6, *frændom henne* JB 5, *fore henna* GB 6, *bonda* nom. GB 17, *af hænder* JB 12 3 ggr, *arfue* ack. pl. ib., *giælda* konj. BB 8 § 1, *føra* sing. pres. ind. BB 8 § 4, *væria* konj. BB 9 § 7, 33 § 2, *gardhe* pl. BB 21 pr., *synor* BB 21 § 5, 27 § 4, *kyrkio* nom. BB 28 § 3, *lysar* pres TGB 6, *dyghnø* DrVl tab. I *adhelkonu barn* GB 2 bis, *gardhefang* BB 30 är troligen bitonen uppgiven. — Det normala är *a* för äldre *a* etc.

e) Angående *drænge* BB 28, *strængenes* KGB 7 se § 23 mom. 1 d β). En omvänd skrivning, som beror på samma övergång, är *længiæ* 'länge' BB 11. Hit hör *søkia* konj. BB 8 pr.

f) Mindre beviskraft tillmäter jag former med *æ*, då det torde få anses ganska ovisst, vad denna typ i ändelser haft att betyda i olika handskrifter. Sådana äro *høræ* KGB 12, *lønæ* KGB 16; om *længiæ* o. d. jfr e). Även i ett kortstavigt ord: *skadhæ* nom. BB 28 § 6.¹⁾

9) En börjande förlängning av *m* efter kort rotvokal spåras i *komma*, *kommin* KGB 33, ÄB versen 21, bl. 68 v. (i kustoden), *brudhgomme* GB tab. (bis), *brudhgumme* genomgående GB 5 ff.²⁾

10) Preteritiformen *flydde* möter i denna gestalt EdsB 19/20; EdsB 4 saknas på grund av lakun; 'sådde' heter *sadhe* JB 29 sl. I sammanhang därmed konstatera vi,

¹⁾ Svarabhaktivokalen är oftast *i*, dock med den inskränkning, att ändelsen i ordet 'balk' ofta KkB, KGB, GB, ÄB, JB (delvis), TjB (d:o) tecknas på det från Cod. Bureanus bekanta sättet *-ar* (enligt OLSON vokalharmoni). Därjämte förekommer *-ir* och förkortningstecken.

²⁾ Här såsom ofta är det ena *m* vanligen antytt med förkortningstecken.

att ord med av gammalt lång vokal + lång konsonant ibland a) skrives på samma sätt som ord med lång vokal + kort konsonant, ibland b) som ord med kort vokal + kort konsonant. Den sannolikaste tolkningen av denna företeelse är, att lång vokal + lång konsonant kvarstår i handskriftens dialekt.¹⁾ Ex. a) *atunge* KGB 34/UL, KGB 10 § 2, *atungx* ib., BB 3, *ræte* o. d. BB 3, GB 9, 18, JB 7 etc., *ææt* 'ätt' JB 6 (så även A), *siæta* JB 31, *ate* 'ägde' BB 27 § 3, 35 § 3, EdsB 32/33, *hæte* BB 3, *natom* TgB 8 sl., *nata* DrVl 6,²⁾ *leeth* TjB 6. — b) *føddir* KGB 6 sl., *sotta sæng* KGB 16, *attungx* KGB 34/UL, KGB 10 § 2, *rætter* GB 2 § 1, *husfrunne* gen. GB 19.

11) Framför *j* ha vi ju numera regelmässigt kort vokal (i rspr.); OLSON antyder, att skrivningen med *e* i ordet 'ej' kan tyda på kvarstående långt *e*; detta antagande stödes kraftigt av skrivningen *eey* BB 8 § 2.

12) En börjande förlängning av korta rotstavelser vill OLSON (§ 131) med tvekan se i *saak* (1 g.) och *hææl* (3 ggr, alla förekommande). Han ser ingen möjlighet att bestämma i vilka ordgrupper en sådan förlängning skulle kunnat vara genomförd, och materialet är ju också mycket ringa. Att de förekommande orden stämma förträffligt med HESSELMANS uppfattning, att förlängning först inträtt i slutna stavelser och bland dessa först i stavelser med (de låga) vokaler *a* eller *æ*, borde kanske dock ha påpekats. Stödd på fyra skrivningar med *kk* i ordet *sak* i former med öppen stavelse, vill OLSON hävda, att HESSELMAN uppfattat saken orätt. Materialet är väl för ringa att medge några som helst slutsatser. Någon ändring i detta läge har knappast åstadkommits genom min fortsatta excerpering; jag har annoterat *friid* DrVl 25, *skaal* DrVl 33, *kiidh* KGB 34/UL, KGB 10 § 3. *Skaal* kunde ju mycket väl vara en talform, föregångare till den utbredda formen med bortfallet *l*, men jag vågar icke bygga något på de få for-

¹⁾ Nutida östgötska favoriserar i det hela långvokaliska former (DANELL).

²⁾ Sammansättningen | *natvæ* | är belagd från Nikolai vid Nyköping.

merna. Om *kiidh* se § 38, 5. Det av OLSON påpekade egendomliga (men säkert av honom riktigt såsom fel-skrivning betecknade) *Aall* har verkligen en motsvarighet *aal* TgB 16. Jag tror icke, att det rubbar OLSONS mening. Liknande egendomligheter behandlas s. 104.

13) Av stor principiell vikt bl. a. för den i föregående mom. behandlade frågan är, att vår handskrifts språk genomfört övergången $a > \text{å}$, såsom framgår redan av det hos SCHLYTER meddelade materialet. Ex. *bodhe* 'både' GB tab., vers, *ermekopa* GB 7, *klondas* ÄB tab., 19 bis, JB 14, *botzfarm* BB 17. Att detta material kunnat hämtas blott från LL, icke från partiet ur ÖGL, behöver ju icke förvåna. Vår skrivare har utan allt tvivel påverkats av olika förlägg, och det ligger ju mycket nära till, att landslagen förelegat i en yngre handskrift än landskapslagen. — Om vi antaga, att övergången $a > \text{å}$ från Danmark spritt sig över Sverige, först Götaland (och detta torde vara en rimlig hypotes), så kunna vi uttrycka resultatet så: Den ifrågavarande rörelsen har redan vid 1300-talets slut nått så långt åt nordost som till trakten av Bråviken. Genom att se saken så, vinna vi ett sannolikhetsskäl för antagandet, att samma övergång redan var genomförd i de trakter, som lågo närmare Danmark: Östergötland i övrigt, Västergötland och Småland. — De få exemplen bestå av ord, där antingen en nasal eller en labial konsonant står invid *a*, men detta är med all säkerhet blott ett slumpens verk. Jfr § 30, 2 sl.

14) *Antinggia* KgB 32*, n. 68, JB 31, *antynge* GB 8, *antinga* KgB 16 m. fl. erbjuda tidiga exempel på äng-ljud i detta ord.

15) Ordet 'konung' heter i MELL *konung'r* och oblik form av 'kona' *konu*, ex. GB börj., sällan *kunu*, ex. JB 19. I båda fallen råder i det väsentliga överensstämmelse med partiet ur ÖGL. Dock finnes där något starkare spår av växlingen *kona:kunu*. Formen *kunung'r* förekommer i detta parti en gång som rubrik. Att en text, som tillkommit vid gränsen mellan Östergötland och

Södermanland, använder samma former som de södermanländska handskrifterna är icke att förvåna sig över, icke heller att den i sitt rent östgötska parti har starkare spår av rent östgötskt språkbruk. Vad beträffar formen *konung*, vår numera enrådande tvåstaviga form, så är påtagligen OLSONS förklaringsförsök alldeles misslyckat. Enligt honom skulle *u* vara ljudlagsenligt i alla stavelser och *o* vara inkommet genom analogi med paradigmet *kona : kunu*. Vari denna analogi (= överensstämmelse) skulle bestå, övergår mitt förstånd, och jag beklagar, att icke OLSON utfört sin tanke (jfr a. arb. § 123, 1, d). — *Fruste* BB 11 stämmer med Cod. Hammarstad och för övrigt med de troligen uppländska Holm. B 11 och B 7. Däremot *kost-*, *ankoste*.

Negativprefixet heter i KkB genomgående *o-*. I MELL möta vi *vskipta* ÄB 10, *vskylder* ÄB 14, *vquald* JB 25, *vmale* BB 4 bis, *vlofuandes* BB 37, *vskært* KpB 2 § 1 (jfr OLSON, a. arb. 123, 6). Vi ha således ett nytt bevis på olika språkbehandling i olika partier, ett litet bidrag till frågan om dialektblandning i avskrifter. Vår skrivare har tydligen tagit starkt intryck av sina olika förlägg. Cod. Hammarstad har *v-* BB 4 (bis), eljest *o-*.

16) Då den språkligt besläktade Cod. Söderköping har försvagning av *k* i svagtonig stavelse, så förefaller rimligt, att vår handskrifts dialekt har haft samma företeelse. Vi träffa enstaka fall, t. ex. *taghir* TgB 3. Därtill komma följande omvända skrivningar: *feluk* KgB 23 § 7 (-*ogher* A), *aldrik* ÄB 15, BB 9 § 7*, TgB 3.

17) Spår av affrikation *g > gi* märkas i *giæta* BB 39/ÖGL 36.

18) En huvudsakligen från Uppland (t. ex. Gerson) bekant komparativtyp möter i *krokuttane*, *rættane* BB 21* (s. 162, n. 34), *vidhane* BB 28* (s. 185, n. 61). På båda ställena möta samma former, som av SCHLYTER ordagrant återgivits efter handskriften G, tillhörande texttyp Uppsala. Bland troligtvis östgötska urkunder äger St:K

dylika komparativer, se RYDQUIST, SSL I, xxii. Om samma form i Cod. Söderköping se § 32, mom. 2.

19) Rörande *rækia* KgB 28 bis se § 30, mom. 16.

§ 30. Cod. Holm. Lag 47 (f. d. Tidö). (Annat signum 266.)

Synonymik: SCHLYTER: St: C.

Här använd benämning: Cod. Agricola.

Handskriftens innehåll utgöres av stadslagen. Några andra lagtexter finnas ej, och blott mycket få anteckningar. Bland dessa är det en, som är av avgörande betydelse för vår kännedom om handskriftens historia. Den står på första bladet och lyder:

Liber Michaelis Agricole á Torsby in Pernå, aureo vngarico emptus, a quodam mercatore dicto Michil paliaspä. Anno domini 1540. December 7.

Boken har alltså ägts av den kände reformationsbiskopen Mikael Agricola och av honom inköpts för en ungersk gyllen kort efter hans hemkomst från sin tyska studieresa. Agricola har, som bekant, även på annat sätt visat sitt intresse för rättsväsendet, nämligen genom sin (enligt SCHLYTER otillfredsställande) översättning av Visby stadslag och sjö rätt.

Först efter Agricolas tid har boken fått sitt nuvarande band, vilket av stämplarna att döma, liksom Lösings lagboks band, härrör från Hans Düsterbach, vilken omkring 1580 var verksam i Stockholm.¹⁾ Det bär ägaremärket EISTD och årtalet 1592.

Det är sannolikt Agricola, som på bl. 1 inskrivit följande memorialverser, avsedda att inpräglade stadslagens balkindelning:

Rex nubit, heredem, terra, fundatur et emptur
nauigium, prætor, edzør, høgsmål, homicida,
Inde vulnus sequitur et postea fur reperitur.

¹⁾ Jfr HEDBERG, Bokförare och bokbindare (separat ur »Pro novitate» II, 1914, s. 174.

Aliter

Rex, vxoratur, heres, ops edificatur.

Mercatur, nauta, scriba consilii luit exul

Høghmål, dråp, såramål, then hengis i galgan som styell.¹⁾

Härav framgår, att handskriften är kommen från Finland.

Att den rätt tidigt varit i detta land, framgår av ett vid lagens slut med y. h. infört ordspråk, som lyder:

Trahit sua quemque voluptas, Huarion draget sijn wellusta tijdh, som han haffuer sijn flijt och ijdh.

Formen *tid* 'dit' är som bekant finländsk.

Emellertid finner jag icke i minsta mån troligt, att handskriften är skriven i Finland. Lokaliseringen får ske på följande indicier:

Handskriften tillhör texttyp Söderköping och har en yngre textfrände i Cod. Holm. B 1, vilken är skriven med Vadstenahand. Den överensstämmer synnerligen nära med den nedan behandlade Cod. Söderköping, har som den utslutit interpolationen ur Magnus Erikssons brev av 1357 (= KgB 26, EdsB 27 i textkodex), men inför den i likhet med Västeråstypen på annat håll (efter HgB), den har liksom Cod. Söderköping medtagit stycket om byggnadsskyldigheten vid Norrbro i Stockholm, men den har mot Cod. Söderköping medtagit det av kyrkliga myndigheter ogillade partiet EdsB 19. Även språkfrändskapen pekar åt samma håll. Vår handskrift är tydlig språkfrände till Cod. Bureanus, vars språk väl snarast bör betecknas som periferisk östgötska. Se härom HULTMAN, som visserligen med skäl framhåller bevisningens otillräcklighet, men till det förut anförda lägger det faktum, att behandlingen av *u:o* betecknar en variant av öst-

¹⁾ Sista versen, som synes ämnad att vara ett slags pentameter, får rim mellan cesuren och versslutet, om man insätter *-mal: stial*. Så har nog versen varit tänkt av förf., även om rimmet för honom varit ett rim för ögat.

götskan.¹⁾ Även den betydligt säkrare lokaliserade Lösings lagbok företer besläktade former. Man kan kanske särskilt påpeka formen *thølikin*, som utom i den nordöstgötska Lösings lagbok egentligen är styrkt från sörmäländska handskrifter. Detta allt torde få anses utgöra något mer än halv bevisning för den lokalisering, som ligger till grund för vår placering.

Handskriften dateras av SCHLYTER till slutet av 1300-talet. Till sin allmänna karaktär måste den betecknas som rätt slarvigt gjord, i det felskrivningar äro talrika; i rent ortografiskt avseende är den ganska konsekvent.

Rörande dess språkform anmärkes följande:

1) Rörande ändelsevokalerna märkes:

a) Etymologiskt *a* i ändelse tecknas som regel *a* (= Bureanus). Jfr d).

b) Svarabhaktivokalen tecknas *e* = Cod. Söderköping, mot Bureanus.

c) För *i* och *e* gälla reglerna för den fullständiga vokalbalansen. Jag har för denna fråga särskilt genomgått EdsB, från vilken exempel anföras utan närmare hänvisning: *engen*, *wiliandes*, *edzøreth*, *-es* pass., *hemelikes*, *epter*, *bøten*, *gielden* 2 pl., *fangen* (10/11 bis, mot *takin* ib., *krefin* 8/9), *hempdes*, *-nathes*, *oforvunnen*. Av exempel på *i* och *e* i de fall, då den fullständiga och ofullständiga vokalbalansen te sig lika, anser jag blott nödigt att upptaga *brutith*, *drepin*, *takin*. Från andra partier antecknas ett par strödda exempel: *wtbyrdhes* SkB 3*; *wtlendes* KgB 20.²⁾

Suffigerade artikeln har *e* även omedelbart efter kort rotstavelse, ex. *tomptenne* EdsB 5/6, *stathen*, *stathenom* KgB 20, *waleth* KgB 7. I förtonig stavelse övergår *i* till *e*, såsom synes av *prefuilegea* KgB 3, *preuilegia* ib. tab.

¹⁾ Hälsingel. s. 333 f.

²⁾ Det är möjligt, att *-i-* i denna urkund liksom andra gynnas av *-s*, ex. *framdelis* EdsB 1, *høris* EdsB 10/11. Jfr § 31, 1. Likaså torde *-r* gynna *-e-* i *father*, *mother* GB 1, *fathers* GB 3, *brother* AB 3.

Fullständig vokalbalans har som bekant i medeltids-litteraturen hittills icke iakttagits annat än i en grupp av skrifter, som med åtminstone en viss sannolikhet ställts i förhållande till Östergötland; den mest omfattande men minst säkert östgötska är Cod. Bureanus. Från reformationstiden har uppvisats, att bröderna PETRI, från Örebro, haft dylik vokalbalans före -t.¹⁾

Även växlingen *u: o* regleras av vokalbalans.

d) I likhet med andra nordöstgötska skrifter har Cod. Agricola sammanblandade ändelsevokaler. Saken påpekas redan av SCHLYTER, vars exempel på ett par undantag när äro långstaviga ord, och samma förklaring, som vi använda för B 47 och Lösings lagbok m. fl., kan därför böra komma under omprövning, då det gäller Cod. Agricola. Här är nödvändigt hava i minnet, att vi icke rimligtvis kunna antaga en dansk skrivare (jfr 2). Jag sammanställer följande exempelsamling: *sato* 'såta, goda vänner' EdsB 6/7, *osato* ib., *henne* gen. EdsB 10/11, HgB 11, *synes* plur. EdsB 10/11, *syzkeno* plur. ÄB 9, *wilio* pres. plur. ÄB 10, *frillabarn* ÄB 13, *arfua* dat. GB 3, *kostatha* imperf. GB 18. Liknande osäkerhet möter i St:K; se SCHLYTERS exempel.

2) Ordet 'dotter' har i vår handskrift genomgående formen *datter*. Denna form är i ordböckerna icke be-lagd, den nämnes av NOREEN i Aschw. Gram. från vår handskrift och dess nära textfrände St:K. Man vore böjd i *datter* se spår av en dansk skrivares språk. Men detta förbjudes av vokalbalansreglerna; en genomförd vokalbalans, som strede mot skrivarens dialekt, skulle förutsätta en avskrivningens och korrekturläsningens noggrannhet, som icke är sannolik hos en medeltida

¹⁾ KOCK och PALMÉR, Arkiv XXVI, 1 ff. Kocks tvivel, att fullständig vokalbalans skulle kunnat råda i Nerike, kan jag icke dela. Om det vore säkert, att alla skrifter vi hittills känna med denna egenhet, vore östgötska, så vore detta ingen instans mot liknande företeelse i grannlandskapet, för så vitt vi icke kunnat bevisa, att den fullständiga vokalbalansen varit begränsad till delar av Östergötland, som ligga avlägset från Nerike. Men någon sådan bevisning har icke presterats.

skrivare över huvud, och icke tänkbar hos en så pass slarvig skrivare som vår. För övrigt var *datter* vid denna tid snarast jutisk dialekt. — Att formen kan bero på danskt inflytande i och genom skrivarens lektyr, är naturligtvis möjligt.¹⁾ Man må dock ihågkomma, att *a* för honom hade två ljudvärden, av vilka det ena var nära *å*. Jfr t. ex. *wanmoto* KpB tab. samt § 29, 13).

3) Vår handskrift, liksom andra (i texthänseende besläktade) av stadslagens handskrifter, skriver icke sällan *scl* för *sl*, ex. *scla(r)* EdsB 1, 4; *sclect* KGB 4, ÄB 2; *schikt* ÄB 2; *schækt* BB 21/22 § 3; *køpsclagha(n)* KpB tab., pass. Företeelsen har länge sedan behandlats av Kock.²⁾ Det framhålles där med fog, att företeelsen torde bero på inflytande från nedertysk skrift, som har samma sed. Då en dylik grafisk inflytelse enligt min mening tillräckligt förklarar den sällsynta företeelsen, så synes mig knappast finnas skäl för det antagande, som Kock därjämte gör, att *scl* skulle avse att vara en fonetisk beteckning för ett ur *s* utvecklat *sche*-ljud, resp. supradentalt *s*-ljud. En hypotes är ju berättigad, då den förklarar ett faktum, som behöver förklaras. Men faktum, att en del lågtyskt påverkade skrivare tagit intryck av lågtysk skrift, behöver ingen ytterligare förklaring. Man bör ihågkomma, att de nämnder, som hade att tillämpa lagen, redan enligt SR bestodo till hälften av tyskar.³⁾

4) Handskriften har förlängt preteritimärket i den s. k. tredje konjugationen; detta i motsats till Cod. Söderköping. Fallen äro *flydde* imperf. EdsB 3; *vndan flydde* part. perf. BB 21/22 § 1. Även *krydde* möter med fördubblad konsonant KpB 32 § 1, 33 pr.

5) Redan i denna handskrift finna vi *m* dubbelskrivet,

¹⁾ Så NOREEN, Aschw. Gram. 148, Anm. 8; jfr KOCK, Ljudhistoria § 728. Jfr även HULTMAN, Hälsingel. 37 f. not. Rörande den äldre utbredningen av formen *datter* se LIS JACOBSEN, Det danske Rigssprog s. 109.

²⁾ Ljudl. 68.

³⁾ Att den nämnda övergången finnes i vissa dialekter kring Bråviken, bör dock påpekas.

då ursprungligen kort *m* följer efter ursprungligen kort vokal. Ex. *bruthgumme* GB 5 ff. pass. Så även i Cod. Bureanus. Dessutom komma RB 12, EdsB 15/16 § 2, ett tidigt belägg på övergång i huvudtonig stavelse.

6) Konsonantiskt *i* har ersatts av konsonantiskt *y* i ungefär samma omfattning som i Arboga lagbok och Siälinna Tröst. Ex. *syker* ÄB 19; *syos* ÄB 21; *byutha*, *byuthe* och *biutther*, alla JB 1; *lywter* BB 17/18; *myøther* KpB tab. (29).

7) Rörande ögg *ï*, *ÿ* > *e*, *ø* är följande att anteckna:

a) Framför *r* och kak. *l* | *l̥* | + kons annan än *i*: *skelnather* etc. GB 2,¹⁾ 4, SkB 2, EdsB 11/12 f., *skælnather* EdsB 9/10 f. (men *-i-* EdsB 7/8, 16/17, *atskilnat* RB 21/22); *kølno* BB 14.

b) Framför kort konsonant i slutljud: *tel* GB 7; *søns* (naturligtvis bildat på *søn*) GB 4 (däremot *synias* ib. och RB 7 § 2). På samma sätt (*synia* : *søns*) St:K.

c) I typen *sighl(a)* ha vi *skøflas* EdsB 25/26 (men däremot *yfras* ÄB 21 pr., båda = K).

d) I typen *lifa* möta vi *gudzsefu lagh* ÄB 15 (*-i-* Cod. Söderköping och St:K). Jfr § 29, 2).

e) Typen *bitin*, *viku* har inga exempel, tvärtom ha vi *gyrin* KgB 18 (*gyri* K) mot Cod. Söderköping men i överensstämmelse med skrivsättet av samma ord på andra ställen i Cod. A och även Cod. Söderköping.

f) I lång stavelse, annan än de i mom. a) nämnda, finnes övergången icke styrkt; motsatt övergång föreligger i *bryllunga* ÄB 2 (= K).²⁾

I flera av de behandlade orden har Cod. Bureanus analoga former, särskilt *tel*.

8) För *ft* har handskriften *pt* även i ord, där starka associationer bort kunna uppehålla, resp. återställa *ft*. Ex. *halpt* ÄB 2, pass., BB 22/23; naturligtvis *heptilsom* DrVd 15. I denna punkt lyder språket samma ljudlagar

¹⁾ Här i betydelsen 'äktenskapsskillnad'.

²⁾ Att antaga omvänd skrivning är naturligtvis möjligt. Dock föreligger icke direkta skäl för ett sådant antagande.

som Lösings lagbok men har trognare bevarat det ljudlagsenliga skicket. K överensstämmer i det väsentliga.

9) Brytningsdiftongen *yo* finnes i *syonka* GB 15 (*sionka* K). Så östgötska texter, förnämligast i ordet *Lyonga þing*. Vårt exempel har mindre betydelse, emedan en snarlik form *sionka* finnes i textkodex, a. st., mera bevisande är *stiongir* SkB 8* (n. 35, *styonger* K). Analoga former synas vara regelrätta i Cod. Bureanus, se OTTELIN II, s. 54.

10) Beträffande växlingen *u:o* i rotstavelse kan först märkas, att växling inom paradigmet *kona:kunu* är om möjligt ännu mer genomförd än i Cod. Söderköping. Mot *komma* RB 12, EdsB 15/16, etc., *komber* EdsB 12/11, 14/13 står *kumu* EdsB 5/6 (kortstavigt!), *kumin* GB 4, *kumith* KgB 15 § 7, EdsB 11/12 och, vad viktigare är, *kumi* DrVI 1.

Kunung med förkortningstecken för båda *n* är normalform. Däremot ofta *radhstuwo*.

Ordet 'flock' har *o* EdsB 1, DrVI 1. Det användes här icke i rubriker. *Kosten* GB 4 stämmer med Cod. Söderköping och i det hela nordligare källor. Härmed jämföres *hurvuth* BB 7, EdsB 5.

Textfränden K stämmer: *kona:kunu* GB tab., *komber*, *kumi* (men *kommo*), *kost* etc.

11) Användningen av *th* företer ett par intressanta drag:

a) I inljud är *th* den normala beteckningen för den klingande (inter)dentala frikativan; *þ* har liksom i språkgrannarna bortlagts. Överensstämmelse råder med Cod. Bureanus, försåvitt denna har gemensamt tecken för ljuden *þ* och *ð*, ehuru i Bur. *þ*-typen användes.

b) I uddljud iakttages i det hela väl den ursprungliga skillnaden mellan *t* och *th*. Ex. från GB 2: *twem*, *twegia*, *thre*, *taker*, etc.; från TjB, början: *thiufnath'r*, *takin*, *thiufs*, *thingh*, *till*, *thølikt*, *thy*. Däremot förefaller det, som om genom dissimilation *th* (*þ*) övergått till *t*, då nästa stavelse innehöll *ð*. Exempelen äro ju

egentligen blott orden 'tredje, treding', men så vitt man av det otillräckliga materialet kan våga döma, har övergång skett; ex. *trithi* GB 2, *trithia* KGB 9, BB 22/23, HGB 9, SVI 14*, TjB 11, *trithiung* HGB 9, 11, SVI 14*, TjB 11; mot dessa regelbundet *thre*, *thri*, t. ex. KGB 2.¹⁾ Alldeles samma företeelse är uppvisad i Trögds skogsstadga, Kock, Ark. VI, 28 ff.

c) I slutljud är *th* rätt vanligt för äldre *t*; ex. *areth* KGB 2, *waleth* KGB 7, *kumith* KGB 15 § 7, *brutith* EdsB 1 upprepat, 3 etc. Skrivningen är ljudhistoriskt sett dubbeltydig. Det kunde tänkas, att skrivaren önskat beteckna den aspiration, som i germanska språk allmänt följer en klanglös explosiva och särskilt märkes i slutljud. Men man torde stå på säkrare grund, om man antager, att digrafen har samma betydelse som i inljud och sålunda betecknar *ð*. Detta stödes dels av skrivningen *broa karedh* BB 23/22 (och *-eth* ib.), *brutidh* HGB 7, dels av förhållandena i textfränden Cod. Söderköping och även K (RYDQUIST). Man kan också påpeka analoga företeelser vid *k*; ex. *laghliga* JB 1, 3.

12) I ordet 'gäst' finna vi regelbundet affrikata betecknad, t. ex. *giestenom* BB 14, 2, *gieste* KpB tab. o. pass. Likaså *gierning* TjB 3*, *skiempd* GB 3 § 1, *skier* pres. EdsB 15/16 bis, *kiera* RB 1, 7 börj.

13) Omljud i förbindelsen *io* visa formerna *fiølar* DrVd 8* (*-yø-* K), *hiøg* BB 17/18 bis (= K), *myøther* KpB tab. (= K).

14) Utan vidare kommentar antecknas *hwarken* EdsB 14/15 § 1, *kløster* SVI 1* (= K), det senare i strid mot Cod. Söderköping och sålunda med en viss sannolikhet att räkna för skrivarens dialekt; *scløkia* 'släcka' BB 21/22 § 5 (mot *sclækt* § 3)²⁾.

15) Blott ortografisk betydelse har väl handskriftens bruk att skriva *e*, där enligt gällande teorier uttalet varit *æ* (kort eller långt), *klethes* KGB 22*, *radhmennena*

¹⁾ Att *r* skulle ha inverkat, är alltså uteslutet.

²⁾ Båda = K.

KgB 12, *twegia* KgB 12 o. pass., *fetherne* GB 3. De ord, som ha långt æ, kunde dock tyda på inflytande från uppländsk dialekt (i stadslagens arketyp).

16) Likaledes blott ortografisk är väl den företeelsen, att *g*, *k* ofta enkelskrivas framför *i*; ex. *bygia* GB tab., BB 22, *twegia* KgB 12 pass., *thrigia* KgB 15*, 20*, BB 20* (n. 48), *legias* KgB 19 bis, *thrykia* KgB 15. Bruket stämmer med Cod. Bureanus. Det tyckes ha varit rådande i ännu en handskrift av texttyp Söderköping, Cod. K. Se SCHLYTER St, DrVd 8, n. 38.¹⁾

17) Som en blott ortografisk företeelse är jag även benägen tolka den företeelsen, att kons. stundom dubbel-skrives efter annan konsonant. Ex. *drunckna* ÄB 6. I varje fall konstatera vi en ny likhet med Cod. Bureanus.

18) Rörande formläran märkes:

a) Behållen nominativändelse, t. ex. *pantren* RB 7 § 2, *hæstren* BB 17/18 § 2; däremot *stathen* ÄB 15.

b) Komparativen på *-ane*, t. ex. *dyrane* KpB tab. Liknande former även i K (RYDQUIST).

c) Pronomen 'dylik' har former som *thølik* GB 9*, s. 63, n. 94, HgB 2; *thølike* KpB 13/14; *thølikt* KpB 21; *thølkan* n. pl. KpB 33 börj. Formerna, som höra hemma i N. Östergötland och Södermanland, möta även i K.

§ 31. Cod. Holm. B 4, bl. 178—191.

Synonymik: SCHLYTER UL: 32.

Här använd benämning: Arvid Trolles kyrkobalk.

Handskriftens innehåll utgöres av Upplandslagens kyrkobalk. Den dateras av SCHLYTER till ungefär samma tid som de i samma bok intagna men av annan hand skrivna handskrifterna av MELL och St, vilka ovan behandlats i § 28, m. a. o. till mitten av 1400-talet. För dess lokalisering ha vi icke andra hållpunkter än den, som ligger däri, att den tillhört Arvid Trolle ungefär vid samma tid som nämnda handskrifter. Dess

¹⁾ Vi skulle alltså här spåra ett ortografiskt lokalbruk, en i Sverige försummad synpunkt, som förtjänstfullt hävdas av LIS JACOBSEN, Det danske Rigssprog pass.

närmaste äldre textfrände, UL: U, erbjuder icke heller några direkta hållpunkter i nämnda avseende. Rörande språkformens vittnesbörd, som är dubbeltydigt, skola vi senare yttra oss, här antecipera vi blott, att den ena av möjliga tydningar står i samklang med det faktum, att herr Arvid var lagman i Östergötland under åren 1470—1496.¹⁾

1) Handskriftens förnämsta språkliga egenhet ligger däri, att den påtagligen är skriven på ett *e*-mål. *A* i ändelse har tydligen sammanfallit med *e*, *i*, *o*, *u*, och detta både efter kort och lång rotstavelse. Här anför vi blott några exempel från olika ordkategorier: *skule* plur. 1, *gudhe* plur. 1, *kyrke* nom. och ack. 1, 2, *dyrke* inf. 1, *leffuendis* 1, *farende* 1, *geffue* konj. 4, inf. 14 börj. Under inflytande av förlägget har naturligtvis en och annan ändelsevokal med fullare artikulation kommit in, men detta är undantag. Vi kunna anföras: *lunda* a. pl. 1, *sthena* a. pl. 1, *wæry* 7 § 8. Ibland inkomma sådana vokaler felaktigt, ex. *nogra* dat. n. 11, *kirken* dat. 21, *dommara* nom. sg. 19 § 5.

En verklig inskränkning lider ändelsevokalen *e* däri, att den uttränges av *i* framför *s*. Sådant har man exempel på från Danmark; ett viktigt exempel från svenska *e*-mål är formen *hennis* i östgötska (både inom och utom *e*-målsområdet). Exempel från vår text: *fødhis* inf. 7 § 6, *iordis* inf. och pres. ind. 8 (bis), *leggis* inf. 11 § 1, *nekis* pres. sing. ind. 14 pr.

Den första tanke, som framkallas av den nu framlagda iakttagelsen, är, att vi ha för oss en dansk skrivare. Tanken är så mycket rimligare, som »de Trollar voro av den danska arten» och vår handskrifts ägare själv skrev minst hälften danska. Emellertid visar en undersökning, att det icke kan så förhålla sig. En skrivare, som i avseende på ändelsevokalerna så nära fullständigt följt sin danska språkkänsla, borde väl

¹⁾ SCHLEGEL, Bergqvara, s. 12.

också ha fått in en del dansk konsonantism. Men detta är icke förhållandet. Vi möta icke ett enda exempel på ögg $gh > w$, vi möta visserligen försvagningar av k och t , men dessa äro sådana, som ägt rum även i svenskan; vi få blott undantaga ett enda *widne* 16/15 § 5, *widhne* 17/16 börj. Om de övriga jfr nedan. — En ekvivalent till \ae i UL:A kan det heller ej vara fråga om, ty där föreligger intet sammanfall med e , i , o , u .

Är det således klart, att vi ha för oss ett svenskt e -mål, så är ju närmaste uppgift att söka bestämma, var detta mål talats. I våra dagar ha vi ju e -mål huvudsakligen i Värmland och Östergötland. Att det senare landskapet är det, som vi ha att gissa på, är väl i sig rimligt, då handskriftens förste kände ägare var lagman i Östergötland. Innehållet ger, som vi redan antytt, ingen ledning. Att skrivaren varit obekant med det uppsvenska ordet *hundariskyrkia*, vilket han skriver *huwdhæredz* 2* börj., kan ju antyda, att han icke var upplänning, men så mycket visste vi förut. Icke heller synes mig det ringa språkliga materialet ge fasta hållpunkter. Jfr emellertid 4 b).

2) Som nämnt företer handskriften ögg $k > g$ i en del ord. De antecknade äro: *stegerhws* (analogi *bagare*, östgötska *stegerhus*, eljest *sterse* o. d.) 2, *mygeth* 2 § 2, *mygit* 8 § 1, *møgit* 9 etc. (förelöpare till dialekternas *møe*, *mø*), *sig* 6 § 2, 7 § 4, *nogh'r* 6 § 6, *nogeth* 6 § 4, *naghet* 6 pr., *taghe* 8 § 1, *togho* 6 § 4.

3) Analog behandling företer t i följande ord: *barnned* 11 § 1, *brotid* 'brutit' 17/16, *farid* ib. § 1, *huad* 20, *fredzbrotidh* 22 börj.

4) På ögg $i > e$, $\ddot{y} > \emptyset$ företer handskriften åtskilliga exempel:

a) typ *til*, *bit*, *liva*: *gefwe* 4 etc., 14 pass. (nästan genomgående), *gefwr* 2, *gudsewe lagh* 11 etc. d:o, *gudsøwelagh* 15 § 2, *weedh* 'vid' 20, *fredzbrotidh* 22, *fred(h)* 21 (jämte *friid*), 22.

b) typ *bitin*, *viku*: *møgit* 9 (oftast med *y*), *føre* 15 § 3 (normalformer i fsv. som bekant *firi*, *fore*),¹⁾ *edwethe* 19 pass. De båda första exemplen torde medgiva speciell förklaring, *møgit* efter former med *k* + konsonant, *føre* inverkan av *r*; alltså torde knappast de anförda formerna kunna användas som medel för en lokalisering. Mera betyder då *edwethe* liksom *gefuit* 14, vilka tyckas utsluta nordöstra Östergötland.

c) typ *vidia*: *bedhies* inf. 1 § 1, 5, *bidhe* 6 § 5, *bedhie* 15 § 1 (ordet har sammanblandats med *bedhas*), *goduelie* 1 § 3, 2 § 3, 3, *velie* 1 § 1, 15 § 2, *welie* 4, 9, 10 subst. o. verb, *børie(dh)* 2, 7 (*seghie* 14 pr.), *skelie* 15, § 1, *skelies* 19 börj.

d) typ *sighl*, *sighla*: *øffra* 22.

e) långstaviga ord: *greft* 8 § 1. Dylik övergång efter *r* är bekant från norra Östergötland och Historia Trojana.

5) Handskr. företer bevis på förlängning av *m*; därvid möta först former av *samme* 19 § 5, 21 bis etc., *sammelundh* 22, *komme* 4 bis. Av ord med lång vokal före *m* möter *dommara*, *-e* 19 § 5 tre ggr med *mm* (det ena förkortat), däremot *døma* i olika former ib. med enkelt *m*, *gøma* 7 pr. — Det är icke omöjligt, att denna skenbara inkonsekvens kan ha sin grund i uttalet. Från Stockholm känner jag ett uttal, däri det slutna *o* | *ø* | förkortats före *p* | *skopa*, *stop*, *hop* |.²⁾ Det har helt enkelt gått så till, att klusilen anteciperats då vokalens bildning kom det klusila läget så nära. Naturligtvis är det fullt tänkbart, att en liknande utveckling ägt rum vid förbindelsen *ōm*, och att sålunda *ō* | *ø* | varit den första långa vokal, som förkortats framför *m*.

6) *I hiel* 6 § 6 företer en i fsv. skrift mindre allmän nysvensk form. — Ung form har även *clandrar* 14 pass. — Hiatusfyllande *j* tecknas *g*, *gh* i *tig(h)end(e)* 7 f.

7) Långt *a* har blivit *å*; så även i *wordh'r* 4 etc.

¹⁾ *Føre* redan i UL:A (!).

²⁾ Liknande finner jag i sörmländskt folkmål (Tunaberg).

18—153641. Nat. Beckman, Outgivna handskr.

§ 32. Cod. Holm., f. d. Söderköpings rådhusarkiv.¹⁾

Synonymik: SCHLYTER: St:B.

Här använd benämning: Cod. Söderköping.

Handskriftens innehåll utgöres, då man begränsar sig till första handen, av Stadslagen, här i en redaktion, som icke upptagit huvudhandskriftens interpolationer från Erik Magnussons brev av Katarine dag 1357 (EdsB 27 och KgB 26). Det nämnda brevet har i stället med y. h. inskrivits på bl. 1. En del andra tillskrifter av yngre händer ha i detta fall särskilt ringa betydelse, då lokaliseringen ändå står fast. (Jfr s. 204 not.)

Handskriftens härstamning och datering framgå med ovanlig tydlighet av anteckningar vid dess början och slut. Den första rubriken *Her byrias sutherköpungs laghboch* anger den omedelbart såsom skriven för Söderköpings stad, beställd för staden, icke tillfälligtvis inköpt. Likaså få vi vid slutet ett klart besked om både datum och skrivare:

Explicit iste liber. sit scriptor crimine liber²⁾ Completus est liber iste sub manu konradi scriptoris Anno ab incarnatione domini M.CCC.Lxxx septimo circa michaelis.³⁾

Boken är således gjord färdig av skrivaren Konrad, c. d. 29 september 1387. Det är som bekant endast mycket sällan vi i fornsvenska bokskrifter få så rent besked. — Emellertid torde det just därför, att förutsättningarna äro ovanligt gynnsamma, vara skäl att något se till, vad vi verkligen veta om lokaliseringen av handskriftens dialekt. Det är lockande att tro, att Konradus scriptor var *stadhsins skrivare* — men otänkbart är på intet sätt, att han varit någon annan yrkes-skrivare. Något spår av mannen har jag icke i tidens handlingar lyckats uppdriva. Men om vi nu taga för

¹⁾ Längre stycken ur denna handskrift meddelas av SCHLYTER s. 268 n. 2, samt KgB 2, 3 i texten.

²⁾ Jfr WATTENBACH, *Schriftwesen* ³, s. 500.

³⁾ *c. m.* med mindre stil; trol. samma hand.

givet, att vi ha ett verk av en i Söderköpings stads tjänst anställd skrivare, så följer därav ingalunda med absolut visshet, att han var en stadens son, som talade och skrev dess dialekt. Emellertid torde det enda metodiskt möjliga tillvägagångendet vara, att man till en början såsom arbetshypotes söker hans språkmiljö i den omgivning, där han ställer sig själv. En metod att pröva denna hypotes ha vi i jämförelsen med andra källor, som säkrare tillhöra Östergötland.

Handskriftens allmänna karaktär antydes redan av SCHLYTER, som tydligen känt sig i någon mån oviss, om det val av textkodex, som han träffat, var det rättaste. Ganska visst synes mig, att om SCHLYTER velat i främsta rummet tillgodose de språkliga intressena, så hade hans val icke kommit att falla på Stockholms rådhusrätts exemplar, utan snarare på vår handskrift, som åtminstone företer en del ålderdomligheter, vilka i SCHLYTERS textkodex redan uppgivits, se t. ex. mom. 1. Av handskriftens närmaste textfränder är Cod. Holm. B 1 på sådant sätt lokalisierbar, att den kan ge något stöd för lokaliseringen. Den tillhör, som vi § 34 visa, Östergötland. Därtill kommer, att St:K tyckes ha varit i bruk i Söderköping. Desto egendomligare är, att Cod. Söderköping och övriga representanter för dess texttyp i en punkt äro mer stockholmska än Stockholms stadsbok. KpB 30 § 2* föreskriver enligt den sistnämnda, att en av konungens råd skall komma till *stadhin* för att skipa rätt; i de här behandlade handskrifterna av texttyp Söderköping står *til stokholms*. Därav kan slutas, att det exemplar, från vilket Cod. Söderköping, troligen på rätt nära håll, härstammar, närmast varit avsett för Stockholm.¹⁾ Kännetecknande för vår texttyp är också, att den medtagit BB 22 (om Norrbro), ehuru de städer, för vilka resp. handskrifter kunna antagas vara avsedda,

¹⁾ Då Cod. Söderk. m. fl. KgB 11 pr. talar om 'tingmalabalk' i stället för 'rådstuvubalk', så kan detta antagas vara ett från arketypen härstammande redaktionsfel (efter MELL) som spontant rättats av flera skrivare.

icke haft intresse av detta stadgande. Därigenom skiljer den sig från den i Sörmland spridda texten.

Vid behandlingen av handskriftens språkliga egenheter kunna vi gå rätt summariskt till väga under hänvisning till på andra håll lämnade utredningar.

1) En ålderdomlighet i avseende på formläran är, att ofta nominativändelsen bibehålles, ex. *stadren* ÄB 15, *hestren* BB 18 § 2*, 20 pr.*, *pantren* RB 7 § 2 (= A). Likaså möta vi genit. *fuldra gælda* ÄB 17 pr. mot A men i överensstämmelse med Cod. Agricola och K.

2) En böjningsform, som plägar anses huvudsakligen uppländsk, men som möter i östgötska skrifter från samma tid (se §§ 29, 18; 30, 18) är komparativen på *-ane*, ex. *openbarane* ÄB 11, *rættane* ib., *dyrane* KpB tab., 26.

3) Beträffande *ī* och *ȳ* är språkfrändskapen med Lösings lagbok synnerligen uppenbar och delvis redan påpekad. Övergång förekommer framför *r* + kons. i *wördhis* BB 17/19, men *wyrdha* KpB 20/19; övergång i denna förbindelse, nyckelord 'börda', är sällsynt i Östergötland, saknas t. ex. i skärgården, men uppges från Krokek, Kvarsebo och Risinge, alla i norr. Vidare märkes *misfærin*, tydligen fel för *misfærm* RB 33*, även *spærias* ÄB 6. I *l*-förbindelser träffa vi *kælno* BB 12/14 (med not 61*) bis, *fælghia* KgB 1. Om Bråviksformen *samsæzskene* EdsB 20 ha vi talat i § 29, 2.

I övrigt finna vi rätt konservativa former, delvis säkerligen härstammande från den stockholmska moderhandskriften, t. ex. *skiflas* EdsB 26 (mot Cod. Agricola och K),²⁾ *syns* GB 4. Likaså alltid *ī* i *skilnather*.

4) Liksom språkgrannarna har Cod. Söderköping *e*-målssymptom. Mindre vikt lägges vid ord med *»levisimus»*, såsom *malseghande* dat. EdsB 4, *fatæghæ* KgB 1;

¹⁾ Formen beror knappast på förlägget; *wirdhes* Cod. Agricola, *virðhas* K. De sörmländska handskrifterna ha *wi-* (Link. J 88, Holm. B 5 b), *wy-* (Arvid Trolle, Cod. Nyk.).

²⁾ KgB 20 § 13* möter *gyrin* (i rasur men skrivet av huvudhanden).

något större däremot vid fall, sådana som *klerkar*, *køpta*, *latar*, *svaran* (vilka av SCHLYTER anföras såsom exempel på *a* för *e*, ett par ha väl svarabhaktivokal) eller *godho*, *hwarost*, *malo*, *skipto* (med *o* för *e*, samma källa), vartill vi kunna lägga t. ex. *manna* dat. EdsB 4, *hempnes* inf. EdsB 9, 10 (mot *-is* pres. ind.), *lækere* KgB 19, *køp-slaghen* sbst. KgB 21. Överensstämmelse råder även i övrigt rörande ändelsevokalerna, svarabhaktivokalen är liksom i språkgrannarna *e*; i både Cod. Söderköping och Cod. Agricola står *i* efter kort rotstavelse, *e* efter lång, om ändelsestavelsen är öppen, varemot växling råder efter lång rotstavelse, då ändelsestavelsen är sluten.

5) Beträffande kvantitetsförhållanden märkes: Ordet 'brudgumme' tecknas med *mm* i GB 5 f., liksom i Lösings lagbok. Preteritum och particip av *fly* heter visserligen *flythe* EdsB 3, *flydhe* BB 20/22, alltså åtminstone en ortografisk olikhet. Däremot råder med avseende på förbindelsen lång vokal + lång konsonant full samstämmighet. Jag antecknar blott *rææt* KgB 11, 24 bis, EdsB 6, 11, *reet* 'rätt' EdsB 20, *ræto* dat. n. KgB 1 *ræter* GB 5, *bøæt* 'pliktat' EdsB 9, *høter mz engo bøter* EdsB 13, 15, *seet*, *sææt* 'förlikt' EdsB 8, 17, *naat* GB 8. Lånordet 'krydda' skrives *kryde* KpB 33/32 f.

6) Ett för östgötska handskrifter typiskt drag, som återfinnes även i Cod. Söderköping, är benägenheten att fördela *u* och *o* efter ändelsevokalens beskaffenhet, så att *u* möter framför *u*, *i* men *o* framför andra ändelsevokaler, detta även inom paradigmet. Så möter växlingen *kona* : *kunu* i GB pass.¹⁾ Former av 'konung' ha *u* i båda stavelserna, ex. *kununge* HgB 6; *vnkoma* EdsB 16*, *koma* RB 12, *komb'r* GB 4, EdsB 11, 13 mot *kumi* DrVI 1, *kumin* GB 4,²⁾ *kumit* KgB 15 § 7. På samma sätt *razstuw* RB pass., ex. 23*. Här antecknas även *huwuth* RB 7*. *Komo* EdsB 6 har tydligen *ō* i rotstavelsen.

¹⁾ Även t. ex. *kona* HgB tab., 1, *kunu* ib. 1.

²⁾ *Kumi* möter även med manus secunda bl. 1 v. i redogörelsen för edens innebörd. Jfr s. 204 n.

Motsatsen mot de sörmländska handskrifternas *konu*, *konung*, *-stow* är påtaglig.¹⁾

Bland långstaviga ord märkes 'flock', som i vår handskrift allmänt möter med *u*, ex. EdsB 1 pr., DrVl 1 pr. samt alltid i innehållsförteckningarna.²⁾ Det kan anmärkas, att den något yngre hand, som på fol. 1 v. inskriovit EdsB 27, har *flok*, *flokkenom*, liksom språkgrannarna Lösings lagbok och Cod. Agricola. Med *o* möta för övrigt orden *lokka(r)* sbst. och verb, *stok*, *stokholms*. HULTMAN³⁾ har antagit, att en dialekt funnits, som genomfört *u* mellan *l* och *kk*. Vår handskrift skulle ovanligt regelbundet företräda denna dialekt, om man finge formulera regeln så, att kakuminalt *l* krävdes. Var denna dialekt hört hemma, kan dock icke rätt säkert bestämmas, enär formen saknar analogier i de närmaste språkfränderna och kan härstamma från ett stockholmskt förlägg.⁴⁾

7) 'Jag' heter *iak*, t. ex. KpB 1, så i allmänhet östgötska texter. Utan omljud möta *fiolar* TjB 19, *fiola* DrVd 9 (i rasur?), *miother* KpB tab., *mioth* KpB 27 ff., *hiog* BB 16/18 bis. Här råder en bestämd motsats mellan Cod. Söderköping och Cod. Agricola, vilken senare i huvudsak stämmer med nordligare källor (Link. J 88).

8) Cod. Söderköping är den äldsta hittills uppvisade handskrift, som i större utsträckning företer försvagning av *k > gh* i svagtonig stavelse. Så tecknas, såsom redan SCHLYTER påpekat, regelmässigt *tagha*. Av andra exempel antecknas: *fatøghæ*, *-er* KgB 1, KpB 34* (s. 216, n. 99); *noghot* EdsB 7, 26; *noghær* KgB tab.; *olofligha* KgB 12*; *tholighen* RB 26. *Myghit* BB 19/21 är en förelöpare till nutida dialekters | *møə* |. Jfr *tagi* SR 16.

9) Mera sällsynt är motsvarande utveckling av *t*.

¹⁾ *U*-vokal, naturligtvis genomförd, i ordet 'kona' ännu i Östergötland, t. ex. | *mæ kunə æ klæpə* | 'med barn och blomma' i norra skärgården. Jfr § 28, 6.

²⁾ *Bukskin* KpB 14 (s. 186, n. 6) har *u* (= *A* etc.; mot SR).

³⁾ Hälsingel. 249.

⁴⁾ På sporadiska exempel kan ju föga byggas. Cod. Hammarstad och Ups. B 6 ha *stukka* BB (35), den senare även *stukkas* BB 29 mot normalt *stok(ka)*, t. ex. DrVd 3.

Ex. *ad minsto* KgB tab.; jfr *ath* KgB 15. Det är möjligt, att *betrath*, *ezgrith*, *brutith* EdsB 7 har samma betydelse; jfr 10. Den yngre handen, bl. 1 v., har *lifuedh*.

10) Skillnaden mellan *th* (äldre *þ*) och *t* uppehålls väl. Typen *þ* är dock uppgiven och ersättes av *th*, detta ofta även då den betecknar den klingande frikativan.

11) Liksom en del språkgrannar skriver vår handskrift ofta *e* för *æ*. Detta bl. a. i förbindelsen *iæ*, t. ex. *mietin* RB 7 sl., *mietis* RB 15* n. 2, *gieldet* ib., *sie(e)laam* KgB 16 § 5, 17. Att *e* i denna funktion stundom är försett med en accent eller kvist, påpekas av SCHLYTER.

12) I likhet med Lösings lagbok har vår handskrift icke sällan *r*-bortfall även i ändelsen *ur*, *or*. Ex. *kunu quinno* GB 7. Denna relativt sällsynta företeelse förekommer med rätt stor regelbundenhet i Cod. Oxenstierna, första handen.

13) Anmärkningsvärd är formen *farnøthe* med synko-perad »bindevokal» trots kort stavelse EdsB 1*, DrVl 1 (= A). Formen möter även i sörmländska handskrifter, t. ex. Holm. B 5 b, varemot skrivaren i Ups. B 6 och Link. J 88 liksom Cod. Agricola har *faranøte*. Den y. h., som på bl. 1 v. inskrivit EdsB 27 har *farnøte*.

14) *Thyt* 'ehuru' BB 20* (s. 152, n. 65) påminner om förut (§ 23 ff.) behandlade former från Södermanland. Den möter i K under formen *thæ*.

15) Den från språkgrannarna kända benägenheten att förenkla *gg* i *thrigia* o. d. möter även här, t. ex. BB 18/20.

16) Affrikation av *g* och *k* synes icke ha inträtt. Detta är åter en punkt, där vår handskrift står i motsats mot Cod. Agricola och de sörmländska källorna.

17) Pronominalformen *thølikin* tillhör icke denna handskrift. Vi ha t. ex. *tholik* KpB 14 § 4*, 33 § 3*, HgB 2*, *tholikt* KpB 32, RB 26, *tholighen*, *tholigho* RB 26. Jfr 16.

Till den nu behandlade Cod. Söderköping knyter sig emellertid en alldeles särskild fråga, som måste under-

sökas, innan vi kunna lämna handskriften. De prov vi hittills kunnat anställa för att pröva, om boken kan anses representera språket i den stad, för vilken den skrivits, måste ju sägas ha utfallit gynnsamt. Språket visar frändskap dels med språket i den lagbok, som varit använd i det närbelägna Lösings härad, dels i viktiga punkter med nu levande dialekter, som talas i närbelägna bygder. Och det visar, som sig bör, karakteristiska likheter men också karakteristiska olikheter i förhållande till de sörmländska källorna. Men det återstår ännu en sak: vi ha i Söderköpingsrätten en annan urkund, som också gör anspråk på att representera språket i Söderköping.

Frågan ter sig sålunda: Äro nu dessa två urkunder skrivna på samma dialekt, då äro vi ju i ett sällsynt gynnsamt läge, vi kunna säga oss ha de allra bästa möjligheter att komma åt språkformen i handelsstaden vid Slätbaken. Men om å andra sidan språket icke är enhetligt, vilken av de två kan då styrka bättre rätt?

Vid första påseendet kan väl sägas, att SR framträder med de större anspråken. En allmän stadslag kunde köpas t. ex. i Stockholm, men av SR funnos väl just ingenstädes utom i Söderköping handskrifter. Detta må medgivas, men det kan ju i alla fall vara tänkbart, att den äldre, anonyme skrivaren varit en inflyttad, den yngre, namngivne född i staden eller i dess närhet. Frågan måste avgöras genom en detaljjämförelse mellan de två urkundernas språk. Vi ihågkomma därvid, att vi för SR ha att hålla oss till Bures uppenbarligen ganska samvetsgrant gjorda excerpt,¹⁾ vilka hämtats från en handskrift, som på goda grunder daterats till tiden omkring eller före 1350. Mellan skrivaren Konrads handskrift av 1387, i denna § för korthetens skull kallad Konr.,

¹⁾ »Bures citater synas i allmänhet vara gjorda med en viss noggrannhet även vad ortografin beträffar», SCHLYTER St LXV. Jfr LINDROTH, Bureus (SFSS 1911—12) s. 19.

och SR ligger sålunda en tid av c. 40 år. Vi framhålla följande huvudpunkter:

a) SR har vokalbalans *a:æ* i ändelser; Konr. har svaga *e*-målssymptom; detta kan icke sägas vara avgörande, det kunde mycket väl bero på en under melantiden skedd utveckling. Men det må ju antecknas, att vokalbalansen i SR är av samma typ som den vi möta i Smålandslagen, »fullständig», medan vi nordligare finna en annan typ, den sörmländska, ofullständiga balansen.

b) SR har ofullständig vokalbalans på *i:e*, Konr. vacklar mellan fullständig och ofullständig. Icke heller detta är avgörande, ty dels kunde även det bero på en utveckling i det talade språket, dels kunde det bero på språkblandning blott i skriften. Antag, att Konrad i sitt tal tillämpat ofullständig vokalbalans men fått att avskriva ett original av samma utseende som textfränden Cod. Agricola, så vore hans bruk av ändelsevokaler fullt tillfredsställande förklaradt.

c) Alldeles liknande synpunkter kunna tillämpas på svarabhaktivokalen (*æ* i SR, dock *ater?* 15, *bønder* 20; *e* i Konr., Cod. Agricola, *i* i Lösings lagbok). Vid enstaka former kan här ej fästas större avseende, då man icke äger rätt antaga, att Bure betecknat upplösta förkortningar.

d) SR använder den eljest sällsynta formen *ezwøre*; Konr. har i regeln den korrekta riksspråksformen *ezøre*, men då en enstaka gång (EdsB 16 § 1) naturen går över upptuktelsen och förmår honom att förråda en talform, så heter denna *ødzørith*. Formerna äro båda sällsynta i skrift, men de finnas. *Ezwøre* möter i MELL: B och L, vilka vi tro oss kunna lokalisera till någon sydlig del av Östergötland, eller möjligen någon trakt i Småland; *ezøre* möter dels fullständigt i Cod. Nyköping, dels i det närbesläktade adjektivet *øzørt* i Lösings lagbok (KkB 19), alltså i båda fallen mera nordligt. Onekligen talar även i detta fall överensstämmelsen

med Lösings lagbok till förmån för Konrads hemorts-rätt.

e) Ordet 'här' har i SR den i fastlandssvenskan mycket sällsynta formen *hiær*, vilken utom i SR blott är belagd i ÖGL: M (OLSON § 72); Konr. har *her*, Lösings lagbok *hær*.

f) Ordet *ej* har i SR formen *e*, alldeles genomgående; denna form är för övrigt blott känd från ÖGL: D (OLSON § 44); Konr. har formen *ey*, *æi*.

g) Växlingen *u: o* i stamstavelser synes, såvitt man av det torftiga materialet kan döma, i SR ha följt ungefär samma regler som i övriga östgötska urkunder; dock vill det synas, som om verbet 'komma' haft *u* även i presensstammen. 'Rådstuga' har formen *razstouo* (1, 20), *rapstouo* (12, 21) etc., men också *rapstuw* (33, 5), *rapstuuu* (36, 13). Ett ord, som väckt uppmärksamhet, är *kust*; det är nämligen, såsom vi nedan skola visa, förhållandet, att *kust* i det hela synes vara en småländsk form, den är enrådande i Smålandslagen, växlar med *kost* i MELL: A, L, B. Konr. har *kost* (ex. GB 4) liksom Lösings lagbok; *kost* är i det hela allmänt längre åt norr. Ordet ingår i SR i den adverbiala förbindelsen *annær kust* (24), som möter i en mängd handskrifter av MELL (KgB 18) men just i de sörmålandska dialekterna tyckes vara utdött, då därifrån påverkade handskrifter insatt *-ledhis* (E F O).

h) I SR har 'vara' presensformen *jær*, *jæ*; denna är märkelig men kan knappast sägas vara bevisande, då den, ehuru i få exemplar, förekommer spridd på rätt olika håll, se NOREEN, Aschw. Gram. § 562, Anm. 2. Snarare en arkaism än en lokal egenhet.

i) SR använder formen *naquar* (35 flera gånger), Konr. *noghor*,¹⁾ Lösings lagbok oftast *nokor* (= Link. J 88), Cod. Agricola *nakar(t)* JB 1 f., KgB 20. *Nakvar* hör hemma i ett östgötskt område, representerat av ÖGL: A, C.

k) I SR möta vi, som bekant, exempel på bortfallet

¹⁾ Ex. EdsB tab., EdsB 1, HgB 7 f.; *naghor* KgB 12.

h (*aþþe*) och på oetymologiskt tillsatt *h* (*hælte*). Egenheten uppges av KALÉN (efter C. MYRÉN) tillhöra Östergötlands skärgård. Enligt inhämtade upplysningar torde *h*-lösa former i våra dagar ännu finnas i Aspöja (St Anne socken), Harstena (Gryts socken), den förra orten ungefär mitt för Slätbaken, den senare sydligare. Att få höra formen, synes åtminstone för upptecknare vara svårt. Men inflyttade och grannar beskylla folket i dessa orter för att uttala på det nämnda sättet.

Handskriftens östgötska karaktär behöver alltså på intet sätt betvivlas av denna grund.

l) Partikeln 'att' möter i SR 32 r. 13 i formen *æt*, vilken är den enda förekommande i fragmenten N, E, M av ÖGL och regel i fragment C samt MELL: A och slutligen möter i Kopparbergsprivilegierna. Cod. Söderköping och Lösings lagbok ha *at*.

m) Till sist nämnas några former i SR, som strida mot formerna i Konr. men i regeln ha motsvarighet i andra nordöstgötska eller sörmländska källor. Sådana äro *iæk* (50, 17), *virdning* (5, 13), *kiætilodh* (26, 22), *skiæren* (28, 3), *skiærskutat* (31, 22), *kjære* (35, 8), *bokskin* (7, 11).

Den föreliggande frågan synes på grund av det anförda kunna lösas så: Båda handskrifterna kunna representera dialekter, som hört hemma ganska nära Söderköping. Den yngre handskriften (Konr.) företer likheter med dels nutida, dels medeltida språkförhållanden norr och nordväst om staden. Den äldre åter har sina motsvarigheter dels i icke närmare begränsade, närmast sydöstgötska, resp. småländska urkunder, dels i dialekter i Östergötlands skärgård, alltså öster och söder om staden. En del omständigheter, särskilt formerna av ordet *koster*: *kuster* tyda på att Östgöotalagens huvudhandskrift representerar en jämförelsevis sydlig dialekt.

§ 33. Cod. Holm. Lag 46.

Synonymik: SCHLYTER: St:K.

Handskriften, som endast innehåller stadslagen,¹⁾ da-

¹⁾ Frånsett smärre anteckningar.

teras av SCHLYTER till mitten av 1400-talet. Den tillhör texttyp Söderköping och företer språklig frändskap med flera av de här behandlade östgötska handskrifterna.

Det är därför sannolikt, att den är att lokalisera till vårt område. Ett ytterligare indicium i denna riktning lämnas av en annotation på bl. 108 r., som lyder:

Alle the danne mæn thætta breff hændh'r fore komma helsar iak and'rs swenson byiafogothe j sudh'rkøpungh kærlika mz warom hærra.

Då emellertid handskriften är relativt ung och kanske ej språkligt självständig gentemot den av Cod. Agricola och Cod. Söderköping representerade handskriftstraditionen, och då vidare dess viktigaste språkliga egenheter redan för länge sedan påpekats av SCHLYTER, St s. ix f., och RYDQVIST, SSL I, xxii, så ha vi här väsentligen inskränkt oss till att använda den för vissa jämförelser vid behandling särskilt av Lösings lagbok, Cod. Söderköping och Cod. Agricola.¹⁾

Särskilt framhållande kräver egentligen blott pronominalformen *than*, t. ex. RB 7, TjB 1, 12 samt enligt SCHLYTER »nästan överallt». Då formen icke stämmer med textfränderna, alltså troligen icke är hämtad från förlägget, så bör den väl anses representera ett så sent som c. 1450 ännu kvarlevande dialektiskt språkbruk.

§ 34. Cod. Holm. B 1.

Synonymik: SCHLYTER: ÖGL: I;

» » UL: 28;

» » MELL: 74;

» » St: 35;

» GEETE: Kalmar recess (n:r 561): F;

» » Stadga om frälsejord (n:r 468): C;

» » » » flock och samnad (n:r

473): D.

¹⁾ Vid slutet tillägger en y. h. samma förmaning angående eden, som möter i Cod. Söderköping. Texterna äro ytterst nära besläktade, handstilarna, efter vad det tyckes, likaså. Formen *kumi* möter i båda.

Handskriftens innehåll är följande:

Bl. 1—10 r.: Upplandslagens kyrkobalk.

Bl. 10 r.—v.: Jönköpings stadga om frälsejord.

Bl. 10 v.—12 v.: Östgötalagens kyrkobalk, defekt.

Bl. 13 r.—71 v. (jfr nedan): Magnus Erikssons landslag. Texttypen är densamma som i den östgötska Cod. M, här kallad Lösings lagbok.

Bl. 24—25: Två infogade blad, som icke tillhöra något lägg men varav åtminstone den sammanhängande texten härrör från huvudhanden, innehålla dels en arvs-tavla, lik den i Cod. Holm. B 5 b, dels en avhandling, som börjar:

Thz ær skikkath aff ærfuabalkenom: Innan ösgøzkum ærfdha balkin findh'r man . .

Här citerad »Avhandl.».

Bl. 72—123: Stadslagen. Texttypen står närmast Cod. K, alltså texttyp Söderköping (SCHLYTER) och 22 (e-mål).

Bl. 124—126 innehåller Kalmar recess, börjar:

Rykesins stadgha Littera originalis Strengnensis sigillata . .

Bl. 127—129: Gårdsrätten, tillskriven konung Erik. Det följande är av yngre händer.

För handskriftens lokalisering ha vi väl fullt tillräckliga hållpunkter i innehållet, som ju på flera sätt alldeles tydligt hänvisar till Östergötland, och denna indikation synes så stark, att den kan räcka till att i någon mån fylla luckan vid de två närsläktade stadslagshandskrifterna Agricola och Holm. Lag 82. Enligt K. H. KARLSSONS katalogkoncept i KB är handen från Vadstena, vilket ger stöd åt det föregående, men å andra sidan i någon mån minskar handskriftens språkliga värde, då vi ju äga en rikedom på källor från denna ort, och då densamma ju icke vid här ifrågavarande tid kan anses representera ett lokalt idiom.

Även för dateringen ha vi en fullt säker terminus a quo i Kalmar recess av 1474; handen har synts

SCHLYTER snarast förefalla något äldre (faksimil i ÖGL). K. H. KARLSSON anser den vara från slutet av 1400-talet. Här föreligger avsiktlig arkaisering. Bandet, tämligen illa utfört, har blindstämplar av 1500-talstyp.

Beträffande handskriftens allmänna karaktär framhåller SCHLYTER, att den har rätt många felaktigheter. Det kan dock även bära framhållas, att den är tydligt konservativ i sin ortografi, vilket särskilt framträder, om man jämför med de c. 100 år äldre textfränderna Lösings lagbok och Cod. Agricola.

Rörande språkformen fatta vi oss kort.¹⁾

1) I stor utsträckning användes *y* som grafisk variant för *i*. Ex. *fyndz*, *lyffuandes*, *varyth*, *vykna*, *gyffua*, *gyffuyn*. Någon betydelse för skrivarens uttal torde icke bära tillerkännas detta bruk.

2) Skrivarens konservatism framträder starkt i behandlingen av *i*, *y*. Så har han *i*, *y* kvar i *syns*, *skyfla*, *skilnadh'r*, *lidogh* (LL, KgB 20/21 pr.), *lyddog* (JB 30), där redan de äldre textfränderna visade övergång. Att saken väsentligen är att betrakta som ortografisk konservatism, icke som reflexer av annat uttal, synes mig klart. Övergång föreligger i följande ord:

a) *Framledne* Avhandl., *mankøns* dærs. bis, *iæmkøns* dærs., *medfasto* JB 30, alla »i slutet stavelse». Ordet *børja* har ø rätt allmänt i rubrikerna i St; i text., t. ex. ÖGL, KkB 1, LL, GB 1. Därjämte förekommer *y*, tydligen genom inflytande från förlägg, oftast i MELL. *Spørias* möter ÄB 6 (LL och St). Ordet *følgia* LL:KgB 7 pass., har oftast ø, likaså *hemfølgdh* LL, GB 12 ff. *Størkia* möter LL, KgB 4, *styrkia* följ. flock. Mera enstaka *øfras* St, ÄB 21 pr.

b) I öppen stavelse förekomma ett par övergångar: *legbat* LL, GB 6, *dreffuen* St, ÄB 21, *skepath* GR.

c) Ordet *før*, som ju tidigare företett växlande *y*- och

¹⁾ Handskriften har ej ens till större del genomgått. Nyckelord ha uppslagits och iögonenfallande drag för övrigt antecknats.

o-former, har här rätt genomgående den nysvenska formen *før*. Ex. *førskælom* Jönköp. st, *førgiorth* St, HgB 6, *førghærninngha* St:HgB tab.

3) De i äldre östgötska handskrifter mötande brutna formerna spåras ännu i enstaka exempel: *myætha* LL, GB 4.

4) *Th* och *t* ha naturligtvis sammanfallit, t. ex. *tyngx* LL, JB 6, *tessom* LL, DrVl 29, *ting-*, *tyuf-* o. d. i resp. rubriker.

5) *A* har naturligtvis övergått till *d*, då det var långt. Ex. *holdha* St, BB 10.

6) Enstaka rester av vokalismen *u* i ordet *kona* spåras i MELL, GB, ex. *kuno* GB 1. I det hela synas *o*-formerna nu ha övervikt.

7) Vokalbalansreglerna för *i:e*, *u:o* synas i huvudsak men ej strängt iakttagna. För etymologiskt *e* skrives någon gång *æ*, ex. *fulzsæræ* EdsB 2 (LL och St). Svarabhaktivokalen tecknas *e*.

§ 35. Cod. AM 53, 4:o.

Synonymik: SCHLYTER: MELL:L. (Här använd benämning.)

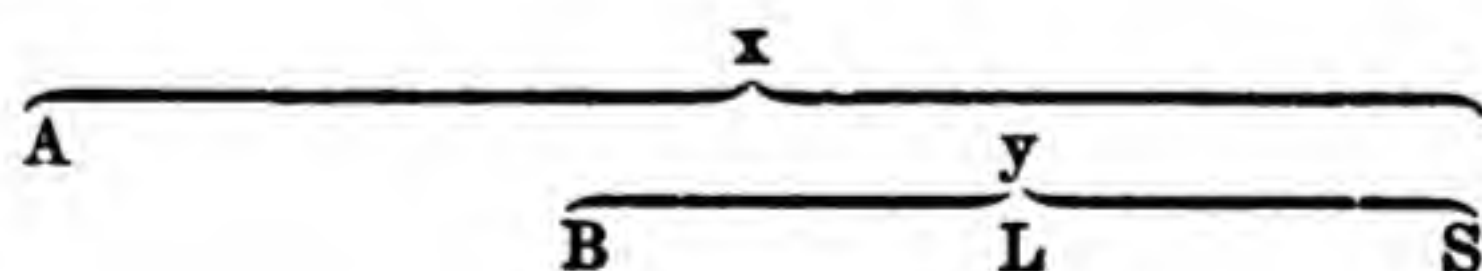
Handskriften dateras av SCHLYTER till senare hälften av 1300-t. KÅLUND anser den snarast äldre än A. Jfr s. 215 n.

Handskriftens innehåll utgöres, om man bortser från några, i detta fall tämligen ointressanta, senare anteckningar av ett kalendarium och en defekt handskrift av Magnus Erikssons landslag. Dess textfrändskap erbjuder ganska stort intresse. En granskning av SCHLYTERS variantförteckning visar nämligen, att den jämte A (textkodex), B (nedan behandlad) och S (yngre och därför här icke medtagen) representerar en särskild texttyp, som företer flera icke oviktiga avvikelser från flertalet handskrifter. Man har ju plägat räkna MELL:A för en östgötsk skrift, och denna åsikt har grundats närmast på dess språkfrändskap med andra handskrifter, som med en viss sannolikhet kunnat antagas vara östgötska. I och för sig kan ju ett sådant antagande vara ganska

rimligt, men det blir som grundlag för vidare antaganden väl svagt; om icke hela byggnaden skall få karaktär av ett korthus, så måste andra bevis framletas än språkfrändskapen. Det visar sig också, att ett flertal egenheter i texten tyda på inflytande från östgötsk rätt. Därvid kunna vi först nämna titeln *Eghno balker* (= JB), som blott finnes i ABLS och som tydligt erinrar om rubriken *Eghna salur* i ÖGL. Vidare möta vi i EdsB 6 (SCHLYTER s. 245, n. 16) i samma fyra handskrifter en interpolation ur ÖGL, EdsB 1 § 4. I BB 1 n. 26 ha ABLS *fota* mot UL och flertalet, som ha *alna*; i BB 3 (n. 4) se vi likaledes, att flertalet handskrifter följa alternativt den uppländska indelningen i *pæningx land ok ørtugha land* och den götiska, medan ABLS jämte P (som någon gång eljest företer släktskap med vår grupp)¹⁾ följa blott den senare indelningen i *aattungum ok half aattungum*. Ett för ABLS gemensamt fel är *vapa* för *væga* BB 27 börj. Det anförda torde vara nog för att konstatera en nära släktskap mellan våra handskrifter och göra en härstamning från östgötskt rättsområde sannolik.²⁾

En närmare granskning av varianterna visar ytterligare, att BLS bilda en grupp för sig, som något skiljer sig från den text, som representeras av A. Betecknande i detta avseende är särskilt det för BLS gemensamma felet BB 31 (n. 6) *sunnodagher* för *sykn dagher*.³⁾

Man skulle sålunda kunna ställa upp ett släktregister ungefär så:

¹⁾ Den har dessutom en östgötsk interpolation, SCHLYTER s. 141, n. 71, och förvaras i Danmark.

²⁾ Ytterligare kan hänvisas till s. 2 n. 40; 4 n. 94; 17 n. 31; 52 n. 5, 9; 55 n. 10, 35; 56 n. 62, 70; 62 n. 75; 65 n. 27; 67 n. 59; 69 n. 2, 3; 80 n. 23; 83 n. 44; 90 n. 78; 99 n. 58, 92; 102 n. 46, 50; 105 n. 64; 115 n. 22; 121 n. 58; 129 n. 75 f.; 140 n. 44; 162 n. 50 etc.

³⁾ Jfr ytterligare en mängd av de i föreg. not nämnda ställena.

Reservation göres här som naturligtvis i § 6 för ytterligare eventuella mellanled.

Gäller det nu att närmare bestämma, var handskriftsgruppen hört hemma, så tyda flera indicier på ett relativt sydligt ursprung. Bland dessa nämnes först, att icke mindre än tre av gruppens fyra representanter kommit att hamna i danska bibliotek, där A och L tillhöra den Arnemagneanska samlingen, S det Kongelige Bibliotek. Vidare känna vi ju i Lösings lagbok en representant för en texttyp, som verserat i norra Östergötland. Naturligtvis är detta icke avgörande, då ju en konkurrens mellan två texttyper inom en landsända är mycket tänkbar. Men då till det sagda kommer, dels att A blivit kombinerad med en handskrift av Smålandslagens kyrkobalk, dels att de nordöstgötska handskrifterna liksom deras sörmländska grannar genomgående uppgivit typen *p̄*, medan denna är i fullt bruk i de ungefär samtida handskrifter, som vi nu beröra, så blir ju resultatet icke alltför ogynnsamt.

För L särskilt tillkommer vad som kan slutas av dess kalendarium. SCHLYTER finner detta »möjligen» (jag ville säga säkerligen) skrivet av samma hand som lagtexten. En granskning av kalendariet ger följande resultat:

Henrik står med svart på d. 20 januari; ingen translation. Mot Åbo. Dagen är dessutom »festum terre».

Eskil står på d. 12 juni (med y. h.); han har ingen translationsdag. Mot Strängnäs.

Varken Botvid eller David äro upptagna. Mot Strängnäs och Västerås.

Knut konung upptages d. 10 juli = Linköping och troligen Växiö.

Helena har d. 31 juli. Mot Skara.

Att Eriks translation saknas, betyder för ett kalendarium av denna ålder nog ingenting, men en del av det redan nämnda torde utesluta Uppsala. Det återstår då, att kalendariet kan tillhöra Linköpings eller Växiö stift. Då ett avsevärt antal avvikelser från Linköpingskalen-

14—153641. *Nat. Beckman, Outgivna handskr.*

dariet stämmer med Lundakalendariet, är sistnämnda alternativ kanske troligast. På en sydlig hemort tyder ock, att Knut Lavards translation d. 25 juni efteråt införts (mot alla officiella svenska kalendarier). Allt i allt torde vi ha skäl att jämföra handskriftens språk närmast med sydöstgötska och småländska dialektkällor och urkunder.¹⁾

Behandlingen kräver här ständig jämförelse med de språkligt närstående textfränderna, vilka i denna § betecknas blott med SCHLYTERS bokstäver.

Bland handskriftens språkliga egenheter äro särskilt följande att notera:²⁾

1) Ändelsevokalerna förhålla sig sålunda:

a) Svarabhaktivokalen är *e*.

b) Gammalt *a* i ändelser kvarstår. Här ha vi en åtminstone grafisk skillnad mot MELL:A, i vilken *a* och *æ* växla, dock med företräde för *a*. Då det gäller att pröva, huruvida vi med OLSON i skrivsättet i MELL:A böra antaga en börjande *æ*-målsutveckling, är följande att märka: För bedömandet av en viss skrivares språk är det, vari han följt sitt förlägg, utan betydelse. Nu känna vi ju icke det omedelbara förlägget till MELL:A, men vi veta, att dess arketyp redigerats med handskrifter av UL och ÖGL för ögonen. Då nu de handskrifter av sist nämnda lagar, som vi ha kvar, i stor utsträckning skriva *æ* för äldre *a*, så är det troligt, att samma skrivbruk präglat de äldre handskrifterna av MELL. Bruket av *æ* i detta fall kan alltså bero på handskriftstraditionen och ger icke säker underrättelse om skrivarens dialekt. Då vår handskrift (och AB) skriver *hæræzhøffpinge* TgB pass., *hæræþeno* JB 4 etc., så bör detta ej betraktas som *æ*-målssymptom utan förklaras genom ordets etymologi.

¹⁾ En nära samtida anteckning bl. 22 v. har *søster* 2 ggr, vilket i någon mån kan sägas tala för ett sydligt ursprung.

²⁾ Av dialektkällor ifrågakomma närmast SVENSENS texter i Landsm. II, från Emådalen, LINDERS monografi över målet i Möre och GADDS över målet i Östra härad i Småland. De citeras i texten helt summariskt.

c) För *i:e*, *u:o* gälla i huvudsak vanliga regler för ofullständig vokalbalans. Denna sak får allt större intresse, i den mån vi närma oss danskt språkområde.

2) I likhet med flera östgötska urkunder har vår handskrift i rätt stor utsträckning i korta rotstavelser växling *u:o* efter ändelsevokalernas kvalitet. Man har således ofta (ej alltid) *kona* mot *kunu*; *koma* har regelbundet *o*-vokal i presensstammen, *u*-vokal i participet, ex. *kumin* GB 4, *kumi* GB 5, diverse former JB 33.¹⁾ Sistnämnda företeelse kvarlever ännu i dag i Östra härad, i Emådalen och Möre. Ordet *konung* har ibland, särskilt i handskriftens senare del, *u* i båda stavelserna, ex. EdsB 24; så nästan genomgående i B (§ 36).

3) Ordet 'kost' möter med *u* GB 4, BB 38 § 1* (*kuste* för *ankuste* = B), JB 34 pr., sl., KpB 6. Såsom HULTMAN påpekat, Hälsingel. 252, förekommer formen i ÖGL omväxlande med *kost*, medan *u*-formen i SmåL är enrådande. Av nutida dialekter har Möre *kusthålla*, Östra härad *kust(håll)*, *kusta*, *kustnad*. Om *u*-vokal i ordet 'kosta' i Skåne och Halland se WIGFORS, Södra Hallands folk-mål s. 294, 354 f. Formerna stämma synnerligen väl med det antagande rörande handskriftens härstamning, som vi förut kommit till. Mera svårtolkat är *fruste* BB 11 (= B), *stuk* DrVd 3 (= B), som icke synas stämma med nutidsdialekter; *fruste* möter i handskrifter av text-typ Uppsala.

4) Ordet 'edsöre' har den anmärkningsvärda formen *eeþzswørit* GB 5* (n. 35), *eezswøre* TgB 37* (n. 26) »et sic in sequentibus passim» (= nästan genomgående, BL). Formen återfinnes för övrigt i SR, vars språk ju i avseende på vokalbalansen har släktskap med SmåL:A; nordligare östgötska dialekter ha en annan avvikande form, om vilken se s. 201 d). Ett på analogt sätt bildat ord är *meenswørit*, som möter TgB 32* (n. 72 BL, *meenzsørith* S)

5) Rörande *ĩ*, *ỹ* > *e*, *ø* anmärka vi i korthet:

a) De förut som vanliga konstaterade övergångarna

¹⁾ Någon gång *kuma*, ex. BB 7 § 1, *kuna* DrVd 17.

framför *r*, *l* möta även här. 'Skillnad' har *æ* genomgående utom GB 2 § 6, där det betyder 'äktenskaps-skillnad' och har *i*. Överensstämmelse råder i det väsentliga med A och fullständigt med B. Gemensam med den senare är även skrivningen *størkia*. Anmärkningsvärd är formen *weerþis* BB 34* (n. 67 = B).

b) I typen *bit* möta vi *karlkøns* DrVl 29*, *søn*, *søns* på vanliga beläggställen (TjB 12 saknas). Däremot kvarstår *nyt* mot A, som har *nøt* BB 18 § 3*.

c) Typ *vidja* företer övergång blott framför *r*: *børia*, *spørias*; även *synias* har *y* i L GB 4 (mot B).

d) Typ *sighl*, *sighla* företer övergång i *skøflas* såsom i A. Däremot kvarstår *i* i *nipre* BB 26 § 4, vilket i Västmanland redan fått övergång till *æ*. *Tysvar* har *y* mot A TgB 38*. 'Övre' heter *offre* BB 26 § 4 bis, *yffro* 1 g. ib. (= B).

e) Typerna *bitin*, *vikur*, *lifa* ha inga exempel på övergång. Tvärtom möta vi KpB 7 *gyri*, som har motsvarigheter bl. a. i A.

6) Den från Cod. A och i nu levande östgötska dialekter bekanta ögg *u > o* framför nasal + konsonant möter i *sonder* BB 20 § 4* bis, *sonderkulla*, *-e* ÄB 8* börj. bis, *konnogha(s)* JB 32, TgB 1.

7) Dubbelskrivning av vokal användes ofta, och det förefaller att med få undantag vara meningen, att den skall beteckna lång konsonant. Klara godtyckligheter förekomma blott i några få fall. Följande skrivningar synas ge anledning till slutsatser.

a) I *aalmogha*, *-e* KgB 5 § 8, 6 § 5, *aalmenninga wægh* BB 2, *aalmenningom* BB tab., *aalmanna wægher* BB 6, *aalmannaleþ* BB 26 § 7 etc. möta vi en förlängning, som icke vill låta sig förlika med vårt nysvenska uttal. I norska dialekter har emellertid *all* regelbundet en sammansättningsform med *å*, alltså förlängning före ögg *ā > å*; i svenska dialekter har jag antecknat *āl-* från Tunaberg i Södermanland, alltså förlängning efter nämnda övergång. Någon belysande dialektform från de trakter, från vilka våra handskrifter kunna förmodas härstamma,

har jag icke antecknat, men skäl att tvivla på formernas äkthet torde emellertid icke finnas.

b) Framför *ld*, *nd*, *ng* ha ju många dialekter förlängning, resp. senare ögg till *å*. Vi möta här *faangith* JB 33, *gaanga* KgB 6 pr., *haalda* JB 34, *maange* JB 33, *saalde* JB 14 (3 ggr), *staanda*, *-e* JB 33, HgB 6, *waald* KgB 6 § 1, 10. Ibland möta vi dubbelskrivning i ord, som i vårt språk icke fått *å*; ex. *laandz*- BB 24 § 4, *laande* ÄB 7, *laandom* KgB 10, *vplaandom* KgB 6 pr., *aklaandapa* skrivfel för *o*- JB 25. Formerna av 'klanda' stödjas av skrivningen *klonda* i Lösings lagbok. Om *å* är det ljudlagsenliga i vissa dialekter i 'land' och 'klanda', så får väl den spridda formen med *a* anses härröra från högsvenskan, vilket endast med avseende på ett så vanligt ord som *land* kan väcka någon betänklighet. Förlängningen är tidigt styrkt i Smålandslagen (i ordet 'hand') och betraktas av NOREEN, Aschw. Gram. s. 20, med avseende på äldre tid som ett småländskt dialektdrag. Framför *rþ* är ju förlängningen ännu mer utbredd. Den antydes i vår handskrift av t. ex. *gaarþa*, *-e* BB 7, EdsB 2, 8; *waarþe* JB 14. Exempelen äro mycket talrika. Det kan i detta sammanhang anmärkas, att i dubbelskrives i *giilde* BB 7, *giild*, *giilt* BB 21 § 4, *giilda* (verb) BB 21 § 1. En sådan förlängning förklarar, att i bibehållits i t. ex. västgötska dialekter, som eljest nästan genomgående låta *ī* bli *ě*. Jfr även *læænger* JB 16, *suund* BB 20 § 3. — Även förlängning framför *rn* tyckes föreligga *foorne* BB 21 pr., *aff foornno* BB 26 § 6.¹⁾ — Anmärkningsvärt är *boolst[er]* GB 16 (= B).

c) Ord med ursprunglig förbindelse *ht* ha i flera av de från östra Götaland härstammande handskrifterna ofta former, som tyda på lång vokal, ehuru nysvenskan har kort. Liknande är förhållandet i våra handskrifter med de vanliga orden *ææt* ÄB 13, *ætena* ÄB 3, *ræter* GB 6, ÄB 21, etc. Anmärkningsvärt är, att vi i våra

¹⁾ Vi ha alltså förlängningar, som äro yngre än ögg *ā* > *å*. Den i a) behandlade kan också vara en sådan.

handskrifter också möta dubbelskriven konsonant i *naat* ÄB 12, 21. Östra härad har *å* i sammansättningen *nåtvår*, jämte *nattvår*. Både vokal och konsonant dubbelskrivas i *osootto* BB 8 pr.

d) Någon förlängning i kort rotstavelse har ej antecknats. Det här och ofta jämte *øll* förekommande *øøll* vågar jag ej anse vittnesgillt för ortens dialekt.

8) Formen *snæru* BB 35* (s. 195, n. 39) möter blott i de sydliga handskrifterna ABL¹⁾ och kan således icke förklaras ur den kända uppländska ljudlagen, vilket Kock föreslår, dock under uttryckligt förbehåll, att de dialektgeografiska förhållandena vid prövning finnas möjliggöra en sådan förklaring.

9) Handskriften (liksom B) favoriserar pronominalformen *pøn*. Ex. GB 2* n. 9, 13, JB 34* n. 25.

10) Mot *honom* i A står *hanum* i BL KGB 3*, n. 22 »et sic passim».

11) De ortografiskt noggranna formerna *østgøta*, *wæstgøta*, som möta i BLS, KGB 4*, 7, äro eljest mycket sällsynta i handskrifterna.

12) Liksom språkfränderna gynnar handskriften konjunktivformer på *-n* (mot A), ex. *hawin* JB 7* n. 92. Saken bör sammanhållas med det faktum, att i ett ännu sydligare småländskt område, Konga härad, formen på *-n* generaliserats som pluralform i alla personer och i indikativ.

13) Mot *se* i A står i BLS *seca* GB 15*.

14) Med både brytning och *r* möter *miærpra* BB 20* pr., *miærprom* BB 20 § 4* (båda BLS); TjB 28 har denna form inträngt i A.

¹⁾ Som synes av SCHLYTERS variantförteckning, ha alla de handskrifter, som han ansett böra betecknas med bokstäver utom de nämnda *snaru*; I har helt avvikande text. Jfr Kock, Ljudhist. § 382. Det av Kock ur St:A citerade *snæra* härrör från GB 10, vars text icke är hämtad ur MELL. Då ordet förekommer både i Skånel, DL och Cod. Bur., så måste man väl finna en förklaring, som kan gälla över hela nuv. Sverige. Anslutning till *snärja* ligger nära; antagandet är dock ej rätt tilltalande därför, att samhörande former med *a* och *æ* + *j* voro så många, att behov av ombildning knappt gjorde sig kännbart.

§ 36. Cod. Holm. Lag 21.

Synonymik: SCHLYTER: MELL:B.

Handskriftens innehåll utgöres av Magnus Eriks-sons landslag. En handskrift av Upplandslagens kyrko-balk är av annan hand och lämnas här ur räkningen. Huvuddelen dateras av SCHLYTER till senare hälften av 1300-talet. För dess lokalisering är att hänvisa till § 35. Den erbjuder icke särskilda lokaliseringstecken, men den är en systerhandskrift till MELL:L, så nära befryndad med denna både i text, språk och paleografi, att den mycket väl kan vara skriven av samma hand, i varje fall torde ha influerats av samma härads- eller rent av sockenmål som denna.¹⁾

Vid behandling av dess språkliga egenheter kunna vi därför gå summariskt till väga.

1) = § 35 mom. 1. Undantag:

a) Någon gång tecknas svarabhaktivok. *æ*. Ex. *biltoghær lagþær* EdsB. 42.

b) *Wilæ, wafæ* DrVl, Vd pass. i rubr.²⁾

2) = § 35 mom. 2. Som där anmärkts, är vår handskrift något regelmässigare än L. Att det språkskick, som i B genomförts och i L så småningom segrar, representerar den äkta dialekten, synes mig uppenbart. — Någon gång möter *kuna*, ex. DrVd 17.

3) = § 35 mom. 3. Här tillkommer *annor kusta* KgB 19 § 1, som saknas i L på grund av lakun. Formen är bekant från SR. Jfr § 32.

4) = § 35 mom. 4.

5) Rörande *ĩ, ŷ > e, ø* märkes:

a) = § 35 mom. 5 a).

¹⁾ Mot den här framställda teorien talar ju i viss mån SCHLYTERS beteckning. Då han betecknar den ena handskriften med B, den andra med L, så skulle ju detta ange en rätt avsevärd åldersskillnad. Det är emellertid klart, att SCHLYTER givit defekta handskrifter ett något lägre rum i rangordningen, nämligen då ett betydande antal handskrifter äro ungefär lika gamla. KÅLUND anser i den AM katalogen L (»14. årh:s sidste halvdel») snarast äldre än A (»c. 1400, muligvis fra slutn. af 14. årh.»).

²⁾ Med y. h.: *ok thz sama skwlu the jættæ siælwe at haldæ* vid KgB 9 (Småländska?).

b) = § 35 mom. 5 b). *Søn* möter även TjB 12 § 1, som i L saknas på grund av lakun.

c) I typ *vidja* tillkommer *sønias*; L har *y* GB 4 och lakun TjB 12. Formen är mycket märklig såsom det äldsta belägget i vårt material för övergång i denna typ. Något annat än grafisk olikhet förekommer knappast mellan B och L. Vi se sålunda, att den yngre formen här möter tidigast i en sydlig dialekt. — Även *dølia* ÄB 15, mot L.

d—e) = § 35 mom. 4 d—e). Dock *gøri* KpB 7.

6) = § 35 mom. 6. Ex. *sonderkulla* ÄB 8* n. 3, *sonder* BB 20.

7) = § 35 mom. 7.

a) Ord sammansatta med *all-* behandlas som i L. Ex. *aalmoghin*, *-an* KGB 5 § 7, 31, *aalmenninx wæghum* KGB 23, *aalmennilica* GB 10.

b) Framför *ld*, *nd*, *ng*. Ex. *gaanga* KGB 6, *waald* KGB 6, *haaldith* JB 34 pr., *klaandas* GB tab., ÄB 19. — Framför *rþ*: *gaarþe* GB 6, *waarþa(t)* BB 11. — Framför *-rn*: *aff foornno* BB 26 § 6.

c) Ord med ursprungligt *ht*. Ex. *rætter* GB 6, *rææt ok lagh* ÄB 13, *rææt* TjB 12 sl., *ææt* ÄB 13, *naat* KGB 24/23 § 4, GB 6, ÄB 21, *sooth* JB 34.

d) = § 35 mom. 7 d).

e) Ordet 'ej' möter ofta i formen *eegh*, ex. KGB 24/23 § 4, ÄB 21 börj., JB 21 pass. Formen stöder en analog form i Lösings lagbok, se s. 179; jfr *ey* ÄB 21.

f) På lång vokal + lång konsonant tyda skrivningar som *eenna* KGB 24/23 § 4. Jfr § 35, 7, sl.

8) = § 35 mom. 8.

9) = § 35 mom. 9. Ytterligare exempel (ofta i BS) BB 19* n. 67; 21* n. 53; JB* 34 (s. 120 n. 48, 121 n. 88); delvis bero de tillkomna beläggen på lakun i L.

10—14) = § 35 mom. 10 - 14.

15) I syntaktiskt avseende har vår grupp infört nyheten *synias* TjB 12; arketypen torde haft *synia* (subjektslös sats), se SCHLYTER s. 351 n. 17.

§ 37. Cod. Holm. Lag (SCHLYTERS sign.) 16.

Synonymik: SCHLYTER: MELL: 18.

Här använd benämning: Cod. Växiö.

Handskriftens innehåll utgöres av Magnus Erikssons landslag, tämligen defekt. Dess lokalisering och datering göra ingen svårighet, enär skrivaren på bl. 88 vid slutet av sin handskrift har skrivit följande med röd understrykning försedda notis:

Anno domini Millesimo Trecentesimo Octoagesimo. Octauo. Septimo Jdus Augusti Completus est liber iste wæxio. Per manus discipuli ignorantis. Explicit. Deo gracias AmeN.

Boken är alltså avslutad i Växiö d. 6 augusti 1388. I denna bestämda datering och lokalisering ligger handskriftens största värde. Den är för övrigt mycket defekt och har en del skrivfel. Men den avviker icke väsentligt från vad som kan förmodas vara den ursprungliga texten. Att den utelämnar GB 19, som handlar om makars giftorätt i bo, kan möjligen bero på inflytelser från den gamla Värendsätten, vilken väl haft särskilda bestämmelser i detta avseende, svarande mot döttrarnas mera gynnade ställning i avseende på arv. En interpolation i BB 21 (s. 227 n. 76) kunde ge ledning, om källan vore bekant. De specifikt östgötska dragen i BLS möta icke i vår Värendshandskrift.

Stilen är i sitt allmänna utseende icke olik den i BL mötande. Enskilda typer, särskilt *þ*, förete dock ett bestämt avvikande utseende. Användningen av dubbelvokal är sparsammare än i BL.

Rörande språkliga egenheter anteckna vi följande:

1) Gammalt *a* i ändelser tecknas *a*. *Hæræpe* BB 24, *hæræþ* EdsB 25, *hæræzhøþpinge* EdsB 30/31 etc. bedömas som ovan. Det kan ytterligare anmärkas, att formen *hæræþ* möter på ett par ställen i de småländska diplom, som excerperats av SÖDERWALL, Medeltida rättsuttryck.

2) Växlingen *i:e*, *u:o* i ändelser regleras väsentligen

av vokalbalansen, vilket synes vara av intresse, då man ju kunde misstänka, att så nära danska gränsen en börjande övergång till danskt språkskick skulle förspörjas.

Ljudlagsenliga äro på grund av bitonens försvagning *køpstaþe*, *markatale* JB 24. Ändelsen i dat. pl. är vanligen *-om*.

3) *Kona* heter i oblik kasus *kunu*; däremot synes *konunger* vara den vanligare formen. *U*-vokal möter i *andkuste* BB 38 § 1. På andra ställen möta orden 'kost', 'kosta' med *o*, delvis mot BL. Likaledes ha vi *froste* BB 11. Anmärkningsvärt är *komin* GB 4.

4) Med avseende på växlingen *y*, *ø* i stamstavelser anteckna vi summariskt *skøfla*, *øfre*, *tøsva*, *dør*, *kølnohws*, allt i väsentlig överensstämmelse med MELL:A. Ordet 'skillnad' har formen *skælnaþ'r* GB 4, EdsB 21/20, 23/22; *skælnadh'r* DrV1 tab.; *skiælnaþ'r* DrV1 1. Sistnämnda form är identisk med den i ÖGL mötande *skialnaþ'r*. Flera beläggställen saknas på grund av handskriftens lakuner, bl. a. GB 2. Både *syn* och *synia* ha *y*.

5) Ordet 'edsöret' heter *epzørit* o. d. (utan *w*).

6) EdsB 4 möter *flydde*, eljest *flyþe* EdsB 21, *sape* JB 30.

7) För äldre *þ* växlar *þ* med *th*, resp. *dh*; *th* synes dessutom användas för aspirerat *t*, ex. *wardhath* BB 11, *sith* BB 12 börj.

8) I *øghia* 'öga' BB 33 § 6 föreligger övergång till *j*-ljud. Östra härad har åtminstone *øjnaglas*. Belägg för *j*-ljud lämnar *nighionde* GB 7 sl., *øghia* 'öar' BB 37 börj.

9) Angående *snæru* BB 35 se § 36.

10) Omljud märkes i *hiølt* GB 8 § 6*; däremot *hiølt* JB 34 § 2, *hiogh* BB 33 § 4 efter förlägg.

11) Förlängning har träffat *m bruþgumme*, *komma*.

12) I kort rotstavelse möta *faardagha* JB 30, *maat* KgB 23, *aaff* BB 33.

I det hela måste sägas, att Cod. Växiö liksom Cod. Nyk. icke förefaller så dialektren, som man med hänsyn till den bestämda lokaliseringen gärna skulle önska.

Vid handskriftens slut är inskrivet ett fragment av Eriks gårdsrätt. Handen är något yngre än huvudhanden (c. 1400). Texten synes mig på grund av sin ålder böra meddelas. Att den har ingress som ett kungligt brev, måste väl anses vara ett ursprungligt drag. I övrigt vågar jag icke nu uttala mig om dess förhållande till övriga redaktioner.

[W]i erik mz gudz nadh danmargx swerikis norikis wendis. oc gøtes konungh oc hærtogh .i. pomerem wiliom at thz se allom mannom witerliket at thætta ær thæn rætter som wi spipath (!) hafwm warom borgharom a husom ællas gardhom oc særdelis i wiborgh. Primo. Vm draap. slag. ællæs oquædhins ordh. [H]wilken man annan man sla .i. hææl. oc wardh'r gripin widh'r færska gærningh hafui forbrutit liif sitt. Nu kan thz witas honom. tha skal hœfwidzmennen næmpna tolff mæn aff them bædzsto borgharom oc wildasto. oc owildogha. the sculu antiggia wæria æll'r fælla. wardh'r han fælder. miste liiff sitt.

[H]ugg'r man annan saar æll'r sting'r. miste handh sina. ælla wæri sik som før sigx wm han ey wardh'r gripin widh færska gærningh.

[H]wa sum sla annan man pust swa ath ey gaar blodh wth epter. tha skal kniiff stingas ginom hans handh oc rista fram ¹⁾ til fingra.

[H]wa som rykk'r kniiff æll'r swærdh at athrom mz wrez wilia. tha scal stiingas ginom hans hand. ælla wæri sik mz tolff mannom som før ær sakt. wm han ey gripin wardh'r widh færska gærningh

[K]allar man annan otughit nampn. tiuff. liughara. æll'r annor oquædhis ordh. ær han a wapn tha scal han sætias .i. torn een manadh oc æta watn oc brødh. Er han hædræng'r (!) æll'r annar ærwodhis man tha scal han sætias .i. stok samuledhis widh watn oc brødh. Witis thz honom wæri sik mz siæx borgharom.

[E]engin man scal dobbla æll'r nakra handa taffwel leka sidhan hœfwidzmennin ær i sængh oc haffu'r sakt gotha naat.

¹⁾ Rättat från *fiam*.

hwa thz gør ær han aff wapn æll'r skytta tha scal han i torne lig[gia] ¹⁾

§ 38. Cod. Holm. B 24.

Synonymik: SCHLYTER: KrLL: Q.

Handskriftens innehåll utgöres av Kristofers landslag, här liksom i en del av textfränderna åtföljd av ett register. Den dateras av SCHLYTER till början av 1500-talet.

Rörande handskriftens härstamning få vi knappast av dess tekniska beskaffenhet någon annan antydning än den svaga vink, som kan anses ligga däri, att vid dess inbindning kommit att användas blad ur ett fragment av Östgötalagen. Det ligger väl i sakens natur, att tillgången på handskrifter av denna lag varit störst i de trakter, som icke legat allt för långt bort från lagens forna giltighetsområde; i överensstämmelse därmed finna vi, att andra »slaktade» östgötalaghandskrifter slutat sina dagar som fullständiga böcker på följande ställen: två i Vadstena kloster, en i Småland, en i Danmark. Så vag denna antydning är, kan den dock vara av intresse, emedan handskriftens viktigaste språkliga egenhet i nu levande dialekter först träffas så långt åt norr som i övre Dalarna. En annan antydning kan man finna däri, att den TgB 9 anger landstinget i Västergötland felaktigt. Detta talar väl mot det nämnda landskapet. Den *Margreta påsse*, som på n:r 1 bland de tillagda pappersbladen med hand från 1500-talet skrivit sitt namn, har icke kunnat säkert identifieras.²⁾

Bland språkliga lokaliseringstecken äro följande att anteckna: Växlingen *i:e*, *u:o* regleras av vanliga balanslagar; detta torde utesluta Västergötland. Vidare

¹⁾ Sista bladet bortskuret. På bakpärmen finnes en nästan oläslig annalanteckning, som börjar med Nyköpings gästabad 1318.

²⁾ Man kunde tänka på Margareta Axelsdotter Posse, vars föräldrahem väl låg i Västergötland, under det hon hade sitt eget hem i Östergötland, Häradssäter, Tryserums socken. Hon föddes 1548, dog 1575 och var moder till drottning Gunilla Bjelke.

finner man i vår handskrift sådana former som *velia* KgB 4 § 7, BB 1 sl., 4 sl.; *skelias* KgB 14, 15, ÄB 7 (och *skels* KgB 28); *bedia* GB 1; *flötia* KgB 5 § 4. Formerna äro autoktona i vad HESSELMANS enligt min mening ganska olyckliga terminologi¹⁾ betecknar som det »medelsvenska» området, d. v. s. inre Södermanland och delar av Östergötland — därtill naturligtvis även rent götiska mål som Västgötskan och Småländskan. Vid enstaka former som *mørðh'r* HgB tab., 1 kan man ej fästa stor vikt. Förhållandena vore ju mycket gynnsamma för vår nyss utvecklade åsikt men det är nog icke mycket att bygga härpå, då handskrifter av KrLL förete liknande drag, även då de bevisligen eller troligen härröra från uppländskt område, t. ex. textkodex eller den stockholmska Cod. Holm. B 23.

Under sådana förhållanden får texttypen en viss betydelse. Enligt SCHLYTER äro vår handskrifts närmaste textfränder Cod. Holm. B 23, här behandlad och lokaliserad till Stockholm, Cod. Ups. B 16, som har kyrkobalk från Södermanland, och slutligen Cod. Holm. B 32.

Rörande handskriftens allmänna karaktär kan sägas, att den stundom företer former, som för en så ung handskrift måste betecknas som överraskande ålderdomliga. Ett exempel är *fatøkt* JB 31*, BB 31* (så MELL).

1) Handskriftens mest framträdande språkliga egendomlighet är redan av SCHLYTER påpekad. SCHLYTER nämner, att den ofta har ändelsevokalen *o* för väntat *a*, och han anför talrika exempel på denna egendomlighet. Alla dessa, med undantag av ordet *ægo*, som nedan närmare behandlas, utgöras, såsom längesedan påpekats av K. H. KARLSSON,²⁾ av kortstaviga ord. Det framgår så-

¹⁾ Jag kan inte här återhålla en kritisk anmärkning. Redan i Språk och Stil V, 117 hade HESSELMAN bort ha anledning att revidera sin terminologi. Han talar där om riksspråksinflytande på uppländska dialekter. Han kallar inflytandet »försvenskning», men vi måste konstatera, att försvenskningen skett genom upptagande av »götiska novationer» (!). Vi böra väl låta *svensk* vara adjektiv till *Sverige* icke till *Svealand*.

²⁾ Arkiv V, 166.

lunda redan av SCHLYTERS företal, att vi här ha en urkund med vokalbalansen *a : å* (tecknat *o*). Säkerligen är det den mest omfattande urkund med denna egenhet, som hittills blivit framdragen. Det torde därför vara lämpligt att först anföra exemplen på denna företeelse. Exempelen äro så talrika, att ett mera summariskt angivande av antalet antecknade fall jämte ett belägg för varje citerad form synes vara den riktiga metoden. Siffrorna nedan beteckna samtliga annoterade former, icke antalet på det citerade stället. De göra icke anspråk på stor noggrannhet, vilket vore onödigt, då frekvensen knappast har betydelse. I regeln citeras ett av de första beläggen, räknat från bokens början. Registret, som företer ungefär samma språkskick, har ej excerperats.

Följande former äro antecknade, som tyda på övergång *a > å* i ändelser efter kort rotstavelse:

bogo DrVd 3; *bæro* ÄB 15 etc.; *dræpo* HgB 8 (3 ggr); *framkomo* JB 30 pr.; jfr *komo*; *giffwo* KgB 5 § 4; *gewo*, *gewos* o. d. KgB 10 (tills. 14 ggr); *githo* JB 10 § 1; *getho* KgB 26 § 1; *græffuos* HgB 4; *gøro* KgB 5 § 2 (med sammansättningar 27 ggr); *gøros* JB 11; *hawo* KgB 5 § 1 (31 ggr); *holowid* KgB 6; *komo* KgB 10 sl. (24 ggr); *kono* nom. KgB 30 (18 ggr); oblika formen heter *konu*,¹⁾ t. ex. GB pass.; *kopor* JB 8; *koopor* (!) KpB 3 sl.; *lagho* BB 10 § 5; *lifwo* ÄB 2 § 1 (4 ggr); *lighot* BB 34 sl.; *loffwo* KgB 6 pr., BB 19; här märkes förlängning i närstående enstavig form *loof* BB 19, 25 § 1; *medhon* KgB 10 sl. (5 ggr); *mætho* BB 12 sl.; *ofu'rmagho* JB 16; *radgeworom* KgB 12 pr.; *samo* KgB 4 (4 ggr); *samon* KgB 15; *samonlegat* GB 16; *selo*, *sylo fylning* BB 47/46; *sidon* KgB 4 § 9; *skado* KgB 10 sl.; *skodo* KgB 12 (6 ggr); *skolo* KgB 35 § 1;²⁾ *skælo* gen. pl.

¹⁾ HgB 1: *Mørdh'r madh'r man ell'r kono* avser tydligen nominativ. Ändelsen är -o, ej -w som SCHLYTER uppger, emedan han betraktat o och u (w) som ekvivalenter. Texten har alltså samma betydelse som i textkodex.

²⁾ Även *skwlu* ib. 1.

ÄB 11 pr. (6 ggr); *skæro*, *skæros* BB tab. (13); med sammans. (t. ex. *vpskæro* EdsB 12) 6 ggr; *slædho* ÄB 7 § 1; *varo* KgB 22 etc; *wetho* BB 51/50 § 1; *wræko* BB 10 pr., 31; *vægo* verb KgB 4 § 6; *wegho* 'vägar' BB tab. 3.

Att handskriftens språk haft *å* i rotstavelser kan ju a priori antagas för givet; man finner också *olagw* 'på-laga' KgB 4 § 6; *overkan* JB 14; *ramwonda boda* KgB 6* kan vara omvänd skrivning.

Som nämnt förekommer även *ægo* 3 pl. KgB 8 § 1. Närmast ligger ju att förklara formen som en form med bibehållen preteritiböjning. Mot en sådan förklaring kan med det material, vår handskrift bjuder, icke göras någon rimlig invändning. Annorlunda ter sig saken då vi även taga hänsyn till handskrifter med vokalbalansen *a:æ* (§ 23 ff.) och även där finna ordet behandlat som kortstavigt. — Konjunktiver av ordet äro rätt sällsynta. Lång rotstavelse antydes av *æghe* GB 18.

En detalj förtjänar närmare beröras, då den äger en viss principiell betydelse. Som bekant betecknar NOREEN bitonen i kortstaviga ord såsom »stark biton» och jämnställer den alltså med den starka semifortis, som tillhör de sammansatta orden. KOCK brukar däremot termen »stark levis». För NOREENS beteckningssätt talar ju, att man icke utan starka skäl bör antaga ett allt för stort antal sins emellan olika accentgrader. För KOCKS kan anföras, att det är tryggast använda en beteckning, som blott antyder accentens etymologiska karaktär, då man ju a priori icke kan vara fullt viss om dess fonetiska beskaffenhet, dess styrka och tryckfördelningen inom stavelsen. Vårt material bjuder en del hållpunkter för frågans belysande. Som bekant ha vi åtskilliga bevis på att i starkt bitonig stavelse konsonant förlängts och föregående vokal förkortats;¹⁾ exemplen utgöras ju av etymologiskt sett sammansatta ord, vilka tillräckligt

¹⁾ NOREEN, Aschw. Gr. § 298.

skilt sig från sina simplicia för att kunna behålla den avvikande formen. Om man ställer sig på NORENS ståndpunkt, är det ju antagligt, att ändelser i kortstaviga ord varit underkastade den ifrågavarande förlängningen. Så har bl. a. närvarande förf. vid ett par tillfällen antagit.¹⁾ Emellertid ser man i vår lista ovan åtskilliga ord, som visa, att kortstaviga ord haft lång ändelsevokal även framför följande konsonant åtminstone intill tiden för övergången $a > \text{å}$. Avgörande äro de isolerade *kopor*, *samon*, *sidon*; mindre betydelse ha de i eget böjningssystem ingående *græwos*, *lighot*, *bæros*, *skæros*.

Ovan ha vi antytt, att företeelsen, som är alldeles främmande för textfränderna, synes få förläggas till någon ort inom eller nära det östgötska rättsområdet. Därvid erinras, att den förut bestyrkts i brev från tvenne biskopar, den ene i Växiö, den andre i Linköping, båda bördiga från södra Småland. Om det än mer, än som förut skett, bör hävdas, att språkets detaljer väl mer berott på skrivarna än på de beseglade prelaterna, så måste väl sägas, att det nya resultatet står i god överensstämmelse med det förut vunna. Angående möjligheten att förlika antagandet av vokalbalans med ortsdialektens nuvarande utseende se nästa §.²⁾

Vid sidan av de här meddelade formerna med *o* (*å*) i ändelser äro handskriftens övriga språkliga egendomligheter av mindre betydelse. Närmast få de intresse dels såsom kännetecken på den dialekt, handskriften kan anses representera, dels genom att sätta oss i stånd att i någon mån bestämma det kronologiska förhållandet

¹⁾ Arkiv VIII, 171; Landsm. XIII, 3, s. 33.

²⁾ E. NEUMAN har i en uppsats i Språkvetenskapliga Sällskapets i Uppsala förhandlingar 1910—12 till bemötande upptagit en av Kock framställd åsikt (se Arkiv 22, s. 333), enligt vilken nasalering och en del andra kombinatoriska förhållanden skulle ha inverkat på den här berörda övergången $a > \text{å}$. Kocks åsikter få intet stöd i vårt material. NEUMAN påpekar ett par enskilda ord (*somar* och *enlitadher*), som synas kvarleva i Vätömålet med former, vilka förutsätta äldre *å* i ändelsen.

mellan det av handskriften representerade språkskicket med *å* i kortstaviga ords ändelser å ena sidan och vissa andra ljudlagar, som stå i förhållande till stavelseförlängningen å den andra.

2) Att handskriften tillämpar vanliga balanslagar på ändelserna *i:e* och *u:o*, är ju att vänta, och det framgår ganska tydligt av en genomgång av densamma. Detsamma gäller textfränderna, särskilt B 23. Någon statistik har jag icke utarbetat. Ändelsevokalen *u* betecknas ofta med *w*, t. ex. *lagsagw* KgB 4 § 6, men detta tecken förekommer även eljest för *u* i fall, då kort *u* måste förutsättas. Det är således ingenting härpå att bygga för kvantiteten.

3) Handskriften använder dubbelskriven vokal i regeln så, att man knappast kan betvivla syftet att ange lång vokal. Oregelmässigt förefaller egentligen *laass* 'lass' BB 18 börj. samt det ovan nämnda *koopor*. Få vi antaga, att vokallängd betecknas med dubbelskriven vokal, så ha vi i handskriftens dialekt redan genomfört vokalförlängning i korta rotstavelser i slutljud. Exempel: *lææs* rubrik före KgB 7; *gøør* KgB 17; *looth* 'lott' GB 3; *looff* BB 19, 25 § 1; *hooff* BB 23 börj.; *vaak* ÄB 7; *hæær* sbst. ÄB 7; *døør* TjB 13; *søøn* 'vägrar' ib.¹⁾

4) Handskriften tyder på genomförd övergång *i > e* i öppna stavelser. Ex. *gewo(s)* KgB 10 (3 ggr); *gew'r* KgB 17; *radgeworom* KgB 12; *lewa* KgB 4 § 6; *lefw'r* KgB 18 pr.; *lewande* ÄB 7; *selo* BB 47/46; *tilskepadhe* KgB 35; *skepath* ib.; *gullsmidh'r* KpB 2;²⁾ *wenin* 'vännen' TjB 20; *owenom* TjB 18; likaså *øwer* KgB 23.

I de allra flesta av dessa ha textfränderna (B 23 och B 32) endera eller båda vokalen *i*.

Saken är av stort kronologiskt intresse. Den utpräglade vokalbalansen ville väl snarast tyda på att kortstavighetsaccenten, resp. kortstavigheten, ännu vore fullt levande i vår handskrifts språk. I varje fall kan den

¹⁾ GB 8 möter *øøl*. Jfr § 35, 7, c; s. 75 n. 1.

²⁾ Men *-smidi* 3 ggr; ljudlagsenligt! Även *smidh'r*, *smidhin*.

15—153641. Nat. Beckman, Outgivna handskr.

icke ha avlägsnats synnerligen långt före dennas tid. Handskriften synes alltså kunna ge ett bidrag till den viktiga frågan om tidsföljden mellan den kvalitativa och den kvantitativa övergången i ord av här ifrågasvarande typer (*bitin, viku, lifa*).

Om *flötia* KgB 5 § 4, *skelias* ÄB 7, *bedia* GB 1, *rødias* BB tab. gäller vad ovan påpekats. Jfr *segia* GB 4.¹⁾ Motsatsen *synias:søgn* TjB 13 är säkerligen i denna handskrift blott ortografisk. — I sluten stavelse möta vi *wen at ty køpe* TjB 19; jfr *wenin* TjB 20 ovan.

5) Särskilt omnämmande förtjänar formen *kiid* BB 52/51. Ordet behandlas av HESSELMAN, I & Y, s. 42, 77 ff., där han söker förklara det som beroende på skrifttradition. Både detta och *skipa* tillhör enligt H. »endast det mer högtidliga skriftspråket». Det är möjligt, att HESSELMAN har rätt även för de äldre språkperioder, som han måste avse; i våra dagar äro ju alla ord för 'killing' tämligen litterära i de trakter, där, såsom i min hemtrakt, icke en get kan uppdrivas inom en rayon på 10 mil.²⁾ Men säkert är det icke, ty, såsom man kan se av FORSSELLS statistiska utredningar i »Sverige 1571», voro på 1500-talet getterna icke så ovanliga i de riksspråksbildande orterna, på många håll utgjorde deras antal 25 % av kornas. Jag vill därför försöka en annan förklaring. Som bekant är vårt *tje*-ljud icke alldeles homorgant med *j*. Det har heller icke på alldeles samma sätt påverkat närstående språkljud. Uttalet *tjyv*, som ingalunda är ovanligt, måste bero på en från *tje*-ljudet utgående påverkan på *u*; en motsvarande inverkan har icke i tillnärmelsevis samma utsträckning konstaterats för *j* (*jyp* 'djup'). Är det då möjligt, att *tje*-ljudet kan

¹⁾ Jag förutsätter, att dialekten tidigare låtit *sæghia* övergå till *sighia*. Jag känner *seger* 'säger' som talform från Småland. Denna form utgår säkerligen från en form med *ī*.

²⁾ HESSELMAN nämner *kedde* såsom det i min hemprovins folkliga ordet på *killing*. Ordets existens kan icke betvivlas, men jag har aldrig hört det annat än som öknamn på lärjungarna i det gamla treåriga gymnasiets lägsta årsklass (klass VI 2, ring II).

framkalla en förändring i palatal riktning på *u*, så får det väl anses mycket möjligt, att det också kan ha hindrat en förändring i motsatt riktning av *i*, ehuru denna på samma håll inträtt, då *i* stod i närheten av *j*-ljud.

6) Att vi här ha *konungr*, *konu* är ej anmärkningsvärt, då vi hunnit till en tid, då otvivelaktigt en ganska stark ortografisk tradition hunnit utbildas. Någon betydelse får man kanske tillmäta *kumi* konj. KgB 36; mot textfränderna och närstående former, även *komin* GB 4.

7) BB 25 § 3 möter formen *hwassom* för äldre *wassom*. Huruvida ett dylikt enstaka »stavfel» bör anses bevisa sammanfall av *hv* och *v* är väl rätt ovisst.

§ 39. Cod. Holm. Lag (SCHLYTERS sign.) 82.

Beskrivning: SCHLYTER, Kristofers Landslag CX. Handskriften var icke känd, då SCHLYTER utgav stadslagen, vadan den icke av honom åberopats under nummer eller littera.

Handskriftens innehåll utgöres av Stadslagen (defekt); den dateras av SCHLYTER på paleografiska skäl till början av 1500-talet.

Beträffande handskriftens härstamning får man först en del omständigheter, som tyda på Västergötland. Handskriften hade av telegrafdirektör S. A. Schaar anträffats i en handelsbod i Göteborg, och den har efter bl. 49 ett inhäftat blad, på vilket »*Vtaff en gamal lagbok, tagen i Vlærfua i Westergøtl.*» lämnas en variant till texten, av SCHLYTER meddelad efter varianterna i den äldsta upplagan Stadsl. s. 209 n. 8. Tillsammans får väl detta anses utgöra tillräcklig bevisning för att handskriften varit i användning i Västergötland. Ullervad ligger helt nära Mariestad.

Därav följer emellertid icke nödvändigt, att den är skriven i landskapet, tvärtom kunna direkta instanser, tillsammans, som jag tror, avgörande anföras däremot. Dit hör till en början textfrändskapen. Bokens text

tillhör typ Söderköping, och dennas lokalisierbara representanter ha ju gjort intryck att höra hemma i Östergötland. Dit pekar även språket. Till en början torde vokalbalansen *i:e*, *u:o*, som i det hela iakttages ganska väl, bestämt hindra antagandet av en västgötsk skrivare. Såvitt jag vet, tyda samtliga undersökta handskrifter, vilka ha sin hemort i Västergötland, emot antagandet av vokalbalans i detta landskaps dialekt (i senare tid åtminstone). Jag har, särskilt med tanke på denna fråga, publicerat en del brev från Västergötland, vilka synas mig ge ett rätt gott besked.¹⁾

Några andra språkliga företeelser kunna användas i lokaliseringssyfte:

a) 'Hand' heter regelbundet *haand* (= *hånn* eller *hånd*). Ex. KgB 20 § 1, GB 15 börj., BB 16/17. Likaså heter 'lammskinn' *laambskin* KpB 14 § 4. Dessa former utesluta största delen av Svealand och begränsa lokaliseringsmöjligheterna till Götaland och därtill gränsande delar av Svealand, närmare bestämt s. och v. Södermanland, Nerike, v. Västmanland (ungefär Örebro länsdel), delar av Värmland.²⁾

b) 'Upp' heter *op*. Detta pekar öster om Vättern. Västergötland har, såvitt jag vet, allmänt *u*, Östergötland *o* i detta ord.

c) Om jag vågade alldeles obetingat följa HESSELMAN, så skulle jag få anföra ett skäl för »uppsvenskt» språk. Vi möta nämligen genomförd övergång i typ *sighl*, ex. *skøflas* (däremot visserligen *jffwräs*) men ha *i*, *ÿ* kvar i *bidhia* GB 1, *bylias*, *omhylias* DrVd. Emellertid kan en sådan slutsats säkerligen icke dragas. Bortsett från den av HESSELMAN behörigen uppskattade möjligheten, att de få fallen kunna bero på ortografiska inflytelser, bör följande av HESSELMAN förbisedda synpunkt framhållas. Om typen *bidhia* bjuder större skydd mot övergång än typen *sighl*, *sighla*, så kan detta yttra sig dels så, att

¹⁾ Västerg. fornm.-fören:s tidskrift 1915, s. 149 ff.

²⁾ HESSELMAN, Sveamålen s. 31 not.

övergången i den senare gruppen helt uteblir, dels så, att dess genomförande fördröjes. Bland de trakter, som i våra dagar ha *e* både i *segla* och i *vidja* kunna mycket väl somliga ha genomlevat en period, då de, såsom ännu de uppsvenska, hade *e* i den förra, *i* i den senare gruppen. Jag vågar alltså icke bygga någonting på här behandlade motsats.

Indicierna tyda alltså tillsammans något så när säkert åt Östergötland eller Småland. Dit pekar också i någon mån den första av de grammatiska egendomligheter, som vi i det följande gå att redogöra för, som visserligen gått förlorad i nutidsspråket men torde få anses säkert styrkt i någon hithörande medeltidsdialekt.

Rörande handskriftens allmänna karaktär vill jag framhålla, att den i flera fall företer ålderdomligheter, som äro gemensamma med de äldre textfränderna och sålunda torde få anses bero på att den avskrivits efter ett rätt gammalt förlägg. Hithörande exempel äro: nominativ med ändelse *stadrin* KgB 12. Ett lustigt exempel på att originalets språk varit skrivaren ganska främmande, möter GB 10, där en hustru tages i horsäng av sin *modir*, icke *madher*. Då KgB 20 § 2 skrives *it* för *edh*, så kan detta gå tillbaka på de äldre textfrändernas skrivsätt *eth*, som för vår skrivare snarast betecknade 'ett', vilket ord åter hos honom förekommer under formen *it*, ex. GB 19 sl. Till och med *twægia* KgB 12, BB 15/16 stämmer med förut behandlade textfränder.

Bland handskriftens språkformer är för övrigt följande att särskilt observera:

1) Handskriftens största märkvärdighet i språkligt avseende ligger däri, att den i rätt många fall har vokalbalansen *a:o*. Den synes följa alldeles samma regler som B 24; dess enda egentliga tillskott till vår kunskap ligger i de nya lokaliseringstecknen. Jag anser mig därför kunna nöja mig med en rätt summarisk exempelsamling: *komo* inf. KgB 1 pr.; *gøro* KgB 7;

gøros GB 6; *veto* GB 4 § 1, JB 2 § 2; *hafwo* GB 8; *giffuo* GB 9; *vtgiffuos* GB 9 § 7; *kono* nom. GB 10 § 2, BB 14/15 pr. etc. (ordet har i denna handskrift vanligen samma form i ack.); *sledho* 'släde' ÄB 6; *kopor* KpB 21 pr., 34 § 1; *scodo* JB 18 (som är en duplett till BB 1, där formen återkommer); *loffuondis* BB 3; *loffuor* BB 13/14; *æto* BB 18/19 bis; *selofylningh* BB 18/19 § 1.

2) I olikhet med B 24 företer vår handskrift ofta vokalharmoni, varigenom ett *e* i ändelsen blivit *ø*, då rotvokalen är *ø*. Det kan anmärkas, att *ø* inträder även i sluten stavelse, där eljest oftast skrives *i*. Skrivningarna med *ø* (samt de även förekommande med *e*) tyda på att *i* i dessa former beror på skrifttradition, medan uttalet haft *e*. Sak samma gäller svarabhaktivokalen. Även här må några exempel räcka: *tilhørør* GB 12; *dødør* ÄB 6; *fødø* konj. ÄB 13; *sakløso* ÄB 17 pr.; *løsoørø* JB tab.; *løsoør* KpB 6; *førø* KpB 7.¹⁾

Att dylik vokalharmoni på *e:ø* icke numera, såvitt jag vet, låter sig uppvisa inom Götalands mål, är icke av betydelse. Som bekant har den degenererade vokalen i det hela en viss *ø*-klang, åtminstone på de flesta håll. Att en utveckling ditåt tidigast inträffade i fall, där omgivningarna voro gynnsamma för labialisering, är ju mycket rimligt. En likartad företeelse möter i Emådalen, vars starkt utpräglade *e*-mål genom vokalharmoni har formen *ingin*.

3) I stor utsträckning motsvaras i vår handskrift ett slutljudande, svagtonigt *-t* av *d*, *dh*. I nu levande folk-mål skulle väl detta reflekteras av bortfallet *-t*, som man ju brukar anse karakteristiskt närmast för Svealand och norra Götaland. Emellertid förefinnes samma egenhet även längre åt söder, se t. ex. LINDERS framställning av språket i södra Möre. Formerna på *d(h)*

¹⁾ Att den ofullständiga vokalbalansen i vissa handskrifter beror på ortografi, är en möjlighet, som mig veterligt icke har påpekats. Emellertid vore ju en regel: »i sluten stavelse tecknas *i*» mycket lätt att överföra från områden, där den vore fonetiskt berättigad, till andra områden.

innebära sålunda intet indicium mot den lokalisering, som velat framgå av de först framdragna biskopsbreven, vilkas författare, som bekant, haft sin hemort i eller nära Möre. Exempel äro: *huad* KgB 2; *huadh* BB 15/16; *annad* KgB 2, BB 15/16; *aarid* KgB 2; *gullidh* KgB 11 pr.; *barnid* GB 2 § 4; *forlatid* GB 3 pr.; *thyd* BB 19/20 pr. (jfr § 32, 14).

4) För äldre *dh* skrives ojämförligt oftast *d*; som bekant har OLSON gjort troligt, att en övergång $> d$ varit påbörjad i någon östgötsk trakt redan på 1300-talet. Ex. *ede* BB 14/15 pass.

5) Beträffande de korta vokalerna *i* och *y* är det, som HESSELMAN framhållit, icke synnerligen gynnsamt att arbeta med handskrifter, som gå tillbaka på mycket äldre original. En del former må dock här antecknas:

Av verbet *synia* ha vi *y*-former i *synias* GB 4, RB 7 § 2 mot *ø*-form i *søns* GB 4. Härvidlag stämmer handskriftens språkbruk fullständigt med en äldre textfrände (Cod. Agricola), och det förefaller ju a priori mindre troligt, att en sådan växling kunnat hålla sig vid makt i talet intill c. 1500. Emellertid får växlingen delvis stöd av *dølia*, *døll*:*dyli* KpB 1/2. Textfränderna ha genomgående *y* i *dylia* a. st.

I »slutljud» har övergång skett i bl. a. följande ord: *skep* KgB 20 § 7; *døll*, *søn* (*smedhin*). Av långstaviga ord anmärkes *veeldh* KgB, 1 *folghia* ib. (båda mot textfränderna). *Skælnadir* (götisk form) växlar med *skilnadir*.

I ord av typen *vidia* ha vi ett par övergångar antecknade: *børia* GB 1, BB 22/23; *dølia* KpB 2 (jfr ovan); *spørias* ÄB 6. Mycket ofta kvarstår dock *i*, *y*. Ex. *wilia* SkB 3 sl.; *dylia* JB 6 sl.; *bidia* GB 1. 'Skilja' heter *skelia* JB 18, duplett till BB 1, som har *-i-* (efter förlägg).

Framför *i* i ändelsen ha vi *i*, *y* kvar. Ex. *giri* KgB 1, *fyri* GB 15, *gulsmidhi* KpB 1/2 mot *smedhin* ib. Betydelsen av dessa former styrkes av att vi ha *y* i *gyri(n)* KgB 20 § 4 f., GB 15 bis, 17; *kytyno* KpB 19

mot *køt* ib. Om detta utvecklats ur *ø* eller *iu* lämnar jag oavgjort. Det förra alternativet är för vår text tydligen sannolikare. Det sekundära *sigi* växlar med *sægi* BB 12/13.¹⁾ Framför annan vokal än *i* ha vi att anteckna åtskilliga fall av *e*-vokal i t. ex. *vetho*, JB 2 § 2, *sela*, *selofylningh* BB 18/19 § 1, *venom* GB 4. I motsats mot B 24 synes ordet 'giva' alltid ha *i*-vokal.

6) Att 'flock' heter *fluk* EdsB 1, DrVd 1, kan ej tillmätas någon betydelse, då det antagligen beror på förlägget. Andra ord, som företett växling *o:u* ha i rätt stor utsträckning antagit nu brukliga former, ex. *konung* KgB pass., *komen* GB 4. Oblik form av *kona* heter här *kono* (= den vanliga nominativformen, ex. GB 1, 4) men även *kunw* GB 2, den senare troligen från förlägget.

7) 'Någon' heter *nakor*, *naakodh* pass. 'Lekamen' heter *likoma* ÄB 6 bis.

8) Den syntaktiskt intressanta läsarten *siælfwa sinna edhe* BB 14/15, vilken är karakteristisk för texttyperna Söderköping och Stockholm, men främmande för texttyperna Uppsala och Västerås, möter även här.

9) I frasen *vet engen hwo som først dør* ÄB 6 möter det för nysvenskan karakteristiska subjektsmärket, varom se BECKMAN, Sv. språkl. § 55. Mot textfränderna.

I denna och nästföregående § ha vi behandlat två urkunder, i vilkas språk *a* efter kort rotstavelse övergått till *å* (tecknat *o*). Båda kunna på boktekniska och andra skäl anses representera något götamål. Frågas då till sist: Kunna vi få den supponerade övergången i samklang med vad vi veta om dessa götamål. Som jag förut sagt, anser jag, om så ej kan ske, varje bevisning ofullständig. Trots de två från Småland bördiga biskoparnas brev, trots våra två handskrifter står det ju fast, att det är tänkbart, att speciella förhållanden med långväga skrivare kunna ha mystifierat oss.

¹⁾ Det sekundära *i* i *sighia* behandlas ej av HESSELMAN.

Det gäller då att se till, hur ett eventuellt *å* borde vara representerat i götadialekter, om det en gång uppkommit. Bäst känner jag den centrala västgötskan, för vilken jag trott mig kunna uppställa den ljudregeln, att i ändelser *a* kvarstår, om det haft någon grad av biton, medan alla andra ändelsevokaler övergå till *ø* eller annan vokal, som i grov beteckning kan tecknas *e*. Alldeles liknande regler synas ha verkat i Skåne (Bleking) och i Möre (Linder). Med »alla andra ändelsevokaler» menas då naturligtvis egentligen de från fsv. litteratur kända, *e*, *i*, *o*, *u*. Hur *å* skulle förhållit sig får man söka sluta sig till på analogiens väg. Och man kan väl säga, att a priori blott två möjligheter äro rimliga: antingen har det åter övergått till *a*, eller ock har det följt samma utveckling som *o*, det vill säga blivit *e*. Om det får antagas ha blivit *a*, så äro vi ju lätt ifrån saken; då har en utveckling skett fram och tillbaka, den nya ljudlagen har totalt bortsopat spåren av den gamla. Om det åter hade övergått till *e*, så skulle detta *e* utan tvivel kunna spåras, om man sökte bland ord, som stode utan påverkan av flexiviska analogier, i lyckligaste fall även på andra håll. Nu är det ett faktum, att min centralvästgötska dialekt har övergången $a > e$ i en del ord, som strida mot allmänna regeln, och som alla äro kortstaviga. Följande äro mig välbekanta: | *hamər* | 'hammare', | *køpər* | 'koppar', | *sumər* | 'sommars', | *navər* | 'navare', | *gaməl* | 'gammal'.¹⁾ Dialektformerna av ordet *lakan* har jag ej i fullt säkert minne. Min personliga barndomsform var *lakon*, vilket jag har anledning misstänka såsom en uppsnyggning av en dialektform med *ø*; från landsmålsarkivet har jag fått meddelanden om formerna i de Hallenderska samlingarna, där bland andra former även träffas | *lakən* |; ur samma källa har jag | *pepər* |.

Det kan ha sin svårighet att förena antagandet av en

¹⁾ Tänkbart men just ej sannolikt vore, att | *gaməl* | utginge från femininformen *gamul*. Så måste väl | *anər* | förklaras. Men i det senare ha vi äldre belägg för femininformens generalisering.

vokalbalans *a:å* i Västergötland med förhållandena i Västgötagarna. Om jag tills vidare går förbi denna svårighet, så torde man erkänna, att mitt antagande skulle på ett fullt tillfredsställande sätt förklara de nutida dialektala formerna. Västgötens | *sumər* | skulle vara etymologiskt identiskt (vad ändelsen beträffar) med Vätöbons | *səmər* |, varifrån det för övrigt även fonetiskt icke skiljer sig synnerligen mycket.¹⁾ — Då som bekant en del förhållanden tyda på att målet i Möre haft vokalbalansen *a:å*, så är av stor betydelse, att detta mål enligt LINDER har de med Västgötaformerna nära besläktade formerna *gammel*, *sammen*, *laken*. Inom de trakter, som ha *e*-mål, möter naturligtvis intet hinder att antaga växling *a:å* på tidigare stadium.

Att enligt min teori den ursprungligen starkt bitoniga ändelsevokalen i svagtoniga ord skulle ha försvagats, medan den från början svagare betonade ändelsevokalen i långstaviga skulle bibehållits, är ju egendomligt. Sin fonetiska förklaring får saken, om den är riktig, däri, att den starktoniga ändelsens vokal fått en mindre sonor vokal till sin efterträdare. En klassisk analogi finnes. Det urgermanska *h* (= *ch*) blev under huvudtonen fortfarande klanglöst, det övergick till blott aspiration och bortföll slutligen; det mindre betonade *h* övergick till den klingande frikativan | *ɣ* |, som motstod denudationen.

§ 40. Kalmar Stads Tänkebok.

Bland de tänkeböcker, som omnämnas i SCHLYTERS inledning till Stadslagen, förekommer även en nu i Uppsala Universitetsbibliotek förvarad pergamentshandskrift E 211, som bär påskriften *Dit is des stades kalmeren denkebook*. Såsom framgår redan av dessa ord, är boken i början skriven delvis på lågtyska, sedermera vidtager ett parti, som omfattar åren 1402—1421 och är skrivet på latin,²⁾ ett enstaka protokoll 1410 på lågtyska, ett

¹⁾ En form, som tyder på *å* i ändelsen, anföres av HESSELMAN vid behandling av ordet *midsommar* I & Y s. 59.

²⁾ Handen, en driven skrivares hand, använder mycket förkortningar.

1412 på svenska. Därefter komma partier, som genomgående äro skrivna på svenska.

Boken har varit en huvudkälla för SYLVANDER i Kalmar stads och slotts historia. SYLVANDER har också en del meddelanden om själva boken, vilka vi här blott i vissa delar återge. I en viktig punkt måste vi dock opponera oss mot SYLVANDER. I korthet nämnes boken även hos ODHNER, Vetenskaps societetens Årsskrift II, 168 (1861).

SYLVANDER¹⁾ anser bl. a. på grund av den rådande bristen på ordning mellan de olika protokollen, att boken skulle vara en efteråt gjord avskrift av de protokoll och brev, som man kunnat hopsamla, alltså nedskriven långt efter den tid, då de berörda rättsförhandlingarna ägt rum. Detta är ju i och för sig osannolikt, och det motsäges absolut av en blick på själva boken. Denna har så tydligt prägeln av en konceptbok, där olika händer efter varandra inskrivit de olika anteckningarna, att man utan tvivel måste betrakta fiertalet anteckningar som originalprotokoll.

Boken kan i allmänt intresse icke mäta sig med boken från Arboga. Denna senare kommer med sina brottmålsprotokoll vida längre in på det mänskliga än Kalmarboken, som huvudsakligen upptager egendomsöverlåtelser, en del brev rörande stadens offentliga stiftelser och till dessa gjorda donationer m. m. En borgarlängd från år 1401 ff. (bl. 46 ff.) har naturligtvis personhistoriskt intresse.

SYLVANDER har velat i boken se bevis på att Kalmar ägt en särskild rätt, avvikande från stadslagen. Att den ägt vissa egendomliga institutioner, är säkert. Den »lilla rätt», som omnämnes i ett protokoll av år 1437,²⁾ finnes icke omnämnd i Stadslagen. Att få avgörande bevis är emellertid svårt, då de flesta mål, såsom framgår av textproven, blott refereras och betecknas såsom

¹⁾ A. arb. II, 2, 430 ff. Här lämnas en närmare redogörelse.

²⁾ Textprov VII.

handlagda efter stadslag, stadsrätt; då sålunda ingenting nämnes om de rättsregler, som följts, så är det svårt att få tillräckligt antal av verkligen bevisande olikheter. Ett S:t Kristofers gille, som fanns i staden, har kanske omfattat nästan hela borgerskapet. Vid medeltidens slut tyckas stadens egendom och gillet ha ansetts vara sak samma. I gillet form kan en del självständig rätt ha levat. En bevislig överensstämmelse med svensk stadsrätt finnes i det formulär till borgerskapsed, som är inskrivet på insidan av frampärmen, ty detta formulär överensstämmer helt med St, KgB 15. Jfr textprov I. Bevisande är ju detta icke. En dylik formel för själva eden kan mycket väl ha använts, även om rättssedvänjorna i det hela varit väsentligen tyska. För en egen stadsrätt talar ju i sin mån den singulara formen i »als des stades recht wt wiset», bl. 2 r., liksom »omni jure civitatis». Huruvida *patrie consuetudo* textprov II är östgötsk eller kalmaritisk sedvänja, må vara ovisst. Verbet *scotare* ib. reflekterar i varje fall ett nordiskt, icke ett tyskt ord, se DU CANGE. För övrigt tyckes plattyskan i bokens början lida av svecismer; *fastfaren* är väl snarare östgötskt än tyskt rättsspråk.¹⁾ Hanseatisk rätt möta vi i textprov V.

Beträffande handskriftens språkliga egendomligheter är följande att anmärka.

1) Ordförrådet företer kanske ett anmärkningsvärt drag. Särskilt en skrivare, som inskrivit protokoll åren c. 1436,²⁾ använder ofta *hemol* för gård. Ordet, som icke (i denna betydelse) möter i lagarna, är av SÖDERWALL antecknat blott från en enda källa, ett diplom. Detta företer den egendomligheten, att då jordar i Södermanland och Vedbo härad, Småland, nämnas, så kallas de gårdar, ordet *hemol* begränsas till den del av urkunden, som avser jordar i nuv. Kalmar län, Aspelands, numera Handbörds härad. Sannolikt ha vi således ett ord med

¹⁾ Åtminstone har jag icke kunnat finna ordet i lågtyska lexika.

²⁾ Textprov VI.

verkligt lokal begränsning, ett för kalmarorten specifikt ord.

2) Vokalbalansen synes vara väl iakttagen, åtminstone av flera bland de äldre skrivarna. Se textproven. Somliga skrivare använda *w*, efter vad jag kunnat finna, blott för att beteckna långt *u*. Under sådana förhållanden är formen *gatu* o. d. förtjänt av uppmärksamhet. Det vill ju synas, som om *a* (och väl då andra vokaler) i ändelser efter kort rotstavelse i Möre varit långt ända till tiden för ögg $a > \bar{a}$. — Adverbändelsen *-ligha* får ofta *-e-* efter vokalbalansreglerna.

Mot slutet av 1400-talet (c. 1475) börja dock försvagningar inträda, t. ex. *rastugena* 35 a, r. 15 (1474), *radzstuffwen* 36 pass. (1480).

3) Förlängning i sluten stavelse har en del belägg, ex. *baak* 31 b r. 22 (1445). Jfr Cod. Växiö.

4) Övergång $\bar{a} > \bar{a}$ framträder i t. ex. *longan* textpr.

5) Beträffande *ī* och *ȳ* är ej mycket att hämta, emedan skrivarna antagligen varit skolade och följt »goda» förebilder. Ett antal »stavfel» visar dock, att stadens dialekt stått på en framskriden ståndpunkt i detta avseende. Några få fall antecknas här: *hwelket*, *hwelka* textprov VI (1436); *ledhugh* 30 b, r. 4 (1436); *ledhugha* 31 a, r. 30; *smedhio gatu* 31 b, r. 4 (1436); *smedhiomen* 31 a, r. 23; *baak wedh'r* 31 b, r. 22 (1444); *wedh'r* 32 a, r. 13; *børdhe 'tillkom'* 32 b, r. 18; *leffwa* 32 a, r. 20, *besetia* textprov IV.

Textprov.

I. Swa bidh'r iegh megh gudh hielpa oc all helgon som iegh För-
sätts-
bl.
scal ock will mynom konunge tro vara och allan stadsræt vppe
halda efft'r mynne mogho oc myn byeman fordha inlendis oc
vtlendis oc huargin nidhre ellir forderua vtan brot¹⁾

¹⁾ Jfr St, KgB 15. Såsom en blick på SCHLYTERS varianter visar, har till grund för detta formulär legat en handskrift av texttyp Uppsala, som stått emellan D och E. Ordningen *skal oc wil* möter i Link. J. 88 (D, ej anmärkt av SCHLYTER), vilken också saknar det i B 5 b (E) förekommande tillägget: *I siex aar at minsto*.

- 8 r. II. *Notandum quod anno et die prescriptis* ¹⁾ *jn consistorio coram consulibus constitutus Johannes vnforferet scotauit et manu commisit prout lex habet et approbata patrie consuetudo hinrico dedewik quendam fundum cum quodam lapideo cellario circa forum inter curias hinrici werin et wilburgis kōnig situm omni iure civitatis perpetue possidendum*
- 19 r. III. Item vppa sama aar oc dagh som forscrifuat ²⁾ staar ³⁾ war hær vppa Radhusit hinrik schriffw[a]re Radhman oc leet fastfara oc tilschriffwa æftir stadz ræet næskonunge smydh oc hans arffwm ena tomt som ær belæghelik bak widh'r andres lænu [?] gardh xxxiiii alna longa oc xvi alna bredha nytia oc ægha som stadzins rætt'r wtwisar
- 19 v. IV. Thz scall allom wit'rlikit wara at wppa aar som forscrifuat ³⁾ star ⁴⁾ war for foghatan ok radhit wppa radhusit beschedelik'r man henrik spekt ok loth fastfara ok tilscriwa hærre mattis altara præste ij kalmarna en iordh mon som liggiande ær mellan henrik spektz gard ok kirkiogardhz mwren xiiii alna langan ok viii alna bredhan. Ægha ok besetia som fulder stadz reth wtuisar
- 22 v. V. Item sama aarit nesta manodaghin fore sancte pædh'rs dagh ⁵⁾ jn chatedra tha war oppa radhusit fore sithiande radhit hustru marghit som gudzskalk flæming atte ok sagdhe sik badhe fra arff ok gæld ⁶⁾ ept'r sin bonda gudzskalk flæming

¹⁾ 1409, d. 18 mars.

²⁾ Eller -it; -ath 33 r., 30 v.

³⁾ 1423, d. 18 januari (måndag).

⁴⁾ 1426.

⁵⁾ 1429, d. 21 februari.

⁶⁾ Uttrycket har rättshistoriskt intresse. Enligt Stadslagen ÄB 17 skulle, om gäld fanns i boet utöver tillgångar, likvidation ske på det sätt att varje borgenär betalades i proportion till sin fordran (*swa af mark som af andre*). Därmed voro sterbhusdelägarna fria. Liknande bestämmelser gällde för hustrun. En urarvagörelse av den art, som här är i fråga, var alltså efter svensk rätt onödig men har förekommit i Visby Stads- och sjörätt (IIII, iv, 9; SCHLYTER, s. 169 f.). Jfr WINBOTH, Om arfvingarnes ansvar för arflåtares förbindelser, s. 128 m. fl. st. — På samma sida finnes ännu ett dylikt ärende. Uttrycket är här *widh'rsagdhe badhe arff ok gæld*.

VI. Anno domini mcdxxxvi

27 r.

Nesta manodaghen fore Sancta lucia dagh ¹⁾ tha war for sithiande radhet eskil skrædare ok vplæt hinrike gulsmidh eth hemoll mz hus ok jordh vppa cristierns skrædara wæghna hwelket hemoll som ligger vppa hyseko gatw synnan gatuna nest tørghilsa skrædara gatubodh østan fore liggiandis efft'r thy stadzs rætt'r vtuisa til æwærdelegha

Anno domini mcdxxxvii²

Item nesta manodaghen efft'r henrici ²⁾ tha war jacop arnesbergh vppa radhhuset for sithiande radhit ok vplæt bo slatta for eth ræth køp ena litla gatwbodh som han hafdhe tilpant aff wilborghe mz hws ok jordh hwelka gatwbodh jacop fornempde haffdhe laghleggha vpbudhit ok hembudhit ok mz allom ræt fulfølght som stadzs lagh vtuisa ok the sama litla bodh ligg'r j mellan wilborgha bodh ok fornempa (!) bo slatta bodh, ok war fordhom wilborgha spisell

VII. Item sama aret nesta løghordaghen for sancte symon ³⁾ 27 v. ok iuda dagh ³⁾ tha waro for litla rættenom niclis remaslaghare waar borghare ok merten strabuk ok bekendos thz the waro eens wordhne vm allan rekenskap thøm foor j mellan ok niclis fornempde vplæt mertene strabuk sin halffua gardh mz hus ok jordh frij ok quit som honom bōrdhe ærffua efft'r fadher ok modher

VIII. Item ⁴⁾ the sielahusen som han ⁵⁾ ok hans hustru hado 33 r. styktat vpe moth slotet som fordome atte hans botolfson thær giffuer han wnd'r ena strandabodh liggiandis mellom per køpmanz bod ok karl mikelssons bod som arligha rentar v mark gotnisko oc thæn renta skula the fatigha folk i sielahusen æra haffua til widha brand swa lenge husen orka staa Oc wardert (?) oc swa som gud forbiwde at husen worde aff brænd tha giffu'r

¹⁾ 10 dec.²⁾ 21 jan.³⁾ 1437, d. 26 okt. Måndagen var helgdag.⁴⁾ 1474.⁵⁾ Anders Olson.

iak jordena som husen sta vpa til siæla Capellet hær i by-
kyrkionne til ewærdeligha eghe ok forskrefne strandaboda rwm
gaff han til Sancte Johannes til søstra klost'r

Item til rwma klost'r vpa gotland gaff han sith belte ok sin
kniff sølbona.

Item til Sancte birgitta i watzstena gaff han sina betzsta
sølffskall

Item til Sancte bernardus i alwastra klost'r sin gulring han
plægade sielff at bæra

Item gaff hans hustru birgitta sith sølffbælte med hennes
bonda wilia oc samtykkio (?) til siæla Capellet for alla crisna
siæla

§ 41. Innan arbetet avslutas, torde några sammanfattande ord böra sägas rörande dess resultat. Därvid först ett par ord om textkritiken, särskilt för så vitt det gäller MELL och St. För MELL ha vi lyckats uppställa tre texttyper: 1) en texttyp Uppsala (handskrift R m. fl.), som utom i Uppland haft avläggare i Nyköping (handskr. 33, 49); 2) en sörmländsk-nordöstgötsk texttyp (handskrifterna MO), som fått en enstaka avläggare i Finland (handskr. 43), samt 3) en sydöstgötsk-småländsk texttyp (handskr. ABLs), till vilken bl. a. huvudhandskriften hör. Här äro naturligtvis åtskilliga typer att tillägga, som icke genom vår undersökning kunnat klarläggas. Det förefaller, som om vid behandling av våra lagtexter man borde — i strid mot OLSONS förfarande vid utgivandet av hans krestomati till MELL — taga särskild hänsyn till de handskrifter, som stå den valda huvudhandskriften nära. Därvid är en konkret fördelning efter ort lättare att hålla i minnet än SCHLYTERS bokstäver och nummer. Texttyp Uppsala har legat till grund för KrLL och för Ragvalds latinska översättning.

Rörande stadslagen är en dylik gruppering vida lättare, emedan vi ju här ha att göra med bestämt avgränsade jurisdiktionsområden. Den viktigaste av de

texttyper, vi kunnat uppställa, är texttyp Uppsala (DELMNO), som haft avläggare i Arboga, i Nyköping och någon annan sörmländsk stad, i Viborg och troligen någon annan finländsk stad, samt möjligen i Kalmar, där vi emellertid blott kunnat återfinna dess formulär för borgared. Den har infört den uppländska bestämmelsen om istadarätt till (innan) femte man. Rätt klara äro förhållandena rörande texttyp Söderköping (BCGKQ),¹⁾ men här råder det förhållandet, att alla lokalisierbara handskrifter tillhört Östergötland, vilket naturligtvis icke utesluter, att en vidsträcktare spridning kan tänkas. Ett troligen i Östergötland skrivet exemplar av denna typ har förrrat sig till Finland, men den stad, där det använts — om det nu haft annan användning än som uppslagsbok för en privatman — har icke kunnat bestämmas. Med texttyp Västerås, som har blott unga representanter, ha vi icke sysslat. En dithörande handskrift, SCHLYTER n:r 46, har nu hamnat i Hälsingfors, och har väl varit använd i Finland. Vad SCHLYTER meddelar rörande den finska översättningen av St, synes antyda, att för densamma legat till grund en handskrift av texttyp Västerås. Frånsett det av SCHLYTER nämnda kungabrevet förefaller emellertid denna översättning, att döma av några detaljjämförelser, som prof. Wiklund godhetsfullt verkställt, snarare tillhöra texttyp Stockholm. För denna vore väl en stor spridning att vänta, men i verkligheten förhåller det sig så, att jag icke i handskrifterna lyckats uppvisa någon spridning av densamma utanför Stockholm. Att editio princeps bygger på denna text, är bekant. Särskilt texttyp Söderköping står otvivelaktigt i vissa avseenden närmare arketypen, än texttyp Stockholm gör.

Rörande Kristofers landslag har anledning icke föreläggat att verkställa undersökning av texttyper. Blott två sinsemellan nära besläktade handskrifter ha studerats.

Det kan i viss mån sägas ingå i min uppgift att

¹⁾ Härtill den i senare tid upptäckta Holm. Lag 82.

16—153641. *Nat. Beckman, Outgivna handskr.*

göra ett utkast till fortsatt editionsarbete. Som jag ovan påpekat, äro de av SCHLYTER för hans editioner valda handskrifterna ingalunda alltid de i språkligt avseende viktigaste. Det har länge varit påtänkt inom Svenska Fornskriftssällskapet att besörja upplagor av några bland de värdefullaste varianthandskrifterna. Jag skall här lämna några antydningar, som framgått såsom resultat av min undersökning.

Att den äldsta utgivna handskriften av VmL (C) borde utgivas, synes mig klart, dock skulle jag icke vilja betrakta denna uppgift såsom en av de mest brådskande, då handskriften står mycket nära textkodex, detta icke minst i språkligt avseende. Mera angeläget vore utgivande av de viktigaste stadslagshandskrifterna. Men här måste jag ställa två vid sidan av varandra såsom väsentligen lika viktiga. Det är B, Söderköpings lagbok, och L, Arboga lagbok, som synas mig obetingat viktigast. Den förra representerar en språkligt ålderdomlig typ av stadslagens text, den senare representerar vår vid sidan av Jöns Budde måhända skickligaste fornsvenske ortograf. Bäst vore, om man kunde åstadkomma en upplaga med parallella texter, Söderköpingstexten på vänster och Arbogatexten på höger sida. Lakuner finge då — helst med avvikande stil efter mönstret av PIPPINGS Gutalag — fyllas ur närstående handskrifter, resp. C och M.

Bland handskrifterna av MELL synes mig den sörmändska gruppen intaga en rangställning i språkligt avseende. Jag skulle här kunna föreslå en ny editionstyp. Det förefaller mig, som om Cod. Hammarstad kanske ursprungligen haft ett visst företräde, åtminstone genom sin mera bestämda lokalisering. Å andra sidan är Cod. Ups. B 6 bättre bibehållen och fri från en del uppfriskningar, som stundom kunna göra det ovisst, vad som ursprungligen stått i Cod. Hammarstad. Bästa sättet att tillgodogöra de två handskrifterna synes mig vara att bokstavsrikt avtrycka Cod. Ups. B 6 och förse editionen med en även i språkligt avseende fullständig

variantförteckning från Cod. Hammarstad.¹⁾ I mån av tillgång kunde sedan en efter alldeles samma principer verkställd edition av systerhandskrifterna B och L sättas i fråga. Dessa synas mig i intresse stå bestämt tillbaka för de sörmländska men däremot före alla andra handskrifter av denna lag.

För serien »Småstycken» kunde föreslås en del juridiska småtexter, sådana som förmaningen angående eden, vilken har ett rätt stort intresse och föreligger i åtminstone två redaktioner, vardera representerad av ett betydande antal handskrifter. En liten edition av de kronologiska texterna (i Cod. Hammarstad, Cod. Vikstad) vore väl, särskilt ur lexikalisk synpunkt att önska. Gårdsrätten och domarereglerna borde utges i en verkligt kritisk upplaga med användande av hela handskriftsmaterialet.

§ 42. Att ge en sammanfattning av de språkhistoriska resultaten av undersökningen förefaller ganska svårt. Bäst synes den ske genom ett register. Om jag än skulle besluta mig för att från en utsiktspunkt överblicka materialet, så skulle mången läsare önska andra utsiktspunkter. Registret möjliggör då en orientering från vilken godtyckligt vald utsiktspunkt som helst. Man bör där kunna lätt överblicka, hur t. ex. övergången $p > t$ kan spåras i handskrifter från olika trakter vid olika tider, hur preterititypen *flydde* sprider sig, hur snart *e*-målsutvecklingen kan konstateras inom olika delar av språkområdet, och hur pass bestämd den vid Kolmården framgående språkgränsen ter sig. Undersökningen har icke lagt an på att vinna överraskande resultat. Men författaren skulle anse sig ha fullgjort, vad han själv väntat av arbetet, om detsamma skulle befinnas erbjuda ett litet antal verkliga fixpunkter för en blivande fornsvensk dialektkarta.

¹⁾ Mindre viktiga avvikelser, t. ex. *til* : *till*, kunde ju avfärdas med en anmärkning i Inledningen. Att däremot växling av *y* och *ø*, resp. ändelsevokaler skulle ordentligt medtagas i en för språkliga ändamål avsedd edition, är ju klart. Å andra sidan kunde vid ord av mindre frekvens former ur samme skrivares andra arbete. Link. J 88 till jämförelse medtagas.

Citerade handskrifter.

A) Biblioteks-beteckningar.

1) **Kungliga Biblioteket, Stockholm (= Holm.).**

a) **Gammalt signum (Antikvitetsarkivets).**

B 1 14, 183, 195, 204 ff. — **B 2** 54, 108, 255. — **B 4** se Arvid Trolles lagbok (B). — **B 5 b** (1:a h.) 19 ff., 63, 78, 141, 146 ff., 153, 154 ff., 202, 205, 241. — **B 5 b** (y. h.) 52 ff. — **B 7** (huvudrepresentant för texttyp Uppsala) 22, 119, 157, 181, 240, 254 f.; jfr 151 n. — **B 11** 108, 181. — **B 14** 108. — **B 23** 16 (jfr Rättelser), 25, 125 ff., 170. — **B 24** 18, 220 ff., 256. — **B 32** 221. — **B 45** 255. — **B 47** 11, 18 ff., 43 ff., 78, 185, 241 f., 254. — **B 50** (ÖGL:A) 5 ff., 34, 203. — **B 55** 106. — **B 56** 39, 81, 94 ff., 103. — **B 57** 39, 94 ff. — **B 59** 38, 94.

b) **Laghandskrifter, nyare signum (Schlyters).**

Lag 16 se Cod. Växiö. — **Lag 21** 207 ff., 215 ff., 240. — **Lag 46** 185 ff., 203 ff., 241. — **Lag 47** se Cod. Agricola (B). — **Lag 78** se Stockholms Stadsbok (B). — **Lag 82** 18 (jfr Rättelser), 205, 227 ff., 241.

c) **Diverse signa, osignerade.**

f. d. v. Engeström se Cod. Vikstad (B). — **f. d. Arboga rådhusarkiv** se Arboga lagbok (B). — **f. d. Ängsö** (Siälinna tröst). 55 ff. — **f. d. Kalmar gymnasium** se MELL: 34 (C). — **f. d. Stockholms rådhusarkiv** se Stockholms Stadsbok (B). — **f. d. Söderköpings rådhusarkiv** se Cod. Söderköping (B). — **Osignerad** (insänd från Kon. befallningshavande i Nyköping) se St. 43. — **Söderköpingsrätten** (utdragen i Bures ordbok). 8, 186, 199 ff.

2) **Universitetsbiblioteket i Uppsala (= Ups.).**

B (Lag) 6 141, 146 ff.; 150 ff., 154, 171, 202, 242. — **B 9** 22. — **B 10** se Nicles diäkns lagbok (B). — **B 18** 255. — **B 27** se St:S. — **B 50** se St:G. — **B 71** 22. — **E 211** (Kalmar tänkebok) 234 ff.

3) **Linköpings stiftsbibl. (= Link.; nr enligt Tegnér's handskrivna »Förteckning» av 1873)**

J 79 se Cod. Nyköping (B). — **J 88** 18 ff., 141, 147, 150 ff., 198, 202.

4) **Skoklostersamlingen** (n:r enligt SCHÖDERS katalog).

144 4:o se Cod Hammarstad (B). —

145 4:o se Lösings lagbok (B).

5) **Diverse inländska samlingar.**

Arboga rådhusarkiv (Arboga tänkebok) 82 ff. — **Riksark.** C 37 159. — **Ängsö slott** (Upplandsl.) 3.

6) **Köpenhamn, Kongelige Bibliothek.**

Gammel Kongelig Samling 1209 se KrLL:A (C). — **D:o 2337** se SdmL:B (C). — **Ny Kongelig Samling 2338** 11, 150. — **Thott 4:o 2198** se MELL:S (C).

7) **Köpenhamn, Arne Magnussons samling (= AM).**

51 4:o (MELL:A) 4 f., 13, 32, 203, 208 ff., 240. — 53 4:o 24, 207 ff.

8) **Diverse utländska samlingar.** **Berlin** se St:Q (C). — **Edinburg** 160. **Paris** se St:R (C).

9) **Förlorade eller okända handskrifter.**

»Arnoldi Messenii gamla lagbok» 154. — »En gammal lagbok, tagen i Ullervad i Västergötland» 227. — **Uppsala stads lagbok** 21, 254. — **Nyköpings d:o** (av 1430?) 21, 161. — **Viborgs d:o** 21. — **Kristofers landslag**, arketypen 32 f. — **Söderköpingsrätten**, se reg. A 1 c.

B) Proveniensbeteckningar (i allm. nya för detta arbete).

Agricola, Cod. 18, 165, 171, 182 ff., 196 ff., 241 f. — **Arboga lagbok** 11, 18 ff., 43 ff., 55 ff., 146, 155, 187, 241 f., 254. — **Arboga tänkebok** se reg. A 5. — **Arvid Trolles jordebok** (Riksark. C 37) 159. **Arvid Trolles kyrkobalk** 14, 190 ff. — **Arvid Trolles lagbok** 19 ff., 22, 24, 78, 139, 146, 157 ff., 159 ff., 170, 241. — **Hammarstad, Cod.** 58, 114, 137 ff., 146 ff., 181, 202, 240, 242 f. —

Kalmar tänkebok 234 ff. — **Lösings lagbok** 8, 163 ff., 184 f., 198 ff., 240. — **Niclas diæknis lagbok** 17, 81, 101 ff., 118, 170. — **Nyköping, Cod.** 11, 19 ff., 22, 78, 156 ff., 159 ff., 170, 240, 241. — **Stockholms stadsbok** 3, 20, 47 63, 65 f., 121 ff., 187. — **Söderköping, Cod.** 4, 11, 18, 20, 165, 169 f., 183, 194 ff., 241 f. — **Vikstad, Cod.** 4, 11, 63, 112 ff. — **Växiö, Cod.** 4, 11, 217 ff.

C) Utgivarebeteckningar (i allm. SCHLYTERS).

1) **Kristofers landslag (= KrLL).**

A¹⁾ 63, 128 ff. — C se Holm. B 23. — Q (22) se Holm. B 24. — 15 se Holm. B 32.

2) **Magnus Erikssons landslag (= MELL).**

A se Köpenh. AM 51 4:o. — B se Holm. Lag 21. — E se Ups. B 6.

¹⁾ Då blott bokstavssignum anges, är siffersignum = bokstavens nummer i alfabetet; j räknas icke.

— **F** se Holm. B 5 b. — **G** se Holm. B 11. — **L** se Köpenh., AM 53, 4:o. — **M** se Lösings lagbok (B). — **O** (15) se Cod. Hammarstad (B). — **18** se Cod. Växiö (B). — **R** (19) se Holm. B 7. — **Rv** (Ragvald Ingemundssons lat. översättning) 22 f. — **S** 208 ff., 240. — **21** se Nicles diäkns lagbok (B). — **31** se Ups. B 9. — **32** se Ups. B 71. — **33** se Arvid Trolles lagbok (B). — **34** 61, 106 ff., 114, 117. — **42** se Cod. Vikstad. — **49** se Cod. Nyköping (B). — **57** se Holm. B 2. — **74** se Holm. B 1.

3) Stadslagen (= St).

A se Stockholms Stadsbok (B). — **B** se Cod. Söderköping (B). — **C** se Cod. Agricola (B). — **D** se Link. J 88. — **E** se Holm. B 5 b. — **G** 241. — **K** se Holm. Lag 46. — **L** se Arboga lagbok (B). — **M** se Holm. B 47. — **N** se Arvid Trolles lagbok (B). — **O** se Cod. Nyköping (B). — **Q** 117, 241. — **R** 21. — **S** 117. — **19** se Köpenhamn, Ny Kongelig Samling 2338. — **23** se Holm B 2. — **35** se Holm B 1. — **36** 255. — **43** 19 ff. — **60** (Mariestads lagbok) 11. — Ej använd hos SCHLYTER. Holm. Lag 82.

4) Södermannalagen (= SdmL).

B 140, 160. — **C** se Holm. B 5 b. — **E** se Cod. Hammarstad (B). — **F** se Cod. Vikstad. — **I** 14. — **O** 14. — **39** se Lösings lagbok.

5) Upplandslagen (= UL).

I (8) se Holm. B 7. — **K** (9) se Stockholms stadsbok. — **P** (14) se MELL: 34. — **R** (16) se Holm. B 23. — **25** se Holm. B 2. — **28** se Holm. B 1. — **32** se Arvid Trolles kyrkobalk. — **33** se Holm B 47. — **45** 108. — **72** 108. — Icke använda av SCHLYTER se Arboga lagbok (B). Ängsöhandskr. (A 5).

6) Västgötalagen (= VgL).

A (C, D) se Holm. B 59. — **I** se Holm. B 56.

7) Västmannalagen (= VmL).

B se Holm. B 57. — **C** se Holm. B 56. — **D** se Holm. B 55. — **E** se Nicles diäkns lagbok.

8) Östgötalagen (= ÖGL).

A se Holm. B 50. — **H** se Lösings lagbok. — **I** se Holm. B 1. — Fragmenten nämnas tillfälligtvis 23, 201 ff.

9) Magnus Eriksons gårdsrätt (Geetes beteckningar).

C se Holm. B. 47. — **G** se Cod. Vikstad. — **H** se Holm. B 2.

10) Eriks av Pommern gårdsrätt (Geetes beteckningar).

C se Arboga lagbok. — **D** se Holm. B 23. — **E** se Holm. B 5 b. — **Fragm.** se Cod. Växiö.

Register.

Det meddelade fornregistret vill medtaga alla ord och ordformer, ljudövergångar m. m., som äga betydelse för framställningen i det föregående. Det vill också medtaga det viktigaste av ordförrådet i texterna, försåvitt detta kan ha något större intresse för forskaren. Så upptagas ur den grammatiska framställningen och ur texterna ord, till vilkas historia vårt arbete kan anses lämna bidrag, viktiga nyckelord, som representera särskilda övergångar m. m. Däremot upptagas icke tillfälligt valda exempel, som kunde ha ersatts av vilket annat ord som helst inom en större grupp.

Med kursiv titel upptagas ord, försåvitt de meddelas i fornsvensk form. Då rubriken är sådan, upptagas blott belägg för den meddelade formen och dennas fonetiska ekvivalenter. Med antikva i rubriken upptagas ord i nysvensk form. Denna får då representera samtliga mer intresseväckande former av ordet i fråga, som möta i arbetet.

Stundom upptagas bevisande former ur exempelsamlingar, som äro sammanbragta för annat ändamål än det i rubriken antydda. I detta fall, ävensom då ett ord anföres ur texterna, sättes inom parentes en anvisning för återfinnandet. Då två ljud upptagas i en rubrik (vid övergång eller växling), har jag sökt sätta det ljud först, som kan anses med största sannolikhet bli uppslaget. Vid osäkerhet i detta avseende ha korshänvisningar införts.

På en del ställen, särskilt §§ 24, 25 och 36, förekommer, att en hel avdelning består av hänvisning till en föregående §. I dessa fall kan registrets hänvisning förefalla felaktig, då det där anförda ordet icke står utfört i texten. I syfte att ge en föreställning om resp. formers utbredning har den emellertid medtagits.

ð intar platsen för *dh*; *þ* platsen för *th*.

Sakregistret torde knappast kräva annan förklaring än den, att det blott upptager de viktigaste av de ämnen, som berörts i arbetet.

A. Formregister.

- örlängt framför *nd*, *mb* 30, 135, 158, 228; jfr 104.
- a*, -*a*- kvar i ändelser 33 n., 102, 108, 117, 155, 157 (blott grafiskt?), (184), 210, 215, 217; jfr *æ*, *e*-mål, vokalbalans, vokalharmoni.
- a* > *å* 30, 75, 135, 157 (bl. *a*. i *varda*), 162 (*d:o*), 180, 186, 193, 207, 233, 237; jfr vokalbalans, *am* > *om*.
- a* > *æ* framför *i*, *u* 35; jfr *snæra*.
- aal*- för *all*- i sammansättning 212, 216; jfr 104, 180.
- æ* för *ā* 124.
- afveta* 'avita' 158, 162.
- akare* 'åkare' 85.
- 'aldrig' 66, 80, 135, 181.
- am* > -*om*- (*likome* o. d.) 95, 124, 232; jfr 103.
- ane*, komparativer på 181, 190, 196.
- ankost*, -*kust* 111, 156, 181, 218.
- annor*, *annur* 46, 90, 233 n.
- annorkosta* : *annorledhis* 146, 149, 156, 202, 215.
- 'antingen' 46, 147, 153, 180.
- arf ok gæld, vidhersighia, sighia sik fra* 238; jfr *da gaa fra av og giæld*.
- 'borgmästare' 47, 49, 66, 84 f., 146, 146, 151 f.
- brandskodhare* funktionär för brandsyn 85.
- brudhkome* (Upplandsform) 157 n.
- brødhszkodhare* 'funktionär, som granskar bagarnas arbete' 85.
- burskapskompan* 'person, som vunnit burskap' 85.
- byria* 110, 118 (grafiskt), 145, 148, 153, 170 (grafiskt).
- 'bysätta' 49.
- c(h)* som tecken för explosivt *h* 95 f.; jfr 104.
- dd* < *dh* (*flydde* o. d.) 117, 131, 144, 154, 178, 186, 218; jfr *krydde* samt 74.
- datter* 185.
- ð*-typen 160; jfr 157.
- dh* > *d* (?) 231; jfr 161.
- dh*, bortfall av 149.
- 'dylik' jfr 'tocken'.
- e* växlar (troligen grafiskt) med *æ* 155, 172, 189, 199.
- ē* växlar (troligen dialektiskt) med *ē* 101; jfr *fæ*, *træ*.
- e* < *a* i ändelser med svagaste tryck (*levissimus*) 143 f., 147, 152.
- e* i ändelser för *ia* 46, 50, 143, 147, 153, 155, 175 f.
- e* i ändelser i allmänhet (*e*-mål) 174 ff., 185, 191, 196 f.; efter lång rotstavelse 46, 53; jfr vokalbalans; efter kort rotstavelse < *a* 233.
- e* 'ej' 202.
- 'edsöre' 158 (*ø*-), 201 (-*sv*-), 211, 215.
- 'ej' (*ēj*) 80, 179, 216.

ekorn 145.
'eld' 70 f., 130.
-ende för *-ande* i participer 110, 149
(akiærenden), 155 (*eghendannum*),
 163.
en 69 ff.
'fara' sbst 75.
'farnöte' 60, 199; jfr SCHLYTER,
 MELL och St, EdsB 1 i var.
fastfara 238, i lågtysk form *fast-*
faren 236.
fatekt 221.
fiærdhunnman 85.
flok, fluk 79, 156, 160, 198, 232.
frost, frust 149, 163, 181, 211,
 215, 218; jfr *kost*.
ft : (*pt* :) *kt* 163, 187.
fæ, fe 119, 124, 163; jfr *træ*.
fær prep., adv. 206 f.
g > *gi* se affrikation.
gag 'gack' 62.
gh, ghi > *j* 80, 135, 165, 218.
gifva uppa 'giva i uppdrag' 87.
gig 'gick' 62.
gn > *yn* 81.
h, förlust av 64, 169 n., 203.
hemol 'hemman, gård' 236.
hiin pron. 69.
hvaðh frågande konjunktion och
 pron. 88.
'hugga' 78, 95, 103, 111, 119.
'hustru' 96, 146, 149.
'häktelse' 163, 187.
'häräd' (*-eds, -ædh*) 110, 120, 210, 217.
hærbærge om ett av gårdens hus;
 jfr *härbre* 88.
hw > *w*? 227.
ī > *e, æ* (jfr *ȳ* > *ø*) 75 ff., 89 (*seth*),
 92, 99, 105 f., 110 f., 117 f.,
 124, 131 ff., 136, 137 (*wetnæ*),
 145, 148 f., 153, 155 f., 158, 162,
 168 ff., 187, 192 f., 196, 206, 211
 f., 215 f., 225 f., 237; jfr *næpre*.
ia > *e* se *e*.

'jag' (*jæk, jek*) 104, 144, 148, 153,
 203; jfr 156, 198.
-il för äldre *-ulus* 119.
-is < *-as* i ändelser 53 (*hollis*),
 177, 191.
īla 'illa' 70.
'ingen' (*eeengin, eingin*) 70, 111, 119.
io för *iu* 60, 80, 171, 188.
io > *ia* 79, 88 (*Byørn-*), 89 (*gyørt*).
 151 (*fyølcæ*), 189, 218; jfr 198.
itt 'ett' 74, 229.
iæ för *æ* 164, 171, 202.
k > *g(h)* 81, 90 (*sig, fatiga*), 119,
 124, 135, 181, 189, 192, 198, 199
(tholigh-); jfr *gag, gig*.
k- > *ki* se affrikation.
karp 54.
'kid' (*ī*) 128, 131, 179 f., 226.
'kland(r)a' 180 (*-o-*), 193, 213, 216
(-aa-).
klökka : *klukka* 79, 111, 124 (*kluk-*
karen).
kløster 189.
koma : *kumin* 188, 197, 211; jfr 218.
kōmo preter. 197; jfr *kūmu*.
kono, konu, kunu o. d. 60, 79,
 101, 119, 154, 156, 162, 180 f.,
 188, 207, 211, 215, 218, 227.
'konung' 79, 101, 103, 119, 154,
 156, 163, 180 f., 188, 211, 215,
 218, 227.
kost-, kust- 105, 111, 156, 181,
 202 f., 211, 215; jfr *ankost*.
kradin 90. Jfr *Molka kradan sko-*
kia 'mjölka, förb. sköka!' eller
(snarare) 'mjölka i h-e, din sköka!
 Cod. Nyköp., rubrik till St. BB
 15. Jfr även Ol. Petri Krön. 13
(Krodhan skalkar).
krydde 186; jfr 74, 131.
kūmu preter. 188; jfr *kōmo*.
kvindil- (*kyndil*) 146.
'land', länd 213.
'lapp' 44.

- lāta* 151.
ld > *l* 30, 70 f.
ld > *ll* 134; jfr. 70.
ll > *l* 70.
'ledig' 118, 124, 168.
lokk-, lukk- 50, 79, 156.
luti 'lotter' 149.
-m, -m-, förlängning av (i olika utsträckning) 73, 87 (*Timme*), 101 (?), 103 (*limme, sammo*), 117, 129 f., 178, 186 f., 193 (*dommare*), 197; jfr 144.
miin pron. 68 f.
'mjärde' 109, 111, 116, 214, 216; *merdhra* även Cod. Hammarstad, se SCHLYTER MELL 159, n. 47.
morgongif 148.
'målsägande' (och *mål-sägande*) 80, 119, 176 f.
møket, -it 99, 111.
-n, konjunktiver på 214, 216.
-n, bortfall av 136.
-nn- kvar i svagton 66.
nydagh'r, nyssdagh'r 'dag för (astronomiskt beräknad) nytändning' 157.
'någon' 202; jfr *k* > *g(h)*.
næpre 118; jfr *næthan* SCHLYTER, MELL 174, n. 29, flera här icke behandlade 1300-talshandskrifter.
-o > *-a* (*liusena*) 88.
o- och *u-* negativprefix 181.
oe för *o* 124.
ofvirdomare 82.
primdagh'r 'dag för den julianska kalenderns cykliskt beräknade månskifte' 157.
pt > *ft* 51.
pt < *ft* (även trots association) 187.
-r, bortfall av 199.
-rn (*baren* o. d.?) 63; jfr konsonantgrupper.
rss 60.
rw < *wr* 39, 96; jfr 104.
'rådstuga' 60, 154, 156, 188, 202, 237.
saargha 128.
scl- för *sl-* (i handskrifter av text-typ Söderköping) 186.
sclekia, sclækt 189.
scotare (= *sköta*) 236.
siælfra sina (i kongruens med ordet för ägaren) 232.
siin 68 f.
siæxtan 111.
skari 'ljusskare' 88.
skiptislaghi 'meddelägare i ott lag av birkarlar' 44.
skiælnadh'r 218.
skyfla 110, 141, 148 (grafiskt), 153 (d:o); jfr *skiflas* 196.
skælnadh'r 170, 187, 212, 215, 218, 231; jfr 196 etc.
snepa 'snöpa' 135.
snæra 'snara' 214, 216, 218.
som, subjektsmärke i indirekt frågesats 232.
sor 'svor' 146.
spyria jfr *byria*.
-st-, vokallängd framför 61, 130 f.
Staffan 157.
stiærnobonadh'r 'bonad med motiv av stjärnor(?)' 90.
stock 198, 211.
støtta 'krycka' eller 'träben' 78.
sunī 'söner' 149.
sølf 78, 90.
synia(s) mot *søn* 118, 158, 187, 226, 231; jfr 76, 132, 196.
sønias 118, 216.
sønir 76 (mot *syni*), 155; *søni* 118.
t > *d(h)* 81, 88 (*hvad, talad*), 89 (*adh, Kadrin, stulid*), 110 (*aderthan*), 119, 124, 189, 192, 198 f., 230 f.
tappa 147.
teknastafv'r 'littera signorum', 'bokstav, varmed i vissa kaler-

darier månens ställning i djurkretsens tecken utmärktes' 157.
th > *t* 50, 53, 63, 81, 89 (*tæsse*), 110, 117, 124, 135, 155, 162, 188 f., 207; jfr 145, 149, 154, 199, samt *þ*.
th som tecken för *ð*, *dh* 165, 188, 199.
th som tecken för aspirerat *t* 53, 62 (*throin*), 218.
þ-typen tidigt bortlagd i n:a Östergötland samt i Södermanland 145, 149, 154 f., 188, 199; behållen i s:a Östergötland och Småland 209, 217; likaså i Västmanland 103 f. (*fapufapir*, *þessen*).
than 'den' 204.
therom dativ pl. av ett kongruensböjt *thera* 67.
thiin pron. 68 f.
tholik- 156, 199.
thridhiung'r 49, 189.
thylik, *thylkin* 146, 154.
thyt 'ehuru' 199.
þessen 96, 104.
tholik- 149, 153 f., 171, 190; *talkom* 134.
þen pron. 214, 216.
tijdh 'dit' 183.
til kasus efter 66; skrivet *till* 145, 148, 153.
'tocken' se *tholik*-, *thylik*-, *thelik*-.
'troll', *trul* 105, 158, 160.
'trä' 111, 119, 163.
tændilse (astronomiskt bestämd) ny-tändning 157; *-dagh'r*, *tændilsa-time* ib.
tæpetiswæfv'r tapetväv 90.
telkin se *thelik*-.
tævar 134, 218.
u : *o* i rotstavelse 34, 78 f., 105, 156, 188, 197, 202, 211, 215; jfr *flok*, *frost*, *hugga*, *klokka*, *koma*, *konu(ng)*, *kost*-, *kūmu*, *lokk*-, 'rådstuga', *stok*.

u : *o*- som negativpretix se *o*-.
u > *o* framför nasal + konsonant 32, 61, 101 (*sonnodagh*), 105 (*sonde*, *konno*), 212, 216.
'varda' stundom med *-o-* 75, 157, 162.
vardhskodhare 'tillsyningsman för stadens väktare' 85.
vepa, jfr sv. dial. (Västergötland) *vepa* 'filt' 90.
vill 145, 148, 153.
wr > *rw* se *rw*.
y > *io* 88 (*skiortonne*), 94 (*miorl*).
y växlar med *i*: troligen grafiskt 167 f., 206; troligen på grund av (sörmländsk) dialekt i rotstavelser 158, 163; eller av finländsk 119; på grund av vokalarmoni i ändelser 58; konsonantiskt *y* för *i* 57, 187.
y < *ø* (*gyri*, *kyti*, *-gytland*) 33, 77, 133, 135 f., 187, 212, 231, 255.
ÿ > *ø* (jfr *ĩ* > *e*) 33, 49, 75 f., 90 (*drøkkescal*), 91 (*møstøkkio*), 98 f., 105, 109 f., 117 f., 124, 131 ff., 136, 145, 148 f., 153, 158, 162, 168 ff., 187, 192 f., 196, 206 f., 211 f., 215 f., 218, 231 f., 237.
yrtugh'r (omvänd skrivning) 145, 148, 153, 155.
å se *a* > *å*.
æ växlar med *e* se *e*.
æ för äldre *e* i ändelser 95, 207.
æ för äldre *a* i ändelser (genomgående) 109 f., 161; jfr 210. samt *-a*, vokalbalans.
ægha 47 (jfr Rättelser), 143, 152, 223.
æng > *eing* se diftonger, nya.
æt 'att' 203.
ø < *e* i ändelser 59, 230; jfr vokalarmoni, *þessen*.
'öl' 59, 75, 214, 216.
Ørian 157.
øtsøre se 'edsöre'.

B. Sakregister.

- affrikation av *g*, *k* 96, 146, 149, 153, 155, 189, 203 (*kiætiolodh* m. fl.); jfr 199.
- arbogaspråk 93, 106, 125, 133 f.
- Arvid Trolle, avtografer av? 159.
- band 55, 163 f., 182, 206.
- Birgittas språk 27, 33.
- bitonen i kortstaviga ord 223 ff.
- Bjärböarätt 15, 20, 122.
- brutna former bevarade 207.
- boksamling 51.
- bråviksdialekt. -former 158, 162, 196.
- danska skrivare(?) 30, 48, 164, 185, 191; jfr 169.
- diftonger, nya 116, 119 (*eingin* o. d.).
- diftonger, gamla 79.
- editionsplaner 240 f.
- enkelskrivning av lång konsonant 182, 190, 199.
- Ericus Nicolai, översättare 115 ff.
- Erikskrönikan, rim i 100.
- finska ord: *Jeani* 44. — *Jorrola* (?) 44. — *Olexala* 44. — *riutulesth*, obegripligt, svarar mot vissa handskrifter *tabula* 44. — *Kyru* 54. — *syynsanoia* 'målsägende' 119. — *taloyvero* (*talovero*) 'bondränta' 54.
- fyndort (som lokaliseringstecken) 12, 209.
- Gerson, Johannes 115 ff.
- hanseatisk rätt (i Kalmar) 236.
- helgonlängder, se kalendarier.
- hiatusfyllande *j* 80, 168 n., 193, 218 (*nighionde*).
- interpolationer (som lokaliseringstecken) 15 ff., 164, 208, (217).
- kalendarier (som lokaliseringsmedel) 23 ff., 107, 108 (Holm. B 14), 113, 125 ff., 137, 140, 150, 154, 157, 207.
- klanglöshet 62.
- Konrad, skrivare 194, 199 ff.
- konsonantgrupper, vokallängd framför 61, 130, 213, 216; särskilt *a* framför *nd* etc. se *a*.
- kort rotstavelse, förlängning av 49 (*bidd'r*), 74, 104 (*nytt*), 129, 179, 218, 225 f., 237; jfr *m*, förlängning av.
- kvantitet 61, 66 ff., 104 f., 130; jfr kort rotstavelse, lång vokal + lång konsonant.
- kyrkobalkar (som lokaliseringstecken) 13 ff.
- landskapsrätt, bevarad jfr kyrkbalkar, interpolationer.
- lokalhelgon se kalendarier.
- lokalisering 4 ff. och pass.
- lång vokal + lång konsonant 68 ff., 131, 144, 149, 179, 197, 213, 216.
- måttsord, konstruktion vid 90: *XVI alna* (nom.) *ny tæpetiswæwir*.
- nominativändelse kvar 190, 196.
- omljud se *io* > *iø*.
- Ragvald Ingemundssons översättning 22 f.
- rätten, lilla (i Kalmar) 235, 239.
- språkfrändskap (mellan handskrifter) 150, 196.
- språklig lokalisering 25 ff., 57 ff., 109, 196, 199 ff., 220, 228.
- stockholmspråk 93, 127 ff.
- subjektlös sats 216.
- svarabhaktivokal 102, 110, 117, 201, 210, 215.

- textkritik 122 f., 240.
 textfrändskap, se texttyp.
 texttyp 17 ff., 44, 64, 114, 140, 146, 151, 156, 160, 164. 195, 207, 221, 227. 240.
 tilljämning 35, 59, 105; jfr växling *u : o*.
 tredje konjugationen se *dl < dh*.
 uppsalaspråk 65, 115.
 urarvagörelse 238 n.
 vokalbalans i allmänhet och särskilt på *i : e*, *u : o* 30, 66, 93, 95, 96 f., 102 f., 109, 117, 123 f., 128, 157, 207, 211, 218, 225, 237.
 vokalbalans, fullständig 184.
d : o — *a : ~ o* 45 f., 136, 221 ff., 229 f., 232 f.
d : o — *æ : ~ a* 141 f., 147, 151 f., 155, 201.
 vokalbortfall 146 (*swat* o. d.), 154 (*d : o*), 199 (*thyt*); 144 (*vpsalødhæ*), 147 (*d : o*).
 vokalharmoni(ska företeelser) 35, 50, 53, 58, 103 (?), 109, (143,) 173.
 växling se de växlande språkljuden i formregistret.
 ändelsevokaler se svarabhaktivokal
 vokalbalans, vokalharmoni samt de särskilda vokalerna.

Rättelser och tillägg.

Sid. rad.

14 12 ufr. står: att de också; läs: att andra också.

16 15 » » B 24; läs: B 23.

18 9 nfr. » Lag 83 läs: Lag 82. Likaså 2 nfr.

20 17 ufr. Citatet är icke efter Diplomatarium Svecanum utan efter RUTH, Viborgs historia (faksimil).

22. Till de, som jag tror tillräckliga, bevis jag anfört för den uppländska härkomsten för den av MELL:R representerade texten kan nu läggas, att ifrågavarande handskrift har typiska upplandsformer, *cingin* (s. 119), *brudhkome* (s. 157).

23 3 » Om Uppsala stads exemplar av Stadslagen innehåller GÖDEL, Sveriges medeltidslitteratur ännu en upplysning. G. meddelar s. 192, att boken i skrivelse av d. 3 dec. 1613 infordrats under förberedelserna för editionen av Stadslagen. Huruvida något större antal varianter i editionen tagits ur texttyp Uppsala, har jag icke haft tillfälle i detalj undersöka. Av de hos SCHLYTER (under signum Xa) anförda varianterna vill det knappast så synas. Notisen ger oss väl närmast den behållningen, att Uppsala ännu 1613 liksom 200 år tidigare ansetts ha en särdeles märklig lagbok.

30 8 nfr. står: sydgränsen; läs: nordgränsen.

44 15 » » *tabala*; » *tabula*.

47 16 » » *ægho*; bör troligen utgå här; jfr s. 143.

56 16 » KLEMMINGS uppgift om härstamningen av ST upprepas av GÖDEL, a. arb. s. 47 (där den liksom på ett par andra ställen av förbiseende kallas Själens kloster). Något nytt bevis meddelar GÖDEL icke. Den förteckning, som lämnas Bil. 7 (s. 292), nämner visserligen vår handskrift i sällskap med åtskilliga Vadstenaskrifter, men ingenting nämnes, som antyder ursprung från klostret. Vad vår teori beträffar, så stödes den ytterligare av den mycket intima textfrändskap, som råder mellan Arboga lagbok och Holm B 47 i domarereglernas text.

Sid. rad.

- 82 not 2. Sedan denna sida trycktes, har KJELLBERG i Hist. Tidskr. (1916) visat, att uppgifterna om Norrköpings tänkebok bero på missförstånd.
- 84 9 nfr. Den behandlade läsarten förekommer i en medeltidshandskrift, SCHLYTER n:r 36 (= Holm. B 45), vilken är nära släkt med Arboga lagbok och säkerligen påverkats av bruket i Arboga.
- 104 11 ufr. *nyttan* utgår; har gammalt *tt*.
- 110 4 nfr. står: nom.; läs: urn.
- 112 2 › nottecknet utfallet.
- 119 12 › Formen *eingen* förekommer även på andra håll. Därtill kommer den specifika upplandsformen *brudhkome*, genomgående. Formen *eingen* möter ock i Cod. Holm B 2, se upplagan av Gårdsr.
- 119 15 › står: alldeles; läs: nästan.
- 120 textprovet. Den här meddelade förmaningen angående eden är, såsom framgår av SCHLYTERS inledningar till landslagarna och stadslagen, mycket spridd i handskrifterna. De flesta texter, som jag sett, stå den meddelade mycket nära. En förkortad redaktion är publicerad av WIKLUND i ›Virittäjä› 1915, s. 76. Den är hämtad från Holm B 47, är inarbetad i själva edsformuläret och meddelas i både svensk och finsk text. En annan, som återfinnes i den troligen uppländska Cod. Ups. B 18, bl. 76 v., meddelas här, dels emedan den har ett visst språkligt intresse, dels emedan det synes vara en snarlik text, som utgjort förlägget till Olaus Magnus' översättning, *Historia de gentibus septentrionalibus* XIV: 24.
- Ær mærkiænde, ath thæn som swær cedh a book han gyr thry tingh Først thz han seer bokennæ swa sighiænde ath alt thz hær ær scriffuat i thessa book hiælpe mik aldrih til godo æll'r fræmi hwazke i nyom laghom ell'r gamblom æn iak liwgh'r i thessom edhe. Annat han gyr ath han lægg'r handena a bokena swa sighiænde ath allæ the godo gærninga iak haffu'r giorth hiælpe mik aldrih for ihesu Christo ænlite vtan iak sigh'r santh om thættæ ærinde thz tridbiæ ath han kys'r bokena swa sighiænde ath allæ the bæn'r ok læsningh iak haffu'r sakt mz minom mwn hiælpe mik aldrih til mit siælæ gangn ok heelso wtan til æwærdelighæ fordømilse for ihesu christi rætvisæ doom wtan iak sigh'r santh.
- 124 11 nfr. står: försvagningar; läs försvagning.
- 136 7 › OLASON; › CLASON.

Sid. rad.

146 9 ufr. står: *nesso-*; läs *nesso*.

154 9 › tillägg: i båda hans handskrifter.

170 4 › parentes före V utfallen.

214 9 › står: ABL; läs: ABL och 18.

220 12 › och not. Det torde knappast behöva betvivlas, att den föreslagna identifikationen av Margreta påsse är riktig. Därmed är också B 24 med stor sannolikhet lokaliserad till nuv. Kalmar län.

Ett par små tillägg rörande enskilda ord ha införts i registret, där de torde lättast bli observerade.

Några inkonsekvenser med avseende på typerna æ och ä, o och ö särskilt i arbetets början torde benäget ursäktas

[illegible]

- 71, 72. *Sveriges Dramatiska Litteratur*. Häft. 4, 5 (slutet).
- 73—76. *Svenska Medeltids-Postillor*. Del. 1, 2.
77. *Gersons Lärdom att dö*. Tryckt 1514 (facsimile).
- 78—80. *Medeltids Dikter och Rim*. Häft. 1—3 (avslutade).
81. *Heliga Birgittas Uppenbarelser*. Häft. 10.
82. *Läke- och Örte-Böcker..* Häft. 1.
83. *Heliga Birgittas Uppenbarelser*. Häft. 11 (slutet).
84. *Läke- och Örte-Böcker*. Häft. 2.
- 85—89. *Ordbok öfver Svenska Medeltids-språket*, Häft. 1—5.
90. *Läke- och Örte-Böcker*. Häft. 3 (slutet).
91. *Prosadikter från Medeltiden*. Häft. 1.
- 92—95. *Ordbok öfver Svenska Medeltids-språket*. Häft. 6—9.
- 96, 97. *Prosadikter från Medeltiden*. Häft. 2, 3 (slutet).
- 98—100. *Ordbok öfver Svenska Medeltids-språket*. Häft. 10—12.
- 101, 102. *Svenska Medeltids-Postillor*. Del. 3. Häft. 1, 2.
103. *Ordbok öfver Svenska Medeltids-språket*. Häft. 13.
104. *Historia Trojana*.
105. *Ordbok öfver Svenska Medeltids-språket*. Häft. 14.
106. *Svenska Medeltids-Postillor*. Del. 3. Häft. 3 (slutet).
107. *Jungfru Marie Örtagård*. Häft. 1.
108. *Ordbok öfver Svenska Medeltids-språket*. Häft. 15.
109. *Jungfru Marie Örtagård*. Häft. 2 (slutet).
110. *Ordbok öfver Svenska Medeltids-språket*. Häft. 16.
111. *Speculum Virginum*. Häft. 1.
112. *Ordbok öfver Svenska Medeltids-språket*. Häft. 17.
113. *Speculum Virginum*. Häft. 2.
114. *Ordbok öfver Svenska Medeltids-språket*. Häft. 18.
115. *Speculum Virginum*. Häft. 3 (slutet).
- 116, 117. *Hel. Mechtilds Uppenbarelser*. Häft. 1, 2 (avslutade).
118. *Ordbok öfver Svenska Medeltids-språket*. Häft. 19.
119. *Svenska Kyrkobruk under Medeltiden*.
120. *Ordbok öfver Svenska Medeltids-språket*. Häft. 20.
121. *Helige Mäns Lefverne*.
122. *Upplandslagen efter Ängsöhandskriften*.
123. *Ordbok öfver Svenska Medeltids-språket*. Häft. 21.
124. *Fornsvensk Bibliografi*.
125. *Skrifter till Uppbyggelse*. Häft. 1.
126. *Södermannalagen efter Cod. Havn.*
127. *Skrifter till Uppbyggelse*. Häft. 2 (avslutade).
- 128, 129. *Svenska Medeltids-Postillor*. Del. 4. Häft. 1—2 (avslutad).
130. *Ordbok öfver Svenska Medeltids-språket*. Häft. 22.
131. *Svenska Böner från Medeltiden*. Häft. 1.
132. *Upplands Lagmansdombok 1490—1494*.
133. *Svenska Böner från Medeltiden*. Häft. 2.
134. *Arfstvisten mellan Erik Eriksson Gyllenstjerna och Ture Turesson Bjelke*.
135. *Svenska Böner från Medeltiden*. Häft. 3 (avslutade).
- 136, 137. *Svenska Medeltids-Postillor*. Del. 5. Häft. 1—2 (avslutade).
138. *Ordbok öfver Svenska Medeltids-språket*. Häft. 23.
139. *Östgötalagens 1300-tals-fragment*.
- 140, 141. *J. Th. Bureus, den svenska grammatikens fader*. Häft. 1—2 (avslutad).
142. *Ordbok öfver Svenska Medeltids-språket*. Häft. 24.

- 143, 144. *Peder Månssons Skrifter*. Häft. 1—2.
145. *Ordbok öfver Svenska Medeltids-språket*. Häft. 25.
146. *Peder Månssons Skrifter*. Häft. 3.
147. *Ordbok öfver Svenska Medeltids-språket*. Häft. 26.
148. *Peder Månssons Skrifter*. Häft. 4 (avslutade).
149, 150. *Ordbok öfver Svenska Medeltids-språket*. Häft. 27—28.
151. *Studier i outgivna fornsvenska handskrifter*.

Mera har ej utkommit intill Mars 1917.

B31-5C

NX 000 714 053

